

I Бөлүм

ТАЛАНТКА ТААЗИМ

Алыкул деп, Алыкул атын салт кылган бар
Не билет ал жөнүндө жаш муундар.
Суусаган таттуу лира ширесине
Умсуна тамшанышат окурмандар.

1950-жылдын декабры. Ызгаардуу кыштын алгачкы айынын он экисинде, оттой жанар кези отуз бешинде бул дүйнөдөгү өмүр сапары мезгилсиз үзүлгөн дагы бир уулун жоктой Жер томсорду. Күн да анын жүзүн анча жылыта албаганына уялгансып, Ала-Тоонун чокуларын жошодой кызыл нурга бөлөп, ошол кечте ого бетер муздак батты...

Акындын түбөлүк сапары ушул учурдан поэтикалык Акбозаттын дүбүртү менен коштоло баштады.

Көрсө, Алыкул өзүнүн «таш идишке куюлган бактысынан» баарыбызга поэзиянын куту, кудурет-даремети менен көөнөрбөс көркөм дөөлөттөрдү дайыма чачып туруу үчүн Толубай сынчыдан бешбетер жанын үрөп, ар чыгармасына саяпкерлик мамиле жасаган экен.

Же алган жардан, же перзенттен жолу болбой калган Алыкулдун тагдыры ошол эки көзү эле эмес көкүрөгү да бейзирек, беймаза хандын кур намысынан улам көзү оюлган Толубай сынчынын тагдырына үндөшүп тургансыйт. Ооба десең, жары менен баласы жеке турмушуна эки көз болуп бергенде, балким, Акбозаты ээсин мынчалык эрте ың-жыңсыз жакка алып кетпейт беле... Же тескерисинче жашоонун күнүмдүк майда-баратына басылган акындын таланты жүрө-жүрө ташыркап калат беле...

Бирок эмне десек да:

Мейли эми көрбөгөн жан аман болсун
Жаштарда Толубай деген арман болсун.
Сынчы эле, о чиркин деп айтып калар,
Толубай, арт жагында заман болсун,
дегендей, Алыкулдун поэзия өмүрү чындыгында эле далайлардын шыгына шык кошкон шам чырак, оту өчпөгөн рух коломто экени кайсы заманда болсун айтыла берери төгүнсүз.

Замандан заманга алчактап, болот такасын мезгилдин закымына кайрап дагы далай кылым карытар кыргыз поэзиясынын Акбозунун ээси жөнүндө сөз кылуу кандай сыймыктуу болсо, ошончолук эле деңгээлде жооптуу. Ал жөнүндө айтуу оңой да, опурталдуу да. Оңою ошол көркөм дүйнөсүнө чыгармаларынан улам аралашасың, билесиң. Татаалдыгы жеке турмушундагы жана инсандык мүнөзүндөгү бири-бирине сыйышпас көрүнүштөрдөн, ооруудан улам ого бетер чиеленишип калган катаал тагдыры. Бирок дал ушундай жашоосуна карабастан жаалдана ыр жазган, болгондо да сай-сөөгүңө, аң-сезимиңе жеткире, улам окуган сайын кайра-кайра ой жаратчу деңгээлге чыгара жазган акындын адамдык да, сүрөткерлик да мээнетине, дал турмушунун өзүндөй көктүгүнө, өжөрдүгүнө баа бербей койбойсуң.

Адабиятыбыздын залкар өкүлү жөнүндө өз деңгээлине жараша кеп кылуу канчалык мүшкүлдүү экени эч кимди талашка чыгарбас. Эгерде Ш. Үмөталиев, Т. Сыдыкбеков, К. Артыкбаев, А. Садыков, Р. Кыдырбаева, К. Жусупов жана К. Бобуловдун жасагандарын айтпаган күндө да нечендеген, түркүн багыттагы макалалар менен илимий эмгектерди эске ала турган болсок бул иштин парасаты дароо сезилет.

Ушундай опол тоо сыңар милдетти бир чети шердене, экинчиден жүрөкзаада боло моюнга алуу кантсе да көп нерсеге үйрөттү, бир топ кызык нерселерге туш кылды. Ошентип, аларды окурман менен бөлүшүү үчүн ушул документалдык баян жаралды. Анын негизине А. Осмоновдун жеке турмушуна, чыгармачылыгына, курдаштарына байланышкан документтер, сүрөттөр, каттар, архи[вди]к материалдар жана эскерүүлөр алынган. Аларды толуктоо үчүн мурда-кийин жарык көргөн китеп, журналдардан да тийиштүү нерселер кошумчаланды.

Машакаттуу эмгектин башталышына себепкер нерсе акындын чыгармачылыгына окурман катары кумарлануу, сүрөткердин талыбаган, арыбаган мээнеткеч да, табышмактуу да дүйнөсүнө арналган эмгек жасоо ниети болду. Эң башкысы Алыкулдун Ата Журтту аздектеген асыл ой-сезимдери.

* * *

Кыш ызгаары бурганактап, ой-тоого думана алгыс күмүш чача, жаз маалына жол бергиси келбегендей... Жердин нымшып, балкый боюн жаза турган убагын утуру жолоткусу жок кыш, байчекейдин эми кылтыйган башынан аяздуу шапалагын ары-бери зуулдата аны ызалап, ыйлаткансыйт.

Буга карабай табият жазы өз мыйзамын аста, секин, ободогу күндүн ырашкер нуруна коштой акырындап өрөөндөн өрөөнгө орнотуп келатты.

Кыштан кийинки жан жыргатар убакка падышалык бийликтин убайым санаасы менен жеткен 1915жылдын март айында Осмон уулу Алыкул жарык дүйнөгө келди.

Табияттын жазы жана Нооруз менен кошо жарык дүйнөгө келген ушул ымыркайдын кийин кыргыз поэзиясына жаздын жылуу илебиндей жаңылык киргизгени үндөшүп тургансыйт. Кош чыгып, дыйкандар дың бузуп, малчылар «Жер жарылып чөп, желин айрылып сүт чык» деп ак батасынан үмүт кылып, дамбырташ уруп турган чакта Кара-Балтанын Каптал-Арыгындагы карапайым, кара таман адамдын тилеги кабыл болду. Барылдап түшкөн баланын үнү канчалык мээрим тартуулаганы, жүрөктү опкоолжута кубантканы менен жашоо турмуш запкысынан улам өздөрүн алиге кул сезишкен жана жакшылыктан үмүт үзбөгөн Осмон менен Алтын чүрпөсүнө Алыкул деп ысым коюшту. Ошентип, Алыкулдун атасынын досу Касым кийин чоң тонго ороп алып, асмандан көргөзө турган жылдызы жанды. Шооласы анча жаркырап жана элек ушул жылдыздын жүзүн сур булут басып, ата-энеси ошол булут арасына сүңгүй, кайып боло кайрылбай, үч бир тууган жетим калды.

Ата-эне мээрим жана көз жашынан ошентип эрте ажыраган Алыкул 1925-жылдан баштап Токмоктогу №2 балдар үйүндө тарбияланып, туубаса да тутунган энеси Грунья Савельевна менен 1929-жылы коштошту. Ошондо үй жанына келген Бозаттын көзүн карап туруп ыйлаган бул боорукер аял келечекке кимди атказганын туйду бекен? Же отряддын тын барабанчысы кетип жатканына эле кейигендир? Энеси болсо да ал көз жаш тегин төгүлбөптүр.

Ошентип, кайрылгыс балалыгын Токмокко калтырган Алыкул Фрунзе шаарына келип, педтехникумга кирет.

Балдар үйүндө орус тилин чала-чарпыт үйрөнгөндүктөн жана өзүнүн зиректигинен бул окуу жайындагы белдүү окуучулардын катарында болот. Кызыктуу китептердин көптүгү анын рух дүйнөсүнүн ажатын ача кереметтей дем берет. Мурда тааныбай, бүшүркөп жүргөн орус жазуучулардын ким экенин алардын чыгармаларынан улам баамдап, ал турмак алардын шаасын «жарым кашык деңизиме чөктүрөм дегенчелик» тең ата болуп, таймашкысы да келип, өзүн эр санады.

Ошентип, балалыгы деле кала элегин туйса да ал сезимин балалыкка санабай элдин оозеки чыгармачылыгын «Манас» баштаган орошон үлгүлөрү менен кошо, кыргыз жазма адабиятынын пайдубалын коюп жаткандардын алгачкы саамалыктарын үйрөнүп, дээриндеги бүлбүл жанган ойлордун ордосуна от жагып, туюм-сезим элегинен өткөрүү

зарылдыгы жан дүйнөсүн жайына койбойт. Ушундай чайналуу, кыжаалаттануу менен үйрөнүүнүн үзүрү катары алгачкы жыйнактары: «Тандагы ырлар» (1935-ж.) «Жылдыздуу жаштык» (1937-ж.) «Чолпонстан» (1937-ж.) нурун чачты. Мындагы ырлардын көпчүлүгү төкмө акындардыкындай жамакка жакын жазылып, көбүнчө карандай уйкаштыкты кубалагандыктан купулуна толбоду. Улам кийин аларды өзү жазганына уялып, эл алдында жазганып, күлүк учкан заманынын талабына жооп берерлик иштей албай каламбы деп ичтен түтөй ойчул, унчукпас, түнт болуп кетти.

Педтехникумда окуп жүргөндө курдаштарына көрсөтпөй жазып жүргөндө эле ата-энеден эрте айрылган тагдырынын оор экендигин, жанга күйөр жакын туугандарынын да жоктугун туйган учуру «...сөөгүм сага буюрбайт» деген ыр саптарын түптөгөн окшобойбу.

Алыкулдун жетим, ата-теги батрак экендигин Кайынды айыл советинен 1932-жылы 27-февралда алган № 429 күбөлүк, ошол эле жылы 19-февралда Каптал Арык чарба артелинен алган № 16 справка ырастайт. (Борбордук архивде № 658 делодо № 2)

* * *

Илешип алган оорусу окууга кедергисин тийгизе баштаганда 1933-ж. педтехникумду таштап...«айылга кетсемби деп» арсар ойдо, ара жолдо турду. Ошондо А. Токомбаев, Ж. Бөкөнбаев, М. Элебаев, Т. Үмөталиев сыяктуу калемгерлер ага болбогон жерден иш табышып, шаарда калуусуна көмөктөшкөнү жаш уландын үзүлгөнүн улады.

Р. Шүкүрбеков, М. Алыбаев, С. Керимбаев, К.Орозалиев, Ш. Жамансариев, Ж. Камчыбеков, А. Айдаркулов, Н. Макешев, К. Каракеев өңдүү курдаштары, курсташтары педагогикалык окуу жайды бүткөнүнө кубанган Алыкулдун аларга арнап жазган, «Кубанам, бирок айыбым бар» ырынан мисал келтирсек окуусун бүтпөй калганына ынанабыз:

Силер менен бирге бүтөт элем го,
Кубанычта бирге жүрөт элем го.
Педагогдун бири болуп калдым деп
Мен ташкындап дагы күлөт элем го.

Ошол педтехникумдагы өспүрүм кезинде эле зирек көкүрөгүнө уялаган улуу таланты чыгармачылыктын түйшүктүү сапарына биротоло салганын Алыкул өзү да туйбай калган. Айтмакчы, анын алгачкы далили деп «Кош, Кычан» аттуу чыгармасын алсак болот. Өзүнүн патриот замандашынын тап күрөшүндөгү күжүрмөндүүлүгүнө төп келе жазылган бул ырды кызыл жагоочондордун нечен мууну жан дилинен бериле көркөм окушту. Коомдук түзүлүш өзгөргөн менен ал эрдик жана чыгарма унутулбас. К. Жакыповдун 1933жылдагы эрдигине эң биринчи коомдук мааниде баа берип, образын адабиятта алгач кештелеген Алыкул ошондо он сегиз жашта эле.

Анын мындай арымын байкагандар колдон келген жардамдарын беришкени жогоруда айтылбадыбы. Буга Алыкулдун «Жазуучулук баяны» жана Жоомарт Бөкөнбаевдин 1936-жылы ага жазган каты күбө.

Алыкул Осмонов 1935-жылдын 15-мартында Советтик жазуучулар союзунун мүчөлүгүнө кандидаттыкка кабыл алынат. Жаш талантты дагы далай нерселерге шыктандырган ошол № 220 жазуучулук күбөнаама Кыргыз ССР илимдер академиясынын кол жазмалар фондусунда сакталуу. Он беш жашында башталган чыгармачылык чыйырынын алгачкы беш жылы ушундай жыйынтыктар менен бүткөнгө чыйралган Алыкул турмуштук да сүрөткердик да жаны баскычка көтөрүлдү.

Бул мезгил көңүл чөгөт сезимге чулганган чыгармаларынан тартып, «Жолборс терисин кийген баатыр» менен алпурушкан деңгээлге чейин жеткен убагы. Буга көбүнчө махабаттын ууздай сезимине алгач ирет учурашы жана жаштык сүйүүсүнө

арзыган Айдайга жетпей калышы себепкер болгондой. Айтмакчы, булар туурасында көп түркүн божомол кептер айтылат. Алардын биринде элдин ошол кездеги каада-салтына ылайык, кызды ата-энесинин кудалап бериши эки жагына тең кедерги болгону баяндалат. Кедерги болгону ошол да жигити кызына жетпей, ата-эненин көңүлүнөн кыя өтө албаган кыз төрөттөн кийин көз жумуп, «он гүлүнүн бир гүлү ачылбай» кетсе.

Ал эми айрым замандаштарынын айтканы боюнча Алыкул менен Айдай жөн гана курдаштык жылуу мамиледе болгон. Акындын анык сүйгөнү «А» аттуу бөлөк кызды бир чоң кызматтагы адам ала качып кеткени айтылат.

Бирок турмуш чиркин бардыгын таразалап, кадак чени менен өлчөп-ченеп, турат шекилдүү. Анткени, алгачкы жыйнактары менен удаалай эле башталган атактуу котормосунун 1940-жылы китеп болуп чыгышы, Алыкулду эл арасына тааныткан чыгармачылык мээнетинин үзүр берекеси катары сезилди.

Натыйжада, кыргыз жергесинде Автандил, Тариэл, Батма, Нестан, Тинатин деген ысымдар ошол күндөн ушул кезге дейре коюлуп келет. Ш. Руставелинин чыгармасын ошондон бери кыргыз тилинде алты ирет басылып чыгышынын өзү эле Алыкулдун талант дараметинин далили эмеспи.

Жыйырмадагы курагында жазуучулукка кандидат болуп кабыл алынган Алыкул 1938-жылы 9-апрелде СССР Жазуучулар Союзуна мүчөлүккө өтөт. №5155 жазуучулук күбөлүктүн жаштыгына карабастан мүлдө кыргызга кыйла эмгек сиңиргени үчүн «Ардак белгиси» ордени (№ 6877) менен сыйланган акынга тапшырылышы адилет эле. Айтмакчы, СССР Жогорку Советинин Президиумунун 1939-жылдын 31-январындагы Указы менен А.Осмонов менен кошо А.Үсөнбаев «Эмгек Кызыл Туу» ордени, ал эми К.Акиев, Ж. Турусбековдор болсо «Ардак белгиси» ордени менен сыйланышкан. («Кызыл Кыргызстан» 5/Н, 1939-ж.). Бул сыйлык кыргыз таланттарына көп улуттуу совет адабиятынын И.Абашидзе, А.Толстой, А.Барто, А.Гайдар, Л.Кассиль өндүү өкүлдөрү менен бирге берилиши адабиятыбыздын алгачкы сыймыгы. Кыргыз Совет адабиятынын өкүлдөрү 1939-жылы 17-февралда Москвада кеңири коомчулук менен чыгармачыл жолугушуу өткөргөн. Ага катышкандар: Калык Акиев, Алымкул Үсөнбаев, Жусуп Турусбеков, Абдрасул Токтомушев, Темиркул Үмөталиев, Ясыр Шиваза, Төлөн Шамшиев, Кубанычбек Маликов, Саякбай Каралаев, Атай Огонбаев. Алыкул да Москвага барган. Бирок ооруп калганына байланыштуу кечеге катышкан эмес. Ырын А.Тарковский окуп берген. Айтмакчы, авторлор адегенде кыргызча окушса, котормочулар орус тилинде кайталашыптыр. Төкмөлөр жана манасчы С.Каралаев, комузчу Атай аябай таасирленткени, «Ажал ордуна», «Алтын кыз» операларынан үзүндү көрсөтүлгөнү жазылган. («Литературная газета», 1939, 20\Н).

Алыкулдун сыйланышы анын котормочулугунун бааланышы эле. Муну туура баамдап, туйган акын чыгармачылыкка ого бетер сынаакы мамиле жасап, өзүнө талапты дагы күчөткөн.

Акын отузунчу жылдарда чет өлкөлөрдө болуп жаткан революциянын катышуучуларына жардамдашууну өзүнүн атуулдук парзы деп эсептегендиктен 1937-жылы 10-августта МОПРга (Революциянын күрөшүүчүлөрүнө жардам көрсөтүүчү эл аралык уюм) мүчө болуп өткөн. 1948-жылы сентябрь айында алган профсоюздук билетинде эмгек стажы 1938-жылдан, башкача айтканда Кыргыз Совет жазуучулар Союзунда жооптуу секретарь болуп иштеген убагынан баштап эсептелген.

Ошентип, өспүрүмдүк кези менен боз улан маалынан соң: «Көбүктөнгөн күлүк аттай аркырап, жыйырма беш жетип келди чапкылап», деп Алыкул 1940жылы 1-январда жазгандай, анын адабий турмуштагы ээлеген орду аныкталып, чыгармачылык чыйыры дагы дааналана түшкөнү менен жеке турмушунун күлү додо боло элек эле. Ошондон уламбы, же келечегин туйгандыктанбы ырын:

Кош бол, кош бол уурдалган жылдарым!
Кайкып учкан лачын куштай чактарым...
Артың өкүнүч, алдың кызык койнуңда
Аз жашадым, дагы азыраак жашармын деп бүтүргөн.

Таланттуу акын менен Москва театралдык институтун бүтүргөн жаш адис Зейнеп Сооронбаева чыгармачыл, интеллигенттик үй-бүлөгө биригип, очокторунан от булата башташат. Бул 1941-жылдын алааматы башталган учур эле. Алыкул далай ой тилектерге шерденип, дагы күрдөөлдүү эмгектенүүгө киришет. Ал эми жаш жубайы да театр таануу ишине аралашып, ошол жылдары кыргыз сахналарында коюлуп жаткан бир канча спектаклдерге рецензияларды жазып, орус тилиндеги газеталарга жарыялайт. Театр тарыхын изилдөөчүлөр бул макалаларды булак катары пайдаланарында шек жок.

Эл башына оор күн, мүшкүл түшкөн кезде байланган экөөнүн куш боосу бек болбоду. Мунун бирден бир себеби согуштун кесепети болсо, акындын ойчулдугу, түнт мүнөзү, кичине кезден сүзөктөп келаткан учук дарты жана экөөнүн турмушун көрө албай ортого от таштагандардын болушу да ырктын кетишине шарт түзгөн көрүнөт. Ким билет?

Менде айып жок... төмөнсүбөйм эч кимге, Андай болсо «күнөө өзүңдө деп билбе, деген саптарын окуп ой жүгүртсөк, бир аз гана кечиримдүүлүк же түшүнүшүү болгондо экөөнүн турмушундагы «кенедей нерсе кемеге айланып» кетпес беле...

Үй-бүлөлүк турмушунун бактысыз болгонуна багынбаган акындын руханий эрдигинен жаралган анык мээнети «Махабат» жыйнагы болду. Бул жыйнак акын Алыкулдун жүзүн жаңыча тааныткан жана түшүнбөгөндөр менен көрө албастардын ичин күйгүзүп, дайынсыз акаарат кеп угузган.

«МАХАБАТ» МААНИСИЗ БЕЛЕ?

Ж. Самагановдун «Советтик, Кыргызстан» журналындагы (1948-ж. № 1) «Бир чыгармага арналган үч макала тууралуу» макаласында А. Осмоновдун «Махабат» жыйнагына карата айтылган ошол кездеги көз караштар жөнүндө кенен-кесири кеп козголот.

Окурман журтун таңдантканы, нааразы кылганы жана табышмактай туюлганы да М. Алыбаевдин 1946жылдагы «Кызыл Кыргызстан» газетасынын 15-ноябрдагы санына басылган «Мааниси жок «Махабат» аттуу макаласы. Булардын себеби А. Осмонов менен педтехникумда бирге окуган, чыгармачылыктын түмөн түйшүгүн өз башынан деле өткөрүп жүргөн М. Алыбаевдин бул жыйнакты жамандап, бир жактуу гана жазганында эмес, эч кандай эрежеге сыйбас маанайда калемдешин келекелөөгө чейин жеткендигинде. Окуп жүрүшкөндө коюн-колтук алышып, тамактарын бөлө ичишип чоңойгон курдаштардын бири-бирине мынчалык кыр көрсөтө, чектен чыгышына кандай жагдай түрткү болгонун чечмелөө кыйын.

Бирок ушул чуулгандуу макаласын жазууга М. Алыбаев мурдатан эле даярдык көрүп жүргөнбү деген ойду «Ленинчил жаш» газетасына 1946-жылы 27-октябрда жарыялаган «Толкун» фельетону ырастайт. Аталган фельетонунда автор акын, жазуучулардын чыгармачылыктагы мүчүлүштүктөрү жөнүндө айтып келип: «А биздин кээ бир лириктер болсо ээн түн, элден алыс, тынчтык жерде олтуруп алышып:

«Бул кандай ысыгы жок кансыз жүрөк,

Турмушта бүркөө түндөй жалгыз жүрөт», деп жалгыз жүрүп жазганды каалашат экен», деген каймана кыялда А. Осмоновго өз саптары менен сыр көргөзгөнү сезилип турат.

А балким, буга 1938-жылдын 10-январында даярдалган буйруктун долбоорундагы жазуучулар бирлигинин кызматкерлери ишке өз убагында келбей жатканы, айрымдары, мисалы М. Алыбаев кызматка эч кандай себеби жок эле үч күнү чыкпай койгондугу, катуу сөгүш алганы жана анын жүрүш турушун башкармада талкуулоо керектиги жазылганы себеп болгондур. Анткени, буйрукка бирликтин ошол кездеги жооптуу катчысы А. Осмонов кол койгон. Т.Үмөталиевдин айтканына караганда Алыкул бул кызматта коомдук башталышта иштешчү экен.

Эки акынды тең жакшы билген, алар менен бирге окуган С. Керимбаевдин ою боюнча М. Алыбаевдин минтип жазышына Алыкулдун жеке турмушу себеп болгондой. Жаштык сүйүүсүнөн да, үй-бүлөлүк жагынан да жолу болбогон татаал тагдырына карабастан бардыгынан махабатты жогору койгон Алыкулдун жан дүйнөсүнө, канчалык көңүл чөгөт абалда калганына карабай турмушка болгон ишенимин сактап калган өжөрдүгүнө түшүнбөгөн курдашы Мидин анын махабатын «маанисиз» деп баалаган.

Ушундай ой жоруулар болгону менен деле М. Алыбаевдин мынчалык аша, кетишин эч ким так жана даана айта албас. Кантсе да бул макала өз мезгилинин, болбосо авторунун же аны «айдактагандардын» утурумдук кызыкчылыгын көздөгөндүгү айкын. Ал эми узакка узабас ушундай материалды жарыкка чыгарууга жол берген редакция кызматкерлери эмнени болжогонун билүү мүмкүндүгү азыр закым катары.

Ушундан улам Лев Толстойдун «Күндөлүгүнөн» мисал келтирүү менен оюбузду ырастасак. Адабият чөйрөсүндөгү ишмерлердин алабармандыгы кээде өтө эле ыксыз болуп кетери туурасында улуу жазуучу минтип жазган: «Алардын колу менен залкар жазуучулар талантсыздарга, ойчулдары ойсуздарга жана акылмандары келесоолорго айланат». Кандай калетсиз айтылган.

СССР эл художниги Гапар Айтиевдин жубайы Гарифанын айткандарына караганда эки акындын пикир келишпестигинен улам да «Махабат» маанисиз болуп калгандай:

Алыкулдун Зейнепке үйлөнгөнү жакшы эсимде. Жазуучуларды бүт чакырып жакшы эле той кылган. Ошо тойдо Мидин мас болуп алып, Алыкул менен Зейнеп отурган столду килейген таш менен уруп, баарын чачып, чакчелекей, түшүргөн. Мидин бул кылыкты атайылап эле жасаган экен. «Ал эмне кылганын?» деп эртеси сурасам, «Ошону көрүш керек болчу» деп койду. Эмне балээси бар экенин билбейм, Алыкул менен Мидин бири-бирин жактырышчу эмес. Мүнөз жагынан да экөө таптакыр эки башка адамдар эле.

Алыкул биздин үйгө көп келчү. Бирок кең-кесири маектешип деле отура алчу эмес. Оорусу бар эмес беле. Ошонусунан кысынып, кайра тез эле жөнөп калчу. «Силердин жаш балдарыңар бар, а менин оорум болсо...» деп, «отур» дегенге болчу эмес. Тамак ичсе, «жөн кой» дегенге болбой күйгүзүп, идишин өзү жууп, анан кетет. Ушинтип, ооруну бирөөгө жугузуп албайын деп аябай этиеттенип, сактанып эле жүрчү. Зейнеп менен ажырашкандан кийин бой жашап калды. Мен кээде: «Аялдар жөнүндө дегеле кыйын жазасыз. Минтип жүрбөй бирөөнү таап, үйлөнүп албайсызбы. Ден-соолугуңузга да жакшы. Чыгармачылыгыңызга дагы жардам болот» деп калсам, «Эми мага үйлөнүш кайда. Үйлөнөм деп дагы бир соо кишиге оору жугузуп, убалына калайынбы» деп коет. Кийин Алыкулдун оорусу катуулап калган маалда кайдандыр эжелери пайда болуп, «мага калат, мага калат» дешип, Алыкул өзү сатып алган үйдүн кайгайын кылып киришиптир. «Ушундай адамдар дагы бар экен. Алыкул менен иштери жок эле, анын үйүн талашып атышат. «Ой, айланайындар, үйдү силерден талашкан эч ким жок. Алыкулду тынч коюп турбайсыңарбы дедим» деп Гапар бир жолу кейип келген. («Асаба» 16/Х1.1999)

* * А

Согуштан кийинки убакта 300 беттен турган дагы төрт жыйнагы, котормолорунан А.С.Пушкиндин «Евгений Онегин» жана В. Шекспирдин «Отеллосу» жарык көрдү. Бул

котормолору «Он экинчи түндүн» уландылары катары туюлат. Демек, ал заманага жыпар төгүп калганга ашыгып, дагы канча жашоосу калганына көзү жетпегенине карабай мезгилден тизгин талаша эмгектенген.

Ушинтип көп сапардан тапкан беренелерин ак кагазга түшүрүш үчүн Ысык-Көлгө жем издеген барчын сымал улам барып, күнөөсү жок толкундары, балалыкты элестеткен ак куулары менен сырдашат.

Бирок ошентсе да сүйгөн калаасы Фрунзеде өз үйү өлөң төшөгү жоктугун ойлогон жана «кайрадан нике байлап, түтүн чыгарсаң ден соолугуңа деле жакшы болбос беле, артына да туяк калсын» дегендердин кебине кээде муюп, көбүнчөсү жок деп ичтен тынган Алыкул 1948-жылы үй сатып алат.

«Үйүм сонун, ойдогудай кең турам, ырыскымдан ыраазылык сөз угам» деп башталган «Менин үйүм» аттуу ырында бир убакта коломтосуна жылынган жокчулукту, дале болсо сүзөктөп, дене боюн шалдыратып келаткан учук ооруну баяндап, эми үйүмө тынчтык өмүр толсун деп үмүт кылат. Өзүнүн түнт, ойчул бир мүнөздүгүнөн улам ушундай абалга келдимби деген кыялда ырын мындайча бүтүргөн:

Тынчтык өмүр сен белемсиң?

Мен ар убак сууңду ичип кулпургам!

Кел бери, мен жалгыз: аял, баласыз,

Аял менен ыркым келбес, мен урган!

Мейли сокур, дөдөй бала туусаң да,

Антым ушул: өлгөнүмчө сени менен бир турам...

Бирок аягына эмне үчүн көп нокот коюлуп калганы белгисиз. Балким жалгыз жанын соройтпой, боор толгой айткандардын сөзүнө муюп, үйлөнсөм деген ниетте болгондур.

Мындай түкшүмөлдү Алыкулга Ысык-Көлдүн «Бирлик» колхозунда жашоочу Черикчиев Курманбайдын 1949-жылы 2-3 мартта жазган каты ырастайт. Бул катта аты белгисиз бир кыздын жайын Алыкулдун өтүнүчү боюнча К.Черикчиев барып, ата-энесинен, ыраакы кишилерден сураштырып билип -«Эми ары-бери сүйлөшүп бересиңби десем куп макул деди. Биздин көңүлүбүз ошондой кишиге беребиз. Эми муну кайсы маселе менен аларыбызды билбейбиз. Ал кыргызчасы менен айтат» деп жазылган.

Ушул эле жылдын 26-апрелинде Алыкулга жазылган Асабыякундун катындагы: «Мен барып кенешеликпи? Барсам мен кыз тууралуу барам» деген саптар божомолубузду актагансыйт.

Бирок акындын айылдаштарынын айткандарына караганда ал үйлөнүү жөнүндө эч ойлогон да эмес. Алыкулду койнуна ороп алып чыгып, көрсөтүп бир жылдызды колу менен:

«Таанып ал, тээтиги сеники уулум, Карачы жазылыгын, сулуулугун. Билип жүр, сен батканда кошо батат, Сөзү ушул бизден дагы мурункунун! деп айткан Касым аксакалдын кызы Нуршаа апанын минтип айтканын эшиткеним бар: Үйлөнсөң артыңда туяк калар, тукумуңду улар, алар атыңды өчүрбөс, дешип, карылар Алыкулга кенеш беришкенде: Огожосу болбосо он балалуу деле атанын ысымы, баркы бул дүйнөгө калбайт. Анын үстүнө дартыман тартынам. Үйлөнүп дагы кимдин убалына калайын. Артымда калса ырларым, жазгандарым калар. Ошолор атымды, баркымды өчүрбөс, дегени күнү бүгүнкүдөй эсте.

Ырас эле, айрым акындардын жазгандарын эл эмес, кара чечекей балдары окубай калганын көрүп, билип жүрөбүз. Ал эми Алыкулдун ырларын кимдер гана окубайт. Окуганда да, улам жаны ой учугун улап, дагы кызыга окуйт.

«Ачылган сыр» деп атайын бир дептерге 44 куплет ыр жана:

Зарп кылып, сыя ордуна кочкул канды,
Сизге арнап, тартуу кылам ак кагазды!
Изине көз жүгүртүп эскерерсиз,
Күнөөлүү... элеси алыс... мендей жанды!

деп жазылган бетачары бар каттын ээсине акын жооп бергени же бербегени белгисиз.
А балким:

Сүйдүм сени, сүйүү эрки бар чакта,
Азга жетпей, көптөн куру калсак да.
Алда качан унут калган нерсени
Алек кылып, алсыратып чарчатпа.
Эгер күнүм, мени аясаң азыраак,
Жакындатпа жаш колунду карматпа, - деп

«Сүйдүм сени» деген ырында 1945-жылы 21-декабрда жазганы жообудур. Каттын ээси ким? Алыкулдун лирасына ашык болуп жүргөн бул кызды 1945жылы согуштан майып болуп келген жигит сүйлөшпөй ала качып кетет. Жыл айланбай ырктары бузулат. Жаш келин окууну көздөп борборго келет. Ошондо өткөн учурларын эске сала сырын төгүп акынга 1949жылы кат жазууга батынган.

Алыкул азыркы Сокулук-10 чолок (буйтка) көчөсүнө 1941-жылы салынып, бирок курулуп бүтпөгөн үйдү 1948-жылы май айында сатып алат да, аны А.Жамшидов дегенге батирликке таштап, көлдөн келгенче толук бүтүрүп берүүсүн сүйлөшөт. Батирде октябрь айына чейин турган А.Жамшидов эски акча менен 11 мин 700 сомдук иш жасайт. Экөөнүн ортосунда 1948жылы 27-октябрда түзүлгөн макулдашуу боюнча Алыкул бул акчаны март айынын акырына чейин төлөп бермекчи болот. Азыркы күндө шаардын дал ортосунда турган үй ошол кезде А.Жамшидов иштеген жерге ыраак болгондуктан, ал батирден баш тарткан экен. Эгер кокус акча убагында төлөнбөй калса дагы бир жолу макулдукка келе тургандыктарын баяндаган келишимге Курманбаев күбө өткөн. Бул адам Алыкул менен көбүнчө турмуш, жашоо жаатынан алакасы болгондордон, тактап айтканда жогоруда кеп болгон белгисиз кыз тууралу кат жазышкандардан.

Ошентип, Алыкул толук курулган очогуна Сырга эжесин, Болотбек жээнин каралашсын деп көчүрүп келет. Короо-жай өздөрүнө кенендик кылганбы же машина сатып алуу үчүн калем акыга кошумча каражат керек болгондуктанбы, короонун жартысын Алыкул 1949-жылы 27-октябрда А.Аржевкинага сатат.

Мурдагы В.И.Ленин атындагы станок куруу заводуна танапташ турган ушул үй акынды жумушчу табынын турмушу менен жакындан таанышууга шарт түзгөн. «Жумушчунун мүнөзү», «ФЗОдогу иниме», «Маляр», «Завод көрдүм», «Плотник», «Дубалчы» жана «Жумушчу» деген ырларында ыр менен эмгексиз бул турмуштун бир ирмеми өтпөсүн, жумушчу калк каруусун тынчтыкка жумшаса, акын аны даңазалап алтын канат ырына кошуп, бул жашоонун жаны катары жар саларын жазган. Жумушчунун сыпатын мынчалык таасын сүрөттөп көрсөтүү ооматы ар кимге эле келе бербес.

Аксакал жазуучубуз Т.Сыдыкбеков кайсы бир катында «Көк жоргоң жайындабы?» деп эскерген «Победаны» Алыкул 1950-жылы сатып алат. «Кыймылдаткычынын №34516, шассиси 003870, кузову-8824 болгон «Победа» машинасынын заводдук паспортун Осмонов Алыкулдун наамына, 3-октябрдагы жүз жетинчи эсеп боюнча

тезинен салгыла» деген телеграмманы Алма-Ата шаарындагы автотрактор сатуучу атайын дүкөнгө Т.Майтукин 17-октябрда кол коюп жөнөтүптүр.

«Бири кем дүнүйө» деген кеп ушул тагдырдан улам айтылып калганбы деп да ойлоп кетесиң. Анткени, өмүр бою турмушунан өксүп, бир ыптасы оюлгандай таризде жашаган акын дал ушул абалына баш бербей көктүк менен мээнеттене тапкан үзүр жыргалын эми көрөрдө үйүн бир эжесине, «Көк жоргону» бир эжесине талаштырып оо дүйнөгө кете бергени маалым. «Тууган колунда болсо көрө албайт, жок болсо асырай албайт» деген кептин бекер эмесин Алыкулдун жээни Болотбек Сыдыгалиевдин жазган арноо, эскерме ырлары ырастайт. Бул ырлар бир тууган таякесинин дүйнөдөн өткөнүнө жана жерге коюлганына жыйырма күнчө боло электе туугандары жасаган жорукка түтөп, жазылган. Алардан үзүндү окусак ошол аяздуу күндөр денеңди ичиркентсе, Алыкул ойлордон ойго батып, түпсүз-сансыз, шам чырактын кашында жалгыз отуруп ыр жазган кенен-жарык үйүнүн үшү кеткени, түбөлүк досу да, жары да, перзенти да болгон калеминин сыясы катып, өчпөс из калтырган кагаздары козголбой калганы үзүл-кесил элестей түшөт.

Эмесе, таякесинен таалим алып, келечекте ардеме-бирдеме чиймелегенге куштар болуп жүргөн, ал кезде курагы 16-17 деги Болотбектин ырларына, жок ырлары эмес, көкүрөктөн чыккан ошондогу ыйына, көздөн аккан жашына боор толгоп көрөлү:

Эр жигиттин убалы
Эргибей калды туягы.
Артында калса бир туяк
Аты чыгат эле го бир убак
29.XII. 50-ж.

Алыкулдун жээни мен Болотбек, өз чыгарма. Таякеме арналган жана туугандарга нааразылык ыр.

*Али турат эсимде
Туугандардын кылыгы
Тикеңерден көмөм деп
Сарынын уулу айтканы.
30.XII.1950.*

*Калбыр өпкө, жез канат
Көзү жумулуп баратат.
Курдаштарга кеп айтпай
Айласыз кетти жалдырап.
31. XII. 50-ж.*

Ооба, эми бой тартып, жетилип келаткан жаш адамдын ушундай кырдаалда башаламан жазгандарында көп нерселердин түйүнү катылган.

Өңгөсүн айтпаганда да, таякесинин жараткан чыгармалары кыргыз поэзиясынын жез канат, Акбозатына айланарын баамдаганы байкалат.

Ошентип, кыска өмүрүндө мүлдө милдетти аркалаган Алыкул Осмон уулунун экинчи жашоосу өзү айткандай чыгармаларында улана баштады.

Чыгармаларынын өмүрү дагы өктөм болор беле, эгерде дагы бир маселе такталып изилденгенде. Акындын көзү өткөндөн алты жылдан кийин гана кол жазмалары академиянын фондусуна тапшырылганын инвентардык эсеп-кысаптардын жазуулары аныктап турат. Бирок ушунча жыл аралыгында аларды ким сактап, ким «карактап»,

акыры кантип өткөргөнү дайындуу жазылбаган. Ушуну тактоодо жана акындын жаркын элесине тийиштүү деңгээлдеги ар кандай иштерде демилгелүүлүктү Сарынын уулу, эжекелери жана жээни Болотбек учурунда көрсөтүшпөгөнү да өкүнөрлүк. «Победаны» айтпаганда да, конушун сакташканда адабий мурасын жайылтуу, үйрөнүү шарты кыйла оңой болмок.

Бул кенемтени толуктоо үчүн Алыкул акындын күйөрмандары, ылым санаган жолдоштору жана адабиятчылар кыйла эмгек жасашкан. Эмки кеп оролу ошолор жөнүндө.

II Бөлүм

БИЛГЕН БИЛЕР, БИЛБЕГЕНГЕ НЕ ЧАРА...

Ошентип, көзү барында анчалык барк алынбай калган акындын кадыры өзүнүн поэзиялык мурасынын аркасы менен кайрадан көтөрүлдү.

Бул иш эки багытта жүргүзүлгөнүн баамдоо кыйын эмес. Экөөнүн тең мааниси бирдей, эриш-аркак жана бири бирин толуктап турат. Биринчиси А.Осмоновдун чыгармаларын жарыялоо жана илимий, адабияттык өңүттөн изилдөө. Экинчиси, А. Осмоновдун эстелигин түбөлүккө калтыруу маанайындагы иштер. Дал ушулардын астанасында, төл башында турган адам адабиятчы, филология илимдеринин кандидаты Ш.Үмөталиев болгон. Ал түзгөн жана баш сөзүн жазган «Тандалмалуу ырлар жана поэмалар» жыйнагы он төрт басма табак көлөмүндө 1950-жылы 28-майда Кыргызстан мамлекеттик басмасында терүүгө тапшырылып, кийинки жылы 15050 нускада жарык көргөн. Бул адам Фрунзе шаарынын Логвиненко көчөсүндөгү № 63 үйдө жашаган скульптор Пузыревский менен бирдикте Ала-Арча көрүстөнүндөгү Алыкулдун жай башына эстелигин койдурткан. Ошол эстелик ушу күнгө чейин турат. Бирок, ташынын начарлыгыбы же өктөм убакыттанбы айтор, акындын айкели кунарынан кетип калганда, 75-жылдыгына карата бир сыйра оңдолуп, түзөлдү. Ошондо орнотулган кооз оймо-чиймелүү тосмолору 2000-жылы уурдалып, ордуна акын элесине тете эмес темир тосмо коюлганын көргөндөр баамдашар. Мамлекеттик маанидеги эстеликке мамиле ушул.

К. Асаналиев, К.Укаев түзгөн «Ата журт» аттуу 200 беттен турган жыйнак, негизинен мурда жарыяланбаган чыгармалары 1958-жылы 5 мин нускада чыгарылып окурман журтуна тартууланган. Ал эми 1964, 1965-жана 1967-жылдары жарык көргөн Чыгармалар жыйнагынын үч томдугун түзүүдө, редакциялоодо, баш сөзүн жана комментарийлерди жазууда: Т. Сыдыкбеков, Б. Керимжанова, Р. Кыдырбаева, А. Садыков, К.Артыкбаев жана Ж.Мусаева көп мээнеттенишкен. Жалпы нускасы он эки мин болгон бул үч томдук 1967жылы Кыргызстан Ленин комсомолу сыйлыгына көрсөтүлүп, бул ардактуу наамга адабият жаатындагылардан Алыкул Осмонов биринчи болуп арзыды. Бирок ошондон жыйырма жылдан ашык убак өтсө да лауреаттык күбөлүктүн толтурулбаганы, анын баалуу экспонат катары комсомолдун республикалык музейине коюлбаганы элүүнчү жылдагы окуяны эске салды.

Ошол эске түшкөн нерсеге себеп болгондорду тыянактап же негиздеп баяндоо үчүн анча-мынча сары эсеп жасоо ыңгайлуу көрүнөт.

Таштан болор, кумдан болор төшөгүм,
Аз болсо да сыртта калар сөздөрүм.
Өлсөм дагы жара тээп мүрзөмдү
Буудан болуп таскак салып өтөрмүн деп

«Эскерме» аттуу ырында 1945-жылы 17-декабрда жазылганын эстеп, чын эле анын жаны караңгы көрдүн кереңдигине баш бербей: «Буудан болуп таскак салып жүрөбү» деген баёо ойго да берилип кетесиң. А бирок акындын өз күчүнө ишенгени, келечекти көрө билгени, демек илгери үмүттөн кол үзбөгөнү дээрлик бардык чыгармаларынан сезилип, ой-туюмун ээлеп алганын баамдаган деңгээлге жеткен окурман Алыкулдун айткандары тегин эмес экенине ынана баш чайкайт.

Окуган сайын жаңырып, улам ой жаратып турган ырларын мөл булактын жанында туруп суусуну канбаган жолоочудан бетер кайра-кайра үңүлө окуйт, улам кийинкисине кызыгып умсунат.

Андай умсунуу менен умтулууга окурман журтунун улам кийинки муундары да туш болушуп, алар өз заманасынын, доорунун ыңгайына жараша өз Алыкулун ачып жатышат. Демек, анын чыгармалары мезгил сынынан өтүп, бир адамдын чыгармачылык таржымалынан бир элдин поэзиясындагы өзгөчө таржымалга айланды деп бүтүм чыгара алабыз.

А.Осмоновдун бул улуулугу жөнүндө айтканда анын элдик оозеки чыгармачылыкты кеңири пайдаланганына карабай төкмөлүк же кара жамактын туткунунда калбастан, аларды жаны ой, өрүшү кең мазмун менен байытып кайра элге толуктап бергендигин дайыма баса белгилөө шарт. Ал эми өз элинин рухий дүйнөсүн башка элдердин көркөм дөөлөттөрү менен да көөнөрбөс кылган котормочулук талантына таазим этип, арыбаган, тажабаган түйшүкчүл эмгегинен үлгү алуу керек.

Анткени, Алыкул «Манастай» дастанды, Токтогулдай ак тандай талантты кастарлап, аларды жаңы нукка сала өздөштүрүп, дүйнөлүк классика менен жуурулуштургандыктан өзү да бир туу чокуга айланып калганы кадиксиз. Бул туурасында сөз кылганда аксакал эл акыны А.Токтомушев Алыкулдун 70 жылдык кечесинде чын дилинен: Биз анча-мынча жазганыбызга эле эрдемсип, боз үйгө жакын аркандалган музоо көк чөпкө тойгондой токпейил тартып жүргөндө, Алыкул эбак эле Ала-Тоодон алыс кетип, Шотанын, Шекспирдин, Пушкиндин дүнүйөсүнө сүңгүп аралашып бүлүк салып алыптыр, деп элестүү кылып айтканын эске албасак кептин мазасы кетер.

Аксакал акындарыбыздын айтканына кошумчалап, азыркы түрк маданиятына эле эмес, жалпы союздук, ал турмак чыгыш батыштын айрым өлкөлөрүнө чейин даңазалана майрамдалган улуу Токтогулдун 125 жылдыгында ортого салынган орошон сөздөрдөгү ойлордон бөлүшүү зарыл. Заманабыздын залкар жазуучусу Ч.Т.Айтматов: «Токтогул биз үчүн өчпөс шам, ошол өчпөс шам жалгыз болбоо керек. Өчпөс шамдын нуру алыска жетип, анан ошонун тегерегинде көп нурлар пайда болуу керек. Ал нур биздин азыркы маданиятыбыз, азыркы аң-сезимибиз, азыркы турмушубуз» («Фрунзе шамы» 12/Х. 1989-ж).

Ошол өчпөс шамдын жаркын нурунун бири А. Осмонов экендигин билебиз. Бул жөнүндө Токтогул тоюна келген карачай акыны Б. Хубиев мындай деген: «...Токомду урматтап, кызыгуу менен окуйм. Анын кээ бир ыр саптары өзүнчө эле макал, учкул сөз. Алыкул Осмонов Токтогулдун шакирти эмей эмине» («Советтик Кыргызстан», б/Х. 1989-ж.). Айтмакчы, бул карачай боордоштун бала чагы кыргыз жергесинде өткөндүгүн айта турган болсок, анын ойлору төгүн жерден чыкпаганына ишенебиз.

Демек, жазма адабиятыбыздын түпкү пайдубалы катары эсептелген элдик оозеки чыгармачылык чалкып жаткан океан болсо, Токтогул, Алыкул, Чынгыз ошол зор мухиттен көтөрүлгөн үч рухий кыл чокудай туюлат. Мурда «Толубайдай сынчы бол, Токтогулдай ырчы бол» деген лакап болсо, эми, «Алыкулдай алп акын, Чынгыздай чыгаан жазуучу бол» дегенге неге болбосун.

Алыкулдун ушунчалык деңгээлге жетишине биринчи кезекте өзүнүн эмгекчилдиги, сезимталдыгы негиз болгон. Ал эми учурунда ага көмөктөшүп, ар кандай кеп-

кеңештерин айткан, жардам бергендер болбогондо балким, А.Осмоновдун кыргыз адабиятындагы жылдызы жанбай калмак.

Алыкулга чыгармачылык жактан көз салып, багыт бергендердин бири Жоомарт Бөкөнбаев: «Алыке! Жаңы өсүп келе жаткандардан сени гана сүйөм, сага гана ишенем. Ошондуктан, «Душман сүйдүрө айтат, тууган күйдүрө айтат» дегендей, кээ-кездерде сени менен урушумуш болгонум да ошол. Эми олуттуу акын болуп, салабаттуу киши бол» дегени бекер эместир. Мындай зор ишеничти билгизген катын Ж.Бөкөнбаев Москвада жүргөн Алыкулга 1936-жылы 3-июнда жазган 1947-жылы жазган «Жазуучулук баянында» А.Токомбаевдин кызматка орноштурушу тагдырындагы бурулуш экенин Алыкул белгилеген.

Муну М.Элебаевдин эскерүүлөрү да ырастайт. «Аалынын бир жери чыгарманын башкы касиеттеринен болгон техниканы барк албайт. Анын көпчүлүктү бир ала жүргөнүн, жаштарды өстүргөнүн, адам болсун деп тереңден сууруп чыкканын Алыкулдай, жаштардын өзү гана эмес, башкаларыбыз да унутпашыбыз керек. Биз кимдин кимдигин керт башыбызга кылган мамилесинин жакшылыгынан (же жамандыгынан) эмес, жалпы текшерүүбүз керек» («Ала-Тоо» 1989. №9. 125-6.). Бирок жазуучулар союзун кыйла жыл жетектеген адамдын Алыкулга өмүрүнүн кийинки жылдарында көмөктөшпөгөнүн айтпасак да, башка иштеринде деле демилгесиз, бейтарап калганын эмне менен түшүндүрүүгө болот? Айтмакчы, мында жалаң эле айрым адамдар күнөөлүү эместей сезилет. А балким Алыкулдун бир мүнөздүгү, ойлогонун бетке айтарлыгы себеп болгондур. Бул пикирди А.Осмоновдун «Кызыл Кыргызстан» газетасына 1937-жылы 26сентябрда жазган «Адабияттагы зыяндуулуктун түп тамырын сууруп таштайлы» макаласы ырастагансыйт.

ТАКТАЛБАГАН ТАРЖЫМАЛ

Республиканын борбордук мамлекеттик архивинде (Ф. 1465. опись № 2. ф.184) сакталып турган документке көңүл буруп көрөлү. Кыргызстан жазуучулар союзунун № 28-токтомунда «Советский писатель» басмасынан орус тилинде жарык көргөн «Мой дом» аттуу китеби үчүн А.Осмонов 1950-жылы Сталиндик, (кийинки Мамлекеттик) сыйлыкка көрсөтүлгөнү жазылган. 19-декабрда өткөрүлгөн бул чогулушка: Удалов, Имшенецкий, Земляк, Ковский, Шиваза, Козубеков, Казакбаева (Казакбаев П.К.), Лебедева («Советская Киргизия» газетасынан) жана СССР Жазуучулар союзунун өкүлү Серегин катышып, Үмөталиев, Токомбаев, Токобаев, Удалов жана Баялинов сөз сүйлөшкөн. Токтомго жазуучулар союзунун ошондогу төрагасы К.Баялинов менен жооптуу секретары Ө.Жакишев кол коюшат.

А.Осмоновдун ушул сыйлыкка көрсөтүлүшү кантсе да кыргыз адабиятынын, өзгөчө поэзиясынын тарыхындагы айрыкча көрүнүш.

Тээ элүүнчү жылдардын ортосунан бери түкшүмөл болуп, нечен табышмактуу купуя сырдан бешбетер көптөгөн окурман муунуна ачылбаган дүйнө сымал тынчтык бербеген собол ушул сыйлык маселесине байланыштуу эле. Аны белгилүү сынчы, адабиятчы Шаршенбек Үмөталиев башында турган кыйла изилдөөчүлөр аракеттенип, сыр түйүнүн табууга далалаттанышкан. Мына ушул адабият тармагындагы чатышкан окуяны чечмелөөгө 90-жылдардын башталышында колдон келген салымды кошууга далбас уруп, кандайдыр жыйынтыгында көңүлгө төп келбеген бир натыйжаны көрдүм. Эмесе, кеп оролу ошол жөнүндө. Алыкул Осмонов Кыргыз Советтик Жазуучулар союзунун 1950-жылдын 19-декабрындагы токтому негизинде СССР Мамлекеттик (мурдагы Сталиндик) сыйлыгына көрсөтүлгөнүн билгенибиз менен, андан ары не болгону туңгуюк эле.

Ушул сыр сандыктын сырын ачуу максатында СССР Министрлер Советинин Лениндик жана Мамлекеттик сыйлыктар боюнча комитетине атайын катты

жумурияттын Жазуучулар бирлигинин атынан 1990жылы көктөмдө эле жөнөткөнгө карабай, тийиштүү жооп алалбадык. Акыры акындын музейин түзүүдө белсемдүүлүк көрсөткөн маданият министрлигинин жана «Кыргызстан» басмасынын колдоосу менен 1990жылдын сентябрь айында адабият жана искусствонун Москвадагы борбордук архивине барып, Осмоновго тийиштүү документтерди изилдеп келүүгө шарт түзүлдү. Ал жакта да айрым формалдуулуктардын тосмосунан өтүп, көптөн бери көпчүлүктү чыдамсыздана күттүрө, сырын ичине каткан сары барактарды тирмийе тиктеп окудум. Эмне болду экен деген толкундануунун арасында үзүл-кесил үмүт оту жана калып, кандайдыр калбаат сезимди пайда кылып турду. Бирок, тилекке каршы, ошол бүлбүл жанган жарым жан үмүттүн бозомтук учкуну кыпындай жарыгын калтырбай тарап кетти. Эмне себептен?

... Анткени, сыйлыкка көрсөтүлгөндөрдүн тизмесине А. Осмонов акыркысы болуп катталган. Адегенде 70тей талапкер болсо, талкуу, тандоодон тандоо болуп отуруп, поэзия боюнча сыйлыктын үч даражасына он беш талапкер добушка коюлган экен.

1951-жылы 3-февралда Н.С.Тихонов төрагалык кылган чогулуштун чечиминин негизинде кандидатуралар жашыруун добушка төмөнкү кезекте коюлган: С.Я.Маршак, А.С.Малышко, Г.Цадаса, Г.Г.Абашидзе, П.И.Воронько, Расул Рза, П. Бровка, С.И.Кирсанов, Салих Ата, И.П.Кончаловская, Т.Ю.Тильвитис, О.Ф.Бергольц, С.В.Смирнов, Г.Эмин, А.Осмонов.

Алыкулдун кандидатурасы 25-январда кошумча катарында бир топ олку-солку болуу менен киргизилиши эле кийинки чогулуштарга жана добуш берүүгө өзүнүн залакасын тийгизгени даана туюлат. Анткени, салт катары ар бир акынды жана анын көрсөтүлүп жаткан чыгармасын талкуулоого киришкенде атайын концерт өткөрүлүп, анда поэмалардан үзүндүлөр жана көлөмү чакан ырларды көркөм окутуп угушкан. Мунун максаты ар биринин, өзгөчө, анчалык белгисиз жана улуттук акындардын чыгармачыл дарамети менен таанышуу болгон. Ушундай концерттен кийин 29-январда (1951-ж.) өткөрүлгөн талкуунун токтомуна караганда А.Осмоновдон башка талапкерлердин бардыгынын чыгармалары окулганы, ал турмак артисттердин аткарган чыгармаларынан бери жазылган.

Ал эми 3-февралда өткөн чогулушка караганда кандидаттарды ылгоо өтө шашылыш жүргүзүлгөндүктөн жана февралдын бешинде эле добуш берүү боло тургандыктан секциялардагы талкуулар да бачым өткөрүлмөк гана тургай, кайсы сыйлыктар кимдерге ыйгарылары да болжолдуу аныкталган. Ошондо эле А.Осмоновдун үчүнчү даражага сунуш этилгенин, жөн эле көрсөтүлбөстөн бир топ ыргылжындыктан кийин кошулганын жана акындын каза болгонун, (убагын туура эмес айткан) чыгармачылыгы токтогонун, «Мой дом» китеби жакшы экенин Н.С.Тихонов билдириптир. Бул төраганын жөндүү сунушу катары эмес, өлгөн адамдын арбагын сыйлоо же жалпы чабышка кошулу, калганын өз бактысынан эле көрсүн деген маанайды туюнткансыйт. Ынанымдуу болсун үчүн түп нускасынан которбой мисал калтирели: «Сначала мы хотели его снять, потом обратно поставить. Тут не так много авторов и может быть его оставить? Возражающих нет?» Эч ким деле каршы болбоптур.

Добуш берилер алдында, 5-февралда өткөн чогулушта да Алыкул жөнүндө: «Осмонов это молодой киргизский поэт, который умер в этом году. Его стихи собраны в этом сборнике. Его кандидатура была согласована после переговоров» деп дагы кошумча маалымат берилген. Мунун себеби Н.С.Тихоновдон башка комиссиянын көп мүчөлөрү Осмоновду окушпагандыгында жана жогоруда айтылган концертте бир да чыгармасы аткарылбагандыгында экени кашкайып туру. Анткени, Т.Сыдыкбековдун 1950-жылы 21-октябрда Алыкулга Малеевкандан жазган катында: «Колуңа китебиң тиери менен Тихоновго, Щипачевго, Фадеевге ж.б. көңүлүң сүйгөн кишилерге салып

жиберсең дурус болор эле» дегенине караганда, балким Алыкул «Мой дом» аттуу китебин Тихоновго эле жөнөткөндүр

Ошентип, акыры көптөгөн ыргылжың болуулардан улам А. Осмонов төмөнкүлөрдөн кийин жазылып, Сталиндик сыйлыктын үчүнчү даражасын алуучу талапкерлердин тобуна кошулат. Бергольц О.Ф., Смирнов С.В., Сарьян, Дудин М.А., Гамзатов Р.Г., Казаков М.И., Эмин Г., Мирмухсин, Луконин М.К. Сыйлыкты ыйгаруучу комитеттин 52 мүчөсү 5-февралда талапкерлердин тагдырын чечкен добуштарын беришкен. Эсеп комиссиясынын (М.Чиатурели төрагасы, Ю.Шапорин, В.Ефанов, А.Гулакян) 6-февралдагы токтомунда А.Осмонов үчүн жети добуш, алардын бирөө экинчи даражага, алтоо үчүнчүсүнө деп берилгени жазылган. Ошентип, жогоруда Н.С.Тихонов айткандай шашкалактык жана айрым талапкерлерге жасалган үстүрт мамиле, так эместик ушундай натыйжасын бергени ырасталып турду. Мындан тышкары протоколдорду окуудан улам дагы бир көрүнүш туюлат. Айрым кандидаттар үчүн талкуу учурунда эле күйүп-бышкандар, ал турмак, үчүнчүдөн экинчиге, колдон келсе дароо эле биринчи даражасына көтөрө талашкан сүрөөнчүлөрү бардыгы байкалды.

Далил катары 29-январда өткөн чогулуштун протоколунан үзүндүнү түп нускада келтирсек, жетпштүү болор. Пырьев: «Гамзатов это сын? Он слабый надуманный поэт. Видно, что он все это выдумывает, а не идет у него от сердца».

Председатель: «Его придется в списке оставить, потому что есть закон, что если один член Комитета выдвигает кандидата, мы должны его оставить. Его выдвигает Фадеев».

А.Фадеев ошол кезде комитеттин төрагасы болуп турган. Бирок буга карабастан Р.Гамзатов сыйлыкка илинбеген менен атасы Г.Цадаса лауреат болуптур.

Мурдагы маалыматтарда айтылган фактыны Алыкулду А.Фадеевдин өзү колдоп, сунуш эткенин чагылдырган бир да жазуу табылбады. Балким, мурунку же кийинки жылдарда болбосо?

А.Осмонов үчүн добуш берген жетөөнүн бири, болгондо да экинчи даражасына сунуш эткени К.Баялинов экендигин комитеттин мүчөлөрүнүн тизмесин окуганда баамдоо кыйындыкка турбады. Демек, акыныбыз алсыздыгынан эмес, учурунда жүргүзүлбөгөн пропаганда иштеринин кемдигинен жана жогоруда белгиленген шашылыштын айынан, сүрөөнчүлөрдүн жоктугунан гана өз сыйына арзыбай калгандыгы айкындалып отурат.

Дагы бир кызыгы А.Осмонов бул сыйлыкка 1946жылы да көрсөтүлгөндүгүндө. Ал жылы неликтен албай калганы менен таанышууга мүмкүндүк болбоду. Анткени, ал документтер комитеттин өзүндө экен. Эки ирет көрсөтүлгөнүнө карабай, сыйлык ыйгарылбай калган Алыкулга көлөкө түшүрчүлөр да чыгар. Бирок, алардын андай аракетинен эч майнап чыкпасын эскертким келет. Анткени, жогоруда жазылгандай: Р.Гамзатов 1952-1953-жылдары дагы көрсөтүлгөнүнө карабай лауреат болгон эмес. Зульфия, Э. Межелайтис, С.Муканов, М.Ауэзов, С. Липкиндер да бир канча ирет сунуш этилишкен жана алардын айрымдары гана аталган сыйлыкты кийин алышкан.

Ал эми кыргыз адабиятынын төмөнкү өкүлдөрү да учурунда көрсөтүлгөн менен барктуу сыйлыкка

илинбегени өкүттө калтырды. С.Каралаев 1940жылы, А.Үсөнбаев 1942-жылы, Т.Үмөталиев — 1951, 1952, К.Баялинов 1947, 1951, 1952-жылдары.

Т.Сыдыкбеков 1949-жылы «Биздин замандын кишилери» романы үчүн Сталиндик сыйлыктын үчүнчү даражасын алганын билебиз. 1952-1953-жылдары кайрадан көрсөтүлгөндүгүнө карабастан бул жазуучуга да эч нерсе ыйгарылбаптыр.

«Житкен окту аткан ок тапты» дегендей, маданиятыбызга сөзсүз байланышы бар бир фактыны кошо баяндайлы. 1951-жылы 6-февралда музыка боюнча өткөрүлгөн талкууда Власов, Фере, Малдыбаевдин «Бир тууган колхоздо» деген кантатасы боюнча

төмөнкүдөй пикир айтылган экен. Ойдун толук болуу максатын көздөп, аны түп нускасында берели: «Мы считаем, что кантата интересная по замыслу, там поставлена интересная проблема, но в целом это сочинение не удалось настолько, чтобы можно было выдвинуть на Сталинскую премию. Там большое смешение стилей старинные русские песни и жестокие романы и современные песни. Нельзя ставить на премию» (Захаров В. Г.). Бул киши сөзүн мындайча баштаган: «Власов, Фере, Малдыбаев кантата «В родном колхозе» (Малдыбаев зачеркнуть).

Эмне үчүн чийилген? Менимче кыргыз обон-күүлөрүнүн таасири, мукамы анча угулбай калганыбы же башка себептенби... Буга музыка өнөрүн иликтегендер жооп беришер.

Ошентип, Москвадагы материалдардан дарек жок деп беймазага баткан жан, өз калаабыздагы эле партиялык, комсомолдук архивдерден А.Осмоновду республикалык комсомолдун лауреаттыгына көрсөткөн токтом дайынын таппай калганда, дагы орунсуз бир шылтоо далилденгенине ынанат экенсин.

1989-жылы январь айында Кыргызстан ЛКЖС БКнын кабинеттеринин биринен кадимки, күндөлүк иш кагазын алгандай эле лауреаттык күбөлүктү, сыйлык белгисин алганыма кубанган менен бурганактап жаап жаткан кардай болгон ойлордун, нааразылыктын бастырындысында калганда негедир көңүлкоштук сезим ээледим. Анткени, поэзиябыздын чолпону, дөөлөтү деп көбүрүп-жабыра баарыбыз бир ооздон мактаган (өзгөчө көзү өткөн соң) акынга сыйлыкты басма сөз бетинде гана ыйгарып, даңкын чыгарганыбыз менен минтип жарыбаган, көңүлгө сыйбас иш кылып отурганыбызга эмне себеп деген түкшүмөл түгөнбөс болду.

Алыкулдун лауреаттык күбөлүгү менен сыйлык белгисин алгандагы кубанычымды «Ленинчил жаштын» кызматкерлери менен бөлүшкөнгө шаштым. Ошондо, оюма дүйнөдөн кайтыш болгон досунун партбилетин райкомго алып бараткан Танабай түштү. Бирок кудайга шүгүр, ал алып бараткан болсо, мен алып чыгып келатканыма каниет эттим. Бул сыйлык белгиси Каптал-арыктагы мемориалдык музейинде башкы экспонат катары сакталып туру.

* * *

Жогорудагы үч томдуктан кийинки жарык көргөн тандалмаларынан көзгө толумдуусу Т.Кожомбердиевдин түзүүсүндө 1972-жылы 15 мин нускада чыгарылган «Көл толкуну».

Акын жөнүндө эскерүү, арноо китеби алгачкы ирет «Алыкулга гүлдесте» деген аталышта 1975-жылы 12 миң нускада Жумакан Тынымсеитова тарабынан даярдалган.

Кыргыз тилиндеги басылыштарынын көлөмдүүсүнө 1984-1986-жылдары 12 мин нускада жарыяланып, баш сөзүн К. Бобулов жазган, үч томдугу кирет. Байкалгандай, улам кийинки басылыштардын нускасы азайып отуруп, төрт миңге түшкөн. Балдар үчүн чыгарылгандарын эсептебегенде. Муну учурунда эне тилибизге энөөлүк менен мамиле жасалган кездин каскагы, басма ишиндеги теңдемечилик десек да болот. Анткени, чыйыры жаны башталган таланттын китеби деле төрт миңдик нускада чыгарылып жатканда, Алыкулдай акындын мындан кыйла көбүрөөк чыгарылып турушу окурманга деле, басмага деле ыктуу болмок.

Нуска жөнүндө кеп болгондо А.Осмонов жөнүндө кыскача библиографиялык маалыматты ортого салалы.

«Махабат» ырлар жыйнагында 44 ыр, жети поэма, 1954-жылдагы тандалмаларда 154 ыр, сегиз поэма бар. Ал эми 1964-жылдагы биринчи томдугунда 472 ыр, 1984-жылдагы биринчи томдугун 354 ыр жана 3 поэма киргизилген.

Булардын канчасы кайталанып, канчасы биринчи ирет басылганын иликтөө өзүнчө илим.

Акын чыгарма жазуу жана которуу менен гана чектелбестен башка калемдештериндей эле ар кандай маанайдагы жыйнактарды чыгарууга да жигердүү катышкан. Атап айтканда А.Осмонов 1939-жылы М.Кырбашев менен бирге 6-класс үчүн «XIX кылымдын адабият хрестоматиясын», 1943-жылы согуштук тематикадагы «8 гвардиялык» жана 1947-жылы «Жаш акындар» жыйнактарын түзгөн, редакциялаган.

Эн биринчи басылыштарын кошо эсептегенде өзүнүн чыгармалары, котормолору кыргыз тилинде отуздан ашык ирет чыгарылып, нускасы 270 миң даанага жеткен. Орус тилинде сегиз жолу чыгарылган китептеринин нускасы 350 миң. Мынчалык көп болгон себеби «Дети и журавли» деген ырлар жыйнагы «Мектеп» басмасында 1981-жылы массалык тиражда (300 миң) жарык көргөн. Ушул эле жыйнагы «Ээсте раамат» басмасы тарабынан 1984-жылы отуз миң нускада, эстон тилине которулуп басылган. «Толубай сынчы» 1960-жылы казак тилинде 30 миң тиражда Алма-Атада чыгарылган. (1990-жылдагы маалымат).

Айрым ырлары түркмөн, якут мезгилдүү басма сөздөрүнө да жарыяланган.

А.Осмоновдун өмүрү, айрым чыгармалары боюнча маалымат чет элдик окурманга биринчи ирет 1967жылы жеткен көрүнөт. Бул ойлорго ошол жылы Лейпцигге жарык көргөн «Совет адабияты бүгүн» деген жыйнак негиз болот. Тилекке каршы андан кийинки учурда чет өлкөлөрдүн кайсынысында чыгармалары жарык көргөнү же өзү жөнүндө библиографиялык маалымат берилгени дайынсыз. Бул маанилүү иштин кемтигин толтурууга улуттук китепкананын чет элдик библиография бөлүмү жана китеп палатасы көңүл бурар.

А.Осмоновдун акындык жүзүн, түмөн түйшүктүү жаңычыл чыйырын окурман баамдашы үчүн мезгилдүү басма сөздө жарыяланган макалалар, илимий мазмундагы китептер омоктуу тирек болгону анык. Дээрлик кырк жылдан ашык Алыкулга арналып жазылган материалдарды кийинки муунга адабий жана илимий мурас катары тааныштыруу милдетин улуттук китепкана кызматкерлери Ж. Айсаракунова менен О.Сухомлинова кыргыз, орус тилдеринде 1990-жылы түзүшкөн библиографиялык көрсөткүч аткарат. Басылма 2006жылы толукталып басылды.

Акындын өмүрү жана чыгармачылыгын изилдеп, илимий иликтөө ишин алгачкылардан болуп: Ш.Үмөталиев «Алыкул Осмонов» (1958-ж.), Р.Кыдырбаева «Алыкул Осмоновдун лирикасы» (1957-ж.), А.Садыков «Алыкул Осмоновдун поэзиясындагы традиция жана новаторлук» (1962-ж.), жана К.Кырбашев «Алыкул Осмоновдун поэзиясынын тили» (1967-ж.), өңдөнгөн окумуштуулар баштаган.

Чыгармалары орус тилинде которулуп, өзүнчө китеп болуп чыкканча (1950-ж.) он жылдан ашык убакыт кеткенине караганда А.Осмонов бул жагынан да өтө пукта, тыкандык менен иштеп, жоопкерчиликти жогору койгон көрүнөт. Мезгилдүү басма сөздө орусча жарык көргөн биринчи ыры котормочу А.Тарковский тарабынан «Советская Киргизия» газетасына 1938-жылы 6-июнда («Снова в горах») жарыяланган. «Бешик ыры» Л.Ошаниндин которуусунда ушул эле газетага 1939-жылы 12-апрелде басылган.

Жазуучулар Союзунун архивдеги документтеринин арасында А.Осмоновдун ырларын орус тилине которгондор жөнүндө да айрым материалдар бар. Акындын «Кыргыз кавалеристтерине», «Чоң театр» өңдөнгөн чыгармаларын Н.Манухина 1941-жылы октябрь, ноябрь айларында которгон. Машинкага басылгандан кийин автор котормону кубаттаганын билгизип кол койгон (Ф. 1465. опись № 2. 9.150. ЦГА Кирг. ССР).

Ал эми «Огонёк» журналына 1948-жылы И.Сельвинскийдин которуусунда «Менин шаарым» ыры жарыяланат.

А.Осмоновдун чыгармаларын которууга С.Липкин, С.Обрадович, Е.Долматовский, Н.Манухина, Е.Орловская жана К.Кулиев көп салым кошушкан. Алыкулдун зор талант

экендигине ошол кезде көпчүлүктүн көзү жетпегенине Елена Дмитриевна Орловская өзгөчө туталанчы экен. Акындын 1955-жылы Фрунзеде басылган «Мой дом» китебин бирөөгө белек кылганда «От непризнанного гения» деп жазганы жөн эместир.

М. Синельников, Н.Пустынников, А.Никитенко, В.Шаповалов сыяктуу котормочулар да ушул саамалыкты улантуу үчүн өз дареметине жараша эмгектеништи. Анткен менен, Алыкул да эле болсо орус жана башка тилдерге тийиштүү деңгээлде которулбай жатканы анын поэзиядагы Акбозун эл аралык окурманга таанытууга кедерги болууда. Албетте, поэзияны тилден тилге, дилден дилге көөнөртпөй которуу өтө мүшкүл түйшүк. Ошондуктан, эне тилин жана башка тилдерди да кош канатындай кага билген кыргыз котормочуларынын кийинки мууну, Алыкул өзү: «Мен өлгөндө ордум басат, менден соо, менден жакшы акылдуулар» дегендей ушул чыгармачылык жооптуу милдетти омоктуу кылып аткарышса, кыргыз руху кыйла жерге көрүнүп, бүт дүйнөлүк маданиятка өз үлүшүн дагы кошмок.

Орус тилинде 1950-жылы эн биринчи ирет чыгарылган «Мой дом» китебинде 87 ыр, эки поэма болсо, 1987-жылдагы «Отчий дом» жыйнагында 189 ыры жана 12 поэмасы бар. Ошентип, сан жагы өсүүдө, ал эми которуунун сапаты да эле көңүлдө.

1990-жылы «Советский писатель» басмасында Алыкул Осмоновдун ырлар жана поэмалар жыйнагы (269 ыр, 10 поэма) 14 басма табак көлөмдө, 10 мин нускада чыгарылды. Китептин түзүүчүсү жана баш сөз автору Камбаралы Бобулов акындын чыгармачылыгын эл арасына жайылтууда ушул эмгеги менен өлчөөсүз рухий иш жасаганын баса белгилөө зарыл.

Ал эми акындын ырлар топтомун, айрым поэмаларын англис тилине которууда котормочу Уолтер Мэй менен чыгармачыл алаканы аягына натыйжалуу чыгарган Жолон Мамытов агабыздын да аруу мээнети арбын. 1995-жылы Сорос-Кыргызстан фондусунун спонсорлугунда жарык көргөн «Көл толкуну» аттуу кыргыз-англис тилдериндеги жыйнак 51 ыр, жана «Женишбек» поэмасынан түзүлгөн.

Алыкулдун котормочулук шыгы А.С.Пушкиндин «Кышкы кеч» ырын которгондон ойгонсо керек. Ушундай бирин-экин которулгандардын ичинде Г.Гейненин «Деңизге сүзүү», Лебедев-Кумачтын «Көңүлдүү балдар», К.Кулиевдин «Жол ыры», М.Голодныйдын «Чапаевчилердин ыры», И.Крыловдун «Түлкү менен жүзүм» жана акын К.Муталиевдин «Тоо кызы» аттуу чыгармалары бар. Булардын айрымдары «Чолпонстан», «Жылдыздуу жаштык» аттуу эн биринчи жыйнактарына киргизилген. В. Маяковскийдин «Жакшы» поэмасынан үзүндү котормосу 1940-жылы «Совет адабияты жана искусствосу» журналынын төртүнчү номерине жарыяланган.

А.Осмоновду Алатоонун арасына аттын кашкасындай тааныткан атактуу котормосу (Ш.Руставели «Жолборс терисин кийген баатыр») 1940-жылдан 1982 жылга чейин алты жолу басылганы менен калган котормолоруна негедир көңүл бөлүнбөй калган. Өңгөсүн айтпаган күндө да 1938-жылы чыккан И.А. Крыловдун «Тамсилдерин», (26-бет), Ш.Перронун «Жомокторун» (1937-ж. 30 бет), С.Маршактын «Жалкоолор мышыгын» (1937-ж. 8 бет) өз-өзүнчө кооздоп, көп нускада чыгарса балдар үчүн сонун белек болмогу ырас.

А.С.Пушкиндин «Евгений Онегини» менен В.Шекспирдин «Отеллосу» да бир гана жолу чыгарылган.

Республиканын тышкы иштер жана маданият министрликтери Грузия, Англия, Россия тарапка кайрылып, ушул улуу үч чыгарманы кайра чыгаруу маселесин колго алышы зарыл.

Бул эки котормонун театрдык жолу да негедир туңгуюкка кептелгендей. Театр демекчи, А.Осмоновдун өз калеминен жаралган көптөгөн пьесалар, скетчтер болгону менен алардын айрымдары гана сахналаштырылган. 1947-жылы Ысык-Көл областтык театрынын коллективи койгон «Экинчи бригада», 1974-жылы КМАДТта, режиссер эмес,

а атактуу актриса, СССРдин эл артисти, республиканын Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты Бакен Кыдыкеева койгон «Махабаттан» бөлөк эч нерсеси сахнаштырылбаган. А.Осмонов учурунда пьеса жазуу үстүндө алпурушканы менен андан жарытылуу майнап чыгара алган эмес деген пикир бар. Бирок ошолорду ылгап, иреттеп ылайыктуусун сахнаштырууга неге болбосун. Болуптур, өзүбүздүкү жарабасын десек, В. Шекспирдин «Отеллосу» 1950-жылы жана экинчи ирет 1975-жылы гана коюлган.

А.Осмоновдун мээнети аркылуу улуттук театрыбыз «Отеллонун» үстүндө иштөө менен чыгармачылык мүмкүнчүлүктөрүн кеңитип, өзүнө коюлган талапты жогорулаткан. «Отелло» жөнүндө 1950-жылы «Комсомолец Киргизии» газетасына 5-майда жарыяланган алгачкы пикирде эле улуу драматургдун атактуу трагедиясынын коюлушу республиканын маданий турмушундагы зор окуя экендиги баса белгилениптир.

1943-жылы «Он экинчи түн» комедиясын кыргыз драма театры койгондо тексттин көпчүлүгү кыскартылып калгандыктан, В.Шекспирдин чыгармасы кыргыз көрүүчүлөрүнө өз деңгээлинен бир топ эле даражада төмөндөтүлүп көрсөтүлгөндүгүн «Советская Киргизия» газетасына Н.Львов 1950-жылы 6-октябрда жазган.

Ал эми 1950-жылы 12-ноябрда «Кызыл Кыргызстан» газетасына жарыяланган пикирлерге ортоктош болуу бул ойду толуктамакчы.

Репетициялык иштин процесси актёрдук устаттыктын практикалык мектебине айлангандыгын жана спектаклдин өзү артисттердин чыгармачыл жактан жетилген экзамени сыяктуу болгондугун оюнду койгон башкы режиссер А.Свистунов баса көрсөткөн. Искусствовед Н.Львовдун спектаклде башкы ролдорду аткарган актерлорго карата жазгандары деле ушул трагедиянын коюлушу өзүнчө бир зор маданий жаңылык болгонун туйгузуп турат. Ошол ойлорду камтыган үзүндүлөрдү окуп, ой жоруп көрөлү.

...Кыргыз ССРинин эмгек сиңирген артисти Муратбек Рыскуловдун аткаруусундагы Отелло көрүүчүлөрдү сахнага биринчи эле чыгышынан тартып кызыктырат... С.Жамановдун аткаруусунда Ягонун образы жакшы берилген. Образ өзүнүн жыйнактуулугу менен көрүүчүлөрдү ишендире алат. Актердун аткаруусунун орунсуз жерлери жок. Кыргыз ССРинин эмгек сиңирген артисткасы Б.Кыдыкееванын трактовкасында аялдык касиеттүүлүк, назиктик жана жагымдуулук Дездемонанын негизги мүнөзү болуп саналат.

Эмильянын ролун аткарган актриса Д.Күйүкова спектаклдин биринчи бөлүгүндө начарыраак ойнойт. Актрисанын оюну акыркы сценада, Дездемонанын өлтүрүлүшү Эмильяны жаалдантканда гана кызыйт. С.Күмүшалиева да Бьянканын ролун темпераменттүү чече алган.

«Отеллонун» коюлушуна карата жазылган бир дагы макалада котормочу жана котормонун сапаты жөнүндө жылуу сөздүн же сындын жоктугу өкүнттү. Ушул өксүктү 1950-жылдын 15-декабрындагы Т.Үмөталиев менен Н.Чекменевдин «Патриот акын» аттуу эскерүү, аза макаласы толуктап турат. «Алыкул Осмонов кыргыз театрынын өнүгүшүнө да чоң салым кийирди. Ал кыргыз тилине «Отелло» трагедиясын жана «12-түн» деген китебин которуп, азыркы мезгилдин темасында «Экинчи бригада» пьесасын ыр менен жазып чыкты». Ушул пикир ошондон мурда басма сөздө айтылса эмне?.. Анткени, 1950-жылы 12-декабрда кыргыз поэзиясынын гүлдөп келе жаткан багында сайрап турган булбулдун үнү басылганы некрологдо жазылган.

Мындай кечигүү, баамсыздык аз болсо гана?

«Экинчи бригаданын» мазмуну чарба жүргүзүүнүн өз алдынчалыгы, адам фактору деген талаптарга тете эле пьеса.

«Ак Мөөр», «Чолпонбай», «Жөнөш керек Меркеге», «Баатырдын өлүмү», «Майдын түнү», «Жок, андай эмес» оңдонгон пьеса, либретто жана скетчтеринен (тамашалуу маанайдагы көлөмү чакан пьеса) тандап, сахналаштыруу келечектеги театр үлүшүдүр.

Акындын замандашы, кезинде театр режиссеру, андан кийинки чыгармачылык өмүрүн кыргыз киносу менен тогоштурган Илике Көкөев аксакалдын айтканына караганда Алыкул 1937-жылы Москвадан дубляждык фильмди биринчи көргөн соң котормого ого бетер кызыгып калат. Ал кызыгуу, таасирленүү, а эн негизгиси талыкпай окуп, өз алдынча эмгектенген түйшүктүү мээнет Шотаны «Дагы далай жерге алпарар кыргыз атына мингизгенин» билебиз. Дагы бир айта турган нерсе Алыкул ошол кездеги залкар төкмөлөр, манасчылар, улуу комузчулар менен баарлашып, алардын аңгеме дүкөнүнө дайым кызыккан.

Акын, драматург Кадырбай Мамбетакуновдун «Акын жана ажал» (Алыкул) аттуу эки бөлүмдүү лирикалык драмасы республиканын 80-жылдардагы театр турмушунда маанилүү окуя болуп калды. Анткени, мындай белгилүү инсандардын турмушун чагылдырган оюн сахнага алгач коюлган эле. Драма кандай болсо да А.Осмоновдун жаркын элесине арналган өзүнчө эстелик. Бул жөнүндө автор:

Алыкул кудуретине тете болгон
Алп дастан айта коюш келбес колдон.
Күн-түндөп жүрөгүмдө мен өстүрүп,
Гүлдестем ушул, АКЫН, сага койгон.

- деп бет ачарында белгилейт. Драматургдун көздөгөнүн көрүүчүлөргө жеткирүүдө актерлор М. Алышпаев, (Акын) Ж.Сейдакматова, (Муза), А.Исмаилова (Грунья Савельевна), М.Мамбетов (Ажал) жана режиссер И.Рыскулов тарабынан кыйла аракеттер жасалгандыктан акындын жан дүйнөсү сахна күчү менен ого бетер таасирдүү чагылдырылган.

Бир нерсенин экинчи бир нерсеге таасир беришинен, ойго салышынан улам да чыгарма жаралган учур көп болот. 1987-жылы май айында Фрунзе шаарындагы № 5 мектепте өткөн «Алыкул жана Ысык-Көл» деген адабий кечеде окуучулар «Жолборс терисин кийген баатырдын» биринчи сахналык варианттарын көрсөтүшкөндө ойго бир нерсе кылт эте түштү. «Атаңгөрү, Шотаны кыргызга Алыкул таанытса, Алыкулдун акындыгына жол ачкан ушул чыгарма дастан бойдон калбаса, сахнага коюлса» деген сезимге чулганган жан дүйнөм дүрбөлөңгө түшүп калды. Аны К.Мамбетакунов агайга айттым, «Жазбайсызбы, «Оморду, Алыкулду жазгандан кийин бу деле колунуздан келер» деген үмүтүмдү билгиздим. «... баатырдын» сүрүнөнбү же аны бизге өтө жакын тааныткан акындын талантына кулдук деген таазиминенби, айтор, «Ойлонуш керек экен» деп кетти. Окуучулардын демилгесинин шарапатыбы, же шыкагым өткөнбү, бир топ убакыттан кийин котормонун сахналык вариантын окуп чыгып, ой бөлүштүм. Бирок, андан көп өтпөй Кадырбай аганын мезгилсиз каза болушу менен баатырлар сахнага чыкпай калды...

Акындын 75 жылдыгына карата Ысыккөл облустук драма театрында Медет Сейталиевдин «Алыкулга гүлдесте» аттуу поэтикалык драмасы коюлуп, зор ийгиликтер менен коштолду. Режиссер Орозбек Айдаров, Алыкул образын ооматтуу түзгөн актер Кыргызбай Осмонов Кыргызстан Ленин комсомолу сыйлыгынын лауреаты болушат. Аталган спектакль «Алыкул-90» маалында МТРК «Учур» теле-театрынын репертуардык өзөгүн түздү. Режиссер жана театр директору О.Айдаров жаш актерлер менен да мурунку ийгиликтерин бекемдей алды. Баш каармандын жан дүйнөсүн психологиялык тереңде чагылдырган жаш талант Чыңгыз Мамаевдин келечеги кен.

Драматург Бурул Калчабаеванын «Аян» спектаклинде Алыкул менен азыркы окурмандын жеке тагдыр ташпиши трагедиялык негизде чечмеленген. Койгон режиссер Алмазбек Зарлыкбеков.

Алтымышынчы жылдары атагы көтөрүлгөн кыргыз киносунун өкүлдөрү да «Өз Алыкулун» тасмага түшүрүштү. Таланттуу режиссер Мелис Убукеев 1968жылы тарткан «Акын» аттуу документалдык фильм учурунда бир топ ийгиликке жетишкен. Тактап айтканда, Орто Азия жана Казакстан кинематографисттеринин 1969-жылы Алма-Атада өткөрүлгөн VIII кароо мелдешинде режиссёрдун мээнетти диплом менен белгиленет. Бул режиссердун өзгөчөлүгү сценарийди өзү жазганы жана тексттерди кыраатына келтире орус тилинде көркөм окуганында эле. «Прикосновение к вечности» аттуу көркөм публицистикалык тасмасында да Алыкулга жасаган таазими, аяр мамилеси анык туюлуп турат.

А.Осмоновдун чыгармаларын аздектеп, кадырлаган күйөрмандардын бири, художник жана кинорежиссер Сагынбек Ишенов да акынга өз кино эстелигин койду. Алардын бири «Толубай сынчы». Бул мульттасмада тээ атам замандан бери эле сүрөткер менен сокур намыстуу, төрөпейил түркөйлүктүн кайнаса каны кошулбастыгы тастыкталат. Көз акысына алган тулпарды таптаган Толубай астына баланы өңөрүп, артына нечен күлүктөрдү маскара кыла зымырап кетип баратканын тарткан режиссер поэмага өзүнчө ой кошкону байкалат. Анткени, ата өнөрү балага берилип, муундар мурасы мунарыктаган замандарды калтырып бизге жеткен эмеспи. «Күлүктү сынаар болсоң ыраакка чап» дегендей С.Ишеновдун мульттулпарынын дүбүртү союздук эле эмес, чет элдик экранда да даана угулду.

Мультипликациялык фильмдердин Парижде өткөрүлгөн бүт дүйнөлүк биринчи фестивалында «Толубай сынчы» атайын диплом менен сыйланган. Француз телевидениеси сатып алган советтик алты мультфильмдин ичинде кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгынын үлгүсүндө тартылган тасманын болушу улуттук киноөнөрүнүн сыймыгы.

Көзү гана эмес көөдөнү да сокурлардын айынан Толубайдай сынчы, сүрөткерлердин канчасы бул дүйнөдөн кайыл болуп өтпөдү. Эл оозунан жыйнап, эки түрдөгү поэма жазган А.Осмоновдун таасиринде 1983-жылы тартылган бул тасма ушул ойду өз дараметинче толук ырастайт.

С.Ишенов «Толубай сынчыда» таланттын тагдыры эл тагдыры менен айкалышканда гана түбөлүктүү болот деген оюн кийинки, А.Осмоновдун турмушу негизинде тарткан «Акын» аттуу тасмасында улантып, экология маселесин кошо камтыган. «Сакадай бою сары алтын» дегендей эки бөлүмдүү мульттасмага кынтыксыз ширелишкен кадрларды көз алдыбыздан өткөрүп көрөлүчү. ...Чокусу көк тиреген улуу тоолордун бийик ашуу, дабандарын замандан заман карыта көктүк менен ашып келаткан кыргыз көчү, ашуудан өтпөй кулагандардын куураган сөөктөрү элибиздин эзелки турмушунан кабар бергенсийт. Ошол көчтү коштой келаткан эки ак куунун (таланттын эки булагы: бири элде, бири өзүндө) бирин куш тээп өлтүргөндө анын канга боёлгон канатын акын аярлык менен өзүнө алат. Ал эми экинчи ак кууну мылтыкчан адамдын көл боюнда кубалап атып жүрүшү Алыкулду аябай бүлүккө салат... Ал эми жал, куйругу төгүлгөн Акбоздун атылган жебеден жер чапчый жыгылганы да терең ойду берет.

Боорукер адамдын мээримандыгына мээримсиздик менен түс үйүргөн кара көпөлөктүн элеси да чеберлик менен чечилген. Мында акындын чыгармасынын режиссердук табылгага шайкеш келгендиги сезилет. Ал эми котормо адабиятыбыздагы алгачкы зор ийгилик болгон «Жолборс терисин кийген баатырдын» ээси Шота менен Алыкулдун Ала-Тоону аралай аргымактарын алчактата чаап баратышы, алардын рухий канаты сымалданган эки элдин обону жан дүйнөнө рахат тартуулабай койбойт...

Оомалуу-төкмөлүү дүйнө дегендей, бул кадрлар акынды:

Өмүр алда, эртеңкиге тобокел,
Өлбөсө экен башкалардын бөбөгү,
деп зар какшата, үй-бүлөлүк турмушуна жик салган учуру менен алмашылганда
жолдоштук, достуктун адил эместиги, эки жардын ортосундагы түшүнүү менен
кечиримдүүлүктүн жоктугу эмнеге алып келери айтылгансыйт...

Ал эми заңкайган Алатоону элестеткен ак калпакчан карыянын көз жашы соолгон
көлгө, көл такырга айланганын чагылдырган кадрдар, эгер ойлонбой иш кылсаңар
рухий дүйнөдөн да айрыласың деген этникалык да экологиялык да эскертүү эмей эмне.

Эки тасманын тең экрандык өмүрүн узартууда Кыргыз ССРинин искусствосуна эмгек
синирген ишмер С.Ишеновго көмөктөшкөндөр Р.Чмонин («Толубай сынчынын»
сценарийин жазышкан), Ю.Тойчубеков («Акындын» сценарийин жазышкан) жана
художник Б.Жумабаев менен композитор Б.Абдраимов.

Алыкулдун чыгармаларынын негизинде тартылган С.Ишеновдун графикалык көп
иштери акындын Бишкектеги үй борборунда сакталуу.

Режиссер Л.Турусбекова 1990-жылы тарткан «Акын» аттуу документалдык тасмадан
соң кинодогу алыкултаануу улана элек.

Акындын өмүрү тууралуу өзүнүн ыр саптары боюнча адабий Меккеге аттангандай
чыгаандык, эрдик менен, берилгендик менен атайын китепти алгач жазуунун түмөн
түйшүгү, делебени делбир кылган кубанычы жазуучу Кенеш Жусуповго буйруду.
Алыкулдун чыгармачылык чыйыры менен жеке турмушун жанаша карап, экөөнүн
ширөөсүнөн бүткөн «Ыр сабындагы өмүр» (1974-ж.) китеби мазмундуулугу менен
айырмаланып, республиканын комсомол сыйлыгын алган.

Алыкулдун чыгармачылыгын элге кеңири пропагандалоодо, поэзиядагы Акбозатын
союздук окурмандарга жеткирүү ишинде сынчы, акын К.Бобулов көп күйгүлтүктөнө
иштеген. Түзүүчү болуу менен бирге баш сөзүн жазып жана котормочулардан кетип
калуучу калпыстыктарды жөндөгөнгө шымалана киришкен адамдын мээнетти кайтып,
1990-жылы «Алыкул Осмонов» деген наамдагы китеп «Советский писатель»
басмасынан 15 миң нускада чыгышы зор эмгек.

Камбаралы Бобуловдун бир тууган агасы Бобулов Бакир Ата Мекендик согуштун
катышуучусу жана экинчи группадагы майыбы. Согушта өзүнүн жанында Алыкул
Осмонов которгон «Жолборс терисин кийген баатырды» кандуу майданда Витебскиде,
Курскиде, Смоленскиде алып жүргөн. Ал 1942-жылы катуу жарадар болуп Кутаисиде
госпиталда жатканда да китепти колунан түшүрбөптүр.

Камбаралы Бобулов 1978-жылы Тбилисиде грузин илимдер академиясынын «Эл
достугу» музейи өткөргөн бүткүл союздук конференцияда «Шота Руставели жана
Алыкул Осмонов» деген доклад жасап, чоң алкыш алган. Грузин Компартиясынын
борбордук комитетинин биринчи катчысы Эдуард Шеварднадзе Бобулов Камбаралыны
конференциянын катышуучулары менен бирге кабыл алып, грузин элинин даанышман
акыны Шота Руставелинин Алыкул Осмонов шыктанып которгон улуу дастаны кандуу
согушта кыргыз жоокерин эрдикке шыктандырып жүргөнүн грузин-кыргыз элдеринин
рухий ширелүүсү катары баалаган.

Космонавт Юрий Глазков космоско ала чыккан «Жолборс терисин кийген баатырды»
«Эл достугу» музейине белек катары тапшырыптыр. Жазуучу жана адабий сынчы
Камбаралы Бобулов бир тууган агасынын кандуу согушта окуп жүргөн кыргыз
тилиндеги «Жолборс терисин кийген баатырды» да музейге өткөргөнүнө сыймыктанат.

Жекече, күйөрман окурман катары акын жөнүндө эки китептен турган «Алыкулга
таазим» аттуу даректүү баянды (1995-ж.) жазган жана өз эсебинен чыгарган Жакыпбек
уулу Жекшенбектин мээнетти зор. КР ЖК депутаты З.Эсенаманов жана ишкер
К.Сапарбаев да Алыкул ишине көмөктөштөрдөн.

* * *

Музыканы жандүйнөсүнүн тиреги деп санаган Алыкулдун ырлары да ыргактуу, обондуу. Ошондуктан, улуттук биринчи композитор Абдылас Малдыбаев баштаган композиторлор мууну А.Осмоновдун сөзүнө көптөгөн обондорду чыгарышып, акындын ыр дүйнөсүнө тынбай кайрылып келишет. Алардын туу чокусу балдар композитору Астар Тыналиевге, композитор Сталбек Бактыгуловдун «Алыкулга таазим» симфониясына, Асангалый Керимбаевдин «Сулуугасына», Шамшыбек Өтөбаевдин «Ата Журт» обонуна, Ж. Муратованын «Ак кайынына», обончу К. Букалаевдин «Түнкү кайыгына», Н. Давлесовдун «Саанчы жеңесине» тандык.

* * *

Алыкулдун элесин бизге күнү бүгүнкүдөй элестетип тургандардын арасында кылкалем чеберлеринин эмгектери да өзгөчө.

1937-жылы 22-июнда Жумабай А.Осмоновго жазган катта мындай саптар бар: «8-июнда Капар келди. Мен сенин курортко кеткениңди ага түшүндүрүп айттым. Ал 21инде Ошко кетти. Бирине дейре кайтып келчүдөй». Капар кыргыздын алгачкы профессионал сүрөтчүсү, Социалисттик Эмгектин Баатыры, СССРдин эл сүрөтчүсү, Токтогул сыйлыгынын лауреаты Гапар Айтиев. Демек, Алыкул менен сүрөткер, чыгармачыл адам катары санаалаш болгон Г.Айтиев анын портретин тартпай коймок эмес. Аксакал сүрөтчүбүздүн кыргыз искусствосунун алдынкы өкүлдөрүнө арналган эмгектеринин арасында Алыкулдун да эки портрети бар.

Алыкулдун портретин москвалык художник Б.Н.Безикович да 1941-жылы тарткан. Бул сүрөттөр республиканын мамлекеттик сүрөт музейинде.

Г. Айтиевдин дагы бир баа жеткис эмгеги бар. «Артың өкүнүч, алдын кызык дүйнөдө аз жашадым, дагы азыраак жашармын» деп жазган Алыкул дүйнөдөн мезгилсиз өтүп, сөөгү «бир ууч топурагы коробос» жайына берилер астында Г.Айтиев анын бет келбет түзүлүшүн гипске түшүрүп калган. Бирок ошол күндөн өзү да жарык дүйнөдөн кайтканга чейин Алыкулдун элесин же ташка чекпей же башка эстелигин түзбөй кеткени кейиштүү. Ким билет..? Акын Алыкулдун ооматына бап келер айкелин түзүү ал кишиге да оор болгондур. Акындын беткеби Айтиевдин мастерская-музейинде.

Портреттик жанрда тартылгандарга художниктер Ж.Жумабаевдин, Т.Курмановдун жана С.Төрөбековдун эмгектери кирет.

Каптал-Арыктагы мектеп 1974-жылдан бери акындын ысымында. Талант жылдызы кыргыз адабиятынын асманында балбылдап жанып турган жердешинин зыйнатына таазим эткен мугалимдер жана окуучулар акындын бюстун өз демилгелери менен жасатышып, чакан музейин уюштурушкан.

Мектеп директору А.Асановдун жигери менен ак граниттен бүткөрүлгөн эстеликти ылайыктуу орунга орнотууга он алты жылдан кийин гана көңүл бөлүнүп, мемориалдык музейи ачылып, скульптор В.Шестопал жасаган эстелиги тургузулду.

Ал эми Бишкектеги эстелигин тургузуу таржымалы кандай болду эле?

П.Казыбаев («Заман-Кыргызстан» гезити):

Аскар Акаевич, бул жерде өндүрүш маселеси башкы маселе болуп жатат. Эми адабият, маданиятка байланыштуу бир суроо бар. Сиз өткөндө «Сократтын түшү» деген спектаклдин бет ачаарында элдин тарыхы, байыркы философиясы болбосо ал өзүнүн өнүгүшүн жоготуп коет деген жакшы ойлорду айткансыз. Анан көп жылдан бери таланттуу акын Алыкул Осмоновдун маселеси көп козголуп келе жатат. Былтыр да Сиз А.Осмоновдун эстелигин тургузууга жардам берем деп айттыңыз эле жана эстеликтин долбоору ачык жарыя болобу?

А.АКАЕВ: Ар нерсенин өз убагы болот экен. Быйыл биз Кыргыз Республикасынын 60 жылдыгын белгилеп, Кыргыз Республикасынын автономиялуулугу үчүн күрөшүп, ошого зор эмгек сиңирген адамдарыбыздын асыл айкелдерин орноттук. Анан кудай буйруса, эми Алыкул Осмонов жана Бүбүсара Бейшеналиеванын айкелдерине ачык конкурс

жарыялап, анан өзүнчө комиссия түзүп, ошол конкурстун негизинде орнотобуз. Каражат топтоп жатабыз, буйруса 1997 жылы орнотобуз.

Жаны жыл алдында журналисттер менен телеэкранда жолугушуусунда президент ушинтип айткан эле.

Ал эми иш жүзүндө ачык конкурс жарыяланбастан, Т.Садыковго жекече иштөө шарты түзүлгөн. Бирок, замандын улуу акынына төп келген айкел жаралбаганына далайлар күбө.

Мындай алсыздыгы менен Тургунбай агабыз эки нерсени арабөк калтырды. Биринчиси, президенттин акчасын, көпчүлүктүн үмүтүн актабады. Экинчиси, Алыкулга өзүм эстелик тургузам деп 1967-жылы айткан сөзүнө турган жок. Ушулардын бардыгын ичинен туйганыбы, айтор автор деп уулу Уланды ортого салып, четке чыга берди.

Ал эми эстеликтин эстетикасы эч нерсеге арзыбасын көрүп турушса да, А.Акаевдин демилгеси болгону үчүн эле эмгекти ашыра мактагандардын көшөкөрлүгү күлкү келтирди.

«Кыргыз Туусу» гезитинен алынган маалымат (1997. 5.12) ушунун даана мисалы:

Форма менен ой төп келген керемет ырлардын автору Алыкулдун жеткилең талантын түшүнгөн өлкөбүздүн Президентине ыракмат айтуу парс. Аскар Акаев жалаң эле окумуштуу эмес, адабият менен искусствону мыкты түшүнгөн интеллект. Ошондуктан ал акындын эстелигинин демөөрчүсү өзү болду. Азыркыдай кыйын турмушта мындайды эч ким кылбайт.

Алыкул жана сулуулуктун символу болгон Бүбүсайра эжебиз бактылуу экен!

Асанбек СТАМОВ, Кыргыз эл жазуучусу.

Эки чоң инсан, атактуу таланттардын эстелигинин тургузулушу бул Аскар Акаевдин мамлекеттик деңгээлдеги маселелер катары түшүнгөндүгү. Бул да болсо эгемендүү өлкө болгондугубуздун шарапаты деп ичимден кубандым. Алыкул да, Бүбүсайра да биздин замандаштар эле. Талантты баалоо кандай урмат!

Шукурбек БЕЙШЕНАЛИЕВ, Кыргыз эл акыны.

Мен бүгүн кубанып турам. Бир дагы Президент чыгармачыл адамдардын эстелигин койдурган эмес. Ошондуктан бул иш искусствону эле эмес элин баалоо деп түшүнөм.

Арсен ӨМ УРАЛИЕВ, Кыргыз Республикасынын эл артисти

Эстеликтин сапаттуу болушуна көпчүлүк да назар салып турган эле. Аларга мүнөздүү пикирди келтирели.

... Президентибиз Аскар Акаевдин демилгеси менен борбор шаарыбыздагы Улуттук китепкананын алдында белгилүү акын Алыкул Осмоновдун эстелигин тургузуу башталды.

Адегенде эле постаменттин плитасына чегип жазылган «А.Осмонов» деген жазуу таң калтырды. Бул эмне деген шумдук, Кыргызстанда «А.Осмонов» дегендер толуп жатат, «А» тамгага дагы беш тамга кошсо эле «Алыкул» болуп калмак, же акындын атын толук жазганга каражат жетпей калдыбы? Эл арасында жана адабият чөйрөсүндө Алыкул Осмонов эмес «акын Алыкул» деген наам менен белгилүү экендигин монументти жаратып жаткандар эстеринен чыгарбаш керек.

Сага окшоп көл боюнда атым турса,
Эмне арман... Муштумдай бир кара таштан.

Бул ыр саптарын Алыкулдун керээзи деп түшүнүүгө болот. Ысык-Көлдө акындын эстелигин орнотуу жөнүндө көлдүктөрдүн арасында мурда сөз болуп жүрдү эле, кийинки кездерде бул жөнүндө үн чыкпай калды. Өкмөт башчылары, көлдүн губернатору ойлонуп көрүүлөрү зарыл.

Залкар акынга адам карап тургудай, көркөмдүү, тулку боюн толук көрсөткөн чоң эстелик керек. Эгерде Алыкулдун монументин орнотууга өкмөттүн каражаты тартыштык кылса анда эл арасында, шаарлар менен областтардын ортосунда акынга арналган марафон өткөрүү керек. Акындын окурмандары көп, бардыгы көмөк көрсөтүшмөк, айрыкча жаштардын демилгеси күчтүү болмок, ал түгүл ачка жүргөн студенттер да беш-он сомдорун аяшмак эмес. Бизнесмендердин, крутойлордун арасында да Алыкулдун чыгармасын сыйлагандар арбын, алар марафон казынасына акчаларын аябай салышмак. Чогулган акча акындын бир гана эмес, бир нече эстелигин тургузууга жетмек. Бул жагын да ойлонуп көрүш абзел.

Эгерде азыркы курулуп жаткан эстелик Алыкулдун башын гана көрсөткөн эстелиги болсо, анда аны Чолпон-Атага алып барып орнотуп, борборго марафондон кийин ойдогудай эстелик курууга киришиш керек, бир жыл кийин тургузулса андан эчтеке болбойт, ийгиликтин эрте кечи жок. Дагы бир жолу кайталап коеюн, залкар акынга татыктуу, тулку боюн толук көрсөткөн, көркөмү келишкен гана эстелик керек, Эстелик тургузулгандан кийин Алыкул бир оодарылып алгандай болсун.

Ажыке Жумагулов, этнограф.

(«Кыргыз Руху» 26.11.1997 ж.)

Бирок, көргөндүн көңүлүн кайт кылчу «белкурчоо» эстелик жасалып, «мындан көрө китеби чыгарылса болмок» деген армандуу ой-пикир элде калды.

Бишкектеги №68 мектепти 1993-жылы бүтүргөндөрдүн белеги катары арналган эстеликти жаш скульптор Р.Маматкулов ташка ийгиликтүү чеккен.

Кыргызстан жазуучулар союзу 1986-жылы Алыкул Осмонов атындагы республикалык сыйлыкты уюштурушун калайык акындын талантына таазим катары жылуу кабыл алды. Учурда бул сыйлыктын он бештен ашык лауреаты бар.

Бишкектеги №68 мектепке А.Осмоновдун ысымын ыйгарууда чыгармачыл интеллигенциянын, айрыкча басма жаатында иштегендердин демилгеси зор. Алар атайын сунуш кат жазып, партиянын Фрунзе шааркому менен аткаруу комитетине кайрылышкан. Натыйжада, Фрунзе шаардык Советинин аткаруу комитети 1988-жылы 3-ноябрдагы №545 чечими менен сунушту колдоду. Ошентип, республикада Алыкул атындагы мектеп саны жыйырмага чукул. Бишкектеги №9 китепкана жамааты да (директору А.Дүйшөналиева) акын ысымына тете иштерди аткарып келет.

1989-жылы «Кыргызстан» басмасында алгачкы жолу кыргыз тилинде чыгарылган эки календардын бири акындын 75 жылдыгына арналып, окурмандардын акын сүрөтү чыгарылса деген талабы эске алынып, 35 мин нускада эне тил жөнүндөгү ыры менен кошо басылган.

Ушундай иш-чаралардын катарында республикалык жаштар газетасы «Ленинчил Жаш» 1985-90жылдарда «Алыкулду эскерүү музейи» деген рубрикада уюштурган материалдары да омоктуу иш болду. Аларда акындын чыгармачылыгы, турмушу тууралуу эскерүүлөр, эстелигин түбөлүккө калтырууга байланышкан маселелер көтөрүлгөн. Беш жыл катары менен макалалардын үзбөй жарыяланышы Алыкулдун эл арасындагы кадырынын даана далили.

III Бөлүм

АКЫНДЫН АРХИВИНЕН

Окуп көрсөм: не жазуу жок четинде
Ал балалык бүгүнкүдөй эсимде.

Кайра тийди эски чөнтөк дептерим
Табылгандай: жаштык кезим, кичинем.
(«Жоголгон дептер»)

Акындын архивдик материалдары, кол жазмалары кошумча маалыматтарды күнү бүгүнкүдөй сактап турат. Ошолорду иликтеп, изилдеп отурганда отузунчу эмес, жыйырманчы жылдарда деле иш кагаздары кыргыз тилинде жүргүзүлгөнүнө карабай, совет бийлигинин жетимиш неченчи жылынан кийин гана, кайра куруу саясатынын кудурети менен тилибиз мамлекеттик укукка ээ болгону таң калыштуу көрүнөт. Андан кызыгы эгемендикке жетсек да эне тилибизде сүйлөй албай жатканыбыз.

Алыкул Осмоновго байланыштуу материалдар республиканын борбордук мамлекеттик архиви менен Кыргыз илимдер академиясынын кол жазмалар фондусунда сакталып турат. Академияга 1956-жылы сентябрь айында тапшырылгандардын арасында: 55 барак кат, 7 телеграмма, жыйырма чакты сүрөт, сегиз документтин күбөлүктөрү, ар кандай жазуулар, ойлор, бир шилтемдер жана күндөлүк жазылган он төрт блокнот бар.

Ахунбаев Иса Коноевич, Батманов, Юдахин, Карасаев, Керимбаев, Рахимкулов, Щипачев. Ушул адамдар менен убагында Алыкулдун мамилеси болгондугун далилдеген адрестер, телефон номерлери №1 блокнотто. № 7 блокнотто оюндардан түрлөрү жөнүндө кызыктуу маалыматтар жазылса, дагы бирине өз колу менен Гомердин сүрөтүн тарткан. Ал эми Пушкиндин барельефи түшүрүлгөн № 9 чөнтөк дептеринде Карл Маркстын: «Лучшее качество человека-сосредоточение сил на одной цели» деген сөзү бадырайта жазылуу. Бул насаатты чыгармачылыкка арнап койгон өмүрүнүн байрагы катары баалагандыгынан улам ушинткенинде шек жок.

Бурчун чычкан кемирип кеткен № 10 чаар блокнот 1937-жылдын 1-январынан 2-сентябрга чейинки кездин айрым учурларын, тактап айтканда акындын жеке турмушуна байланышкан учурларды чагылдырган күндөлүк.

Ал эми өз чыгармаларынын алгачкы сомосу (оңдолгон, чийилген, чала бүткөнү) 156, «Манас» эпосу жөнүндөгү макаласы 25, жана «Жазуучулук баяны» 12 баракты түзөт.

Ошол, чийилип сызылгандардын арасындагы «Махабат» деп аталып, жазылып, чийилип калган поэмасынан бир-эки түрмөк:

Чырмалып, мин толгонуп, миң буралып.

Махабат коңгуроолуу куш сыяктуу,

Карматпай улам учкан шыңгыр кагып.

Ал бир түш, ал бир закым, ал бир элес,

Ал элес эңсегенге кайта келбес.

Ошондой болуп өткөн бир сүйүүнү

Эстөөгө көп кеч эмес, эрте да эмес.

«Лайли Мажнун», «Отелло», «Евгений Онегин», «Хосров менен Ширин» жана «Жолборс терисин кийген баатыр» өңдөнгөн котормолорунун материалы 1743 бетти түзөт. Башкача айтканда 75 басма табак эмгек А.Осмоновдун талыбаган, арыбаган талантынын акыбети. Булардын кырк басма табактан ашыгы китеп түрүндө чыгарылган. Алар: «Жолборс терисин кийген баатыр», «Евгений Онегин» жана «Отелло». Демек, калгандарын кайрадан сыдыргыга салып, ылайыктуусун ийине жеткире келечекте китеп кылып чыгаруу, изилдөө адабиятыбызга кошулуучу көркөм дүнүйө.

Алыкул эл арасында көп болгон. Ошондой сапар карыткан бир учурун, тактап айтканда 1946-жылы июль, август айларында Ат-Башы тарапта болгонун чагылдарган жазууларды «Арпа элестери» деп аталган блокнотунан окууга болот.

Кесели сүзөктөп, кендирин кесип турганына арга издеген акын эл аралоо менен бирге оозеки чыгармачылыктан үйрөнүүгө, турмуштун күрөө тамырын дагы толук сезүүгө максат коёт. Дагы бир үмүтү ден соолугун чындоо. Анткени, өз дартын башкаларга жугузбоо үчүн өтө аяр, сак жүргөнү белгилүү. Ыраматылык, акын эжебиз Тенти Адашеванын 1987-жылы «Кыргызстан» басмасында жарык көргөн чыгармалар жыйнагынын бир томдугунан алынган үзүндү.

«Тууралган эт желип аяктап калган кезде эле Алыкул бошогон табагын, кашыгын алып бөлмөдөн чыгып кетти. Бир аздан соң мен артынан ашканага кирсем, плитанын үстүндөгү кайнап турган чайнектеги сууну алып кашык, табагын чайкап жатыптыр. Мен чочуп кетип:

- Алыкул, коюңузчу, мен өзүм эле жууым! деп шашып калдым.

- Жок, мен өзүм жакшылап жууп койдум. Жаш балдарыңар бар эмеспи, деп үстөлгө кашык, табакты коюп чыгып кетти.

Мага бул кылыгы жүрөгүмө сайыла түштү. Аны өтө аяп, көңүлүм бузулуп турсам, Жоомарт кирип келди. Мен ага айттым. Жоомарт: «Ошенттиби? Алда байкуш ай!» деп кейип кетти. Аркасынан кирдим.

Жоомарт Алыкулга жылмая карап:

- Алыкул ой... өтө эле аристократсың ээ, баарыбыздан аристократ сенсиң, деп койду. Алыкул жылмайып унчуккан жок», (315-316-б.), Акындын өтө сезимталдыгы жана өзүн чүнчүткөн дартын башкаларга жугузуп албоого ушунчалык сактанып жүргөнүн педтехкумдагы курсташы, замандашы Шайык Жамансариев 2006-жылы 17-мартта Алыкул мектебинин окуучуларына айтканы да эсте.

...Ошентип, акын 1946-жылы 13-июнда Я.Шивазанын колу коюлган командировкалык баракча менен Ат-Башыга аттанат. Чек ара зонасы болгондуктан комендатурадан 27-июнда лейтенант А.Султанов кол койгон кагазды алат. Ал эми 7-июлда чек ара постунун начальниги Арпа өрөөнүнүн көрсөтүлгөн пункттарында 1946-жылдын 5-сентябрына чейин болуусуна руксат берген. Мына ушул кагазга 14-июлда «Арпа өрөөнүнө өтүүгө мүмкүн» деп кол коюлуптур.

Ары жагынан бери жагына куш эмес шамал араң өткөн тоолордун топуктуу карааны, абасы көңүл сергиткен жайлоонун төрү, күркүрөп аккан күмүштөй дайралары менен жылаажын үндүү булактары, буркурай буралган гүлкайыр, кызгалдактары менен бетеге, тулаңдары жайкалган Арпа, Аксай көксөп келген акындын ыр түнөк уясына жакшы таасир берди. Ал эми ушундай жерди жердеп, жеңиштен кийинки алгачкы жылдын деми менен эмгектенип жатышкан айыл адамдары Алыкулдун алтынга бербес каармандарына айланышкан. Маңдай тер төгүп, коомдук малды асырап жатышкан уйчу-койчулардын жашоо шартынын начардыгы, айыл көркүнүн айрым кунарсыз жактары да байкагыч акындын көз жаздымында калбаган.

Бул ой-толгоолорду ырастоо иретинде «Арпа элестериндеги» жазууларга көз жүгүртөлү. «Орозбеков Ысак, «Пограничник» колхозу, Кара-Куюн селосу, кой фермасынын башчысы, Качыбеков Ракман 65 жаш, 37-жылдан бери койчу, 200 койдон 271 баш төл алды. Чыгашасы жок. Курмангазиев Кадыркул, 330 эчки, тууганы 253, эгизи 83, 125 процент, 56 улак алат. Тойматов Орозалы 86 эчкиден 50 эгиз. Молдошов Шамен 261 кой, 81 эгиз болуп, 27 козу алат. Уй фермасы Конобаев Барпы. Бардыгы 566 уй, музоо 117 (аман), кошумча акы алат Ажыбеков Аманаалы 40, аман төлдөткөн.

Малчылар тезек жагышат. Суу жагы начар. Калмактардын ноосу жатат, кыргыздын колу тийбеген. Колхозчуларда бак-шак жок.

Ар бир жолугушуунун элесин камтыган жана кудум бүгүнкүдөй сакталган бул кыскача жазуулардын негизинде «Ат-Башы», «Ракмандын илим», «Илбирс уя», «Ат-Башынын чымчыгы», «Бешбармак», «Арпа жайлоосундагы бир түн», «Коргон-Ташты жайладык» сыяктуу ырлар 1946-жылдын күз айларында Чолпон-Атада жаралган.

Болсо болор жакын жерде бир экөө,
Аздык кылар ырга салып сүрөттөө...
Жаш муунга, өспүрүмгө атайлап
Барлык жерге бак тиккиле көйкөлтө.

Эрээн кылба, бак тиккиле дегенди,
Баркын байкап, бак кадырын билели
Кыргыз жери ырдын гана жери эмес,
Эгин, малдын, кендин, бактын жерлери.

Бул эки түрмөк ыр 1946-жылы 5-ноябрда жазылган «Ат-Башы» аттуу чыгармасынан. Ал эми Ракман Качыбековдун 65 жаштагы мал баккан адамдын эмгектик турпатын, ар кимге үлгү болор ак ниет, мээнеткеч сапатын сыпаттап «Ракмандын илими» аттуу ырында:

Ракман аке он бир жылы кой баккан,
Он бир жылы уйку даамын аз таткан.
Чоочун колго бар таягын алдырбай,
Короосунан чыгашаны азайткан.
Жүздөн, миңден тукумдатты бирөөнү,
Арамы жок, ак ниеттүү жүрөгү.
Ак ниеттик бул дагы илим, бул да өнөр,
Үйрөнгүлө баарың ушул өнөрдү, -

деп карапайым койчунун инсандык жана кесиптик ажарын ача аны окурманга өрнөк кылып көрсөтөт. Демек, ар кимдеги адамдык аруу касиетти туюнуу менен аздекттей билүүнүн маанисин чечмелеп гана тим болбостон, ошолордон орошон ой таап, ой учугун улантат.

«Арпа элестери» чөнтөк дептеринде аты жазылып калган каармандар дүйнөдөн көзү өтүп кеткендигине карабай минтип ыр саптарда түбөлүк калганы кубанарлык.

Ал эми ошол адамдардын артында калган туяктары «Арпа элестеринде» жазылгандарды, ырларды толуктап, баян кургандары да кызык.

К. Керималиев, Кыргыз Республикасынын эл агартуу отличниги. Ат-Башы районунан: Мен Керималиев Калкан, теңтушум Рахманов Мамбетжунус Кызыл-Туу орто мектебинде 6-класста окуп калганбыз.

Атам Керималы Кызыл-Туу колхозунда койчу, мен жардамчы койчу элем. Рахман «Пограничник» колхозунун койчусу болчу, Мамбетжунус жардамчы эле. 1946-жылы жай айында баарыбыз бирге Арпа жайлоосуна чыктык. Рахман Коргон-Ташта, биз ошонун эле жанында отурдук.

Эки үйүбүз тең бээ байлап, кымыз жасайбыз. Өзүнчө көчүп келген адамдар аз эле. Анда машина жок болучу. Айылга ат, өгүз, төө минип каттаар элек.

Күндөрдүн биринде «Рахмандыкына Фрунзе шаарынан бир жазуучу келиптир, өзү оорулуу, кымыз ичип, эт жесе оорусунан айыгат экен, ошон үчүн келиптир» деген сөз уктук. Биздин айылдын адамдары жазуучуну көргөнү атайын Рахмандыкына келип кетишти. Алыкул төкмө акын болбогондон кийин ыр ырдап же уламыш сөздөн айтып бербептир. «Сөзгө сараң, адамдар менен чечилип сүйлөшүүнү көп каалабаган адам

экен. Кебетеси оорусунан көп санааркайт көрүнөт. Өзү жаш эле жигит экен, эмне мынча болду экен?» дешип бири-бирине айтып жүрүштү.

Биз дагы жазуучуну, шаардык адамды көрүш үчүн Рахмандыкына бардык. Мамбетжунус бизди жакшы тосуп алды. Көргөн мейманыбыз тегерек бет, 30 жашка келип калган адам экен. Шаардыктардай кийинген: күрмө-шым, ботинка, шапка. Ал учурда элетте тон, жиптен түйүлгөн же согулган кемсел, башта калпак же тебетей, бутта мөкү же кийиз чокой боло турган. Алыкулдун астына көлдөлөң салыныптыр. Башына көрпөчө жазданган. Анда куш жаздык, жууркан чанда гана адамда калган. Ошол жокчулукту эске салып, майлык, суулукка бир гана байлам чүпүрөк же таар колдонулуп калганын:

«Майлыктары кир экен.

Сиз байкабай калдыңыз» - деп ошондон улам жазган.

Алыкул блокнот дептерчесин алып такай жазып калат. Жазгандарын бизге окуп деле берген жери жок.

Ошол 1946-жылы Мамбетжунус экөөбүз кой кайтарып жүрүп кыялданаар элек. Кыштакка барганда окуйбуз, анан Фрунзеге окууга барабыз. Кыргыз тил, адабиятын окуп бүтүп Алыкулдай жазма акын, жазуучу болобуз дээр элек. Кийин биз да окууну бүтүп экөөбүз тең институтта окуп калдык. Мамбетжунус кыргыз тил, адабият мугалими болуп чыкты, мен химик-биолог болуп калдым». («ЛЖ» 1989. 10.1.).

Балыкчы шаарынын тургуну, Алыкулдун «Рахмандын илими» деген ырындагы каармандын небереси К.Рахманов акынды «Эл аралап эл казынасын жыйнаган окумуштуу катары да билебиз» деп эсептеп, оюн ортого салат:

«Ленинчил жашка» жарыяланган П. Казыбаевдин «Акындын архивинен» аттуу макаласы акын тууралуу өз билгендеримди жазууга себепкер болду.

Мен ошол «Пограничник» айылында төрөлүп, ошол айылда эс тарттым. Орозбеков Ысак атаны көрүп калдык. Ал биз эс тарткан кезде каза болду. Ыраматылыгы болсун, иш дегенде ичкен ашын кое койгон адам эле. Кийин эс алууга чыкканында да колхоздун ишине аралашып жүрдү. Ал эми Рахман Качыбеков менин чоң атам. Ал кишини көрбөй калдым. 1957жылы каза болуптур. Улуу акын жазып кеткендей, кишиге кара санабаган, ак эмгегин элге арнаган адам экен. Эми чоң атамдын улуу баласы Мамбетжунус Рахмановдун айтуусуна караганда акын чоң атамдын үйүнө жайдын толукшуп турган учуру июль айында келген экен. Ал учурда Мамбетжунус атам 17деги кези. Ошол учурда акын кендирди кескен арсыз оорудан арыла албай жан айласы кылып ак ичкени барган экен. Ошол жылдары чоң атам Арпа өрөөнүндөгү Коргон-Таш жайлоосун жайлап туруптур. Менин оюмча акындын «Коргон-Ташты жайладык» деген ыры ошондо жазылса керек, Демек, акын ал учурда жан айласы гана кылбастан, көкүрөгүн уялаган сезимдерин түн күзөтүп жазып жүргөн тура.

Ушул жерден бир аз чегине Мамбетжунус атамдын акын тууралуу эскерүүсүн да айта кетели. «Алыкул биздин үйдө он беш күндөй туруп калды. Өңү керсары тартып, эн эле аянычтуу. Ар дайым пальтосун желбегей жамынып, түндүн бир оокумуна чейин эшикте отурар эле. Жылдыз толгон түнкү асманга тигилип, түндү жаңырткан Коргон-Таштын албуут суусунун үнүн тыңшап отурчу. Түн бир оокумда жатып, жылдыз тарай электе турчу. Таңы менен саамалдан жутуп алып, анан тоого жөнөп калчу. Акындын адамдык ыйманы, адамгерчилиги эн жогору эле. Улуу-кичүү дебей баарына тең мамиле кылчу.

Менин атам Баратбай анда тогуз жашар. Бир жолу аны тамашалап, «ушу сенден чоң койчу чыгат, атаң Ыкамды тартып (чоң атам Рахман) алдынкы малчы болосуң» деп айткан экен, бейиши болгур акын. Кийин атам он жылдан ашык мал багып, эмгектин алдыңкысы болуп, үзүрүн көрдү. Москвага чейин барып келди. Турмуш-шарт экен, азыр Балыкчыда турабыз.

1946-жылдын 5-ноябрында жазылган «Ат-Башы» деген ырында акын элет жериндеги айылдардын бак-шагы жок көркүздүгү тууралуу күйүп-бышып жазган ырындагы өксүк бүгүнкү күндө ишке ашып отурат. Ат-Башы жергеси таанылгыс болуп өзгөргөнүн көрсө, бүгүн акын не деген гана ырларды жаратат эле! («ЛЖ» 1989. 10.1.)

Мындан тышкары ошол өткөн мезгил, акын менен өз ара мамиледе болгондор туурасында аз болсо да маалымат бере турган каттар да бар. Аларды окуганда акын айыл адамдары, өзгөчө көл кылаасында жашагандар менен кадимкидей эле алыш-бериш алакада болуп, айрымдарына колдон келген жардамын аябаганы таасирлүү. Ошон үчүнбү:

Бергин дедиң, алты сабак ыр бердим,
Алты сап ыр, ардак ыры миндердин. – деген ойлор «Катыңды көлгө таштадым» деген ырында айтылышы да жөн эмес.

Жалан эле материалдык жардам сурашпастан Алыкулдан адабий кенеш күткөн окурмандардын да болгону талашсыз жана ал табигый нерсе. Ушундай мазмунда жазылган каттар Панфилов районундагы Орто-Арык жети жылдык мектебинин мугалими А.Токтогулов, Сузак районундагы Таштак айылындагы И.Чойбеков жана Сүлүктү кенинин жумушчусу Камчыбековдордон келген.

Мындан тышкары Алыкулду «Ардак белгиси» ордени менен сыйланышын куттуктаган телеграммалардын арасында кичинекей баракчага жазылган мындай каалоо да бар: «Алыкул! Сиздин акыркы китебиңизди толук окуп чыгып, жетишкендигиңизге өтө кубанычта болдум. Ал китебиңиз үчүн башты ийип жүрүүгө болот. Мындан аркы ийгилигиңизге тилектешмин деп Бубуй». Тилекке каршы, качан жана кайсы китебине карата жазылганын тактоо кыйын. Бубуй эмес, балким Бүбүйдүр? Ушул кичинекей каалоо «Өбөм деген сөзүнө» деген ырдын жаралышына себеп болгон көрүнөт:

Бир кат алдым Бүбүйра аттуу бир кыздан
Курбум берди үйдө жалгыз олтурсам.
«Өбөм дептир ырын үчүн өзүңдү»...
Кара калам жазууларын окусам.

Мейли Бүбүш ырымды өпкүн садага,
Жакшысын өп, жаманына караба.
Мени өппөгүн, өбө турган түрүм жок,
Ыраа көрбөйм сендей жакшы аялга.

Ойду ырастап турган эки нерсе бар. Биринчиси каармандын Бүбүй деп аталышы болсо, экинчиси, куттуктоо кара калам менен жазылган.

Сакталып турган каттардын көпчүлүгү Сүйүн аттуу адамга таандык. Конвертке басылган почта белгиси жана жазылганы боюнча ушул кишиден Алыкулга: 25.2.38; 15.3.2.39; 15.25.2.39-жылдары жана дагы эки кат Ленинград 164, ВО Филологический пер. 3.бв.39 деген адрестен жазылган. Ал эми Ленинград, Мытнинская набережная 5/2, ком. 180 деген адресте жашаган Керимбаев С.Алыкулга беш кат жазыптыр.

И.Аманкулов болсо Ленинграддан, № 803 п\ящиктен 1938-жылы 22-ноябрда кат жазган. Нуриянын Ленинграддан Плеханов-3. 1 үйдөгү 5-бөлмөдөн 1938жылдын март айындагы жазганын күбөлөгөн каты да бар. Конверт сакталып турат.

Конверттеги адрестер А.Осмоновдун кай жерде болгондугун да ырастап күбөлөөчү жолдомо. «Ленинчил жаш» газетасынын редакциясы Москванын Киров көчөсүндөгү 13-үйдө жашап жүргөн А.Осмоновго 1936-жылы 11-июнда кат жөнөткөн.

Ошол каттарды окуп маалымат алалы:

Алыкул!

Мен, бир куну эле саат 11ченде, мекемеге барсам Темиркул санын чабып каткырып жатыптыр.

- Эмине болду Темике? десем.

- Алыкул менен Тазабек Москвада калып калыптыр, безобраздар! деп дагы күлдү. «О алардын Москвада калыша тургандыктарын башта эле билгенмин» деп, мен ичимден тим болдум.

Бизде эч жаңылык жок. Баягы. өзүңө белгилүү турмуш. Литфондудан киши келип, акча документтерин ревизиялады. Мойнунда карызы барлар, азыр куугунтукта.

Реме менен договор түзүлүп, 1\XII эле кол коюлду. Акчасы 109 миң, бүтүү мөөнөтү 1-жай. (жыл). Эминеси болсо да жооптуулук, алардын мойнуна өттү. Эгерде чатак чыкса чыкылдашып, соттошуп жатабыз да! Касымалы болсо делдеңдеп портфелин көтөрүп алып, доктурга барбасам болбой калды деп жөнөп кетет. Мен дагы курсакта жаткан кырк биринчи амалды башбактырып коюп жүрөмүн... Декабрдын 20-25теринде Малеевка ¹ кайдасың деп жөнөп каламын го? «Кызыл Кыргызстандын» банкети өттү. Айткулу, Жоомарт болуп бир үстөлгө отуруп калган экенбиз. Биз катындарыбызга ала барып беребиз дешип экөө алманын баарын жанына салып алышып, «Балам балалуу болгондо билерсиң» дешип мени жемелешти.

Тазабек педвузга сабак бериштен качып кетти деп Шүкүров жүрөт, качкан менен да кутулар эмес. Ц.К.а аны этек туптөн бек кармады. Ошентип, качып кутула албай калды. Качан келсе да Тазабегим көздү бадырайтып барып сабак бермек болду деди. Ал отпускеге чыкты. Анын үстөлүн жээрде сакал ээлеп калса керек.

Алыкул! Шайтан сен маган кат жазбай турган элең... Менин сураганымды орундатыштан эринипсиң да, билгизбей туруп «кат келсе» жиберип кой дейсиң го!

Бир кат келген эле үч күндөй стеклонун алдында жаткан эле. Эми жибердим. Сен качан келесиң? Телеграмма жибер. Алыкул келмейинче сени жибербейм деп жүрөт, Темиркул. Кокус кеч келе турган болсоң 20-декабрда барамын деп жалган болсо да маа, телеграм жиберип койчу. Мен Темиркулду жөнгө салайын. Кош, жакшы жеткиче.

21\II. ²

Алыкул! Менин көп деле жазар сөзүм жок. Сенин жазган кыска жооп катыңа убагында жооп бере албагандыгым үчүн очень извиняюсь, анан сенин кечирүүңдү сурайм. Албетте себеби болду: декабрдын аягында зачет берип калып, 1нен 10-январга чейин Москва калкын каттоодо жүрдүм. Ошондой перегружен болуп кеткенден кийин, бир топ иштер кала берет экен. Жарым жылды жеңиш менен бүткөнмүн. Бирок 1нен 15ине чейин болгон дем алышым абдан жаман өттү. Нечего не поделаешь... Бүрсүгүндөн баштап окууга кирем.

Балдар эч кат жазышпайт го. Мен аларды жудөтүп жиберген болсом керек.

Кыргызстан чоңдору чекесинен кетилип жаткан экен. Кимдери тебилип, кимдери калат экен? Ошолор жөнүндө бир саатыңды бөлүп кат жазууңду сурайм. Себеби мен кыргыз газеттерин толук окуй албай жатам. Стало быть, билгеним дагы толук эмес болушу керек. Өткөндөгү жазган катыңа абдан көп доволен экендигимди дагы айтам. Дагы бир сурарым наркоматтардын өзгөрүшү (баштагысы) жөнүндө да шилтеп койсоң.

Ошондой болсо да Жоомарт, Мамасаалы, Жумабай, Жума, Мидинге салам айт.

Кош, пока твой Гапар ³ 14\I.37-ж.

Алыкул!

Приветственную телеграмманды 30-апрель түнү (вернее уже 1 мая) саат 3тө алдым. Жаңы эле ичип чыктык эле, чоң кубаныч калтырды. Күндүз сага телеграмма урайын деп почтого барып адресиңди билбей тим болдум эле. Вообще сен Фрунзедеги үйүңдүн адресин билдирип коё турганың. Сенин телеграмманды алып дагы почтого бардым, бирок опять без адреса! За молчание прости!

Катыңды 3/V куну алдым. Сенин ушул эки катың бизге чоң элес калтырды. Мен жана башкалар Фрунзедеги «жаңылыкты» уга элек болчубуз. Сенин каттарың прямо открытие жасады.

Кубаныч койунга толуп кетти. Бугун Карел экөөбүз специально бошонуп келгендер үчүн ичели деп убадалаштык. Булар жөнүндө билгендерди толугураак жазып жиберсең жаман болбос эле.

Мен 19\IV сага (Фрунзеге) кат жибердим эле. Алсаң жакшы болду. Албасаң мумкун башкалар ачып окуп коебу деп саксынам. Эгер албасаң управделомго телефон уруп бил (Фрунзеге), же кат аркалуу бил, алдырып алсаң жакшы болор эле. Главное башкалар окубасын! Майрам майрамдалып өтүп кетти. Сен көңүлдүү өткөргөндүрсүң: театрализовать (институт) этип жүрөсүң го?!

Алыкул, декада жөнүндө газетке жазгандарга караганда внушительные вещилер бар. Менин мурунку катымда болсо керек: биз Ленинграддыктар Айчурөктүн ролун аткаруусун көп анчалык симпатизировать эте албайбыз. Ай-Чурөк это Кыз-Жибек (казактын), Людмила (Пушкиндин), «Лебединое озеро» деген Чайковскийдин балетиндеги ак куу болуп кетчү кыз, ж.б.

Демек мүмкүнүлүктү болушунча болгудай коюу керек эле. Сен человек искусства, искусства. Как ты думаешь.

Айланайындар, артисттериңерди хоть внешне европеизировать этип көрсөңөр (жоолуктун) ордуна шапочкалар кийгизип ж.б ж.б.). Кудай өзү сактасын, эгер «Правданын» кабарчысы жолугуп калса дурустап айтып берчи, бир да артисткабыз (из главных) жок ээ?! Өлөйүн, мен ушул чакта катуу эле кызарып, уяла берем: эгер бир эле кемчиликти ойлоп көрсөм. Откровенно говоря, Алыкул, кыргыздын театральная силасы гораздо отсталая, чем казахская, азербайджан, узбекская, и.т.д. Муну моюнга алып шылкыйып тура берүү керек. Кабарчыларча сага суроо берейинчи:

-Кайсы произведениянын үстүндө отурасың?

-Жайкы убакыт үчүн планың?

Баса, Жумабайдан кабар угулбайт да?

Сүйүн. ⁴ 5\Y.39-ж.

Алыкул!

Жалындуу салам. Аман-эсендигиңе чоң кубанычтамын. Мен Ленинградское военно-политическое училище им. Ф.Энгельсада окуп жатам. Быйыл бүтөм. Сени Керимбаевден уктум. Шаардын ал-ахвалын, өз турмушундан толук жаз. Артыков Иманалыны билесиң го. Быйыл августан (окуштан) Кыргызстанга кеткен. Ошонун толук адресин кабар кылуунду сурайм. Аны таппасаң Түлөгөнүп же Кийизбаевдун, Күрүчбек Акынбековдун адресин билдирүүндү сурайм.

Баягы Чайкаң кайда? Жаз. Мени тааныгандарга салам деп кой. Өзүң кандай, катын алдыңбы же (Зейнеп) деп жүрөсүңбү? Былтыркы жазган катыма эмне жооп жазбадың? Передай привет Камчыбекову.

Кош, кат күткөн сенин Назарың.

Адрес: гЛенинград 164. п\я №803 Y1 Аманкулову Назару. 13\X1-39-ж.

Алыкул!

Саламат турасыңбы?

Бүгүн дем алыштын алгачкы күнү. Эртең кайта кадимки өзүң көргөн учурдагыдай «Падышалардын тарыхын» окуй баштайбыз.

Демек, эч кур дегенде дем алышты сага кат жазып бүтүрөйүн дедим. Жакындан берки алган «К.К»дан («Кызыл Кыргызстандын») сандарында сенин котормоң чыга баштады. Мен литератор эмесмин жана котормочу да эмес экенимди өзүң билесиң, бирок мага жакты: кээ бирөөлөрдүн котормосу сөздөрдү таап гана тизип которушуп калат. Сеники андай эмес. Бул жөнүндө ты в праве гордиться! Классикти котордуң да!

Эгер мындай иштерди орундап аткаргандарды поздравлять этүүгө мүмкүн болсо, анда ошол поздравленияны менден ал!

(Ленинград шаарынан жазылган кат, кимдики экени белгисиз. Анткени аты-жөнү, күнү коюлбаган. Бирок башка каттарга салыштырганда С.Керимбаев жазгандай.) (П.К.)

Нечен күндөн бери күттүрдүң. Газеталардын баарын карап чыктым: мен, силерди азыр сыйлайт экен деп жүргөм. Бугун кубанычка батырдың Сенин кубанычың чын эле биз үчүн да кубаныч болду. Очень ⁵ жаль биздин телеграмманын тарыхы жанагыдай болуп бутуптур.

Силердин сый алышыңар это гордость всей киргизской интеллигенции, гордость всего киргизского народа. Сенин сыйланганың кроме всего этого и наша гордость. Булар сени шыктандырышы керек, дагы чоң, дагы күчтүү чыгармаларды түзүү сенин алдыңда турган милдет. Алыкул, позицияңды менимче, өзгөртпөй: лириканы күчөтө бер! Пускай сенин сүйүктүү адамдарың Гейне, Байрон, Пушкин, Лермонтов болсун!

Шота сени көпкө үйрөткөндүр. Бул жөнүндө, Алыкул, СССРдеги тандалган котормочулар катарына кошулдуң. Это уже подтверждено!

Жить и творить! Думать о культуре в прошлом самого отсталого народа ваш девиз, Алыкул!

Сага кат жазып отуруп, бардык балалык жыргалдар эске түшүп кетти. Как не сравнимо, особенно теперь наш «За мир! «Дүйнө үчүн!»

Черт побери! Какую ерунду мы вздумали!

Алыкул, я не поэт, но мое сердце поэтическое! Биздин кылыктар мен үчүн өзүнчө бир поэма!

Алыкул, крепко-крепко жмем твои руки!

Живи, учись и твори!!

Сүйүн.

Почта закрыта, а завтра я целый день занят. Вынужден отправить письмо п-р-о-с-т-ы-м.

Алыкул! Одна просьба: Фрунзеге барганыңда мимо заходи и нам. Передай привет. Они будут очень довольны тобой!

Алыкул !

Сенден эки жолу кат алдык. Бирок жоопту кечигип жазып жаткан себебим бул: сенин пьесаңды Флеерге берген элем. Ошондон жооп алайын деп жолуктура албай жүрдүм. Издеп барсам табылбайт. Бүгүн союздан келе жатып аны кокусунан жолуктурдум. Сурасам али которбоптур! Өмүркул акчасын төлөмөйүнчө которбоймун деди. Анткен себеби ал Боккер экөө халтурит этип комитеттен алган акчаларын кайра кусуп, построчныйга түзүп жүрүптүр. Ал эми Өмүркулдан сага акча жиберүү жагын айттым эле, эртең чечейин деди. Анын эртеңине күтпөй сага бул катты жазып жаткан жайым ушул.

Мендеги кабар «Темир» жөнүндө. Касымдын доклады болду. Касым өзөк окуяга токтолбостон, көбүнчө бир-эки главанын негизинде сүйлөдү. Чогулуш бир күндө бүтпөй калган, Эмдигиче аягы боло элек. Жазуучулардын эч кимиси «Темирди» окуша элек көрүнөт. Ошондуктан, доклад жөнүндө жана китеп жөнүндө ачык пикир айтуучулары да болбос. Тазабек болсо өз рецензиясынын негизинде, докладды анча кубаттабайт. Эмине болсо да эмки чогулушта белгилүү болот го! Мен болсом көңүлдүүмүн. Анткени толгон бир беткейчилик болуп, калпты көп айтып турса: киши аны тоотпойт экен. Рецензиянын негизинде «Темирди» оңдоп бүтө элекмин. Киргосиздат сенин тыянагыңды да берише элек.

Дагы бир жаңылык 20/IV де жазуучулардын II сиезин өткөрүшкө тайардык журуп жатат.

Алыш: менин тынчымды алган эң чатак иш эле миң бир түн болгон жатат. Анеткени орусча китеби эч табылбайт. Орусча китеби жок болгондуктан Главлит да карабай койду. Киргосиздат болсо кайра таркатып, бардык чыгымды Касымбек экөөбүзгө тарттырыш жөнүндө приказ берди. Анткени, басмакана аларды кысып жатат. Ушул үчүн менде тынчтык жок. Сенден сурарым: сен рукописи тапшырганыңда китебин да тапшырдың беле? Тапшырсаң кимде? Кокус тапшырбаган болсоң мага туюндурчу!

Чынында мени жаман кыстап жатышат. Касымбек болсо Москвага кетип калыптыр. Жолуксаң айт, ишин бүтүрүп тез келсин. Болбосо биз ал үчүн чуу (суу) боло турганбыз.

Фрунзе жылуу. Шаар аз күндө көгөрө турган. Турмуш жакшы. Алдыдан жеңиш гана күтүп турабыз. Ошондуктан сен да көңүлдүү бол. Бир жакшы поэма жаз. Драма жазсаң андан кызык. Тиш ооруп калып кайра келди. Чүй каналы жөнүндө жаза турганбыз. Мен сен кеткенден бери тыйын ала элекмин, ошондой абалды билип кой. Асылкул, 50 кило (ак борук) картошка алыптыр. Курсакты ушалап коюп, дасторкондун сазайын окутуп жатамын.

Айткандай, Саргизан бар бекен? Менин саламымды айттыңбы?

Азырынча ушул. Кат жаз. Билген жазуучуларга салам айт.

Кош! Түгөлбай. 15\III-1945-ж.

Дорогой т. Осмонов!

Кисловодск. 6 октября 1949 г.

Уезжая из Москвы на лечение в Кисловодск, я не успел сообщить Вам, что Ваша книга стихов находится в плане издательства «Советский писатель» на 1950 г. Составлять и редактировать поручено мне. А почему, убедительно, для пользы дела прошу Вас выслать к моему приезду в Москву, т.е. 25 УХ. дополнительно материал, поскольку то, что есть в портфеле издательства все это было прислано года два назад. Также сообщите дать ко всем стихам и форму стихов.

Шлите на адрес издательства.

Жму руку и желаю творческих успехов.

Привет А.Токомбаеву, К. Маликову и Я.Шиваза!

С.Обрадович Кисловодск, санаторий им. М.Горького

Дорогой Алыкул Осмонович!

Получил ли телеграмму?

Дополнительно сообщаю, что сборник «Мой дом» находится в работе (т.е. сдал в набор). Хорошее предисловие к сборнику написал С.И.Липкин. Рецензия М.Л.Богдановой на сборник была положительная., Сборник привлекает своей свежей тематикой и жизнерадостностью всех, кто его уже успел прочесть в рукописи. Рад! Как здоровье и что нового в жизни и творчестве?

Наш секретарь, известное Вам Зоя Александровна, просит Вас прислать письменное распоряжение, чтобы перепечатку сборника на пишущей машинке оплатили за счет автора. Это обычный порядок в издательстве «Советский писатель». Раньше механически вычитали из гонорара автора. Теперь к этому требуется распоряжения автора. Привет от Сергея Леонидовича Кирьянова. Сердечно жму руку.

Обрадович.

15\PI 1950-г. Москва.

Москванын алдындагы Дорохово станциясына танапташ Старая Рузадагы жазуучулардын Серафимов атындагы чыгармачыл үйүндө жүргөндө ага 1939жылдын 31-декабрында Фрунзеден Т.Сыдыкбеков да кат жазса, А.Осмонов 1941-жылы ушул эле жерде жүргөндө Ж. Ашубаевден март айында кат алган.

Дээрлик он беш жылды камтыган каттар кыргыз маданий, адабий турмушунун кызыктуу маалымат булагы экени талашсыз. Ал эми Алыкулдун жазган каттары сакталды бекен?

Акындын өз альбомундагы жыйырма чакты сүрөттөр да ошол кездин көөнөрбөс, өчпөс элеси катары сакталып турат. Алардан арасында балалык кезинен тартып, өмүрүнүн акырына чейинкилердин айрымдары бар. Өзүнө таандык тыкандык, тактык менен качан, ким менен түшкөнүн жазып койгон. Ошолордун ичинен А.Осмонов үчүн эң аяры, эң кымбаты мындай деген жазуу бар сүрөттөгү жигит болгон окшойт. «1943-жылы 28-декабрда Нарын шаарына «Орус адамдары» деген пьесаны коюп, кайра кайтып келе жатканда Кара-Үңкүрдө машина кулап, дүйнөдөн мезгилсиз кайтты.

Жаңы гана гүлүн ачып, турмуштун даамын эми сызамын дегенде түбөлүккө өчтү. Кош, ардактуу курдаш!

Бул курдашы ким? Фрунзе педтехникумунда чогуу окуган, Зейнеп менен тааныштырып, экөөнүн баш кошуусуна данакер болгон Ажыгабыл Айдаркулов. Ал Москвадагы театралдык институттун режиссердук факультетин бүтүргөн алгачкы кыргыз уландарынан. Алыкулдун суфлер болуп отурганын чагылдырган сүрөттө калпак кийип, бери караган, көзү бакыракай, ак куба өспүрүм бала бейооба отурат. Алар бул сүрөткө педтехникумдун драмалык ийримине катышып жүргөн убагында түшүшкөн.

Сүрөттөрдөн А.Токтомушевди, Райкан Шүкүрбек уулун, Боромбай уулу Райымбекти, А.Токомбаевди таанууга болот. Жети-Өгүздө, Малеевкада жүргөн учурунда жана эски өкмөт үйүнүн алдынан параддан өтүп баратканда түшкөн сүрөттөрү да сакталуу.

Республиканын мамлекеттик борбордук архивинде А.Осмоновдун жеке фонду жок. Ага тийиштүү материалдар Кыргыз Совет жазуучулар союзунун 1950жылга чейинки документтеринин арасында. Ошондуктан, академия менен ушул жердеги материалдарды өзүнчө, жеке фондуга топтоштуруп, кайрадан сыдыргыга сала тактап коюу ар кандай маалыматтарды чогултууга, иликтөө жана үгүт иштерин ырааттуу жүргүзүүгө уюткулуу негиз болмок.

Архивдеги айрым материалдар, өзгөчө, жүздөн ашык беттен турган, орус тилине сөзмө сөз котормолорунун кол жазмасы өтө аяр мамилени талап кылат. А.Осмоновдун өз колу мененби (салыштырууларга караганда өзүнүкү сыяктуу) же анын жардамы мененби жасалган бул сөзмө сөз которуулар кээ бир котормочулардын орус тилине которгон чыгармаларына негиз болгону байкалат.

Архив жетекчилеринин айтканына караганда «Новые стихи» деп аталган котормолордун бул кол жазмасы (фонд №1465. Опись 2.д. 31, д.150) имаратты суу каптоодон улам көп жабырланган. Алгачкы 1015 бети окулбай, калган беттердеги жазуулардын өңү өчүп, сыясы жайылып кеткендиктен окуу өтө кыйын. Ошондуктан, ушул кол жазма 1988-жылы июль-август айларында соттук экспертизалардын республикалык илим изилдөө лабораториясында каралып, машинкага көчүрүлүп бастырылды. Көчүрмөнүн бир нускасы архивге түп нуска менен кошо өткөрүлдү.

Орус тилиндеги бул кол жазмалар 1950-жылы Москвада жети басма табак көлөмдө, 5 мин нускада жарык көргөн «Мой дом» аттуу китебинин даярдыгы болгону талашсыз. Котормочуларга бергенге чейин өзү сөзмө сөз которуп, муун өлчөмдөрүн көрсөтүп, айрым которулбаган сөздөргө түшүнүк, шилтеме жазган жана уйкаштыктын формаларын көрсөткөнү кызыктуу. Буга С.Обрадовичтин каттары да далил.

Кол менен жазылган «Мендей болбогула» аттуу комедиясы (24 бет кол жазма), «Чын жолдош», «Замана» өңдүү ырлары көзү барында чыккан чыгармалар жыйнактарында жок экендигин белгилөө менен жарыялана элек чыгармалары боюнча атайын иликтөө ишин колго алуу адабиятчылардын милдети экенин белгилөө шарт.

Мамлекеттик архивде сакталып тургандардын ичинен эң баалуусу, маанилүүсү «Махабат» китебинин басууга даярдалган кол жазмасынын экинчи нускасы. Ушул кол жазманы окуп чыккандан кийин жана ага акындын жасаган ондоолорунан улам төмөнкүлөрдү эске алуу абзел окшойт. «Толубай сынчы» поэмасындагы Акбозаттын жазылышын энчилүү ысым катары карап, бул талапты дегеле, А.Осмоновдун Акбозат

жөнүндө жазган же аны кандайдыр көркөм каражат катары колдонгон жерлеринде да сактоо керек. Анткени, «Толубай сынчы» поэмасынын жарыяланышында («Махабат», 1945-ж.). Ак боз ат деп энчилүү ат катары берилген. Машишкага басылган экинчи нускадагы ондоолордун көпчүлүгүн А.Осмонов ушул аттын энчилүү экендигине байланыштуу жасаптыр.

Кээ бир саптарын алып койсо бүт мааниси ыдырап кетет го айрым сонун ыр түрмөктөрдүн... Ал эми А.Осмоновдун чыгармаларынын айрымдарынан бир, экиден куплеттер унут калганын түшүнүү кыйын. Редакторлордун «сагызгандан сактыгыбы» же кара жандын тынчына карагандыкпы? Эмнеси болсо да «Толубай сынчы» поэмасындагы:

Айылда андайлар аз, эки ,үч-төртөө,
Өмүргө тең тараза, калыс-күбө.

Эскиче ырым кылып, дөңгө олтуруп,
Жалдырап көз салышат баткан күнгө -

деген 3-түрмөгү 1945-жылдан бери унутта калган. Ал эми ушул түрмөк 1954-жылдагы «Тандалмалуу ырлар жана поэмаларынын» 213-бетинде:

Жай бүтүп, күз аяктап, кыш жакындап,
Келгин куш өтөр, ордун таштап...

Кете албай мында калган карт куштардай
Карылар көктү карайт, толгоп канат - деп оңдолуп берилген.

Мындай мамиле жасоого «Эскиче ырым кылып, дөңгө олтуруп» деген сап себеп болгон көрүнөт.

Жаныбек хандын кезектеги кандуу жортуулу максатына жетпей калганын баамдаган акыркы түрмөгү да жок. Башка ырларынан ушундай тагдырга кептелип, кээде толук, кээде кемтик берилип жүргөнү «Замандашыма» деген ыры.

Кызыл ала жагоо тагып желбиреп,
Кызык күндүн кызыктары биз элек.
Кымбат күндүн ар бир соккон сагаты,
Кыз баладай койнубузда эркелеп.

Бирок өмүр тез эскирип, тез кирдеп,
Тойго чапкан тор быштыдай эпкиндеп.
Отуз жаштын отуз карыш үчүна,
Бир дегенче жеткирерин ким билет?..

Бул куплеттер не себептен «чийилип» кала бергени түшүнүксүз.

Мына ошондуктан, акындын ар бир чыгармасына, жарыяланганы же чыга элеги болобу аздектеп мамиле жасап, жан дүйнөсүнүн рухий беренелеринин берекесин кетирбей, обу жок ондой окурманга жеткирүү милдет.

Бул ырлар менин ырым, сенин ырын,
Мөмөсү биз жашаган жакшы жылдын.

Бүгүнкү менден алган ырларыңды,
Эскиртпей эртеңкиге сунуш кылгын, – деп

Алыкул өзү жазган жоопкерчиликти тую адилеттик болор. Антпесе, окурмандардын улам кийинки муунуна акындын поэтикалык Акбозу жал-куйругунан ажырап, кунары

кеткен кейпинде жетсе, Толубайдай сынчымын дегендер да Алыкулдай классик акындын дареметин сезбей калышы ыктымал.

«Жолборс терисин кийген баатырдын» басылуу баянын китептин «Алыкул-90» бөлүмүнөн окуңуздар.

Жекече турмушуна байланыштуу көптөгөн документтердин арасында акындын окурмандык кызыкчылыгын чагылдырган кагаз бар. А.Осмонов 1950-жылы 2-сентябрда жазган тил катында И.Франко менен А.Мицкевичтин мурда алган томдорунун кезектеги чыгарылыштарын алып келүүгө жээни Болотбекти жибергени жазылган.

Ал эми эл аралап, чыгармачылык менен жүргөндүгүн ырастоочу көптөгөн архивдик материалдардын арасындагы №04 күбөлүк А.Осмонов 1950-жылы 29-ноябрда Ысык-Көлгө жөнөгөнүн баяндайт. 1951-жылдын май айына чейин берилген чыгармачыл командировка мөөнөтү өмүрүнүн акыркы күндөрү болорун ким билиптир...

Ошентип, залкар акыныбыздын өмүр оту мезгилсиз өчкөнү менен, комуздун үч кылын элестеткен акындык, котормочулук жана ушулардын шарапатынан улам уланып жаткан театр, музыка өнөр өмүрү өзү сүйүп, кастарлап ырга кошкон кыргыз элинин жүгүрүк ой-санаасы бул дүйнөдө жашап турганда дайыма түбөлүктүү, дайыма кунарлуу.

IV Бөлүм **«ЖОЛУГУШЧУ ЖОЛДОР БАР»**

1990-жылы акындын 75 жылдыгы Фрунзе шаарында, өзүнүн ысымындагы №68-орто мектепте 21-мартта башталып окуучулар өнөрүн көрсөтүштү. Кичинекей бөлмө музейди дагы кенейтип, келечекте адабиятка аттанчулардын тушоо кесер ийримине айландыруу максаты коюлду. Ошентип, жаздын жадыраган Нооруз майрамы 21-Март менен Алыкул Осмоновдун туулган күнү мындан ары жыл сайын бирге белгилене турган болду.

Жаш окурмандардын жалындуу демилгесин КМУ студенттери, Ленин атындагы республикалык китепкана жамааты улады. Акындын наамындагы адабий сыйлыктын лауреаттары менен жолугушуусу студенттердин түркүн ой-толгоолоруна жуурулушту. Ал эми китепкана «Мезгил жана Алыкул» аттуу китеп, фотосүрөт көргөзмөсүн, китеп соодасын 1990-жылы үч ирет өткөргөнү окурман журтунун акынга карата мамилесин айкындап турат.

Кезекти Жазуучулар Союзунун жаштар менен иштөө бөлүмү алып, 16-18-майда жаш акындардын «Алыкулдун Акбозат» аттуу республикалык Фестивалын уюштурду. Поэзия күйөрмандарынын мааракесине республикабыздын аймагынан жүздөгөн жаш талапкерлер катышканы лирика дүйнөсүндө жаштар үнү дайыма жаңырып турарын көрсөттү. Фестиваль күндөрү жаштар Кыргызстан Жазуучулар Союзунда, борборубуздагы Ленин атындагы маданият сарайында, камволдук-нооту комбинатынын маданият үйүндө окурмандар менен жолугуп, чыгармачылык жаатында кеңири пикир алышты. Фестивалдын акыркы күнү акындын жергесинде, анын жердештери менен жолугушуу өттү. Ошондой эле Каптал-Арык айылындагы Алыкул Осмоновдун үй-музейинин пайдубалын түптөөгө жардам берилди. Элге таанымал кыргыз акындарынын калыстыгы астында жүргөн ыр сынакта «Алыкулдун Акбозат» фестивалынын лауреаттары деп:

Атантай Акбаров, Жолдошбек Зарлыкбеков, Бурулкан Сарыгулова, Өмүрбек Тиллебаев, Мадина Тураева жана Бактыгүл Чотурова аталды. Фестивалдын бир катар катышуучулары Кыргызстан Ленин Комсомолунун Ардак Грамотасы жана башка атайын сыйлыктар менен сыйланды.

Ушинтип адабияттык салтанаттын жүрүшү өзүнүн талчокусуна жакындап 28-майдан 3-июнга чейин жергебиздин чар тарабында өткөрүлмөк. Каптал-Арыктагы музейдин бүтпөй жатканынан улам юбилейди июндун акырында өткөрүү чечими кабыл алынган эле. Бирок, ойдо жок Ош окуялары көптөгөн тагдыр, тилек, максат жана ойлорду ойрондотуп, Алыкулдун мааракеси да күз маалына жылдырылды.

Ошентип, адегенде бир жумалык мөөнөткө белгиленген жана уландысы Москва шаарында боло турган маараке октябрь айынын 18-20ларында өтө кыскартыла өткөрүлдү.

Айтмакчы, юбилейдин расмий бөлүгүнө чейин деле башка жактарда өз даярдыктары менен акынга арналган зыяпаттар токтолбоду. Мындай кечелердин бири Ленинград шаарындагы «Ак кеме» кыргыз коомунда өтүп, ага М.Абылкасымова, А.Алдашев, М.Мураталиев, А.Рыскулов өңдөнгөн чыгармачыл өкүлдөр катышып, иш-чараны өткөрүүдө аталган коомдун уюштуруучусу Мелис Арыпбек уулу жигердүүлүктү көрсөткөн.

Ошол жылдан бери Өзбекстандын Сыр-Дарыя облусунун Замын районундагы №3-орто мектеп атактуу акындын ысымында. Демек, Алыкул атын алып жүргөн жамааттар өз ара байланыш түзүп, бири-бирине көмөктөш болушса, алыкултаануу иши ар тараптуу илгерилээринен негиз бар.

Ошентип, Алыкулдун туулган күнүндө башталган салтанат өз жүрүшүн берекелүү кут чачкан күз күндөрүндө жыйынтыктала, элибиздин жалпы зор маданий окуясы деңгээлинде өттү. Ошол күндөрдүн айрым сүртүмдөрүнөн алынган таасирлер, ойлорду ортого салуу менен баян куралы.

18-октябрь. Алыс жактан чакырылган меймандар кыргыз кино үйүндө Кенеш Жусуповдун сценарийи боюнча режиссер Лилия Турусбекова жаңы тарткан эки бөлүктүү документалдык даректүү тасманы жана кинохудожник Сагынбек Ишеновдун «Акын» аттуу түстүү мульттасмасын көрүштү. Режиссер Л.Турусбекованын убакыттын чукулдугунанбы же чыгармачылык даремети пастап кеткенби же сценарийи ошончо эле начарбы, айтор кинотасма жаны тартылганы менен омоктуу ой айтуу деңгээлине жетпей калгандыктан залда олтургандардын кызыгуусун жараткан жок.

Натыйжада ойчул акындын чыгармачыл жүзү, инсандык сапаты ачылбастан, кургак баян жана эки, үч адамдын эскерүү деңгээлинде калган. Анча болгондон кийин шашылбастан эле юбилейлик иш-чараларды, Алыкулдун көл шоокумун элестеткен ырлары менен да чагылдыруу натыйжалуу болмок. Бу да болсо план, мөөнөт, гонарар дегендин салакасы го...

Көрөрмандар С.Ишеновдун «Алыкул» аттуу мультфильми боюнча көбүрөөк кеп кылышып, анын кызыктуу табылгаларына таң беришти.

Ошол күнү кечинде КМАДТ сахнасында Ысык-Көл облустук К.Жантөшев атындагы музыкалык драма театры М.Сейталиевдин «Алыкулга гүлдесте» пьесасын койду. Режиссердук табылганын күчү менен актердук өнөрдүн өкүмдүү эриш-аркагынан улам оюн өтө таасирдүү коюлганы залды кошо толкутуп турду. Акыркы көшөгөнүн соңунда Алыкулдун ажайып эшикти ачып, табияттын көңүл эргиткен назик мээримине өзүнүн кундуу лирасын айкалыштыра таза абанын желаргысын түзгөн тейде жүзү жана күлүп турушу анын өлбөс поэзиясынын ай тамгасы катары туюлганын кубаттаган кол чабуулар дале эсте.

19-октябрь, Жаны жааган кардан тазарган муздак абага чыйрыга да, чындана да түшкөн эл эртең менен Ала-Арча көрүстөнүндөгү акындын оңдолгон бейит эстелигине гүл коюп, таазим көрсөтүштү. Сөздөр англичан, орус, казак, белорусь, кыргыз тилинде сүйлөнүп, ырлар жана аягында акындын арбагына багышталган куран окулду.

Андан кийин Кыргыз республикасынын Илимдер Академиясында Тил жана адабият институтунун директору Абдыганы Эркебаев «Алыкул Осмонов жана кыргыз поэзиясы» илимий конференциясын кыскача кириш сөз менен ачты. Он үч темада баяндама жана билдирүү жасала турган болсо, убакыттын жетпегенинен улам алты гана адабиятчы ойлорун бөлүшкөнгө үлгүрдү. Калгандары кандай деңгээлде даярданганын ким билет? Окулган, айтылган баяндама жана билдирүүлөрдө акындын өмүрүнө, чыгармачылыгына байланыштуу жаны ойлор, табылгалар дээрлик айтылбады. Бул пикирди конференцияга катышкан акын жана Жазуучулар союзунун катчысы катары Омор Султанов минтип тыянактады:

– Ушунча адам бул жерге Алыкул боюнча жаңы сөз угабызбы деп келген эле, бирок көңүлгө толорлук, сезимге топук болорлук көрөңгө сезбедик.

– Андан кийинки сапар акындын ысымы жаны ыйгарылган №9 китепканага багыт алды.

Саат 1600да В.И Ленин атындагы республикалык (кийин улуттук) китепканада эл демейдегиден көп. «Мезгил Алыкул» фото жана тээ 30-жылдардан бери жарык көргөн китептер менен газета-журналдардын эң кызыктуу көргөзмөсү көңүл бурарлык даярдалган. Андан кийин окурман журту жаңы лауреаттар, келген меймандар менен баарлашуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болду. Бирок программа туура түзүлбөгөндүктөн Алыкул Осмонов атындагы сыйлыктын 1990-жылдагы лауреаттары акын Анатай Өмүрканов, кинохудожник Сагынбек Ишеновго сөз тийбеди. Ал аз келгенсип окурмандардын суроолоруна да оңулуктуу жооп бергенге убакыт калбай, филармонияда болуучу салтанаттуу кечеге меймандарды шаштыра «ала качып» кетишти. Мындагы дагы бир өкүнүч «Акын жана ажал» драмасы үчүн Алыкул сыйлыгынын лауреаты Кадырбай Мамбетакунувдун мезгилсиз каза болгону эле. Сыйлык күбөлүгү жубайы Базарбү эжеге тапшырылды.

Токтогул Сатылганов атындагы филармониянын чоң залында Алыкул Осмоновдун талантын урматтаган көпчүлүк, илим менен маданияттын ишмерлери, Советтер Союзунун ар тарабынан келген меймандар, чет өлкөлүк адистер, коомчулуктун өкүлдөрү, акындын айылдаштары чогулду.

Салтанатты 75 жылдыкты даярдоо жана өткөрүү боюнча республикалык комиссиянын төрагасы, Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитетинин секретары М.Шеримкулов кириш сөз менен ачууда буларга токтолду:

– ХХ кылымдагы кыргыздын улуттук сөз өнөрүндө Алыкул Осмоновдун ээлеген орду бөтөнчө. Ал кыдыр даарыган сейрек талантын, кыска, бирок нуска өмүрүн жаңы коомду курууга белсене киришкен бир боор элинин жыргалчылыгы үчүн арнаган. Бүгүнкү күндө жаркын акыныбыз жасап кеткен чоң атуулдук эрдиктин, адал кызматтын масштабы бир эсе кубантат, бир эсе таң калтырат. Өзгөчө, грузин элинин айтылуу «Жолборс терисин кийген баатыр» дастаны Алыкулдун талантынын сыйкыр кудуретинин күчү менен кыргыз журтунун төл чыгармасына айланып, улам кийинки муундардын көркөм ойлоо дүйнөсүн кеңейтип жатканы жашыруун эмес. Бир элдин

адабий мөмөлүү багы экинчи бир элдин кыртышына көчүрүлгөндө ушунчалык мол түшүм берген мисалдар дүйнөлүк адабияттын тарыхында деле сейрек.

Алыкул поэзияны жашоосунун маңызы деп түшүнгөн. Анын калемгер катары калыптанышы үчүн жеке турмуштук тажрыйбасы жана инсандык жеңил эмес тагдыры да аныктоочу мүнөзгө ээ болгонун жакшы билебиз.

Баарынан ийгиси Алыкулдун соңунан анын ишин улаган, чыгармачылыгына таасирленген акындар чыгып, «Алыкулдун мектеби» деген адабий термин пайда болду. Азыркы кыргыз совет поэзиясынын ири өкүлдөрүнүн ыр-поэмалары Алыкул ачып кеткен дүйнөнү андан ары тереңдетүү, аны жаны маани-мазмун менен байытуу иретинде бааланып жүрөт.

Алыкул Осмоновдун юбилейин чоң деңгээлде өткөрүп жатып биз момундай бир чындыкты кыйгап өтө албайбыз. Биз азырынча акындын эстетикалык дүйнөсүн толук өздөштүрүп, анын «экинчи өмүрүн» азыркы учурдун милдеттерин чечүүгө кызмат кылдыра элекпиз. Акындын чыгармачылыгын өмүр-таржымалын үйрөнүүдө, анын ыр дастандарын өз элибизге, башка элдерге жайылтууда анын улуу ысымын түбөлүккө калтыруу жагдайында дале болсо өксүктөр бар. (Бул маселелер анча-мынча илгериледи, бирок далайы ордунан козголо элек, П.К.).

Кеп кезегин алган эл акыны Сүйүнбай Эралиевдин айткандарынан:

– Биз бүгүн бир туруп, катуу соккон бороондой бурганактап, бир туруп деңиз окшоп, төө өркөчтөнүп, буркан-шаркан түшүп, жерде жаткан таштан да, жылжып аккан булактан да жагымдуу музыка алып, адам жүрөгүнө кубаныч менен рахат алып келген, өмүрү да, таланты да дүйнөнү жашартууга жана жакшыртууга багышталган улуу акын Алыкул Осмоновдун керемет табиятын кайра дагы бир көз алдыга келтирип, ага адамдык парз менен ыраазылык билдирип коюу үчүн мында жыйналып олтурабыз. Талант, табияты өзгөчө бүткөн бул акын өзү жашаган доордун жүзү да, күзгүсү да боло алды. Мезгил аны бизден канчалык оолактатып кеткен сайын, анын алп карааны бизге ошончолук жакын, ошончолук даана жана бийик да болуп көрүнүүдө.

Алыкулдун чыгармачылык өмүрү жалан эрдиктерден турат. Акын поэзияда өзүн биротоло ишенимдүү сезип, изденүү чалгынына баш-оту менен кирген учурда биздин ырларга кечээ эле фольклордон келген стиль мүмкүнчүлүгүн түгөтүп, өзүн-өзү кайталап калган кез

эле. Мындан ары ага көз каранды боло берүүнүн эч деле кажети жок болучу. Кыргыз акындарынын алдында катуу бир добуш чыгарып, өрүшү тарып, алсырап бараткан поэзияны селт эттире ойготуп, башка бир кен өрүшкө алып чыгуу милдети турган эле. Бул биринчи кезекте Алыкул Осмоновдун үлүшүнө тийди. Анткени, ал мезгил талабын башкалардан мурдараак жана тереңирээк сизди. Бул үчүн акын үч тараптуу иштеди: өткөндөр, азыркы учур жана келечек.

Алыкул аркылуу кыргыз ырларына жаңы дем кирди, анын алдында кен мейкиндик ачылды. Жалпы эле ырдын мазмуну тереңдеп, маданияты жогорулады. Көркөм ой жүгүртүүнүн Осмонов жеткен бийиктиги биздеги эң акыркы чек бойдон калып келет. Азырынча андан өйдө булуттар менен эле жылдыздар. Мүмкүн, кийин башка дагы бир акын келип ошо булуттар арасынан бөлөк бир бийик чокуну ачып берер. Анткени талантта чек болбойт эмеспи.

Кыргыз поэзиясына Алыкул Осмонов кийирген жаңылык дүйнөлүк адабияттын акыркы жетишкендиктеринин кыргыз топурагында төрөлгөн перзентине окшоп кетет. Ондогон жылдар бою биз жалаң план үчүн, аны аткаруу үчүн ураалап кыйкырып, эне тилибиздин маңыз-мазмунун жоюп, жалаң эле токтомдор менен чечимдердин тилине айландырып жиберген кезде да Алыкулдун тилге жасаган мамилеси ушундай ыйык жана сүймөнчүктүү болду. Анын «Манас» баштаган эпостор менен элдик оозеки ырлардагы не бир асыл салттарды жана өзгөчөлүктөрдү жалпы адамзат кызыккан чоң дүйнөгө чейин алып барышы да ошол себептүү эле. Адам турмушунун эпосу менен лирикасынын бир эле адамда мынчалык топтолуп, гүл ачып калышын таланттын даркандыгы менен гана түшүндүрүүгө болот. «Поэзия, — деген Пушкин, күнүмдүк майда-чүйдөдөн баш тартып, ой-кыял аркылуу эң эле бийиктеги чектерге жетүү үчүн кудай берген белек». Поэзиянын чыныгы чабыты мына ушундай. Ал эми биздин кайсы бир азыркы жаш акындар поэзиянын күчү баарынан мурда эне тилде, ал эми тилге болсо жарык нур жана тирүү жүрөк керек экендигине анча баа беришпейт. Сөздү өтө эле ысырап пайдаланышат. Анын үстүнө аларда жаны бийиктиктерге чабуул коюу үчүн жеке ынтызарлык же биримдик күч да байкалбайт. Кайсы бирөөлөрү эски чыйырларды кыйбай, дың жерлерден жол салып өтүүдөн жүрөксүнүп, аны көмүскөдө туруп гана карашат. Кыскасы, Осмоновчо күйгөн отко бой уруу азырынча аз.

АКЫНДЫН жердеги турмушу узакка деле созулган жок. Ал бар болгону отуз беш гана жыл жашап, анын жыйырмага жакынын гана чыгармачылыкка бере алды. Бирок ал ошонусу менен эле өз өмүрүн актап койду. Мына эми бүгүн биздин арабызда мезгил койгон эстелик окшоп, анын жаркын элеси турат. Ал берген сабак, анын устаканасы калды. Көзү өткөндөн бери, Меккеге зыяратка эл баргандай, адабият ынтызарлары ага чууруп тынбайт. Алар өздөрүн Алыкул менен текшерип, анын сынынан өткүлөрү келишет. Муну көрүп туруп Алыкул Осмонов кечээги менен бүгүнкүнү, бүгүнкү менен эртеңдерди жана ал аркылуу муундар менен муундарды байланыштырган алтын көпүрө окшоп туруп калганын сезбей коюу мүмкүн эмес. А бул болсо чыныгы өлбөстүктүн белгиси.

Жазуучу, «Ала-Тоо» журналынын башкы редактору Кеңеш Жусуповдун сөзүнөн:

– Нукура ата салтын бапестеген нарктуу эл өткөнүн көз карегиндей сактап, бабалардын тарыхын жаттап, улуусун урматтап ызаат кылат.

Ушундай ыкласта бүгүн Алыкул Осмонов агабыздын адабий майрамына чогулуп отурабыз.

Акын А.Осмоновдун 75 жылдык мааракесин жалпы калайык, айрыкча анын окурмандары саргара күтүштү.

Азыркы учурда Кыргыз Совет адабиятынын классиги деп бааланган А.Осмонов мындан 40-45 жыл мурда эле тагдыры оор, кайгылуу өмүр сүргөн акын болгон. Анын бешенесине ошол кыйын мезгил, коогалуу коомдун саясий, социалдык турмушу орой мөөрүн баскан.

Алыкулдун кыска өмүрүндө жарпы жазылып тойлогон, бактылуу күндөрү аз болгон.

Караңызчы, А. Осмонов ушундай кайгылуу күндөр бешенесине жазылса да, аны бакытка айлантып, кыялкеч, боорукер болуп жашады. Жарты сап жакшы ыр тапса алаканга салып бапестеп, таманынан өөп окурманга жөнөткөн. Акындын өмүрү калкка от ала качкан Прометейге окшош.

Ушундай машакаттуу жашаган, өлүм менен үзөнгүлөш жүргөн акынга ак тилектеги жаркын ырлар асмандан оңой менен түшүп калган жок.

Алыкул акындын тулку бою тирилип, айтып турат: «Кыргыздын жигиттери, кыздары! Ата Журт башыңа бүлүк түшүп турганда кыраакы, бирдиктүү болгула! Уучтай элди өзөн-сайга бөлбөгүлө! Эгерде, керт башыңдан мурда элинди, журтунду ойлосоң: сабырдуу, эмгекчил бол, акылман элдин жолун ула! — дейт.

А.Осмоновдун акылы, дили, ой-сезими өзү жашаган мезгилден озуп кетсе да, Ата Журттун жарды, алсыз, кыйын кезинде сүйгөндүгү бизге чоң сабак эмеспи!

* * *

Салтанаттуу кечеде майрамдын меймандары СССР Жазуучулар Союзунун башкармасынын мүчөсү, белгилүү советтик акын Л.Шипахина, Кыргыз эл акыны С.Жусуев, Москвалык акын жана котормочу, А.Навои атындагы сыйлыктын лауреаты Т.Стрешнева, Кыргыз ССРинин искусствосуна эмгек сиңирген ишмер, Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыктын лауреаты Ж.Садыков, белоруссиялык акын, Я. Купала атындагы сыйлыктын лауреаты Р.Бородулин, А.Осмоновдун чыгармаларын англис тилине которуучу Уолтер Мэй, Казакстандын өкүлү, А.Мукатаев атындагы сыйлыктын лауреаты, акын жана котормочу Н. Айтов, СССР Жазуучулар Союзунун башкармасынын мүчөсү, публицист В.Казак жана А.Осмонов атындагы сыйлыктын лауреаты акын Б.Сарногоев кыргыз элинин чыгаан уулу, көрүнүктүү советтик акын А.Осмонов жөнүндө жылуу сөздөрүн айтышты.

Партиянын Панфилов райкомунун биринчи секретеры Кенешбек Көкөөв акындын юбилейи менен куттуктап, Каптал-Арыкка чакырды.

КАПТАЛ-АРЫКТА

(1990-жыл. 20-октябрь)

Автокербендер токтоп, гүлдесте көтөргөн меймандар жерге түшкөндө ажайып көрүнүштүн күбөсү боло, бир азга тыным ала туруп калышты. Анткени, алчактаган Акбозуна аппак жабуу жаап, тегерегине жетимиш беш сан күлүкчөн жигитти айланчыктаткан Алыкул «тосуп» турган экен... Жигиттер жарыла берип конокторду эки жагынан коштой жөнөгөндө Алыкул Акбозатын жылоолой эл алдына түштү. Демейде жайнаган машина кыйма-чийме каттаган кара жолго капыстан «Победа» машинасы жай калкый чыга Акбозаттын аркасынан жүрдү. Ошентип, Каптал-Арык айылы күздүн мээрбан күнүндө өз кулуну Алыкулдун 75 жылдык майрамына келгендерге кучак жайды. Алиги Акбозат, «Победа» бир аздан соң, кайып болгондой көздөн далдоо болду. Ошондо, оң тараптан Алыкулдун келиштириле тартылып дөң үстүнө илинген портрети, андан бери казганактап, кудум көлдөй толкуп турган калың эл көрүндү. Шота, Шекспир, Пушкин портреттери да ыктуу жасалгаланып, той шаанисине куп жараша колдонулуптур.

Акын бир кезде тайга минип поезд менен жарышып ойногон, кылтак менен кыргыз кармаган айылына ар тараптан келген адамдар аруу тилектин тоюна чогулуп, Алыкул менен кезектеги жолугушуу башталды...

Тойго келген ошол эл нечен сай күлүктөрдү сындан өткөрүп жаткан Толубай сынчынын саяпкерлик өнөрүнө күбө өтүп жаткандай туюлду. Ал эми алчактаган ат минген жигиттер Алыкулдун өзү жашабай калган өмүрүнүн жалындаган жылдарындай

элес калтыра, камыш кулак күлүктөрүн күтүрөгөн күзгү утур менен жарыштыра улуттук оюндарды көргөзүштү.

Меймандарды бал кымыз жана даамдуу боорсок менен тосуп алган ай мончоктой ажарлуу ак келиндер, чачпагын үчүн шырп эттире жүрөктү зырп дегизген женелер жана жүздөрү ички жан дүйнөсүнүн назиктигин чагылдырган ийменүүдөн кызарган кымча бел кыздар, түбөлүк береке куту болгон апалар, майрамдык маанайдын бет ачары боло тосушту. Мына ушундай каададан кийин калын элдин арасындагы алакандай чыйыр жолго түшүп, акындын эстелиги, музейи жайгашкан дөңсөөгө чыгып бараткандагы сезимди билдиргенге, кубанычты айтканга сөз жетпес. «Мен өзүмчө-өлбөс күн деп эсептейм, Бир тирүү жан тепсеп турса үстүмдө» деп акын 1948-жылы 17-октябрда жазган «Жактырдым» деген ырындагы тилеги көзү өткөндөн кырк жылдан кийин орундалып отурганы ойго кылт эткенде эки мөлтүр тамчы кубануунун да, өкүнүүнүн да күбөсүндөй тыз эттире бетти чайыды.

...Ал эми дөңсөөгө чыккандагы чыгыш тараптагы ажайып көрүнүш көңүл чалкытканычы. Анткени, Ысык-Көл Каптал-Арыктын сайларында толкуп, майрамга келген элдин дилин текшерип, ак өркөчтөнө шарпылдап жаткан экен...

Ал эми ошол чалкыган көлдүн үстүндө арыбас Акбозаттын туягын мезгилдин кайра жанбас закымдарына чагылыштыра чапкан Алыкул да шашып келатканда өзү эле эмес, аалам алптары Шекспир, Шота, Пушкин кошо сүрөп алышыптыр.

Жеке гана алар эмес, өзү жараткан жана которгон чыгармалардын каармандары кошо ушул тойдо жүрүштү...

Дал ушундай элес берген жасалганы түшүмү орулган аңыз боюна келиштире шөкөттөп жасалгалап койгон чебердин табылгасына таң берип турдум. Акындын талант бешигин күзгү шамалга назик терметкен касиеттүү көлүбүздүн элесин делбиреген көк, ак, сары түстөгү кездемелердин жардамы менен жөнөкөй, бирок жеткиликтүү берген ушул көрүнүштү көпчүлүк элес албастан: «Аа, тиги чүпүрөктөрдү ат чапкандар аңызга кирип кетпесин деп тосконго» деп жатышты.

Мындай дегендердин да кызыгын уктук. Эстеликке жабылып турган ак чүмбөт желбирей жерге түшө электе эле:

– Оой, окшобой калган го... Көзү ачылбай калганы эмнеси,... Татар түспөлдөнүп калыптыр... - дегендер болду. Ушинтип айткандардын канчасы акынды көрүп билип, ысык-суугуна аралашты, канчасы ушул эстелик не деген түйшүк менен жасалганын билер бекен...

Бирок ушунча элдин арасынан бир аксакалдын: - Ээ балам музейи ушубу. Алыкулдун сөөгү барбы, деп сурамжылаганы кызык болду. Бир чети, жарыктыктын көксөгөнү ай дегеним менен, кары кишинин музейди мавзолейге чаташтырып алганын баамдап туйдум. Ким билет? А балким ал адам Алыкул каза болгондо Г.Айтиев чопого түшүрүп калган бет кеби музейге коюларын уккандыр?!

Музей демекчи... Бул курулуш чакандыгы, ошол жердин ыңгайына бап келе долбоорлонгону. Эстелик, музей жана темир-бетондон салынган үч боз үй, бири бирин толуктап турат. Келечекте айланасын дагы көрктөндүрүп, декоративдүү бак-дарактардан кошумчалап коюшса, өзүнчө эле бир гүлзар болчудай.

Музейди ачуу ишинде илбериңкилик, уюштуруучулук жөндөмүн көргөзгөн Совет Мукашевден, маданият министрлигинин жооптуу кызматкеринен алынган маалыматтардан:

- Керектүү экспонаттарды, тийиштүү, буюм-тайымдарды чогултууга калайыктын калын катмары жигердүүлүк менен жардам этишкени эт жүрөктү элжиретер деңгээлде болгондуктан, болжогонубуздан кыйла көп нерселерди чогулттук.

Эмки кеп ошол экспонаттардын айрымдары жөнүндө. Алардын ичинен эң баалуусу А. Осмоновдун 1950-жылы Москва шаарында жарык көргөн «Мой дом» аттуу китеби. Ушул китеби үчүн акын экинчи ирет Мамлекеттик сыйлыкка көрсөтүлгөнү жана анын бир нускасында өзүнүн кол тамгасынын болушу менен бул экспонат маанилүү. Аталган китепти музейге П.Казыбаев аркылуу «кошумчалаган» К.Каракеев. Демек, Алыкулдун акыркы кол тамгасы да ушул адамга арналганы ырасталып турбайбы. Акындын жубайы болгон Зейнеп Сооронбаева 1954-жылы Фрунзеде жарык көргөн акындын китебинин алгачкы нускасын, Фрунзе педтехникумунун студенттеринин сүрөтүн Ташкент шаарынан берип жиберген. Алыкулдун анык күйөрманы, отставкадагы майор К.Өмүрзаковдун тартуулаган экспонаттары да арбын. Ушундай эле демилгелүүлүктү акын-жазуучулар да көрсөтүшүп атап айтканда: С.Эралиев, Н. Байтемиров, К. Бобулов, Д.Сулайманов жана башкалар ар кандай экспонаттарды, сүрөттөрдү тапшырышкан.

Курдаштарынан С.Керимбаев менен Ш.Жамансариевдер да жаштык кездерин түбөлүк камтып калган саргайган сүрөттөрүн беришкени кызык. Ал эми аларга, демек Алыкулга да сүрөт сабагын окуткан жана драмалык ийримге жетекчилик кылып жүргөн, азыркы кезде ардактуу эс алуудагы айтылуу эл сүрөтчүсү А.Игнатъевден алынган эки нерсе да өзгөчөлүү. Алардын бирөө В.Маяковскийдин чыгармалар жыйнагы. Бул китепти Алыкул да нечен ирет барактап, драмалык ийримдеги суфлердук милдетинде көп колдончу экен. Балким, ушул китеп анын акындык көрөңгөсүнө үгүт болгон бир булактыр... Экинчи нерсе, педтехникумдун окуучуларынын сабакка катышуу, жетишүү журналы. Сыясынын түсү оңуп, саргайып кеткен барактарда кийин кыргыз элинин маданияты менен адабиятына алгылыктуу мээнет сиңиргендердин аты-жөнү, алган баалары күнү бүгүнкүдөй бадыраят...

Мындай маанилүү иште айыл жергесиндеги адамдар да четте калбаганы көңүл кушун көкөлөттү. Кочкор районундагы «Теңдик» совхозунун тургуну Өмүров Токтонали А.Осмоновдун «Жылдыздуу жаштык», латын тамгасында басылган «Жолборс терисин кийген баатыр» дастанын жана Тоголок Молдонун «Балдар үчүн» («Насааттар»), Б. Самагановдун «Молдо Кылыч - жазмач акын» деген китептерин берген экен. Билген кишиге булар табылгыс байлык эмей эмне.

Акындын чыгармачылыгында өзүнчө бир руханий белес болгон «Жолборс терисин кийген баатыр» дастанынын котормосу кыргыз тилинде алты жолу басылып чыгышынын өзү эле көп нерсени далилдеп туру го. Грузин эли да А. Осмоновго тийиштүү урмат-сыйын көрсөткөнүнө Б.И. Канделакинин 1987-жылы чыккан «Ш.Руставели» аттуу фото альбому, Д.И.Чавчавадзенин 1980-жылы жарык көргөн «Жолборс терисин кийген баатыр» дүйнө элдеринин тилинде» китеби кепил өткөнсүйт. Бул китепте аталган дастандын 153 кол жазмасы сакталып калганы, ал дүйнөнүн 40 тилинде жарык көргөнү, Дрезденде Артур Лейст тарабынан 1889-жылы немец тилинде, И. Чавчавадзенин жардамы менен Скотт Уордроп англис, 1917жылы К.Бальмонт орус тилине которгондору баяндалган. Аталган китептерди музейге грузин туугандардын салып жибергени акындын эмгегин баалагандык эмеспи...

Мына ушул күнү дагы бир Алыкул жарык дүйнөгө келди. Жаны төрөлгөн ымыркайга улуу акындын ысымы коюлуп, эстелик жанында туулгандыгы тууралуу күбөлүк тапшырылды. – Бешик бооң бек болсун, наристе Алыкул! Сенин артынан жыл айлана дагы көптөгөн Алыкулдар келе берсин!

Өздөрүнүн махабат арзуусун эл алдында, атактуу жердешинин жетимиш беш жылдык мааракесинде күбөлөндүрүп баш кошкон жаш жубайлардын үч жубуна да ушул салтанатта никелик күбөлүктөрү берилди.

– Куш боонор бек болсун, баш кошкон жубайлар! Силердин үй-бүлөлүк турмушуңар акын Алыкул сүрөттөп жазгандай тунук, бекем жана адилет болсун! Ылайым эле, акындын үй-бүлөлүк жеке турмушун кайталабасын!

Юбилейлик апта башталар алдында чайыттай ачылган күн жуманын ортосунда сурданып, ызгаарлана ой-тоого думана алгыс күмүш чача, ичиркенте суук тартты. Атаңгерү, майрам кантип өтөр экен деп чый-пый чыкты. Акындын өзүнүн мүнөзүндөй болор деген ой да келди.

А балким табият да Алыкулдун анык күйөрмандары, кантер экен деп сынагандыр...

Жок, тилекке жараша аба ырайы да мээримин төгө, дал акындын өзүндөй кен пейил тартып, жаркылдап ачык тийди. Ар жагынан бер жагына куш эмес, бороон аран өткөн улуу Ала-Тоо да ошол күнү ого бетер заңкая да, шаңдана да өзгөчө мунарлана келберсип, кылымдардын сырын каткан кербенин майрам өтүп жаткан талаа тушуна өргүткөнсүп турду.

Ушинтип, ошол ишемби күнү касиеттүү Ысык-Көл, улуу Ала-Тоо жана акындын киндик каны тамган Каптал-Арык өз боорлорунан чыккан чыгаан талантты урматтоого келишкен калайык өкүлдөрүн той ээлерине кошула бешенеси жарык периштедей тосуп алышты. Аларды Алыкулдун акындык пейили коштоп, сүрөп тургандай туюлду.

Фрунзедеги салтанаттуу кечеде да, өзгөчө Каптал–Арыктагы салтанатта сүйлөгөндөр, андан да сүйлөөнү каалагандар көп болуп, кудум Жогорку Советтин сессиясында микрофон талашкан депутаттардай той башчысы М.Шеримкуловду өмгөктөп турушту. Баарына сөз тийбеди.

– Алыкул чогулушка катышканды, сүйлөгөндү, дегеле орунсуз көп сөздүүлүктү жактырбаган, дегенди эстеп, аргасыз күлөт экенсиң. Ошончо атырылып, жапырылып сүйлөп жаткандардын ичинен кимиси канчалык жакын тууган болгонун, кимиси Алыкул үчүн канча эмгек сиңиргенин бир кудайдын өзү билбесе ким билет?

Алыкулдун жээни Болотбек да бир чети кубана, бир чети таңдана: – Кудая тобо, мынча тууганым бар экенин мурда билбепмин. Булар мурда кайда эле? деп ийнин куушурса, алиги түкшүмөл оюн ырасталгансыйт.

* * *

Шилтеме ордуна: Баягы «застой» замандын акыркы кайрыктарында салынган имарат күнү бүгүнкүдөй жаркырап турат, сыртынан эч бир сыр бербей зымпыйып.

Негизинен ошондогу эле экспозициялар. Акын жөнүндө жаңы маалыматтар, башка толуктоолор бай-

калбайт. А.Осмонов атындагы адабий-сыйлыктын жаңы лауреаттары, Жибек жолу боюнча өткөн эл аралык сапар, «Манас-1000» тууралуу дарек жок. Балким бардыр. Бирок биз барганда музейдин башчылары иш менен кеткенби, айтор бир орус кемпир эшигин ачып берди. Грунья Совельевнанын туугандарыбы? – деп ичимден тамашалай ойлогондой эле ал киши музейдин экспонаттарын да кайтарат экен, анан баарынан: «Экскурсоводмун, акындын ким экенин эми үйрөнүп жатам» – дегени элейтпеси. Көрсө, кыргызча баяндама кызматы январь айынан кыскарып, минтип коштондуга айланган экен. Баракелде, рынок деп коелу! Бирок ушуга жамынып алышып, башка иштерин жүзөгө ашырышып, акынды элге дагы кеңири пропагандалоону унутуп коюшсачы? Анын күбөсүндөй баягы майрамдык күүдө эле байкалган жазуулардагы (сырткы дубалдагы) ката алиге оңдолбой туруптур (соңку мезгилде оңдолду). Жол боюна музей жөнүндө көрсөткүч илип коюшса, сапарда бараткандардан ат тизгинин бура кетчүлөр дагы көбөймөк (муну 1999жылы Муратбек Мукашев байке ишке ашырды). Айтмакчы, алардын айрым сунуштары кызыктуу болгону менен алигиче ишке ашкан эмес. Мисалы, «Манас» эпосунун миң жылдыгына карата бурч ачуу, музейден эстелик болсун үчүн фотосүрөт тартууну уюштуруу, аймактын, керек дешсе башка жактардын мектептери же маданий мекемелери үчүн көчмө көргөзмө уюштуруу менен бирге акын жөнүндө лекция окуу... ж.б.

Анткени, бул музей элибиздин жалпы маданияты, Алыкулдун арбагы, таланты үчүн деп курулбады беле?!

(«Кыргыз Руху» 1997-жыл. П.К.)

ААЛАМ АЛПЫ ШЕКСПИРДЕЙ КҮЧ МЕНЕН ООРУП ЖАТЫП АЛЫШКАНЫМ БИЛБЕЙСИҢ.

Алыкулдун 75 жылдык юбилей аземине атайын чакырылып, алыстан ат арытып келгендердин арасында англиялык аксакал Уолтер Мэй өзгөчө бөлүнүп турду.

Он жашынан тарта Чыгыш маданиятына кызыгуусу арта баштаган бул адам биздин өлкөнүн таржымалына тийиши бар китептерди казып окуйт да, акыры орус тилин үйрөнүп, котормочулуктун түйшүктүү чыйырына чыккан. Уолтер СССРге 1959-жылы алгачкы жолу келгенден бери Жазуучулар Союзу менен тыгыз чыгармачыл байланышта. «Новости Москвы» басылмасынын Москвадагы англиялык редакциясына редакторлук кызматка 1968-жылы өз өлкөсүнүн элчилиги тарабынан чакырылышы да көп иштерге түрткү берет. Натыйжада беларус, украин, молдован, дагестан жана азербайжан поэзиясынын антологиясын түзүп, андан соң Орто Азиялык акындардын чыгармаларын англис тилине которууга киришет.

Ушундай мээнеттердин көрүнүктүүсү «Прогресс» басмасында жарык көргөн «Назик ыргактар» («Нежная муза») деп аталган котормосу экендигин Уолтер Мэй ыраазы боло айтып, ал китептин алгачкы барагы кыргыздын акын кызы Майрамкан Абылкасымованын ырлары менен ачылгандыгын баса белгиледи.

Отуз жылдан бери советтик акындардын эки жүз миңдей сап ырын, анын ичинде кыргыз акындарыныкын да англис тилине которгон. Ушул эмгегинин үзүрү катары кыргыздын элүү акынынын 10 миң саптан турган жыйнагы жакын арада «Радуга» басмасында жарык көрмөкчү.

Ошол күнү театр сахнасына, китеп базарына, ат майданына жана көпчүлүктүн кубаныч шарданына айланган Каптал-Арыктын беде аңызында Алыкул жөнүндө берилген суроолорго англиялык котормочу төмөнкүчө жооп бере ой бөлүштү:

– Жолон Мамытов 1986-жылы Алыкулдун 2500 сап ырын сөзмө сөз которуп, колуна тийгизгенден тарта түйшөлүүм ого бетер түмөндөдү. Анткени, Шекспирди которгондугу үчүн эле эмес, дегеле акындык дараметинин кут даарыган керемети кемени чайпалткан деңиз сымал сезимди дүргүттү. «Пушкинге» аттуу ырын окуганда Пушкиндин ага тийгизген таасирин жана эки акындын жан дүйнөлөрүнүн окшоштугун туйдум. Ушунча жыл котормочулук менен алпурушуп жүргөн мен жашоону, табиятты ушунчалык суктануу менен чексиз сүйгөн бир да акынды көргөн эмесмин. Жаратылыш, айлана-чөйрө да чыгармачылыкка кандайдыр деңгээлде таасир этип, ишке демөөр боло, турмуштук сезимталдыкты калыптандырат. Мына момундай сонун көрүнүштү, көк асманды тиреген аскар тоолорду, табигый стадион болуп не бир укмуш салтанат-шаңдын күбөлөрүн кучагына батырып жаткан мейкин талааны көрүп жана Ысык-Көлдүн шоокумун элестетип туруп, Алыкул акындын кандайча калыптанганына эми баамам жеткенсиди. Кытайга чектеш жана дүйнөдөгү бийик чоку Эвересттен анчалык алыс эмес жайгашкан ушул ажайып жердин акыны Чыгыш менен Батышты байланыштырып тургансыйт. Алыкулдун ырлары вестерн сымал, окурманды ой-боюна койбой ээрчитип алат да, улам жаңы мазмун бере дегдетип турат.

Юбилейлик салтанаттын жүрүшү, акынга көрсөтүлүп жаткан зыяпаттар тууралуу айтууну өтүнгөндө:

– Бир эле акынга багышталып өткөрүлгөн мындай фестивалды мен Англиядан көрө элекмин жана көрбөстүрмүн. Алыкулду мынчалык ызааттоонун өзүндө эле нечен түркүн маани жатпайбы. Шаардагы жана өзгөчө ушул айылдагы таң-тамашаны көрүп туруп, Алыкул түбөлүк жаш бойдон каларына дагы бир ирет ынандым. Таланттарын такка кондургандай сыйлай билген эл чанда болору анык.

Музей жөнөкөй, бирок жагымдуу жасалгаланыптыр. Дагы иретке келтирилип, ырааттуу ишти уланта беришин каалайм. Ал эми мааракеге байланыштуу оюм бул: – Алыкул балдарды жакшы көргөн, өзү да балдар үйүндө чоңоюп турмушка жолдомо алган. Өзүм мугалим болуп иштегендиктен балдарга жан тартып турам.

Ошондуктан, анын ысмы же балдар үйүнө, же бала бакчага берилсе, – деп айтканы эсте.

Уолтер Мэй жана анын байбичеси Людмила Серостанова болуп ат чабыш, кыз куумай оюндарынын шаңына бөлөнүп турганда Калинин колхозундагы мектептин англис тил мугалими Догдурбек Жекшенов баштаган той ээлери жаныбызга топтоло жандуу маек башталып, каз-катар тигилген боз үйлөрдүн биринде уланды. Буга чейин орусча сүйлөшүп, кээде түшүнбөгөн кептерибибизди Людмила Серостанованын жардамы менен аңдап келсек, эми экөө Шекспирдин тилинде күрмөлбөй сүйлөшүп, чер жаза отурушту.

Англиянын СССРге уруш учурунда көрсөткөн жардамына ыраазылык билдирүү үчүн согуш жана эмгек ардагери, Чалдыбар айыл тургуну Жунушалиев Дүйшеке аксакал атайын издеп келиптир. Ага улай ак дасторкон соңунда Панфилов райкомунун үчүнчү секретары, той ээси Вера Үсөнова Уолтер Мэйге ак калпак кийгизгенде англичан аксакалдын эки көзүнөн жаш кылгырды.

Аны көргөндө көңүлүмө Грунья Савельевнанын көз жашы элестеп кетти. Бири акынды турмуш сапарына узатса, экинчиси англис тилдүү рухий дүйнөгө алып чыкты.

Уолтер Мэй акындын музейине котормолорунун кол жазмасын тапшырды жана ушул сапары, Алыкул тууралуу атайын макала жазып, «Московские новости» газетасына жарыялай тургандыгын айтып кетти. Демек, Алыкул кабары чет өлкөлүк окурмандарга да жетмекчи.

Тээ бала күндөн Чыгыш маданиятына кызыгуусу ойгонуп, анысын албан-албан эмгектери менен ширелештирген Уолтер Мэйдин жекече турмушунан учкай кабар бере кетели.

1968-жылы англиялык элчилик кызматка чакыргандан кийин Людмила Серостановна менен таанышып баш кошкон. Москва шаарында жашайт. Бирок өз өлкөсүнүн жараны болуп эсептелет. Жубайы да чыгармачылыкка аралашкан адам. Акын жана котормочу катары Уолтерге көп жардамдашкан Людмила Серостановна маегибизди төмөнкүдөй кеби менен жыйынтыктады:

–Мен кыргыздардын байыркы турагы Миңсууда (Минусинск) төрөлгөм, ал эми кызым Татьяна болсо, 1975-жылдан бери кыргыз келини. Күйөө балам Аман Курбаналиев Фрунзедеги искусство институтунда, кызым бала бакчада эмгектенишет. Демек, биз кыргыз жергесинин рухий тамырын жайылтууга бир чети милдеттүүдөй сезебиз. А бирок Алыкулдай таланттарга таазим этүү баарынан жогору сыймык болуп саналат.

P.S: 1995-жылы Уолтер Мэй «Манас» эпосунун мин жылдык тоюна ардактуу мейман катары катышып кетти.

Дүйнө элдеринин эки жүздөн ашык чыгармалары жана беш эпосун англис тилине которгон. Анын калемине кыргыз акындарынын антологиясы, Алыкул Осмоновдун тандалмалары жана «Манас» эпосу да таандык. (Сагымбай варианты). Эпостун эки тому жана «Чоң казат» өзүнчө китеп болуп чыгарылды.

А.Осмоновдун Советтер Союзунун соңку жылдарында белгиленген 75 жылдык мааракеси бардык тарабынан жогорку деңгээлде өткөрүлгөнүнө кийинки 85, 90 жылдыктары даана далил болду.

50 ыры, «Жеңишбек» поэмасынан турган «Көл толкуну» ырлар жыйнагы 1995-жылы кыргыз, англис тилинде жарыяланды.

Китепке карата «Алыкул Осмонов на языке Шекспира» деген пикирде алгачкы саамалыктын ийгилиги айтылат.

Бул топтомдун чыгышына котормону уюштуруу менен Жолон Мамытов чыйыр салганын баса белгилөө зарыл.

Переводы стихов осуществлены Уолтером Мэйем, они показывают, что он проникся идеями поэта, переводит с большой любовью.

Наши суждения сделаны на основе экспертных оценок Э.Казариновой и ряда других специалистов, хорошо знающих английский язык. Мы выражаем

искреннюю благодарность Уолтеру Мэйю за его благородный труд, который уже вошел еще одной яркой страницей в историю кыргызской литературы.

Хотелось бы сказать спасибо редактору составителю П.Казыбаеву, автору предисловия К.Ботоярову, художнику С.Жамгырчиеву, редактору-переводчику

А.Казыбаевой, фонду А.Осмонова, естественно фонду «Сорос-Кыргызстан», его руководителю Ч.Жакыповой за прекрасный подарок всем любителям поэзии.

Стихи, помещенные в данном сборнике, отобраны скрупулезно, со знанием дела и дают достаточно полное представление о творчестве поэта, который как и Дж.Сорос «мечтал о всеобщем мире».

«Пусть, покой обретя, отдохнет наконец-то
Отягченная грозным оружием рука,
Пусть мудрец отдохнет, озабоченный ныне
Отысканием выхода из тупика,
Пусть все люди, как дети отца одного,
Ходят в гости друг к другу, припомнив родство!

(перевод И.Фонякова) А.КАКЕЕВ, профессор («Кутбилим» 23.05.1996)

«МАНАС», ҮРКҮН ЖАНА АЛЫКУЛ

Кыргыз адабиятынын аксакалы Түгөлбай Сыдыкбеовдун туулган күнүнө карата 1996-жылы 15-майда үйүнө барып, куттук айтып, белек катары өзүнүн курбалдашы Алыкул Осмоновдун кыргыз-англис тилдеринде жарык көргөн «Көл толкуну» ыр жыйнагын тартуулап, аңгеме дүкөн курдук.

Китепке аяр мамиле жасаган жазуучу Алыкулдун ырлары которулганына сүйүнүп, маани-маңызы жеткиликтүү чыкса болду деп айтуу менен фондго ыраазычылык билдирип, котормо маселесинен улам маегин баштады.

Т. Сыдыкбеков:

– Орус тилинен кыргызчага, англисчеден орусчага которгондо соз көбөйүп, көлөм артып кетет. Ал эми

жакшы иштелсе сөз бай болуп, ою терең болот да котормо жакшы чыгат. Менин кээ бир чыгармаларым адекваттуу которулуп жүрөт. Демек, ошолордун орусча тексти мүмкүн болушунча жакшы иштелген да. Кара сөзгө караганда поэзияны которуш кыйла оор. Мында да негедир саптар көбөйгөнсүп кеткенби? («Көл толкунуна» көз жүгүртүп, барактап бергенибизден улам айтканы).

Архитектор уулу Сабырбек көлөм сакталганына, ыр саптарындагы муундар гана арбыганына көңүл бөлүү менен айрым темаларды салыштырып айтып, англисче тексти окуп берди да: Китептин ушул ыкмада чыгарылганы жакшы болуптур. Кыргызча түп нускага салыштыруу жана англис тилин үйрөнүүгө да ыңгайлуу.

П.Казыбаев: – Котормо дурус эле болгондой. Жыл башында Англияга барганымда ушул китептен он чакты экземплярды Лондон университетине, Британ музейинин китепканасына жана акындардын эл аралык Пэн клубуна тапшырдым. Окугандар дароо эле айтышты ырлардын мааниси жакшы, негизи бар экен деп таасирленишти. Албетте, аларда котормонун сапатын кыргызчага салыштырып баа берүү мүмкүндүгү болгон жок.

Кыргыздардан англисче жакшы билген, поэзияны түшүнгөн таланттар чыкса Алыкул өз деңгээлинде дагы аалам аралар?

Т.Сыдыкбеков: – Котормочусу ким деген экен?

П.К. Уолтер Мэй. – Сиз билсеңиз керек, «Манастын» миң жылдыгына карата эпосту да англисчеге которгон. Сизге жашташ. Күзүндө 85ке чыгат. Өзү Москвада турат. 80-жылдардын ортосунда Жолон Мамытовго жолугуп кыргыз антологиясын, Алыкулду которууга сүйлөшкөн. Ага чейин чыгыш поэзиясын которгон. Бизге тууганчылык жайы да бар. Кызы Бишкекте, кыргызга турмушка чыккан. Байбичеси Людмила Серостанова деген акын. Алыкулдун 75 жылдыгында, «Манас-1000»де ардактуу мейман болушса, жакында педуниверситтин чакыруусу боюнча котормо жөнүндө лекция окуп кетишти. Байбичесинин Алыкулга арналган ыры бар китебин Алыкулдун Каптал-Арыктагы музейине тапшырдым. Кыргыз адабиятын, маданиятын жакшы билишет. Пикирлери дурус.

Т.С.: – Жакшы эмгек экен. Аны минтип чыгартып койгонуңар да өзүнчө баа. Котормосу эле жакшы болсо болду...

Сабырбек Сыдыкбеков: – Мына ата, жакшы эле, туура которулган, көп капаланбаңыз (Жазуучунун баласы англис тилин билгендиктен айрым темалардын, ырлардын которулушу боюнча жылуу пикирин айтты).

«Көл толкуну» китебин барактап отуруп, Алыкулдун «Сүйбөйм сени» ырына токтолдук. Түкөнүн өтүнүчү боюнча аны кыргызча көркөм окуп бердим.

П.К.: – Сиз 1967-жылы түзүп чыгарган Алыкулдун үч томдугу өзүнчө эле бир чоң эмгек, акынга коюлган эстелик болуп калды. Ошондой томдорду чыгаралы деп канчалык аракеттенсек да ал деңгээлге жеталбай жатабыз.

Т.С.: – Аны чыгарыш да бир топ тоскоолдук менен ишке ашканын айтайын. Алда кандай болот деген ойдо, болгон ырларын, майда-чүйдөсүнө чейин киргизгем. Баарын эле кошо беребизби, мазасы жокторун дегендер да чыкты. Албетте, Алыкулдун ырларында да кемчиликтер жок эмес. Бирок мен тигилерге моюн бербей, бардык жоопкерчиликти өзүмө алдым. Ал кезде мен күчтүү эмес белем, өзүмдүн пикиримде калдым. Сомодой жигит кезегим. Күрөшсөңөр күрөшөм дегендей.. (Баарыбыз каткырып күлүп калдык).

П.К.: – Ооба, Түкө, Сиздин кыргыз тили үчүн башынан күйүп келатканыңызды билебиз. Кыргызстан Жазуучулар Союзунун VIII съездинде сүйлөгөн сөзүңүздө да ушул маселе тегерегинде омоктуу ой жаткансыйт. Ал жыйынга Олжас Сулейменов, Давид Кугильтинов өңдүү меймандар катышкан. Ошондо Сиз айткан сөздөргө өзүбүздүн эле акын, жазуучулардын айрымдары анчалык маани бербей, өзгөчө Омор Султанов: – «Аксакал орус тилин билбейт, ошон үчүн кыргыз тилине күйөт» деп да жиберген эле. Дем алышта ошол айткан адамга карата: «Түкөнүн сөзүнүн түп маанисине түшүнбөгөндөр да бар экен ээ!» деп айтканымда, кызарып-татаргандан башкага жарабады. Дем алыштан кийин О.Сулейменов да менин пикиримди сезгенсип «Аксакалга түшүнүп мамиле жасагыла» деген кыязда сүйлөгөн.

Бирок, ошондон бери он жыл өтүп, тил боюнча мамлекеттик мыйзам кабыл алынса деле кыргыз тилинин кыйыры кеңип кетпеди. Орой айтканда «ашканадан» чыкпай жатыр... Өкмөттөгүлөр закон кабыл алат, а бирок өздөрү аткарбайт, иш кагаздары орусча жазылууда...

Т.С.: – Албетте, ойдогудай эмес. Бирок кандайдыр жылыш бар. Деле бир ооз кыргызча сөз билбегендер үйрөнүп, кичинекей балдарыбыздын тилдери да эне тилинде чыгууда. Ал турмак айрым архитекторлор да кыргызча сүйлөй баштады (Түкөм көз карашын баласы Сабырбекке буруп, эркелете какшык жибергенин туйганда баарыбыз жан дилден жана бир жыргап күлдүк).

П.К.: – Сиз Алыкул жөнүндө көп билесиз. Бирок сөзүңүздү ошол көк китепте толук айттыңызбы...

Т.С.: – Баш сөзүндө негизинен бардыгы камтылганы ырас. Ал үч томдукту чыгарган учурда бирден бир күйгөн кишиси катарында өз ишимди дээрлик токтотком. Экөөбүз бирибиздин сырыбызды жакшы билер элек. Өз ара түшүнүшчүбүз. Акын мүнөзүндөгү түнт, кишиге сырын айтпаган кыялын мен кечирсем, дардаңдаган кыялымды ал кечирчү. Ал мени «Көлкөнбай» деп койчу. Мен ага ат койчу эмесмин. Анткени, оорукчан жаны ого бетер басынбасын дейм.

П.К.: –Алыкулдун:

«Зор Манас» көлөмүңө жетпес ченем,

Чарчабай үч ай айтса түгөнбөгөн,

Кыргызда дагы толгон көп укмуштар

Чынында баары сенин күчүң белем – деген ой толгоосунан улам:

«Манас-1000» мааракеси жөнүндө кеп салыңызчы.

Дегеним, Сизге окшогон эл адамдарынын ой-пикирин билүү кийинки муундар үчүн кызыктыр. Юбилейди буюрса жаман өткөргөн жокпуз. Бирок, ошол океан сымал «Манасты» үйрөнүү, бойго сиңирүү жаатында кандай кеңеш берет элеңиз?

Т.С.: – «Манасты» улам окуган сайын, жаны дүйнө, тунук аалам, көк теңирдин тереңдиги кайрадан алдыңа ажайып дүйнөдөй ачыла да берет, өзүнө тарта да берет, алыстай да берет... Ошондуктан, ага адабиятка, илимге зирек мамиле жасагандай ар тарабынан түп маанисине жете иликтөөгө басым жасоо зарыл. Сымбаттуу ой жүгүртүп, сымбаттуу талдаган сайын анын мазмуну артыла берет. Болбосо, азыр Манастын калпагынын кырын көрүп эле өзүнчө убара тарткандар канча. Иликтөөчүмүн дегендердин деңгээлин мындан билиңиз, эпостун эзелки окуяларын, негизги өзөгүн XVI, ал эмес XIX кылымга таандык деп да жиберешпедиби.

Миң жылдыгына деле кошулбайм.

П.К.: – Ал эми шарттуулук го...

Т.С.: – Ооба, бирок аны да ырастап айтпасаң, шарттуу экенин далилдебесек эл аралык башка дүйнө бизди кандай кабылдаар экен...

«Манастын» варианттарын үңүлүп окуган сайын байыркы заман, эски доор, Өгүз кан, Карахандар мезгили улам арылап, кум суу сиңиргендей эле түбү чексиз гунндар, сактар кошулуп кете берет.

П.К.: – «Манасты» башка тилдерге которуу маселесине кандай карайсыз. Мына бүгүн эле «Манас» дирекциясында хинди тилине которуу боюнча жолугушуу болду. Эпосубуз англис, кытай, немец, түрк, венгр, монгол жана бөлөк элдердин тилине которулду.

Котормо татаал нерсе. Ал эми «Манасты» которуу андан да мүшкүл. Бирок которгондорго, ага кызыккандарга ыраазычылык билдирүү менен кандай каалоо, сунуш, тилек айтар элеңиз?

Т.С.: – Жана айтпадымбы. «Манастын» чыгыш доорун, калыптанган мезгилин тактап, иликтөөгө көңүл буруу керек деп. Эпос фольклор түрүндө ооздон оозго өтүп, кылымдар кыйырын карыткандыгы: «Көбү жалган, көбү чын, көрүп келген киши жок. Жарымы жалган, жарымы чын, жанынан келген киши жок» деп «Манастын» өзүндө айтылган жалганы менен чынын басып өткөн жолубуздун өйдө-ылдыйына салыштырып үйрөнүү менен варианттарды эне тилибизде тактап чыгарып алган соң которууга сунуштасак ыңгайлуу го деп ойлойм.

Азыр мин жылдык менен чектелгендейбиз. Бул шарттуулукту өзгөртүш, өзгөнү ынандырыш зор милдет. Мин жылдыктын демилгечиси Чыңгызга: – Бул кандай болот десем?

– Түкө, азыр ушуну ишке ашырып турсак, бизден кийинки урпактар туурасын таап алышар, калганын тактаар, бул иш-чара ошого чоң түрткү дегенине ынандым.

П. К.: – Буга чейин да аракеттер болгону маалым эмеспи.

Т.С.: –Ооба. Үч жолу болгон. 1947-жылы 1100 жылдык жөнүндө мамлекеттик комиссия түзүлгөн. Орто жолдо от жагуучулардын айынан ал да ордунда өчүп, элүүнчү жылдардын баш ченинде мурдагы союздан окумуштуулар, адабиятчылар илимий конференцияга катышып «Манастын» элдүүлүгүн далилдешти. Ошондогу илимий күчтөр, иликтөөлөр азыркыга караганда кыйла таасирдүү, жемиштүү болгондой туюлат. Балким, манастануу да жаңылануу, муун алмашуу дегенди башынан өткөрүп жаткандыр. Эгер, андай болсо тезирээк телчигүү зарыл. Анткени, эпосту эми эч кандай саясат же башка бир тескөөнүн тетири көлөкөсүнө ылайыктабай, калыс, илимий негизде үйрөнүүчү кырдаал түзүлдү. Буга көзү өткөн манасчылардын, окумуштуулардын, жазуучулардын тарткан мээнет, жаркын элеси милдеттендирет. Анын үстүнө шарттуу деп өзүбүз эсептеген 1000 жылдыктан кийин элибизге эпос аркылуу көңүл бургандар көбөйүп жатканын өзүң да айттың. Ошондуктан, «Манастын» жолу кеңейип жаткандыгына кубануу менен бирге анын маңызын чыгара бөлөктөргө таанытуу, жайылтуунун деңгээлин көтөрүүнү манастануучулардын илимий тереңдигине, жана адамдык абийирине коебуз да.

П.К.: — Туура айтасыз. Кайрадан Алыкул жөнүндө сөзгө өтсөк. Алыкулдун азыркы күйөрмандарына аны кандайча сүрөттөп берет элеңиз, айтылбай калган нерселер калдыбы?

Т.С.: –Өзүңөн сурайын: Алыкулду кандай акын деп ойлойсуң?

П.К.: — Алыкул өзү жөнүндө ырларында баарын ачык айткан эмеспи. Ошолорго замандашы, курбалдашы катары толуктооңуз кийинки окурманга зарыл го?

Т.С.: – Аның туура. Акындын өзү кештелеген поэзиядан ашык айталабызбы. Ал эми окурманга анын ырларын жеткирип туруу зарыл. Болбосо унутулат. Алыкулду, ойчул, баамчыл, көрөгөч акын катары айттым. Алыкул деген акындын өз стили, жөнөкөй

сөздөргө укмуштай терең маани бере алган, бир караганда уйкашсыз эле туюлган ыр саптарына ушундай сонун ыргакты күмүш чөгөргөндөй кынаптаганын кантип танабыз. Айрымдар анын чабал жагы да бар дешет. Айткылачы, кимде кемтик жок? Алыкул өз чыгармачылыгына жооптуу караган, өзүнө өзү сын айткан, өзүн өзү оңдогон. «Биздин замандын кишилерин» жазып отурсам келип калды. Кыйылып туруп, «Чолпонстан» жыйнагын сурады. Кол тамгаң бар деп тамашалап, бербей койдум. Кийин баары бир алып кетти. Көрсө, өзүнөн өзү уялган экен. Толуктоо айтыш менин азыркы абалымда ден соолугума байланыштуу мүмкүн эмес. Алыкулдун үч томдугуна жазган баш сөздө негизинен баары айтылган.

Бечара менин жубайым Асылкүл аны оз бир тууганыңдай, мен болсо инимдей көрүп өтө жакын болуп, каралашып турганбыз. Мен да мурда учук оорулуу болуп айыккандыктан ал мени ушул дартттын дабасын табар профессордой эле көрчү. Тигини же, муну ич деп айтканыма беш жашар баладай ишенип калчу.

П.К.: — Бишкек шаарбашы Алыкулдун үйүн сатып берди, музей уюштурууга. Ошол, Сокулук 10, мурдагы Тимирязев көчөсүндөгү үйүндө болгонсуздар да? Сиз үч томдукту чыгаруу менен Алыкулдун рухий эстелигин тургузуп койдүңүз. Ал эми өткөн жылы 80 жылдыгында А.Акаев өз эсебимден акындын эстелигин койдуртам деди. Алыкулга эстеликти каерге, кандай койсо деп ойлойсуз? Бири Бишкек десе, кээси Көлгө коюлса дешет?

Т.С.: – Бишкекте жаштыгы өткөн деп, Ысык-Көлдө чыгармачыл зиректиги өркүндөп турган деп эки жакка тең койсо болот. Скульпторлорго айтарым Алыкулду ойчул акын, кыргыз фольклору менен дүйнөлүк классиканы эриш-аркак тутамдаштыруу аркылуу философиялык маанайдагы аз, бирок саз чыгармаларды жараткан инсандын образы көрсөтүлсө. Эки эстелик бири-бирин толуктап, Алыкул аркылуу адабиятыбыздын аброюн арттырып турса жаманбы. Экөө катар бүтүрүлбөсө да, шашпай кезеги менен тургузууга болот го. Буга чоң жоопкерчилик жүктөлөрү талашсыз.

Үйүнө байма-бай барып турчубуз. Алыкулдун бир өзгөчөлүгү столунун үстү дайым мизилдеп шыпырып, жууп койгондой таза. Мунусун мен жактырчу эмесмин, жүрөгүм шуу эте. Анткени, куубаш, согончогу канабаган төрөбөгөн аялдын бир жаман адаты үйдү ыгы жок эле шыпырып, тазалап, жаланып-жуктанып, ырыскыны кубалап тургансыган терс белгиси болот деп. Алыкулга акындын столунда кагаз, калем болот деп коюп койсом, биз кеткенче жатчу да, кайра эле тазаланып калчу.

П.К.: — Акындын үйүн музей катары кандайча жасалгалоо керек деген маселе күн тартибинде турат?

Т.С.: – Үйүн көрдүңөрбү, эки үй бекен? Машина алып, үй алам десе саткан кишиси эки үйдү тең ал дегенде астыңкысын кошуп алган. Бир үйүндө өзү, экинчисинде азербайжан кемпир турду. Анын Ахмед деген баласы шофер болуп жүрчү Алыкулга.

П. К.: — Сиз Каптал-Арыкта болдуңуз беле?

Т.С.: – Жок.

П.К.: — Аерде музейи курулган, мектепке аты коюлган. Ал эми Бишкекте да акын ысымында китепкана, №68 мектеп бар.

Т.С.: – Ооба. Барбасам да, кабардармын.

П. К.: — Эми музейине байланыштуу проблема бар. Акындан буюм-тайымдары калбаса кантип уюштуруу керек?

Т.С.: – Музейге көрнөк-экспозицияларды коюш керек да, чыны, чайнек, чулгоосу, ал турмак труссыга чейин деп (муну күлдүрүш үчүн айтып жатам) коет эмеспи. А бирок Алыкулда көр дүйнө деле жок болчу. Ошондуктан, анын кол жазмаларын, китептерин, фотосүрөттөрүн, ал жөнүндөгү материалдарды топтоо абзел. Ошолор аркылуу кыргыз адабиятынын таржымалын чагылдырса болот.

П.К.: — Дагы бир тактоочу суроо: 1949-жылдын июль айынан кийин Алыкул ыр жазган эмеспи деген түкшүмөлдү чыккан китептеринен улам баамдайбыз. Элүүнчү жылдын акырына чейин жашаган акын кантип эле ыр жазбасын?

Т.С.: – Алыкулдун ыр жазбай, бош турганын көргөн эмесмин. Күн алыс болсо да 2-3 чыгарма жазчу.

П.К.: – Үй бүлөлүк турмушу жөнүндө айтсаңыз?

Т.С.: – Зейнеп экөө арзышып табышып баш кошушкан. Бирине бири төп келген жубайлар болчу. Бирок ортодогу көралбастар Алыкулдун кулагына бирдеме деп шыбырай коюп жүрүшчү. Абдан ишенчээк болгондуктан анык-чынына чыкпай жаштык кылып койду. Беш жашар баладай ички сезими таза адамга арам сөздөр тикенектей эле тиет эмеспи. Зейнептин туугандары да анын оорусу жугат деген сыяктуу кептерди айтышы алардын тагдыр жазмышына таасир этти. Буерде кимдир бирөөгө кине коюуга болбойт.

П.К.: — Зейнеп эже азыр Ташкентте жашап жатыры...

Т.С.: Ооба. Мурда да келип менин байбичем менен сырдашып, муңдашып жүрчү. Кийин Асыл каза болгондон кийин да жолуктум. Чыпалактай сары кыз эле, балпайган берекелүү байбиче болуптур. Бакыйган алыбеттүү балдары бар экен. Тагдыр деген тамаша эмес тура. Болбосо экөө ылайык түгөй эле... Бири театровед, экинчиси акын дегендей.

Алыкулдун жанычыл акын экендигин көралбагандар да чыккан. «Мааниси жок махабат» деген тескери рецензиянын автору Мидин кийин өкүнүчүн мас болуп келип, ыйлап айткан эле.

П.К.: — 1916-жыл тарыхыбыздын оор сабактарынын бири. Аны мурда иликтөөгө чектөө коюлчу. Быйыл Үркүндүн 80 жылдыгы. Ушул окуяга, дегеле тарыхка мамилеңиз?

Т.С.: – Эгемендүү өлкө болдук десек тарыхыбызды туура жазууга милдеттүүбүз. Анын ичинде 1916-жылды ачык, дапдаана айтыш керек. Өткөн тарыхты азыркы саясатка көз каранды кылуу жарабайт. Бөлөк өлкөлөрдүн жетекчилери билип-билбей эле сүйлөп койсо, аны ээрчип кетишсе азыркы жетекчилерибиздин, демек элдин шору. Анткени, эгемендик бизге азыр эле тие калган жок. Совет бийлигинин алгачкы жылдарында жетишкен ийгиликтерди Октябрь революциясы бергенин унутпаш керек. Кийин гана шовинисттик көз караш ойгонуп, «улуу эл, улуу ага» деген кемсинтүүлөр келип чыкты. 1989-жылдагы эл каттоодо элибиздин 96 пайызы сабаттуу экени маалымдалган. Андан берки мезгилде сабатсыздар көбөйбөсө, азайбады го... Окумуштуулар иликтөөсүн таштап, чачырашты. Түркияны туу тутканыбыз жакшы. Бирок аякта деле элдин 66 пайызы гана сабаттуу экени ойлонтот. Ошондуктан, өзүбүз

ким элек, ким болдук, кантип өнүгөбүз деген өңүттү дайым жадыбызда сактоо атуулдук милдет.

П.К.: – Маанилүү маегинизге рахмат. Бар болуңуз!

«ЗК» 24-май, 1996-ж.

КАРА ШУМКАР, КАЙЫР КОШ!

Турмуш чиркин адамга

Бирде кор да, бирде зор

Алыкул

Түн суук, кыш ышкырат үйлөрдү ачып,

Ой, кырга думана алгыс күмүш чачып.

Ыйлатат, урат, ойнойт, ыза кылат,

Жыргалдуу жазды алыска ала качып...

– деген ыр саптарды демин ичине тарта, кандайдыр белгисиз берилүү жана өзгөчө ынтаа, кыраат менен окуган агайдын көрүнүшү, кебетеси дале эсимде. Ырдын маани-маңызы жеткилең, түшүнүктүүдөй эле сезилгени менен агайыбыз акындын айтайын деген түпкүрдөгү ойлорун дал ошол жаз мезгилиндеги байчечекей гүлүндөй ар бирибизге даана жана таасирдүү таржымал баян куруп жатты. Өңгөсүн билбейм, ошондогу филфактын сырттан окуу бөлүмүнүн (1973-79) студенти мага Алыкул дүйнөсү кайрадан ачылгандай туюлду...

Көрсө, Шаршенбек Үмөталиев агай андан жыйырма беш жыл мурда эле Алыкултаануу илиминин айдын талаасына эң алгачкы бороз салып, улуу акындын ким экендигин элине жар салып чыккан инсан катары каадасын улантып келаткан чагы тура.

Адабиятчы, илимпоздугу менен акынга берилген анык ышкыбоздугунан улам Алыкулдун Ала-Арча кабырстанындагы жайбашына эстелик тургуздуртканы эле эмне деген иш. Мындай ызаат, урмат-сыйдын тереңинде Шаршенбек аганын анык талантты баалай билген көрөгөчтүгү жан-дүйнөсүндө тунук берметтей көлбүп жатканынан улам болгонун кийин баамдашты.

– Алыкул абдан жакын тууганыңбы, мынчалык күйүп-бышканыңа караганда деп, скульптор Пузыревский өзү да таң калганын окуганыбыз бар.

Мына ошол Алыкулдун бийиктигинен адабият майданына канат шилтеген жаш окумуштуу «ойротто жок, ойго келбес» иликтөөлөргө тартынбай бой урат. «Заманачылар» дегенде жүрөкзаада болгондордун аң-сезимине бүлүк салып, ата-бабалар мурасына астейдил мамиле жасоого үндөгөн илимий эмгектери учурунда «узун элдин үчүна, кыска элдин кыйырына» дүңк дей түшкөнү азыр уламыш кептүү аңызга айланды.

Кыргыз адабиятындагы онду, солду абал жөнүндөгү жөндүү, ачык, тартынбас сындарынан улам «Кара шумкар» аталган Шаршенбек Үмөталиевдин илимий үлгүсү өзүнчө бир көрүнүш экени алиге толук изилденүүгө алынбаганы ойлондурад...

Эгер, ушундай эмгектер жазылса сынчы, жазуучу агабыздын адабий бейнеси түзүлүү менен жеке тагдырына руханий сокку урган куугунтуктоолордун да анык ырайы ырасталмагы талашсыз.

Арстанбек, Калыгул, Молдо Кылыч, Касым Тыныстанов жана башкалар жөнүндө адабий маселелер тууралуу толук оюн эми эч кандай көзөмөл, чектөөсүз айттырат го деген заман илебине шыктана канатын кайра жаны кайрат менен кага баштаган Карашумкардын башына бөлөк кырсык түштү... Мурунку көргөн запкылардын калдыгы менен мына-мына коштошом деп турган сөз, ой эркиндигинин эпкинине эреркей түшкөн чыгармачыл инсандын сезимтал жанына зак кетти...

... Жок. Руханий дүйнөсүндө мурдагыдан да толуп, жайнап, ташкындаган илимий, чыгармачыл илхамына көмөктөшүүчү дене мүчөлөрү шал оорусуна кептелди. Бийиктикти көксөгөн Карашумкардын көрөгөч көзү, оттуу жүрөгү, ан-сезими алыстарга чакырганы менен, колу-буту кыймылдабай, ой-сезимди чагылдыруучу тили күрмөөгө келбей калышы жеке тагдырынын, үй-бүлөсүнүн гана эмес, кыргыз адабиятынын да мүшкүлү болду.

«Үмүтсүз шайтан» дегендей агай өзү, үй-бүлөсү да дарттан сакайып кетүү ниет, тилегинен үмүт үзүшпөдү.

Күттүргөн эгемендик да келди... Бирок, Карашумкардын канатын кайырып, капаска салган шал оорусу же ары, же бери эмес арасат абалдан чыгарбады.

Аттиң десең... Эгер тагдыр ташбараңына албаганда, ушул он жыл ичинде Шаршенбек Үмөталиев агабыз албан-субан адабий эмгектерин элине тартууламак эле...

Ушундай үмүт, тилек менен арадан он төрт жыл өтүп, кылым менен мин жылдык алмашты жана 2001жылдын 9-апрелинде Үмөталиев Шаршенбек ага 75 жаш курагында каза тапты.

14 жыл оорулуу адамды аздектеп баккан жубайы Нурбү эжеге, уулу Эрикке жана кыздарына, башка тууган-туушкандарына мин рахмат, таазим.

11-апрелде агайды акыркы сапарына узатуу үчүн Сокулуктагы Туз айылына баратканда КР ЖС төрага орун басары Маркабай Ааматов асманда каалгып учуп жүргөн каркыраларды көрсөткөндө:

Бала кез, көктөм убак, жазгы баар,

Асманда карк-карк этет каркыралар.

Мен анда:

«Эй, замандын калыстары

Көрсөтчү, канатыңда не жазуу бар?» – деген Алыкулдун ыр саптары эске түшүп, каркыралар да Шаршенбек агай менен коштошкону айланчыктап тургандай карк-карк

эте Туз айылынын асманында, Шакенин сөөгү жаткан агасы Токтогулдун үй үстүндө үйөрлөнө учуп турушту.

Кызыгы, агайдын сөөгүн мүрзөгө колдоп көтөрүп жөнөгөнүбүздө алиги кыйкуулаган каркыралар көк асманга бийиктей көтөрүлүп, заматта көздөн далдаа боло, үндөрү да угулбай калды.

Кайран аганын «Карашумкар» деген атагы Алыкулдун каркыралары менен кошо көккө төнүп, арбагы өзү аздектеген улуу адамдардын жанынан орун тапты.

«Заманың мына ушундай таанып жүр», – деп

Асманда каркыра үнү карк-карк этет

– деген Алыкулдун ыр саптарынан улам:

«Агайың мына ушундай биле жүр» –деп

Асманда каркыралар канат сермейт – деген ой–тыянакка келүү менен Шаршенбек Үмөталиев жөнүндөгү адабий, илимий эмгектер жараларына каниет кылалы.

Шакебиз сизге, Нурбү эже, балдар-кыздарына эки дүйнөдө ыраазы. Он төрт жыл оорулуу адамды карап, багуу дегенди элестетүүнүн өзү канча мүшкүл. Сиздерге рахмат. Эми, ал кишинин мурастарына да аяр мамиле жасоо маселеси турат. Аганын жаткан жери жайлуу, топурагы торко болсун! деген көнүл айтуу менен Карашумкардын эн соңку турагы болгон боз үйдөн чыктык.

Бишкекке келатканда дөңгөлөгүн берип жардамдашкан Аскен байкенин адамгерчилигине арзыбаган жазуучу, калемдештеринин топурап келип топурак салганга жарабаганы (Өскөн Даникеевден бөлөктөрү), Сокулук райбийлигинин кайдыгерлиги, Алыкул жердештеринин келбегени азыркы оомал-төкмөл замандын таң калтырбас, табигый көрүнүшүндөй сезилип калганы коркунучтуу эмеспи?

Адабият, маданият десек жана боорукерлик менен ынтымак-ырашкерчиликтин эң негизги улут көрөңгөсүн сактоону көздөсөк, мындай кенебестикке, кайдыгерликке улуттук интеллигенция жол бербесек...

«Кыргыз Туусу». 4. 05. 01

САНААМ

Келатса чала тааныш бир топ адам,

Алды-арты кырдан сексен жашка барган.

Таякчан, көпчүлүгү көз айнекчен,

Кашка баш, чекелери бир карыштан.

Бир сөздү ортосуна талаш кылып,

Кылдаттап бирди миңге майдалаган.

Аңгыча жанындагы жолдошумдан,
Буларын ким болот деп сурап калсам:
-Четкиси профессор Керимбаев,
Беркиси академик Бекболотов.
Ортонку доктор Аалы Касымбеков,
Кадимки биздин кыргыз балдарынан.
Деп гана жооп берип, тааныштырса,
Көнүлүмдө калбас эле эч бир арман.
Алыкул. 30.11.1939.

АТАҢДЫ КӨРГӨН ӨЛБӨСҮН

Алыкулдун 90го чыккан замандашы, жаны бирге курдашы Шайык Жамансариев аксакал 2005-жылы 12-декабрда акындын Аларчадагы жай башына барып, куран түшүртүп, өткөн өмүр тарыхына айланган Алыкул үй-борборунун ар кандай мазмундагы экспонаттарын көрдү. Залкар акындын өмүр-тагдырынын көбүнө күбө болгон карыя агынан жарыла аңгеме куруп, оюндагысын ортого салды.

...Педтехникумда окуп жүрүшкөн мезгилинде темир жолдун тоо тарабы, түштүк жагы шыбак баскан ээн талаа болгондуктан, эртели-кеч футболдун азабын беришчү экен.

Педтехникумдун китепканасын жаны имаратка көчүрүп калышат. Алыкул анда ар бир китепти аяр кармап, анын кандай китеп экендигине ынтаа коюп, мамиле кылгандыгына агайлары ыраазы болушат. Муну Зияш Бектенов деген агайы да баамдап калат да, ага орус акындарынын ыр томдугун белекке берет. «Мына ошол жыйнактан кийин менде ыр жазуу кумары козголгонун туйдум», деп Алыкул кийин эскергенин Шайык аксакал айтып отурду.

Ошол китеп чын эле таасир эткенби, же өз деңгээлинде поэзиянын опол тоодой күчү билинбей быгып жатканбы, айтор, бизден бир чоң дептер алып келип берүүнү өтүндү. Анда ал ооруканада эле. Караколдук Петя Синельников дегенде чоң көк дептер бар экен. Ошону бердик. Кийин аны эч кимибизге көргөзбөй, «Жан дептерим» дегендей мааниде алгачкы ыр чыйырын баштаптыр. Ал мезгилдеги турмуштун каатчылыгы, жетишпестиги бизди далай кысталыш да, күлкүлүү да абалга салганын айтсам ишенбейсиңер го... Кышкы кийимге өтүүбүз негедир кечигип, кыштын ызгаары кабырганы кайыштыра баштаган. Ошентип, көкмуштум боло жатакана менен окуу жай ортосунда тызылдап жүргөнүбүздө жылуу пальто таратылып калды. Жыргап эле калдык. Анан күндөрдүн биринде бир топ балдар көчөгө чыкпайбызбы... Элдин баары бизге таңыркай караганына, айрымдары мыйыгынан жылмая күлгөнүнө деле көңүл бурган эмеспиз. Көрсө, биз кийген кызгылт-көгүш түстөгү пальто кыздардыкы экен. Анын үстүнө жакасы да бар эле. Жонубуз жылып, жаныбыз жыргап калгандыктан анысына карабай эле кийип жүрдүк, эскирип жыртылганча...

Шайык аксакал улам бир сүрөттү көргөн сайын мындан 75 жыл мурдагы өмүр издери көз ирмемдей алдына тартылып жатты өңдөнөт.

– Алыкулдун махабаты жөнүндө айтсаңыз? - Аксакалга ушундай суроо узаттык.

Курсташ курдашы жөнүндө дайыма шайдоот, кубануу менен аңгеме салчу аксакал азыр негедир олуттуу ойлонуп, бирок бир нерсени айтсамбы, айтпасамбы дегендей көздөрү сырдуу күлүндөй түштү.

– Зейнеп, Зейнеп деп эле аны акыркы мезгилде көп айтып жатабыз. Айталы, бирок бир жактуулукка жол берилбеши керек. Анткени, ал акынга тете жар боло албады. Ооба, мүнөзү түнт, бир чети оорукчан адамга, өзгөчө акынга жар болуу да чынында кыйын иш эле.

Ал эми Айдай маселесинде деле аша чапкандык туюлат. Себеби, экөөнүн ортосундагы ынак мамиле жөн гана теңтуштук, курдаштык деңгээлде болчу. Анткени, Айдайдын аскер кызматындагы жигити педтехникумга келип-кетип жүргөнүн баарыбыз көрчүбүз. Ал убакта аскер кызматкери, алгачкы кыргыз офицерлери аябай эле баркталар эле. Балким, ушундан улам Айдайдын ата-энеси Алыкулга каршы болгондур? Алыкулдун өзү деле эскерүүсүндө Айдай экөөнүн ажырым тагдырга туш болгонун даана айта алган эмес.

Алыкулдун курсташын тегеректеп тургандар анын оюна каршы сөз чыгарышкан жок. Аксакалдын алдында акыйкат издеп табалбай, аны залкар акындын замандашынан күтүп жатышты.

– Алыкулдун эң жакшы көргөнү Ася Сагымбаева деген кыз эле. Анын өз аты Уруяпса экенине карабай аны Ася деп айтышчу. Ася анын эркелетип айткан атыбы, же башкачабы, айтор, аны биз билчү эмеспиз. Алыкулдун ошол тунук махабатына кездеги кыргыздын тыңчыкма кызматкерлеринин бири Елебесов деген эңип кеткен. Аны Алыкулдун жакындары гана билет. Туң сүйүү таза бойдон, туюк бойдон кала берген.

Ооба, Уруяпса же Ася Сагымбаева көп жылы Чернышевский атындагы (азыркы К.Баялинов) жана улуттук китепкананын директору болуп иштеп жүрүп, эс алууга чыккан. Акындын жүрөгүнө чок салган ушул үч кыз тең убагында кыргыз элинин эң биринчи билимдүү, илимдүү жаштарынан болгон.

Узун кептин учугун баштап койгон Шайык аксакал да кыргыз педагогикасы менен журналистикасына, адабиятына, китеп-басма иштери тармагына талбай эмгек сиңирген ардагер. Кыйла жыл «Эл агартуу» журналына редактор болгон.

«Алыкул-90» иш-чарасынын эң негизги милдети акындын китептерин жана ал жөнүндөгү басылманы чыгаруу турмушка ашпай жатканы жөнүндө айтылганда а киши кадимкидей капа болду.

– Алыкул мектепте, жогорку окуу жайларында эң көп окулган автор. Бирок анын чыгармачылыгы, өмүрү жөнүндөгү кошумча адабияттар жана өзүнүн жыйнактары таптакыр жок. Ушул маселени Билим жана жаны уюштурулган Маданият министрликтери эске алышса болмок. Өкмөт токтому чыгыптыр, бирок анын жалаң спонсордук негизде экендиги улуттун ар-намысына шек келтиргендик. Мамлекет кайда? Кыргыз элинин сыймыгын мамлекет көтөрбөгөндө, ким көтөрөт? Алыкулдун алтынга бергис ырларына алты сом бере албаган өкмөт да өкмөтпү?

Алыкулдун ант кармашкан жолдошу Шайык Жамансариев ошо бойдон анча чечиле сүйлөгөн жок. Биз а кишинин көңүлү ооруп, көкүрөгүн муң чалып турганына түшүндүк. Алыкул деген залкардын эгемендиктен кийинки эч бир юбилейи мамлекеттик деңгээлде улут рухунун майрамы катары өтө электигин, кыргыз адабиятынын классигинин кайталангыс чыгармалары кыргыз элинин өзүнө жетпей жаткандыгын кайра-кайра өкүнүү менен айтып отурду. Чындык сөзгө ким каяша айтчу эле. Үн дебей үңкүйүп гана отурдук...

Алыкулдун жашташ да, санаалаш да курбуларынан айрымдарынын азыр да көзү тирүү. Ооба, Шайык аксакал жалгыз эмес. Алардын биринчиси -профессор, тарых илимдеринин доктору, көп жылдар тарых музейинин директору, академиянын тарых институтунун улуу илимий кызматкери болуп иштеген согуш жана эмгек ардагери Сүйүн Керимбаев. Бул киши Ленинграддагы мамлекеттик университеттин тарых факультетин бүтүргөн жана 1941-45-жылдардагы согуш тарыхы боюнча илимий эмгек жазган биринчи кыргыз. Алыкулга байланыштуу көптөгөн маалыматтарды, экспонаттарды Капталарыктагы акындын музейине ж.б. жерлерге тапшырган.

Күн да батты, түн да кетти таралып,

Үркөр өчүп, үйдүн ичи агарып,

Көз ирмебей так аткыча сүйлөштүк,

Черге тунуп, жүрөк кайра жаралып,

Зуулдаган күн, зымыраган турмушту

Бир башкача жакшы көрүп карадык, – деп 1945-жылы 16-декабрда жазылган «Сүйүмкулдун айлында» деген Алыкулдун ырына караганда экөө Кызылтуу айлында согуш бүткөндө жолугушкандай. Алыкул урушка ден-соолугуна байланыштуу барбай калса, Сүйүмкул курбусу кан майдандан майып болуп кайткан.

Башкармасы бизге маалым Биялы,

Бала мүнөз, эн жагымдуу кыялы, деп ушул эле ырында сүрөттөгөнү жана «Коммунизм колхозунда» деген ырды өзүнө арнап жазганын эске алсак Алыкул менен Сүйүмкул өтө ынак жолдоштордон экени тастыкталат.

Алыкулдан төрт жаш улуу. Академик, убагында Кыргыз ИА президенти болгон Курмангалы Каракеев да акын менен жакын мамиледе болгон. Алардын жазышкан каттары архивде сакталуу. Ал эми Алыкул азыркы колтамгасын да ушул адамга 1950жылы 1-декабрда «Мой дом» деген китебине (Москва, 1950) коюп бергенин далилдеген китеп Капталарыктагы музейдин башкы экспонаттарынан.

Дагы бир адабият тарыхына байланыштуу факт Шота Руставелинин 800 жылдык мааракесине байланыштуу 1966-жылы Тбилисиде өткөрүлгөн илимий конференцияда К.Каракеев Алыкул Осмоновдун «Жолборс терисин кийген баатырды» которушу жөнүндө доклад жасаган.

Убагында маданият министри катары республиканын өнүгүүсүнө салым кошкон Күлүпа Кондучалова, драма актеру, Кыргыз Эл Баатыры Сабира Күмүшалиевалар да акын менен чогуу окуган замандаштары эмеспи.

Мына ошентип, «Алыкул-90» иш-чарасы мамлекеттик маанидеги идеологиялык, маданий жана адабий-илимий, жаштар саясаты экендигине карабай өкмөттүк деңгээлде өткөрүлбөгөнүнө, акындын китептери чыкпай калганына өкүнсөк да, минтип замандаштары, анын аруу поэзиясына таазим эткендердин эн алдынкы катарында турган мектеп окуучулары, студенттер жана алардын эжей, агайлары, басма сөз, радиотеле өкүлдөрү, чыгармачыл инсандар «Алыкул үй-борбору» коомдук бирикмеси менен эриш-аркак кызматташып, жогорку деңгээлде аракеттенишкенине зор ыраазычылык билдириш лаазым.

Алыкул ураанын, атын чакырып, ага тете иш кылуу мааракелик даталарга чектелбестен, күн сайын түгүл, ар көз ирмем сайын алга чакыруучу рух деми экени эсибизден чыкпаса. Анткени, Алыкул дегенде Атажурт, эне тил, касиеттүү Ысыккөл, Айкөл Манас, үч кыл комуз, Толубай сынчы, Женишбек, Бүкөнтай жана карапайым эле адамдардын жубар берметтей ыр саптарына шөкөттөлгөн бейнелери береке куттай төгүлүп турат. Ал эми өз чыгармасынан артык жазып салган «Жолборс терисин кийген баатыры» достукту, сүйүүнү жана антка, шертке бек турууну кыргыз тилинин көркөм керемети менен кештелер сүрөттөгөн улуу мурасы эмеспи. Ошондуктан, Алыкул иши дагы илгерилеши табигый нерсе. Бирок ага бирдиктүү, чечкиндүү аракет зарыл.

Ү Б ө л ү м

КАТТАР СЫРДЫ АЧКАНДА

Партиялык мектепте окуп жүргөн Мундузбек Тентимишев жана Зейнеп Талибованын Ташкенттен 1988-1989-жылдарда жазган каттары:

Саламатсызбы, Памир аба!

Сиздин жазган катты алдым. Ырахмат. Дурус жаңылыктар бар экен. Иштер ийгиликтүү болсо болду. Бизде күн жылуу. Ташкенде өзгөрүү көп, кайра куруу деп эле бака-шака түшүп жатабыз. Республиканын мурдагы жетекчилеринин уу-чуусу басыла элек. Гезиттен окуп жаткандырсыз. Өзбек достор баш көтөрө албай калды. Быякка салыштырмалуу Кыргызстанда тынч турбайбы.

Ч. Айтматовдун 60 жылдыгын кеңири белгилеп жатышат. Гезит-журналдары тегиз куттуктоо, макалалар менен чыгууда. Окуу болсо жүрүүдө. Январда сессия. Эми, Памирбек аба, Зейнеп апа менен дагы үйүнөн жолуктум. Үч-төрт сүрөтү бар экен, ошону берди. Алыкул менен түшкөнү жок экен. Өзүнүн жаш кездегиси, кыргыз артистери менен түшкөнү (Ташкенде окуган) ж.б. 1954-жылы чыккан Алыкулдун «Тандалмалуу ырлар жана поэмалар» деген китебинин сигналдык копиясын сактап жүрүптүр, аны берди. Дагы бир нече китеп бар экен.

Жанагы Жамийла Сулайманова деген аял 1966жылы жана кийин жазган эскерүүлөрүндө бар экен. Өзү айтып берди. Анын фамилиясы мурда Токбаева эле дейт. Колхоз башкармасынын кызы болчу, Алыкулга улуу эжеси кайындап жүргөн, бирок Алыкул албай коюп, Акимжан Токбаевге тийген неме дейт. 1941-жылы анын кабарын угуп, Жамийлага үйлөнгөн жатасыңбы деп Алыкулга кат жазсам, Москвага учуп келген

дейт. Айтымда жактырчу эмес дейт. Жамийла Москвада кыргыз студиясын бүтүптүр, Зейнеп апанын курбусу экен. Билбейм, башка айталбады. Бул жөнүндө артист Сыдыкбек Жамановдун байбичесинен суроону (эгер тирүү болсо) көптөн көп өтүндү. Себеби, ошол киши Алыкул өлөөрдө үйүндө болгон экен.

Ал эми Макалды билбейт экен.

Алыкулдун эң жакын достору: Сүйүн Керимбаев мурда комсомолдун секретары парт. кызматкер. Азыр бар болуу керек, эски адамдар жакшы билет дейт. Байбичесинин аты Нурийла 7, экөө өтө жакын Алыкулга. Гапар Айтиев (өтүп кетти).

Бурулча апа, Мукайдын байбичеси, экөө ажырашканда Зейнептин апасы болуп эмеректерин бөлүшүп келиптир. Жакында ага кат жазды Зейнеп апа. Ошондогу эмеректерден Бурулча апада бар болуу керек дейт (кровать, үстөл, ж.б.) Күлүйпа Кондучалова (Зейнеп апанын жакын курбусу).

Азырынча ушулар, Зейнеп апа билген кишилердин тизмесин жазып бермек болду. Шашып сурап калдым. Дагы бир жаңылык: Алыкулдун 1964-жылкы 1томунда Токмоктогу балдар үйүндө түшкөн сүрөт бар эмеспи. Анда Алыкул барабан кармап турат, ал эми жанындагы сурнай тарткан Зейнеп апанын ата-энеси асырап алган Сапаргалый Базарбаев болуп чыкты. Грунья Савельевнаны жакшы билчү экен, 1979 – жылы көзү өтүп кетиптир. 1977-жылы Сапаргалый агасына жолукканын эскермесинде айтыптыр. Баса, азыр Зейнеп апанын кол жазмасын алып иштеп жатабыз. Эртең алып барып көрсөтөм. Бүткөндө сүрөттөрү менен салып жиберем. Карап көрөсүз да. Убагында Кеңеш Жусупов жакшылап изилдегенде көп тирүү кишилерди таап алмак экенбиз.

Макалаңызды эстелик болсун деп өзүндө алып калды. Ырахмат айтты.

Ушундай азырынча. Убакыт тартыш болуп калды. Саламатта туруңуз.

9.X1.88-ж Мундузбек.

Саламатсызбы! Памирбек аба!

Сиздин катты алдым. Эске алып кат жазганыңызга чоң рахмат. Салып жиберген макалалар үчүн да ыракмат. Кыргыз тилин сагынып жүргөн кезде кубантып коет экен. Эми ишке өтөйүн.

Сиздин өтүнүч боюнча Зейнеп апа менен сүйлөштүм. Толуктап, колдон келишинче бүтүрүп бермей болду. Айрым кошумча толуктоолорду киргизиңиз, өзгөчө Алыкулдун жолдоштору, туугандары, китепканасы, Айдай ж.б. тууралу кеңири таасирдүү жазсаңыз деп тапшырма бердим эле, азыр иштеп жатат. Бир эки жумадан кийин өзү телефон чалып, мага кабарламак болду. Колго тийсе которуп салып жиберем.

Алыкул жөнүндө кам көрүп, 75 жылдыгына эмитен даярданып жатышыңар жакшы иш экен. Сиздин макаланы окуп, белгисиз маалымат, ойлорго туш болдум. Кызыктуу жазыптырсыз. Эми чыга турган жыйнакка сүрөттөрдү көбүрөөк пайдалансаңыз деген бир тилек бар. Жанагы Елена Дмитриевна Орловская боюнча менде айрым маалыматтар б.а сүрөттөр бар. Атап айтканда, анын сүрөтү, «Мой дом» деген китепке жазылган автограф (репродукция) ж.б. Аларды 1986-жылы скульптор Мануйлованын уйунөн таап, китептин өзүн жана Алыкулдун бир нече сүрөтүн «Лен.жаштын» мурдагы редактору Осмоналиевге бергемин. Мануйловада Алыкулдун гипстен жасалган бюсту

бар. Анан дагы бир жагдай, К.Кулиевдин жаңы басылган китептеринин биринде Орловская жана Алыкул жөнүндө эскерүү бар деп айтышты эле. Кыскасы ушул сыяктуу ойлор.

Эми өзүм жөнүндө. Окуп жатабыз. Жашоо-турмуш ойдогудай. Күн суук тартып калды. Жумасына 2 күн дем алып, дипломдук иш жазуудабыз. Өзбекстандын адабият-маданият ишмерлери менен жолугушуулар болуп турат, катышып жатабыз. Архив, китепканалары өзгөчө бай экен. Убакыт гана жетишпейт. Баса, Ариет карындаштын өтүнүчүн дайындап койдум. Буюрса эртең салып жиберем. Бүгүн кечиреек болуп калды. Фрунзеде А.Осмонов атындагы мектеп ачылганы жакшы болуптур. Эстелик орнотуу жагы колго алынбай келатты эле, оңуна чечилип жатышы дурус экен. Колдон келсе ушундай иштерди уланта бериш керек. Алыкулду изилдөө бузулбай жаткан дың. Сөздөн конкреттүү ишке өтүүгө мезгил келди.

Эмесе, көрүшкөнчө саламатта туруңуз, Памирбек аба, колдон келишинче аракеттенем.

Саламым менен Мундузбек 24.X1.88-Ж.

Салам кат!

Кымбаттуу Памирбек аба, ден соолугуңуз жакшы, иштер ийгиликтүү өтүп жатабы? Сиздин өтүнүч боюнча Зейнеп Талибовага (күйөөсүнүн фамилиясында) жолугуп, анын кол жазмасын даярдап бүттүм. Негизги дегендерин гана котордум. Кээ бир жерлерин кайрадан тактап өзүнө окутуп чыктым. 2-вариант боюнча иштедим. Эгер жөнү болбосо менин баягы макаламды пайдаланбай эле коюңуз. Себеби анда айтылгандардын көп нерселери мында бар. Кол жазмага ошол макалага айрым толуктоолорду киргизип коюуга Зейнеп апа макулдугун берди. Маселен, жоолук, Мидин, конокко баруу ж.б. сыяктуу учкай эскертүүлөр зарылдыгы болсо кана...

Сүрөттөрү болсо менде. Азыр Айдайдын сүрөтүн күтүп жатам. Архивинен издөөдө. Табылса репродукция жасаттырсам деген ой бар, себеби оригиналдарын Алыкулдун музейине дедим эле деп кыйылгансып жатат. Дагы бир кызык жагдай чарчап калган Жыпар менен тең (1942-ж) балдар үйүнөн багып алган Зарема деген кызы бар экен. Улуту крымдык татар, билбептирбиз. Ажырашкандан кийин асырап алыптыр. Убагында Алыкулдун мүрзөсүнө өз каражатымдан эстелик жасаттырып коеюн уруксат бериңиз деп К. Бобуловго жазган каттары бар экен, көрсөттү. К.Бобулов кагып койгон экен.

Академиянын экономика институнда Суйүнбике Камчыбекова деген аял иштөөчү, ушул киши көп нерсени айтып берер эле, азыр пенсияда болсо керек дейт.

Кыскасы, айта берсе сөз көп. Бүгүн ал кишинин кол жазмасын жөнөтүп жатам. Карап көрүңүз. Эгер машинкалатып калсаңыз бир нускасын берсеңиз, себеби тактоочу нерселер чыга берет экен. Бул кол жазмага кирбей калган айрым нерселерди гезитке «ЛЖ» га жазсамбы деген ой бар. Кереги тиер. Болуптур эмесе, саламатта болуңуз,

Мундузбек 19.XП.88-Ж.

Салам кат!

Жаңы жылыңыз менен Памирбек аба, жаңы жылда чың ден соолукта болуп иштериңиздин ийгиликтүү өтүшүнө тилектешмин. Сиздин катты алдым. Кыргызстанда көп жаңылык бар турбайбы. Өз жериңден келген кабарга сүйүнүп калат экенсиң. Бизде

болсо кыш жаңы келди. Ташкенге кар жаады. Окууларыбыз өз ирети менен жүрүп, күндөр бат өтүп жатат. Сессия, 20-январдан кийин каникулга чыгабыз. Жаңы жылда үйүнө барган балдар «Фрунзе шамы» гезитинин биринчи санын алып келип беришти. Жакшы кеп болуптур. Кызыгып окудук. Эми баягы иштер жөнүндө. Айрым сүрөттөрдү балдар чыгарып келишиптир, сизге салып жиберем. Кичинекей көлөмдө чыгарып коюшуптур. Ушу жакында Зейнеп апага дагы жолугам. Бая күнү барсам, абышкасы катуу ооруп сүйлөшө албадым. Баса, абышкасы тууралу бир-эки ооз сөз. Ал киши 70тен ашкан, республиканын белгилүү котормочусу. Өзбек ССР маданиятына эмгек сиңирген кызматкер. Шарип Талибович Талибов Маркстын «Капиталын», Горький, Чернышевский сыяктуу толгон токой жазуучуларды өзбекчеге которуптур. Адамгерчилиги мыкты. Үч баласы бар, Зейнеп ападан. Багып алган Зарема деген татар кызы 1942-жылы туулган, Алыкулдун Жыпары менен тең. Сиздин макалаларыңыз жакшы таасир калтырды. Чоң мээнет кылыпсыз. Жанагы макалада айтылган Керимбаев Сүйүн Алыкулдун ишенген досу, комсомолдо, партияда иштеген киши азыр тирүү, Фрунзеде же Сокулук тарапты жашайт болуш керек дейт Зейнеп апа. Көп жылуу сөздөрдү айтты. Ал эми Нурия же Нурила (так эмес) Сүйүн Керимбаевдин аялы экен. К.Кондучалова билет экен. Сабира Күмушалиеваны сурасам, Алыкулдун котормосундагы «Он экинчи түндө» үй кызматчысынын ролун ойногон, М.Рыскулов Сертобейди аткарган дейт. Зейнеп апанын ушул пьеса жөнүндө рецензиясы 1942-ж. «Сов.Киргизияга» басылыптыр. (Өзүнүн айтуусунда). Агасы (бир тууган) Керим Сооронбаев педтехникумда мугалим, партиялык кызматкер, министр болгон киши. Аялы орус кызы Нина. Азыр жок. Ал эми апасы асырап алган агасы Сапаргалый Базарбаев (сурөтүн салдым) Алыкул менен детдомдо чогуу тарбияланган. Алыкул барабанчы, Сапаргалый сурнайын тартып жүрүптүр. Китептеги сүрөтү менен салыштырсам дал чыкты. Нарында эт комбинатында ветврач болуп жүрүп пенсияга чыгып, каза болуптур.

Кайыңдыда атайын банк эсеби ачылганын Зейнеп апага айтам. Ал киши Алыкулдун мүрзөсүнө жаңы эстелик койдуруп, эки бөлмө музейди өз каражаты менен жасалгалап берүү сунушун К. Бобуловго жазган экен. Неси болсо да үй адресин толугу менен жазайын кат менен такташып көрүңүз. Каршы болбойт. 700084 Ташкент, 2 проезд Насырова 59 Зейнеп апа Талибовага тел 35-42-11 (Балдары алса, көп жактырбайт) эске алчу нерсе Зейнеп апа орус мунөзүрөөк киши, өзбектин салтына кирип кеткен.

Р.С. Зейнеп апаны бир жактуу күнөөлөп жатышат дегенинен улам «Ленинчил жашка» арнап жазган макаламды сүрөттөрү менен салдым. Окуп чыгып, уу-чуусуз болчудай болсо редакцияга берип койсоңуз.

Саламатта болуңуз Мундузбек 5.01.89-ж.

Саламатсызбы Памирбек аба!

Сиздин жазган каттарыңызды каникулдан кийин келип алдым. Каникулда Фрунзеге токтоого убакыт жетишпей айылда эс алып келдим. Эми апрелдин ортосуна чейин окуу, анан практика башталат. «Сов. Кыргызстанга» барабыз.

Салып жиберген газеталарды окуп чыктым. Жакшы чыгарыпсыз. Зейнеп апага айтсам, жетине албады. Сиздин катты, китептерди алганын сөз кылды. Макаланын гонорарын Алыкулдун тобуна которууну мурда эле айткан эле, жазып ийем деп унутуп калыпмын. Азыр ал сизге жооп жазып койдум жөнөткөн жатам дейт. Бизде күн өзгөчө суук. Ташкенде мындай кыш сейрек болот дешет. Көчөгө чыккандан корунуп отурабыз. Памирбек аба, баягы сизге жиберген макаланы «ЛЖ»га бербей эле коюңуз.

Кайталанган нерселери көп болуп калыптыр. Андан көрөкчө менде Айдай менен Зейнептин педтехникумда чогуу түшкөн сүрөтү бар ошону салып жиберейин, музейге коюп коюңуз.

Саламатта болуңуз Мундузбек 18.02.89-ж.

Саламатсызбы Памирбек Казыбаевич!

Менин жазган каттарымды алдыңызбы? Мистегүл келин жана жээндер аман эсенби? Өзүңүздүн иштериңиз ийгиликтүү жүрүп жатабы? Биз, бала бакыра менен эсен собуз. Ташкент жылуу.

Сизге бир өтүнүч, эгер мүмкүн болсо менин атыман Фрунзенин банковский счетуна, Алыкулга жазылган статьялардын гонорарын салдырсаңыз мен сизге чоң ыраазы болор элем.

Мени сурагандарга салам айтып коюңуз, балдардын, Мистегүлдун беттеринен өөп коюңуз.

Деп жазуучу Зейнеп эжеңиз.

* * *

Урматтуу Памирбек менен Мистегүл келин жана жээндерибиз чогуу эсенчиликте турасыздарбы?

Жиберген белектериңиз менен «ЛЖ» газетасын алып, биз чоң кубанычтабыз. Мен үчүн бул күтүлбөгөн окуя чоң таасир этип, бир топко дейре өзүмө келе албай жүрдүм.. Сизге, Мундузбекке Чоң Рахмат!

Эми калган сөз, суроолоруңузга:

1. Макар деген Алыкулдун жанжолдошу Сүйүнтбек Керимбаев болуу керек. Ал Ленинградда окуп жүргөн кезинде экөө кат жазышып турганын мага айтканы эсимде калыптыр.

2. Рецензияларым — «Король Лир», «Бедность не порок» жөн эле бир сообщения катарында берилсе керек, калган «12 түн» Шекспир, Евгений Онегин, Чайковский, «Чолпон» Раухвергерге жазылгандарды рецензия деп атаса болот.

3. Дагы бир көңүлүмдөгү кошумчага абдан керектүүсү: Бизге коңшу болуп турушкан Касымалы Баялиновдор.

Алыкул а киши жөнүндө сөз баштаса бүтүн өзгөрүп, жүзүнө чоң мээримдик, орустар айткандай «большая симпатия» раазылык пайда болор эле. А кишинин балалык мүнөзүн, жүрөгүнүн тазалыгын, шашкалаңдыктарын кээде Түгөлбай экөө тамашалашып жыргап калышар эле. Менин кыргызча окуган китебим «Ажар».

4. Алыкулдун сигналдык экземплярдын Мундузбекке менин көзүм өтүп кетсе сакталып калсын деп тартуу катары бердим. Аны менин Керим байкем басмадан чыккан жылы колума карматты эле.

5. Эми акыркы суроолоруңузга мен жакшы түшүнө албадым. Биз Малеевкада акыркы жолу 1941-жылы май айынын баш ченинде же кийинчереек жолугушкан элек. Август айында токубуз өттү.

6. Сиздин акыркы суроолоруңузга кандайча жооп беришимди билбей турам. Мен бирөөгө жардам сурап кайрылмак турсун баш көтөрүп салам бериштен коркчумун, мени көргөндө тескери карап кеткен кишилер көп болгон.

Эженин айтканын ырастаган бир эскерүүдөн:

Раматылык Алыкулдун үйлөнүп, турмуш куруусу өз ойлогонундай болбой калганы, ошондон улам анын жүрөгү сыздап, бушайман болгонуна менин да ичим абдан ооруган эле. Алыкул менин парталаш бир жолдошумдун карындашына, бойго жеткен, өзүнө теңтуш кызга, сүйүп жүрүп үйлөнгөн. Замандаштары, калемдештери баарыбыз жаш жубайларды чын жүрөктөн куттуктап, эки жаштын түбөлүк кол кармашып, бала-чакалуу болуп, өмүр сүрүүлөрүн каалап, ак тилегибизди билдиргенбиз. Бирок, аз эле убакыттан кийин, Алыкулдун жубайы арам ойлуу бирөөлөрдүн азгырыгына кирип, ажыратып кеткенин уктум...

Бир жылы, «Кой-Сары» санаториясында эс алып жүрсөк, Ташкенден келген бирөө, кызыл шайы кийген, багалеги сайма дамбалчан, башында сайма топосу бар, сары чачын аркасына булайтып, эки өргөн жаш аялды ээрчитип, санаториянын аллеясына көрүндү. Жакындап келгенде жолдошум экөөбүз орто жаштагы ташкендик киши ээрчитип келаткан, кызыл шайы көйнөкчөн, жаш аял Алыкулдун мурунку, ажырашып кеткен аялы экенин таанып койдук. Аял да бизди таанып, жер карады. Жанымдагы жолдошум андан өтө бергенде ызырынган добуш менен: «Алыкулдун арбагы урсун сени, бетпак!..» деп, сөгүнсө болобу.

Эсил Алыкул ошондон кийин түк үйлөнбөй, бир да перзент көрбөй жүрүп оорулуу болуп, отуз беш гана жашында дүйнөдөн кайтканы менен төбөлүк тирүү! деп эскерген эле.

*Кыргыз ССРинин маданиятына эмгек сиңирген ишмер,
замандашы, Саткын Сасыкбаев*

Баары бир элим, журтум дейт экенсиң, туугандарды подругаларымды көргүң келет экен. Көзүмдү жумуп туруп поездге олтуруп балдарымды жетелеп алып Фрунзеге карай жөнөп калчумун. Эгерде, биздин багыбызга перестройка эпохасы келбегенде мен ошо бойдон эч кимге муңум, зарымды айта албай жок болуп кетмекмин.

Алыкулдун эмгегин калтырбай сыйлап, көтөрүп чыкканыңар үчүн рахмат! Сиздин ыйык иштериңиз үчүн биз жактан кандай жардам керек болсо тартынбай жазып туруңуз. Мистегүл келинди «Кочкорлук» дегениңиз мага жакындык, жылуулук сезимди ойготту. Балдардын жана өзүнүн бетинен өөп коюңуз Сиздерге бакыт, таалай ден соолук тилей жазуучу эжеңер – Зейнеп.

Биздин адрес: Ташкент 84, 2-й проезд Насырова дом № 59 т. 354211

P.S. Сизге «Капиталды жиберейин десем эң эле чоң оор экен, Мундузбектен берип жиберермин, ордуна Тагордун «Гоур Махонум» жибердим.

Саламатсызбы Памирбек!

Мистегул жана менин жээндерим жакшы жатышабы? Жиберген гезитиңиздеги макаланы окуп эсим ооп калыптыр. Сиздей жаштарга рахмат. Силер болбосоңор бул жазуулар дүнүйө жүзүн көрөр беле! Мен үчүн мунун баары түшкө окшойт. Мидинге рахмат. (Мидин Алиев П.К.) Эч качан эстен чыкпайт. Силерге ден соолук, бакыт тилеп эжеңер – Зейнеп.

Жезде карылык, оор иштердин таасирин жеңейин деп убара болуп жатат. Эки айдан бери стационарда. Медицинанын күчү, жезденин волясына ишенип биз баарыбыз үмүттөбүз, ооруну жеңип чыгышына.

Менде Алыкулдан эч кандай эстелик калбаган. Сүрөткө түшкөн эмеспиз. Эгер эсинде болсо жеңем билет. Апам экөө барып менин буюмдарымды көчүрүп (Бурулча Элебаева П.К.) келишкен. Жеңемдин эсинде калды бекен, сурап көрүңүз. Алыкул үйдө жок болучу, Ысык-Көлдө дем алып жаткан убакыт эле.

** * **

Памирбек, Мистегул жана жээндерибиз саламатсыңарбы?

Биз жак эсен соолуктабыз. Бирок, быйылкы жаз суук келди, эки газетаңызды, катыңызды алдым. Эстеп турганыңыз үчүн рахмат! Алыкулдун сүрөтүн көргөн эмесмин, менимче, көйнөгү косоворотка пиджагы менен шапкеси өзүнүкүнө окшобойт размери чоңурак. 15-16 жашары болсо керек. Күлүйпа экөөбүз 1945-46 жылдары Москвада бир топ бирге болдук. Ошондо достошконубузду Фрунзегекелгенде да улантып жүрдүк. А киши мен Ташкенге кетип калганымда шаарда жок эле. Мен болсом жибербейт элем деп жүрчү. Сиз мен үчүн көп убара болуп жатасыз. Сизди Алыкулдун руху колдосун жолуңуз ачык, үйүңөрдөн бакыт арыбасын!

Мистегүлдүн, балдардын беттеринен өөп коюңуз! Бурулча жеңемдин сөздөрүнө капа болбоңуз, картайып оору басканда жалгызчылык а кишини кыйнап койгонго окшойт. Бизди бир тууганындай көрчү. Эгер көрүп калсаңыз салам айтып мен үчүн беттеринен өөп коюңуз! Насип этсе быйыл көрүшүп каларбыз.

Айдай менен түшкөн сүрөтүмдү үйдө издей берип, чарчадым. Мундузбек экөөбүз колубузга кармаганыбыз эсимде. Сурап көрүңүзчү менин эсимде жок балким ага берип жибергендирмин.

Сизге окшогон интеллигенттер талабы менен уюшулуп чыккан Фрунзе «Ак шамыңар» кут болсун! Андагы макалаңызды окуп чыктым. Илгери мен аспирантурада окуган кезимде проф. Бернштейн айткан лекциялар эсиме түштү. Байыркы кыргыздар жөнүндө көп нерселер укканбыз. Жезде статьяңызды окуп чыккандан кийин оюбузду жазып жиберибиз. Бирок биздин ачык айтуубуз кыйын болсо керек.

Мен дагы гезитке жазылайын деген оюм бар. Эрежелерин жазып жиберсеңиз, дагы бир колуңуз тийип кат жазып калсаңыз.

Саламым менен Зейнеп эже.

11-Апрель 1989-ж. г.Ташкент.

Саламатсызбы Памирбек!

Мистегүл жана балдарыңыздар менен эсенчиликте туруп жатасыздарбы? Биз болсок чогуу аман эсенбиз. Бирок жезденин оорусу катуулап турат Мен Кыргызстанга баралбайт окшоймун. Бурулча жеңемдин сүйлөгөндөрүн угуп (гезитке чыккан макаланы окуп П.К.) абдан ыраазы болдум. Жеңем чындыкты жашырбай айта турган кишилерден. Салам айтып коюңуз. Келбеди деп капа болбогула, насип этсе барып калармын.

Мистегүлдүн, балдардын беттеринен өөп коюңуз!

Силердин эсендигиңерди тилеп жазуучу Зейнеп эжеңер 27.VIII.1989-ж.

Мына ушул кат жазышуулар жана алардан улам жарыяланган макала, ой-пикирлер окурман журтка айрым маалыматтарды алууга жардам берер.

Алыкулдун биринчи жана акыркы жубайы Зейнеп СООРОНБАЕВА

ЭЛЕСИ ЭСИМДЕ

Москвадан келген соң 1941-жылдын августунда үйлөнүү тоюбуз болду. Согуш алоолоп турган. Вокзалдан алыс эмес жердеги Түштүк көчөсүндө эки кабаттуу үйдө Түгөлбай Сыдыкбеков, Касымалы Баялинов, Темиркул Үмөталиев, Өмүркул Жакишев менен коңшу жашап турдук.

Чакан, эки бөлмөлүү үйүбүз көз кубандыргыдай ыңгайлуу эле. Өзгөчө, төркү бөлмөбүзгө тагылган ак, үлпүлдөк терезе парда, жашыл түстөгү жарык калкалагыч (абажур), андан төгүлгөн жумшак, көгүш-бозомук нур бөлмө ичине кандайдыр башкача түр берип, сыйкырдуу да көрсөтчү. Ушул бөлмөдө кагаз жыйылган чоң жазуу үстөлү турар эле.

Жаңы үйлөнгөнүбүздө Алыкул ошол үстөлгө сейрек отуруп иштөөчү. Бактыбызга эрээркеген мен: эмне үчүн көп иштебейсиң, эмне үчүн согуш, тыл жөнүндө жазбай калдың деп кез-кез сурап калчумун. Жооп берчү эмес, тек гана сөздү өзгөртүп, аскер комиссариатында болгонун, согуш жайында айтчу да, үн катпай калчу.

«ЖАЗАРЫН ЖАЗАМ, дечү Алыкул чечилсе, бирок башкалардай жазууну каалабайм. Жазуунун убагы келет...» Жаштык шерти кылып, ой-тилегибизди көп бөлүшүп жүрдүк. Не сонун учкул кыялдарга батчу элек! Кээде, бу курган согуш бүтсө эле Ысык-Көлгө көчүп кетебиз, ошоякта жашайбыз деген бүтүмгө келчүбүз. Көбүнчөсү күн батып бараткан, айлана дымыган күзгү кечтерде...

Дагы бир көңүлдө калганы «Парпер» деген кооз калем сабын ыйык көрчү. Жанынан түшүрбөй жүргөнүн адеп таанышканыбыздан бери билчүмүн. Түштүк көчөсүндөгү үйдө турганыбызда аны мончодон уурдатып ийди. Костюму менен. Мага телефон чалып, уурдаткан кийимине кайгырбай, ошол «Парперине» катуу кайгырганы эсимде.

Үйүбүзгө мен билгенден, Жоомарт, Отунчу Сарбагышев, Сүйүнтбек Керимбаев, Капар Айтиев көп келишчү. Ыраматылык Жоомарт оюн-чыннан күлө сүйлөп, жасаган тамагымды мактап, анан Алыкулду Зейнептей жарыңдын баркын билбейсиң деп жемелегенсип койчу. Кайран киши! Жокем келгенде кабагыбыз ачылып, кубанып калчубуз. Мындай бир окуяны айтайын. Бир күнү Алыкул мага чын сырын айтты. «Согушка албай жатат. Жоомарт, Жусуп, Мукайдан калып жашагым да келбейт», дейт. Бул үчөөнү мына ушундай жакшы көрө турган.

Ал эми Сүйүнтбек Керимбаев менен Капар Айтиев Алыкулдун мыкты достору болгон. Капардын дайыны мүлдө кыргызга белгилүү, Сүйүнтбек болсо убагында республика комсомолунун Борбордук Комитетинде катчы, кийин жооптуу кызматтарда иштеп келген мыкты жигит эле.

Т.Саманчин, К.Маликов, Т.Үмөталиев, Ө.Жакишев, Т.Сыдыкбеков Алыкул сыйлап-барктаган замандаш адамдары Түгөлбайдын жубайы Асылгүл ыраматылык бизге жан-алы калган жок. Экөөбүз сырдаш элек. Ал эми жаны тирдик немелер уланып кетсе деп пейилдерин кең салган Бурулча (Мукайдын жубайы), Күлүсүн (Жусуптуку), Тенти (Жоомарттыкы), Зуура (Темиркулдуку), Авина (Төлөн Шамшиевдики), Нурийла (Сүйүнтбектики) жеңелердин ниеттери дале болсо көңүлдө. Жакшы нерсени жылдар өчүрө албайт экен!

Үй-бүлөлүк ыйкы-тыйкыбыз качан башталды? Эмне себептен? Азыр ойлосо, ырк келишпөөнүн башталышы 1942-жылдын кышына туура келет экен. Кош бойлуу болуп калган кезим. Мындай учурда аялга өзгөчө камкордук, тынчтык, кечирим талап кылынат эмеспи. Мүнөз өзгөрүп, туталанчаак да болуп кетет. Алыкул негедир муну түшүнбөй, салкын тартып баратасың деп, мени акырындан кызгана да баштабасы. Мүмкүн, убактылуу ушинтип жатат, түшүнүп калар деп өзүмдү жооткотуп көрдүм.

Сыягы, антүүгө кайсы бир өлчөмдө иштеген ишим «негиз» бердиби? Анда мен искусство иштери боюнча республикалык башкармада театр бөлүмүнүн улук инспектору болуп иштөөчүмүн. Кызматым өзүмө аябай жакчу.

Спектаклди талкуулоодо болобу же драматургдун жаңы кол жазмасын окууда болобу, айткан сын-пикирлериме башкалар кулак салышчу. ГИТИСтин бүтүрүүчүлөрү койгон «Король Лир», «Жардылык кемтик эмес» деген спектаклдерге жана ошол кезде коюлган башка бардык спектаклдерге жазган рецензияларым «Советская Киргизия» жана башка газеталарга үзгүлтүксүз жарыяланып жатты.

Ооба, кантсе да, согуш учурундагы иштерибиз кыйла чымырканууну, күнү-түнү эмгектенүүнү талап кылган. Биз эки нөөмөт катары менен иштөөчүбүз. Үй тиричилик менен алпурушууга дегеле убакыт калбайт. Бул жагынан Алыкулдун күнөөлөгөнү туура эле. Эртең мененки 9да кетип, кечки 11де кайткан учурларым, а кээде жаңы коюлган спектаклден кийин аны талкуулоо үчүн түнкү 1-2лерге чейин кармалып келген кездерим көп болгон. Ажырашуубуздун себептерин далай ойлонуп, далай баш катырдым. Албетте, Алыкул аялын аз көрсө, аз сырдашса, кандай кишиге жагат бул иш? Аял деген үйдө болуш керек, үй тиричиликти унутпаш керек турбайбы көрсө. Кап, аттиң ай дейм ушу азыр, Алыкул бар болгону жарым жыл эле чыдап койгондо, ал иштен өзүм кетпейт белем! Кичинекей эле, сөөмчөлүк эле «дипломатия» жетишпей турду... Чыдашсак, наристебиз төрөлүп, эне катары иштен бошоп, күйөөгө, үй тиричиликке жакшылап көңүл бөлбөйт белем! Ал байкуш мени күчтөп болсо да үйдө отургузгусу келди. А мен, эси жок, үйбүлөчүлүктө - негизгиси аял мээримин, үй оокаты, ал түзгөн жылуулук экенин көнүлүмө алган эмес экемин.

Өзүмдү кандайдыр ишмер эсептеп, Алыкулдун ар бир айткан жемесин таш ыргытып тосуп алчумун. Мен үчүн негизгиси кызмат дечүмүн.

Элдешчүбүз – кайра урушчубуз; урушчубуз кайра элдешчүбүз... Кээ бир түндөрү танды аппак атырып, мамилебизди «аныктоо» менен күн өтүп кетчү. Ичин тарытып, анан кайрадан жумушка кетчүмүн. Кайра баягы...

Чынында эле кызыбыз төрөлгөндөн кийин үй-бүлөбүзгө кандайдыр жылуулук кирди. Алыкул кубанганынан уктабай чыгат. Абалымды кызымдын абалын сурамжылап, төрөт үйүнө нечен келип, нечен кетет.

Адегенде кызыбызга ысым таппай кыйналдык. Алыкул кызына угумдуу, кооз, ошону менен бирге мааниси жетимдүү кыргыз ысмын койгусу келди. Акыры эн сонун ат тапты – Жыпар! Ооба, чынында Жыпар угумдуу ысым эле.

Бирок, аттиң... кубанчыбыз узакка созулбады. Төрөт үйүнөн суукка урунган байкуш чүрпөбүз бар болгону 15 күн жашады. Карышкан колумда өчүп, солуган гүл сыңары кубарып үзүлгөн. Наристем мени өзү менен кошо алып кеткендей сезилген. Ансыз да бир үзүм бактыбыз ушинтип чоң кайгы менен аяктады.

ЭСИМДЕ, КЫЗЫН колуна көтөрүп чыгып, көрүстөнгө жашырып келген соң, Алыкул өзүн жоготуп буркурап ыйлады. (Шайык Жамансариевдин айтуусунда ал учуп кеткен чүрпөсү, Жыпар кыздын сөөгүн азыркы темиржол вокзалынын жанындагы аккайыңдын түбүнө аярлык менен жашырыптыр П.К.). Төрөт үйүн, өз ишине ат үстүнөн караган врачтарды урушуп, сотко берем деп оолукту. Эптеп жатып тынчyttым. Алыкул ошондон кийин узак убакыт иштей албай койду. Бактысыз үйүбүздө тунжураган эки баш. Жок, аңгыча бизди аяп карагандай көңүл жылыткан жаз да кирип келди. Биз бара-бара күнүмдүк турмушка алаксып калдык.

Кызыбыздын чарчап калышы эстен чыга түшкөн ыр-чырды кайрадан көңүлгө салды. Эми ойлосо, Алыкулдун айрым «достору» ошол жүрүшүмдөн кандайдыр «өөн» табышып, анын шекчил жүрөгүн кыянат ушак-айынга чулгап коюшкан окшобойбу. Театрга жайдары, ынак-ысык барып, анан эле күтпөгөн жерден Алыкулдун кабагы бүркөлүп, мурчуюп кала турган. Мени менен бир орунда отурууну каалабай, кээде үйдү карай жолдун эки тарабы менен кайтып келчүбүз. «Эмне үчүн мүнөзү терс, кырс, тез өзгөрүлөт себебин билчү эмесмин. Ким бирөөлөрдүн мен тарапка күлүп койгону ого бетер кабагын түшүрчү. Ошол капасы жазылып кетсе го жакшы, а жазылбаса, жума, ай бою сүйлөшпөй жүрө берчүбүз.

Алыкулдун көздөй туугандары жок болчу. Кызы менен кез-кез каттаган улуу эжеси башынан эле мени жактырчу эмес. Дасторкон жайып жатканда, колум калтырап турар эле. Ал Алыкулга колхоз башкармасынын кызын кайындап коюп, анысы ишке ашпай калганын билчүмүн.

Турмуш көзгө урунбаган майда нерселерден башталып, анан кези келгенде ошол байкала бербеген нерселер чечүүчү, чоң мааниге ээ болуп, натуура умтулсаң тоскоолдук болуп чыга келчү талашсыз чындыктын өзү экен. Бирөөлөр ажырашканыбызга мени күнөөлөшөт, түрдүү айып тагышат, анткени аны калтырып баса берипмин да. Мүмкүн, ошондойдур, мүмкүн чыны менен Алыкулдун көңүл отун табалбаган чыгаармын? Бул тууралуу көп ойлонуп, көп түйшөлдүм, акыры, кандай болсо да, ага кайрыла кетүүнү жөн таптым.

Турмушубуздагы майда ыйкы-тыйкылык бара-бара чоң жаракага айланды. Урушкан күндөрү апамкына кетип кала баштадым. Алыкулду сынап көрөйүн дейм. Жаштыгым да, жаңылыштыгым да ушунда. Алыкул артымдан келчү эмес. Күн сайын урушуп, күн сайын табышкан башкалар сыяктуу ийигип койбогон! Арабыз алыстады...

1943-жылы августта ажырашып кеттик.

Эсимде, ажырашканыбызда анын үйүнөн кечкисин кетип калгам. Апам менен Бурулча жеңем (Мукай Элебаевдин жубайы) барып, буюм-тайымдарымды алып келген. Өткөн өмүрүбүз бир көргөн түш өңдүү сезилип, өз-өзүбүзчө, кайдыгер жашап калдык...

Ажырашкандан кийин жолуккан учурларыбыз болдубу? Болгон. Фрунзеде анда эл аз эле, ары чакан. Бир жолу көчө боюнан, эски өкмөт үйүнүн жанынан Алыкулду көрүп калдым. Байкамаксанга салып, мен жакты караар бекен деп аста көз жиберем. Алыкул карап келатыптыр! Качан токто деп айтар экен, үйгө кетели дээр бекен? Өзүм токтоого сокур намысым жол бербейт. Жок, антпеди. Үйгө кирсем, бир топтон кийин телефон шыңгырайт, «Өз жолум менен келатсам, мени карады деп ойлобо, сени караганым жок» деп Алыкул трубканы шак коюп койду. Дендароо боло түштүм.

Кызык, эмнеге ушул окуяны таптакыр унуту албайм.

Ошондон көп өтпөй Москвага барып, ГИТИСтин аспирантурасында окуп калдым.

Алыкулду акыркы жолу 1946-жылы Фрунзеде көрдүм. Илимдер академиясына кирип баратсам, андан чыгып келатыптыр. Көз карашыбыз чагыла түшүп, Алыкул ордунда катып калды. Эмне деп айтарымды билбей мен дагы четке чыга бердим.

Экөөбүз мүнөз, көз караш жагынан бөлөк адамдар болуп чыктык. Муну ал да, мен да түшүндүм. Ошол түшүнгөнү үчүн ал арага киши түшүрүп, элдешүүнү каалабады. Өз тагдырыбызды өзүбүз чечебиз дедик. Сууган ниет-көңүлдү агасындай кайрылган ыраматылык Жоомарт да, өз агам Керим да жакындата албады. Экөөнө тең Алыкул «болбойт» деп кол шилтеп коюптур.

Төрт жыл бой жүрдүм, 1947-жылы жаңы тагдыр таптым. Ошондон бери Ташкендемин.

Акындын өлүмүнөн кийин мага тагылган айыптоолордун жөндүүсү да, жөнсүзү да бар. Бирок, көрүп билгендей «чотко салганда» кээде жанын күйүп кетет экен.

Эки жылдык өмүрүбүздө Алыкул Шекспирдин «Он экинчи түнүн» которду, классикага айланган айтылуу ырларын кийин-кийин, ажырашкандан кийин жазды. Алыкул мага ыр жыйнактарын көрсөткөндөн тартынчу. Анын жалгыз мактанычы, сыйынычы эле анда «Жолборс терисин кийген баатыр» болучу. Көрсө, асыл жүрөктүү акын өзүн-өзү табалбай, чыгармачылыктын азап-тозогунда күйүп жүргөн турбайбы. Алыкулдун түнт, ойчул мүнөзүндө өз сөзүн айта элек чоң акындын кумары, убадасы жатканын кийинчерээк түшүндүм.

1966-1988 жылдар.

Бурулча Элебаева: ОЙЛОП-ОЙЛОП ӨКҮНӨМ...

Мындан дээрлик жыйырма жыл мурда (1969-ж.) атактуу жазуучунун үйүнө барып, астанасын аяр аттап киргеним эсимден кетпейт. Фрунзе атындагы заводдо иштеген Акынбек классташым экөөбүз кийин ал жакка көп барып, Бурулча эженин (Сокулуктагы биздин айыл Асылбаштын кызы) чайын далай ичтик.

Ошондо, Жусуп, Жоомарт, Мукай жөнүндө гана жонунан сүйлөшкөнүбүз болбосо, Алыкул туурасында сөз кылганыбыз эсимде жок. Кийин, акындын өмүрбаяны менен чыгармачылыгына кызыгып изилдей баштаганда, Бурулча эжеге кайра барсам, карсылдай күлүп минтпедиби: Ээ, айланайын, Памирбек! Баягы жылдарда, менин эс,

акылым толук кезде эмне сурап алган жок элең. Эми, минтип сексенден өтүп, эртең мененкини азыр, азыркыны анан унутуп турган чагымда жыргатып деле эчтеке айтпайм го... Бирок, мынча келип калыпсың, анын үстүнө Зейнептин гезитке жазган эскерүүсүн балдарга окуттуруп алганым, анан калса дагы бир жерде аны билгендер ал жөнүндө сөз кылганыбыз көп нерсени эске салгансыды. Ошолордон калганын айтайын. Анын үстүнө көбүрөөк аралашып калган жагдайым бар. Эми, калыс сөз айтып, Алыкул өмүрүн тактаганга сага жардам берүүмө Кудай өзү кубат берсин... деп жана Асылбаш айылы, Акынбек тууралуу да учкай кеп кыла сөз тизгинин төмөнкүчө таштады.

Эми колдон келишинче эске түшкөндөрүн айтып берейин. Негизгиси Зейнеп туура айтып, калыс жазганына ыраазымын. Минтип сексенден ашып сепейген кемпир болгон чагымда эсте болгондорун деле жарытып айтып бере албасмын. Бирок канткен күндө да Алыкул менен Зейнеп жөнүндө туура баян куруу карылык парзым... Кийинки муундарга уютку болорлук бирдеме айта алсам, талаш-тартышка үнүмдү кошуп, кандайдыр бир тактоого көмөктөшсөм деген гана ниетим бар...

Өзүңөр билгендей Мукай кичинесинен жетимдиктин запкысын көрүп, зарыгып бой тарткандыгынан үйгө жетим балдарды көп алып келер эле. 1931-жылы болсо керек, демейдегисиндей дагы эки баланы ээрчитип келди.

Булар кимдер? деген суроомо унчукпай, «тамак алып кел» дегендей ишарат жасап койду. Келгендердин бири Алыкул экен. Сүйлөшкөнгө эби жок, тогологунан келген комсоо бала дале күнү бүгүнкүдөй көз алдымда.

Алар кеткенде «Бул балдарың деле киши менен сүйлөшкөнгө, алик алышканга жарабай турган немелер го» десем, Мукай куудулдана-чыкыйын сөөмөй менен көрсөтө «Ушул балада бир нерсе бар экенин туюп турам. Анын комсоолугуна көңүл бурба. Чиркин турмуш кимди гана мүнчүрөтпөйт. Бирок ага чыдаган киши жеңет» деп күлүп койду. Көрсө, байкуш бала кичинесинен жетим калып, тартынчаак өскөн тура.

Ошондон, мамилелеш болуп калдык. Ырас эле, Мукай байкагандай комсоо, кысынчаак бала Алыкулдун алгачкы талант учкундары улам сезиле баштады.

Даам сызышып, кол бала сымал болуп калган Алыкулдун мүнөзүн улам түшүнө бергендей болдум. Ал дайыма сөзгө сараң, ойчул, түнт. Ушундан улам Алыкул менен сүйлөшүп жүргөн чагында Зейнепке минтип айтканым бар: «Экөөң жуп болуп, жашап кетериңерге анчалык ишенбейм».

Зейнеп жаштыгынанбы, же табиятынан шайыр, мүнөзү ачыктыгынанбы, бул кепти жигитине айтып коюптур. «Бурулча жеңемдин бул эмнеси?» деп, Алыкул таарынычын Мукай менен Түгөлбайга билдирген экен. «Туура айтсам тууганыма жакпайм» дегендей, анын эмнесин айттың эле, экөөнүн ымаласын муздатып, деп Мукай мени зекиди.

Зейнептин энеси Зуура апанын «ушул кенже эрке кызымдын ким менен сөз бекитишип, кандай немеге сүйлөшүп жүргөнүнө көз салчы» дегенинен уламбы, экөөнүн мамилесине ого бетер кызыга тик багып калдым. Эки жаштын бактылуу болуп, ынтымак-ырашкерликте жашоосун каалабаган адам бар дейсиңби. Бирок, мен өзүмдү канчалык калчабайын, сооротпоюн, баары бир ички түпөйүлдөн, бушаймандануудан кутула албадым. Анткени, экөөнүн сырткы турпаттары, кулк-мүнөздөрү да коошпой турчу. Бирөө өзүнчө сырдуу аалам, ичинде бычылбаган кундузу бар өңдөнгөн сандык сымал, экинчиси ачык мүнөз, шайыр, жайдары жүргөн жан эле.

Балким, Алыкулга окшогон залкар таланттардын жөнөкөй адамдардын ан-сезимине билинбес да, сезилбес да купуя сыры бардыгынан ушундай таасир калгандыр. Зейнепке жеңелик көөнүмдөн жан тарткан мен эмес, чыгармачылык менен алышып жүргөн айрымдар деле Алыкулдун ойлуу ыр саптарына түшүнбөй, терс мамиле жасап, аны ого бетер жалгызсыратканын кандайча түшүндүрүүгө болот?

Кыргыз кыздарынын алгачкыларынан болуп театралдык искусство жаатында Москвадан билим алган, зирек кыз Зейнептин тагдыры эмнеге туш келерин анда ким билди дейсиң. Бирок канткен күндө да ушул экөөнүн түтүн булатып кетерине анчалык ишенбеген баягы санаамдан арылбадым. Ушул ойлорум ордунан чыкпай эле калса экен деп, өзүмдү жемелеген учурларым азыр да жадымда.

Ошентип, Алыкул менен Зейнептин кыз-жигиттик мезгили бүтүп, үй-бүлөлүк ооматтары башталды. Ооба, бардык нерсе адегенде таттуу болору бышык эмеспи. Бирок акын өзү жазгандай «көңүлдөр калышып, өз ара мамиле тез муздап» кетти го чиркиндики десе... Мурдагы ачык мүнөз, шайдоот Зейнеп негедир өңүнөн өчүп кеткенсиди. Муну деле түшүнүүгө болот. Бирөөнүн көкүрөк күчүгү, эркеси, эми минтип казан-аякка аралашып, анысын ишке тогоштуруп жаны тынбай калбадыбы. Анын үстүнө ошол кыйын кезеңдин капшабына карабай театрда иштегендер өтө жигердүү эмгектенишчү. Ушундай күжүлдөгөн күндөрдө Зейнеп эки тизгинди бир кармай албай, жалаң өз ишине ыклас коюп, үй-бүлөлүк мамиленин майдабаратына анчалык маани бербей калышы да ыктымал.

Турмуштун запкысын тарткан Алыкул деле жаш жубайын жанынан карыш жылдыргысы келбей, бөтөн көздөрдөн коруп, ыйык тутарын ачык айталбай, сездире албай бушайман болгондуктан, түнөргөн жаны ого бетер бүркөлүп, сыпаа мүнөзү кырстыкка, опсуз ичи тардыкка айланып кеткенин туйбагандыр. Минтип, а деп, бу дегенибиз менен экөөнүн тагдыры өз колдорунда эле. Ошондуктан, ашыкча пайгамбарчылыктан пайда кимге дейм да? Муну айткан себебим Алыкул жөнүндө жазгандар, эскергендер көбүнчө бир жактуу сөз айтышат. «Аялы таштап кеткен, чанып кеткен, жөн кетпей шыпыргысына чейин ала кеткен» же «баламды эмизсем келбетим бузулат» деген кептер убайымга салат.

Ошентип, турмуштун толкунунда экөө чамындыдай бөлүнүп калышты. Мунун себеби эмнеде дегенге айтар жообум, божомол, далилим бул. Алыкулдун бир мүнөздүгү, оңой менен адамга ачылып сүйлөбөгөнү, мамилесинин ыксыз тоңдугу бар эле. Бирок мунун баарын бөтөн кишиге жасаса да аймончоктой, билимдүү жары Зейнепке көрсөтпөсө болбойт беле. Учурунда ушул кепти неге айтпадыңар дегени турганыңды сезип турам. Зейнептин энеси Зуура апага кошулуп, бир чети көңүл жубата, экинчи жагы сес көрсөтө далай ирет кеңеш курганбыз Зейнептин өзүнө. Алыкулга да агасындай болгон Жоомарт тарабынан бир топ эле сөз айтылган.

Бирок театр ишинин өзгөчөлүгүнө жараша Зейнеп эрте кетип, кеч келишинен ар кандай сөздөрдү чыгарышкан көрө албастардын айыңы Алыкулдун ички дүйнөсүнө бүлүк салып, негизсиз кызганычты түптөгөнү баарын жокко чыгарды. «Багы жокко дагы жок» дегендей, же Алыкулдун өз сөзү менен алганда «таш идишке куюлгандай бактысына» кызы Жыпардын чарчап калышы үй-бүлө үрөйүн биротоло учуруп таштады.

Ушул жашка келгенимче экөөнүн таалайсыз тагдыры зээнимди кейитет. Анткени, бир үй-бүлө катары очоктору өчтү. Ошондон кийин Алыкулдун дарты ого бетер өтүшүп, жалгыз бой жүрүп, акыры отуз бешинде жайрады... Зейнеп болсо өз жерине бата албай, башка жакка турмуш куруп кетти. Ошентип, кыргыз поэзиясы Алыкул акынга ээ

болгону менен кыргыз өнөр таануу илими Зейнептей адисинен ажырады. Аттиң десеңчи, экөө бирдей кыргыз маданиятынын кош жылдызы катары жанып турганда дагы сонун омоктуу чыгармалар жазылып, изилдөөлөр ишке ашпайт беле да кийинкилерге чыгармачылык көмөк, жөлөк болбойт беле!

(«Ленинчил Жаш» 6-июль, 1989-жыл)

Алыкул, Зейнеп баяны

АРДАКТУУ Зейнеп эже! «Ленинчил жаш» газетасынын 1989-жылдын 26-январындагы санында Сиздин «Элеси турат эсимде» аттуу мааниси повесттей, көлөмү Мидиндин «Ачылбаган катынан» аз эле кем ретроспективдүү публицистикаңыз жарыяланганда Сизге журналисттер «апа» деп кайрылышты... Ал деле туура, анткени, газета жаштардыкы, редакциянын кызматчылары деле жаштар эмеспи. Илгери, өзүңүз күбө болгондой, «Ленинчил жаштын» редактору Жоомарт Бөкөнбаев болсо, азыр анын ордун баскан – акын Акбар Рыскулов. Өткөндүн баары эле жаман эмес тура. Алардын арасында далай жаркын элестер жылдыздай жарыгын чачып кала берет экен...

Асангалый Керимбаевдин Алыкулдун «Сулууга» (Сизге!) арнаган ырына чыгарган обонун уккандырсыз, эже? Ошондо Тенти эже эмнегедир тунжурай тартып, суз боло түштү... Сиздин «Эсимдеңизди» окугандан бери бир ойго келемин: «Тенти эже ошол обонду угуп, Алыкул менен Сиздин аз жашаган күндөрүңүздү, кыял-жоругуңузду эске түшүрүп, тунжурай түшкөнбү? Сиз жазгандай: «Жоомарт менен Тенти аябай сиздерге тилектеш болушкан» тура?..

«Сен жакшы элең, мен сүйө элек чагымда» ушул саптарды Асангалый көкүрөгүнүн көөдөнү менен ырдайт. Тим эле каңырыкты түтөтөт, маңдайына чыбырчыктаган терин сүртүүгө аргасы келбейт... Зейнеп эже! Сиздин «Эсимдеңиз» болбосо бул кат жазылбайт эле. Балким Сиздин бугуңузду бул кат бир аз ачаар? «Сулуугасы» менен Сизди бийик көтөргөн Алыкулга, ага укмуш куп келишкен «жандуу» обон чыгарган Асангалыйга журт ыраазы. Баарыңар (Алыкул, Сиз, Жоомарт, Тенти) тарыхта калдыңыздар! Ушуну сезүү чоң бакты эмей эмне! Күүлүү-демдүү, сак-саламат жашай бериңиз! Калемиңиз мокобосун! Ушул «Эсимдеңиз» мага бир чоң романдын конспектисиндей сезилет. «1966-1988-жылдардын ичинде жазылган очеркте не окуялардын, не мүнөздөрдүн, өзгөчө «бир сырдуу, миң кырлуу» Алыкулдун кылык-жоруктарынын элеси билинип турбайбы! Изилдеген көп, «ийнине» чейин билген аз, «Сиз ийинди» да, Алыкулдун эч ким билбеген ички дүйнөсүн, кумарын да билесиз. Элге Алыкул алигиче кээде түшүнүксүз, карама-каршылуу, анын асылдыгы да каталары да, же болбосо анын эригинин мааниси (маселен, менин версиям боюнча кохтун таякчасынан Сизди аяп, атайын ажырашканы?) да эч кимге толук маалым эмес. Сиз «ачылсаңыз», эстесеңиз көзүңүздүн тирүүсүндө чоң эмгек кылган болосуз. Тилиңиз адабият тили, кооз экен. (Жазган М.Тентимишев П.К.).

Эже! «Эсимдеңизде» дагы бир сонун, көзү өтүп кеткен эжени эскериптирсиз: «Түгөлбайдын жубайы Асылгүл ыраматылык бизге жан-алы калган жок... Жакшы нерсени жылдар өчүрө албайт экен».

Ак сүйлөө доору келгенде жаш чактагы каталардын кээ бирөөлөрүн мойнуңузга алганыңыз Сизди жогору көтөрөт, жеңилдетет. «Ал байкуш мени күчтөп болсо да үйгө отургузгусу келди. А мен, эси жок, үйбүлөчүлүктө негизгиси – аял мээрим, үй оокаты, ал түзгөн жылуулук экенин көнүлүмө алган эмес экенмин» деп мойнуңузга аласыз.

Мындай ак сүйлөп отурушуңуз жамы журтка жагат, эл Сизди түшүнөт. Анысы аз келгенсип, чындыктын чок ортосун айтып салдыңыз: «Арзуусуна» ошондой арзуу менен жооп бере албай, алдап, жубатып өмүр сүргөндөн көрө кетип калганымды бир четтен туура таптым. Албетте, ага кыйын жан алгандай болду, бирок жалган сезим менен сүйөм деп убада берүү менин мүнөзүмдө жок эле... Экөөбүз мүнөз, көз караш жагынан бөлөк адамдар болуп чыктык. Муну ал да, мен да түшүндүк. Ошол түшүнгөнү үчүн ал арага киши түшүрүп, элдешүүнү каалабады... Ыраматылык Жоомарт да, өз агам Керим да жакындата албады. Экөөнө тең Алыкул «болбойт» деп кол шилтеп коюптур».

Мындай ак сүйлөөгө не жетсин! Бирок, Эже, Сиздин оюңузга кирбеген бир нерсе, мен жогоруда айтып кеткен аео. Акылы сергек акын аз өмүрү калганын сезди. Сизди дартка чалдыга элегиңизде аман-эсен «аттантып» жиберүү үчүн гумандуулуктун чоң чокусундай иш кылды. «Ажыраштым сүйгөнүмдөн, ал аман-соо кезинде» деген ою ырынан эле билинип турбайбы:

«Кош жан эркем, «Кош» дедиң деп таарынба,
Мени эстебе, мени күтпө сагынба!
Жаш кезектей ынак сүйүү жок экен,
Отуз жаштын улам аркы жагында».

«Жаш кезектей» дегени «ден соо кездегидей» деп айтканы эмеспи?

Ден соо кездегидей ынак сүйүү чынында болбойт ко, чиркин! Ал эми отуздан арылаган сайын оорукчал адамда кайдагы «ынак сүйүү?» Өзү корунганы аз келгенсип, алган жарынын ар кыймылын тиктеп аңдып, арамзалыкка да өтөт... Оорулуу кишиде кызгануу, коркуу, аңдуу, арамзалануу бат-бат байкалат. Акын да мындай абалда болбоппу? Сиздин жазганыңызга караганда («Элдешчүбүз, кайра урушчубуз, урушчубуз, кайра элдешчүбүз... Ичин тарытып, анан кайрадан жумушка кетчүмүн. Кайра баягы...») ошол кырдаалда дегеле Сизден «бошонуу» жеңилдей сезилди, анткени жок дегенде Сиз дарттан оолак болмок болдуңуз. Ажыраса да, сүйгөнүнөн айрылса да анын аман-эсен оолак жүрүшү Алыкулдун гуманизмине куп келишип калды. Ошон үчүн Жоомарттай «биринчи адам», Керимдей карачечекей агайыңыз ортого түшүшсө да сыртынан «колун шилтеп», калыстардын кебине муюбай койгонуна ичинен өзүн-өзү мактагандыр...

«Сулууга» философиялык ыр. Акылы толуп, курагы элүүлөргө барганда «мени түшүнөөр» деп жазган сымал. Алыкул бул ырын дароо эле жазбаптыр. Өзү нечен жыл Сизди түшүндө көрүп (анан калса түштүн физиологиясы, чиркин, так баштан өткөргөндүн баарын кадимкидей өз боёктору менен көрсөтөт эмеспи!), Сиз менен сүйлөшүп, ойлорунун философиялык манызын ырга айланткан бейм? Сиз деле жазыпсыз («Ташкентке келгени төрт жыл Алыкул түшүмөн кетпеди. Ойлоп жүргөн турбайбы деп койчумун.»)

«Сүйүү деген сүйүү эмес бетинден,
Сүйүү деген сүзүп өтүү денизден».

Алыкул деңизден «сүзүп өтүүнү» каалап, ичи күйүп өрттөнсө да, Сизден атайын ажырады, Сизди дарттан сактап калды! Фрунзеден кете элегиңизде телефон чалып, көңүлүнүздү атайын калтырганычы! «Өз жолум менен келатсам, мени карады деп ойлобо, сени караганым жок» деп телефон чалганын алигиче унута элек экенсиз.

*Мидин АЛИЕВ, медицина илимдеринин доктору, профессор. («Ленинчил Жаш»
17.10.1989-ж.)*

СҮРӨТТҮ СҮРҮШТҮРГӨНДӨ

Алыкул Осмоновдун үй-бүлөлүк турмушу жана башкалар тууралуу кошумча маалымат алуу үчүн Зейнеп Сооронбаевага кат жазганда, Зейнеп эже элүү канча жыл мурда түшкөн сүрөттөрүн салып жибериптир. Алардын ичиндеги эн баалуусу да, нарктуусу да Фрунзе педтехникумунда чогуу окушкан бир топ кыздардын сүрөтү эле. 30-жылдардын орто ченинде тартылган сүрөттүн кагазы саргайып, айрым жерлери айрылып кеткени менен жаштыктын, сулуулуктун жана эң негизгиси эми гана калыптана баштаган жаңы турмуштун шарапаты менен жайдары мүнөздө түшкөн кыздардын элестери ошол бойдон күлүмсүрөй сакталган. Алардын бири Күлүйпа Кондучалова эжеге кайрылдым. Ал сүрөткө телмирип, жаштык курагын кайра бир баштан кечиргендей болду.

Педтехникумда окуп жүргөндө жазуучулардын китеби же гезитке жарыяланган чыгармалары болсун, колдон-колго өткөрө, талашып окуур элек. А Алыкулдун ырларына негедир көңүл чаппайт. Көрсө биз баягы эле шыдыр уйкаштыкка ыктап, кара жамакты туурап жазгандардын шаңында жүрүппүз. Алыкулдун чыгармаларына кийин түшүндүк. Ооба, курбалдаштарынан сыпаалыгы гана эмес, таза кийинип, тыкан жүргөнү менен айырмаланган Алыкулдун жазгандары да жаңыча экенин кеч түшүндүк. Окууну 1938жылы аяктаган соң, 29 бүтүрүүчү Нарын тарапка мугалимдикке жөнөтүлдүк, 1937-жылдагы репрессияда мугалимдер бир топ «курмандыкка» чалдыгышкандыктан бизге окшогон жаштардын күчү керек болуп турган кез. Ошентип, менин мугалимдик кесибим алгачкы эмгек чыйырым алыскы Куланакта башталган. Ошол алыскы тоолор арасында жүргөндө китеп болуп чыккан. «Жолборс терисин кийген баатырды» шамчырактын жарыгында үч түндө окуп бүткөнбүз. Зейнепти 1943-жылы жазында жолуктурдум, Алыкул экөө үйлөнгөндөн кийин көргөнүм ошол. Үйүнө бардык. Алыкул жок экен. Зейнеп кызынын чарчап калганына зээни кейип: «Эми турмушубуз болбойт го. Кызыбыз аман турганда мындай кезен келмек эмес» – деп кыстала айтты. Мен Москвага окууга кеттим. Алыкул менен ажырашкан Зейнеп да эки жыл ГИТИСтин аспирантурасында окуду. Бирге жүргөн учурларыбыз көп болду. Көңүлүнө кетеби деген ойдо жекече турмушу жөнүндө эч нерсе сурачу эмесмин. Окуусун бүтүп кеткенден көп өтпөй эле Ташкентке, өзүнөн бир топ улуу адамга турмушка чыгып кетти. «Ал жердин түбүнө мен кантип барып турам. Бирдеме деп көндүрүп алып калбайсыңарбы, айланайындар!» – деп энеси кан какшагандан улам айтсам болбоду. «Кишиликтүү экен», деди да, 1946-жылы Шарип жездебизге баш кошуп кетти. Айдай, Зейнеп, мен жана мобул турган бир топ кыз чогуу окудук деп айтпадымбы. Айдай Айдай дегендей эле мээримдүү сүйлөгөн, мүнөзү туруктуу, кийими да жарашыктуу, ажарлуу кыз эле. Ата-энесинин жалгыз эркеси экендигине карабастан бой көтөргөндү, менменсинүү дегенди деле билчү эмес. Абдыш Самсалиев деген айылдаш жигитке кадимкидей эле сөз байлашып жүрүп баш кошкон. «Бир жактуу жазасыңар» дегеним да ушундан улам Алыкул менен болгон Айдайдын мамилесин жөн гана пикирлеш, көз караштары бир теңтуш курбулардын мамилеси деп баалагандарга толук кошулам. Муну ушул сүрөттөгүлөрдүн айрымдары деле ырастап айтарынан шек санабайм. Айдай менен бирге барып, Алыкулдун «Жолборс терисин кийген баатырдан» үзүндү окуп бергенин уккан Уруяпса Сагынбаева пенсияга чыкканча республиканын Чернышевский атындагы китепканасында директор болуп иштеди (2000-жылы 80 жашында дүйнөдөн кайтты П.К.). Биринчи май көчөсүндөгү жатаканабызга Айдайдын сүйлөшкөн жигити Абдыштын келип жүргөнүн көрчүбүз.

Буйрук экен, тагдыр экен, бир жылдан соң Айдайдын төрөттөн кийин каза болгонун укканда, чок баскандай эле секирдим. Демек, жазгандар, өзгөчө Алыкул сыяктуу тарыхый адамдар жөнүндө жазуучулар эки жагын бирдей иликтеп, таразалап жазышса демекмин. Болбосо, көркөмдүк жагы утканы менен, айрым фактылардын көмүскөдө калышы кандай гана чыгарма же макала болбосун маанисин басаң тартып коёт, Күлүйпа эже «Дагы эмне сурооң бар» деген кыязда мага көз салып, саатын карады.

– Зейнеп эженин кийинки тагдырынан кеп салып берсениз...

– Кеп кылганда эмне? Анын деле тагдыры жеңил эмес. Алыкулдун астында моралдык жактан күнөөлүүмүн деп жүргөнү туюлат. Зейнеп өзүн канчалык күнөөкөр ойлоорун билбейм, бирок жогоруда айтылгандай Алыкулдун бир мүнөздүгү акындык кудуретине байланышкандыктанбы же болгон эле турпаты ошолбу, өтө эле түнттүгү да жекече турмушуна залакасын тийгизди деп ойлойм. Кандай болгондо да Зейнеп Алыкулга карата ак мамилесин али күнгө чейин сактаганы, анын акындык талант сезимин баалаганы чоң эрдик. Эси жок башка бирөө болгондо эмгиче аны унутуп салмак, же өзүн гана жактап жазмак. Азыр минтүү текей тергенден жеңил болуп жатпайбы! Зейнептин «Элеси турат эсимде» макаласын окугандан кийин анын жаш кезиндегидей эле чынчыл, назик адам бойдон калганын баамдадым. Жыйырма жылча ойлонуп, толгонуп, түйшөлүүдөн жаралган сыр төгүүсүндө өзүн өзү актабай, адилет жазыптыр. Демек, анын деле жашоосу, кийинки турмушу оңойго турбагандыгын калыс адам дароо таразалай алат. Экөөнүн тең дүйнөсүнүн назиктиги, уяң мүнөздөрдүн келишип, камыр-жумур болушуна убакыттын жетпегендиги турмуштук тагдырларына урулган сокку болгон деп боолгойм. Зейнеп апасы каза болгондон кийин алтымышынчы жылдардын экинчи жарымында үй-бүлөсүнүн макулдугу менен өз элине кайтып келип, биздин маданият министрлигинде иштеп калды. Бир күнү үйүнөн кат алганын, чакырып жатышканын айтты. Ошондо эле «ай, кайра келбей каласың го» дедим. Эки-үч айдан кийин кат жазыптыр. Мен болжогондой эле «үй-бүлөгө, турмуш шартка карата баралбайбыз, кечирип кой» дегенин окуганда жүрөк тыз этти.. (Бул баяндан улам Кыргыз илимдер академиясынын кол жазмалар фондусундагы Алыкулга тийиштүү куш тилиндей кагаз эске түшө калды. («Осмонова Жипар Алыкуловна умерла 9\III.1942. Причина смерти: остатки бронхопневмонии. Возраст 15 дней» деп жазылган справканы кол жазмалар фондусуна Зейнеп Сооронбаева 1967-жылы 5-июнда тапшырганы жазылган. Кыязы, ошол келгенинде берип кетсе керек).

Кийинки жолу көрүшүм Керим Сооронбаев деген байкеси дүйнөдөн кайтканда болду. Ошондон бери ойлоп отурсам он беш жылдын закымы бир серп салгандай өтүп кеткен экен. Он беш жылың кеппи, ошол окуучулук күндөр Алыкулдун тили менен айтканда «кечээ гана, бая гана болгондой» сезилип турбайбы... деп эже оор улутунуп, кебинин соңуна чыккансыды..

Зейнеп эженин Алыкулдун музейине деп жөнөткөн китеби, сүрөттөрү жана экөөнүн кызы Жыпардын чарчап калганын күбөлөндүргөн справка Каптал-Арыктагы музейдин эн баалуу буюм-тайымдарынан. Ал буюмдар үн катпай турганы менен турмуш жолдору чиеленишип өткөн эки адамдын тагдырынан соңку муунга кабар бергенсыйт...

(«Кыргызстан Маданияты», 18.10.1990-ж.)

VI Бөлүм

АЛЫКУЛДУН ТООСУНАН ЖОЛУГАЛЫ

Акындын үйүн шаар менчигине саттырып алууга түздөн түз кийлигишкен, Алыкул тоосу деп атоого демилге көтөрүп, альпинистерди 2002-жылдын 10-мартында тоого жөнөткөн жана адабиятчы окумуштуу катары акын жөнүндө алгылыктуу эмгек жазган Осмонакун Ибраимовго Алыкул күйөрмандары атынан рахмат айтууга арзыйт, башка коомдук-саясий иштерине нааразы болсок да.

Алыкул тоосуна биринчи ирет чыйыр салган альпинисттер В. Комиссаров, Ю. Башманов жаыш АКШ элчилигинин өкүлү Петер Экстром экендигин эске салалы. Алардан кийин «Алыкулдун тоосунан жолугалы» ураанын чакырганыбыз менен эч ким деле кызыкканын, колдоорун билдирбеди. «Ала-Арча» жаратылыш паркынын директору Дөөлөтбек Шадыбековдун колдоосу менен төртөөбүз: Кыргыз ТВ «Күндүзгү канал» журналисттери Орозбек Мусакеев, Азамат Мусакеев, Аида Кадырбек кызы жана мен Алыкулдун тоосуна аттандык.

Ала-Арча капчыгайынын Бишкек тараптан оң жагындагы жылгасы менен таң куланөөк салганда өзөн бойлой жөнөп калдык. Чала уйку бизге окшоп, аттар деле таңкы терелбелге термелгендей шашпайт. Аларды камчылай, бакылдап калганыбызда Касымбек Жумашев агай «акырын» деген ишааратын билгизе, суунун аркы тарабын көргөздү. Дарыянын шаркырагын унута, таңкы үрүл-бүрүлдө көзүбүздү чекчейте канчалык караган менен тоонун жапжашыл апай бетинен эчтеме байкабадык. Биз ошентип шашкалактап турганда, суу жээгиндеги таш жарчалардан бозоргон нерселер кыймылдагансып калды. А дегенде бириндеп, шашпай чыгып жаткандар бизди көргөндө тоо бетине дыр коюп, типтик эле желе жорто кетип баратышты. Алар туз жалоого дайыма таңга жуук түшүп келе турган тоотекелер экен. Өйдөрөөк бастырганда дагы бир теке коңулга башын сала эчтекеден капарсыз, туз жалап жатканын көрдүк. Кайберендердин минтип жүргөнү Ала-Арча жаратылыш паркында анчылыкка тыюу салынгандыгында экенин Касымбек ага сыймыктана айтты.

Атка анчалык шыгы жок туристтерге баш бербей көнгөн жана бири-биринен 20-30 метр алыстаса эле токтоп, күткөнгө көнгөн аттардын жанын койбой улам өр тартып бараттык. Таңдын толук атпаганынан улам оператор жигитибиз Азамат тоо текелерди тартпай калганына «кап» деп караторусун теминет.

Топоздордун бийик тоого чыгарылбай коктудагы зым тосмонун ичинде жатканы жана аларды бойдок орус жигиттин кайтарары жолдогу дагы бир таңкалганыбыз эле. Балким, жаңы алынып келип, көнгөнчө деп турушканыбы. Алиги тоотекелерди таңкы үрүл-бүрүлдө тарталбаган Азамат топоздордун жайыла баштаганын дароо тартып, кийинки дүрмөттөрүн даярдап койду. Күн да көтөрүлө баштады. Тоолордун сулуулугу улуулугу да ошол күн нуруна чайына огобетер көрктүү, сүрдүү. Кырга чыгып кеткен алиги эчки, текелер бейкапар. Алардын тузга түшүүчү жолдору тарам-тарам чыйырланып, жашоонун бир ыргагын элестетет. Бир белеске жеткенибизде Касым агай аттарды эс алдырганча, жылга ичинде келаткан студенттерди күтөлү деп калды. Алар улуттук университеттин география факультетинде окушуп, жайкы практиканы өткөрүп жүрүшкөн кези экен. Бүгүнкү максаттары университетке аты коюлган Жусуп Баласагындын ысымындагы тоо чокусуна чыгуу. Биздин сапар болсо 4060 метр бийиктиктеги Алыкул тоосуна багытталган.

Каркырадай каз-катар чубап келаткан топту күтүп, бир жондун үстүндөгү аска-таштарга чыгып отурдук. Аттарыбыз болсо тизгин, чылбырды сүйрөй жапжашыл чөптөрдү күртүлдөтө оттоодо. Азамат камерасын дайындай, төмөнкү жылга тарапты карап калды. Тээ алыскы сапардан катарын бузбай учуп келаткан топ каркырадай жай, бирок ишенимдүү кадам таштаган жаштардын асты биз отурган белестин алдына жетсе, арты дале жылгадан чыга элек.

Акыры бардыгы чогулуп, бир аз дем алууга отурушканда: Биз менен Алыкул тоосуна бирге барасыңарбы? деп калдык кызыкчылык үчүн. Каалоочулар көп болгону, акын жөнүндө сөз кылгандар, билгендер арбындыгы кубантты. Үч жигит туруктуулук менен бизге кошуларын билдирген соң, өргө кеткен жол чыйырын кубалай атчан, жөө жөнөдүк.

Түркүн чөп, жайнаган гүлдөр, майда бадал, караган жана атулак, долоно, кубулжута сайраган ар кандай канаттуулар. Жайдын толуп турган кезиндеги тоолордун кереметтей керилип жаткан түрүнө, асмандын чаңкайган көк түсүнө, бийик чокулардын көк жалтыр мөңгүсүнө суктана баратабыз.

Терең коктудан чыккандан кийин чыйырыбыз көрүнбөй, аттар да тердеп, тоо беттери өтө эле тик тартып баратты. Мал туягы тийбегенден, бизге окшогондор аз каттагандан жолдун нугу дээрлик билинбейт.

Бизге жол көргөзүп, жардамдашып бараткан корук кызматкерлеринин бирөөнүн аты бир кезде тык токтоп, ордуна таптакыр жылбай койсо болобу... Бирдемени сездиби, чоочудубу жу бутун кокустатып алдыбы деп бир аз аярлаганча турдук. Акыры жылбасына көз жетип, артка кайта беришин айтып, калганыбыз «Алыкул кайдасың?» деп, аттарга өбөктөй өйдө чыгып бараттык. Биздин аттар да чарчай баштагансыды. Жапжашыл жанбоорго жабыша өтө эле бийиктеп кеткенбизби, айтор аскалардан кулаган таштарга кептелдик. Бул жерден кантип өтмөкпүз деген оюбузду туйгандай эле аттар да кежирленип, канчалык теминсек да болбой туруп калышты. Анча-мынча өргүп

алалы деген ойдо жерге түштүк. «Көрүнгөн тоонун ыраагы жок» деген менен кол сунсаң тийчүдөй сезилген чокуга качан жетемиз деген тейде тоолорго жана бир ирет көз сала сугубуз артып турду.

Үч студент жылга нугу менен салып уруп кетип баратканына маашырлана карап, деги алар туура баратабы деп тынчсыздандык.

Жол баштап келаткан Касымбек агайдын жолдон адашканын эми туюп, мындан өйдө көтөрүлбөй, ушул таштарды аралай өтөлү деген сунушуна макул боло аттандык.

Басып көрбөгөн жолдорунан жылкы жаныбарлар да айбыктыбы же такалары жешилген туяктарынан зааркандыбы, айтор кыйла азап, кыйноолор менен тигил тарапка өттүк. Айрымдарыбыз атыбызды жетелөөгө аргасыз болдук.

Дагы кыйла кыялай бастырып отуруп түзөңчө жерге чыкканда шам-шум этели, аттар да эс алсын деген ойдо көкмайсаңга көчүк бастык.

Таң эртеңден тынбай тепилдеп келаткандагы чарчообузду тамак ичип бүткөндө сездик. Атка минерде үзөңгүгө бут жетпей, жеткенде деле шап эте ээрге конуп калбай «кокуйладык». Анткени, дайым минбегенибиз аз келгенсип, минтип 3 миң метрлик бийиктикке чейин атчан келгенибизден буттун булчуңдарына бир топ эле күч келди го... Бирок тоо желине серүүндөй, көпкөк асман, бийик зоолуу өрөөн өңүрүндө отуруп

жеген тамагыбыз таттуу, сөздөрүбүз ширин, маанайыбыз жайдары эле. Анын үстүнө боз үй сымалданган Адигине чокусунун тескей тарабындагы аппак карга капталган мөңгүсү көздүн жоосун ала өзүнө тартып турганычы... Анын сол жактагы кырынын бизге эле тушташ белинде беш тоотеке торпоктой болуп жатканын Орозбек ага айтканда көргөнгө шаша калдастай, дүрбүнү талашып жаттык. Андан соң камеранын жардамы менен көрүп, кебелбеген кейптерине таңдана, көркүнө суктандык. Туруп оттой башташса, тоо аша качышса жакшы кадр болбойт беле деген тейде кыйкырып, кол булгалаганыбызды деле чиркей чаккандай сезбей, алдыңкы буттарын сунуп коюп, кепшөөсүн уланта кериле жаткан кайберендерге таң бердик.

Адигиненин оң жагындагы Алыкул чокусунун этегине да жакын калгандыктан айрым жүктөрүбүздү таш түбүнө жашырып, сапарыбызды уладык. Оң жакты көздөй кыялай жүрүп отуруп, жылганы өрдөй өйдөлөйбүз го деген божомол ордунан чыкпады. Жылгага кетчү тарапта типтик жарлар, суу жеген кыялар убакыттын далайын алмагы сезилди. А тиги студенттер жөө болгондуктан жылганы өрдөө менен чокуга дал тушунан кыялай чыгып барууну көздөгөндөрү баамдалды. Аты-жөндөрүн тактап албаганга өкүнүп, бирок Алыкулдун тоосунан жолугарбыз деген үмүттө тизгинди солго, Адигине тарапка тарттык.

Жарым чакырымдай өйдөлөгөн соң аттарды калтырып, чокуга чыгуунун ыңгайлуу жолдорун болжогончо күн төбөгө жакындап калган. Адигине мөңгүсү болбосо жайдын ортосундагы ысык жанды кыйла эле кыйнамак.

Жана жакындай туюлган тоо чокусу көрүнбөй, алыстап кеткенсиди. Ашыкбаш нерселерди калтырып аскалуу бет менен өйдөлөй баштадык. Мына ушунда гана бийиктиктин таасирин таамай сезе, анча узабай эле, отуруп дем алуубуз арбыды. Ат менен келатканда эчтекени туйган эмеспиз. Ошентип, Орозбек аба жүрөгү кысылып, дем алуусу кыйындагандан кызарып-татарып ташка көчүк баса отуруп калганда айлабыз куруй түштү. Ал киши өзү да бизди жолдон калтырып коембу деген ойго келгени баамдалат. Абалды калчоо менен төртөөбүз: Касымбек агай, мен, Азамат жана Аида өйдө чыгууга, ал эми Орозбек аба ылдый түшүп, аттардын жанында калып, бизди күтүүсүнө чечим чыгардык.

Жантайыңкы эле сезилген тоо боорунда акырындап өйдөлөө да өзгөчө күчтү талап этерин улам жогорулаган сайын жондон куюлган тер аныктоодо. Кыялай баса жолубузду арбыткансыган менен тоонун өзүнө тарткан күчүбү же көк асмандын ныгырганыбы, айтор, улам дем алууга туура келип жатты. Касымбек агай Аларчаны күндө кыдырган адам катары шыпылдап эле бараткандай сезилет бизге. Кээде гана кооз гүл же өзгөчөлөнгөн өсүмдүктөрдү фотого түшүрүүгө токтойт.

Эңгилчек баскан аска таштарына тим эле диванга бой таштагандай олтуруп же чалкалай жата абадан кере-кере дем алганда, Бишкектин түтүнү менен чаңдары өпкөдөн өздөрү эле чыгып кеткендей жеңилдейт. Түстүү гүлдөрдүн атыр жытын аңкыткан тоо желинин назик аймалаган шоокум агымына магдырай түшөсүң. Шаардан караганда чоң аппак боз үйдөй жумуру көрүнгөн Адигине чокусу биз улам жогорулаган сайын өзүнүн бийиктигин, мөңгүсүнүн кенендигин көргөзө, жай чилдесинде чаңкайган көк асманга куп жарашкан аппак чокусунун кооздугу менен таңдайыңды такылдата таңдандырат. Мөңгүнүн эшилип эриген этек жагынан кез-кез куланып түшүбөткөн таштардын күлдүрттөгөнү да чала-була эшитилип жатты. Абай салып карасаң мөңгүнүн мурдагы каптап жаткан чеги кыйла эле төмөн, болжолу 2-3 чакырым экени байкалат.

Таң калыштуу нерсе бийиктеген сайын канаттары кооз калдыркан көпөлөктөрдүн көбөйүп баратканы эле.

Касымбек агай улам озуп кетип, биз жеткенче эс алып алат. Ошентип, каракөк тарта быш-күш эте чыгып баратканда ал киши колун жаңсай, оң тараптагы кырды көргөзүп калды. Көрсө, тоо текелер тобу ошол кыр менен ылдый түшүүгө бараткан окшойт. Ар кайсы асканын башында серейип-серейип, катып калгансыган кароолчуларын гана байкадык. Алар да бизден жыт алдыбы же өзүнчө эле кеткениби, андан-мындан бир секире көздөн далдаланат. Ошондо баягы белде жаткан текелер эске түшүп, дүрбү салсак алар да ордунан козголуп оттоп калган экен.

Видеокамераны автоматтан бешбетер этиеттеп, аркасына коомай көтөргөн Азамат да улам кызык нерсе тартканга ынтызарланып, кыйла мүшкүлдө. Анын үстүнө Аида экөөнүн бут кийимдери ылайыксыз болгондуктан, жылаңайлак эле чыгып келатышты.

Айланта курчаган тоо чокулары улам дааналанып, улам бийиктеп көрүнгөн сайын эңгилчек көлдөлөңгө чалкалай отуруп «ох, ах» деген суктануубуз түгөнбөйт. Тоолукпуз деген биз ушунча рахаттансак, атайын келгендер өздөрүн кандай сезер экен? Ошол бийиктиктер бизге күч-кубат бере, өргө тартып бараткандай. Кезектеги дем алуумда кайсы бир куштун канатын таап алганыма кубанып, жакшылыкка жоруп койдум. Анчалык чоң эмес канат Алыкулдун акындык касиетинин белгисин элестеткен калемсапка окшошуп турду.

«Кыргыз тоолору» деген ырында жазылгандай Аларча капчыгайынын чыгыш тарабындагы чокулардан тарта, мына маңдайыбызда заңкайып турган Адигенеге чейинки көрүнүш өзүнчө бир өзгөчө кооз, табышмактуу жана сүрдүү.

Дем кыстыгып, тамак ачыша, чыкыйлар дүкүлдөй, жүрөк энтиккенин басуу үчүн ыңгайлуу таш же өңү өчкөн баркыт сымалданган эңгилчекти издемей...

Тигил чокулардын аталышын Касымбек агайдан сурап, географиялык сабатыбызды жоюу менен ойго бир нерселер кылт дей түшкөнү.

А дегенде Адигене жөнүндө сөз. Бийиктиги 4793 метр. Мөңгүсүнүн этеги 3620 метр бийиктикте. 1990жылдагы маалыматтан бери канча өйдөлөгөнүн ким билет? Ушул жерден башталып, Аларчага куюлчу Адигене суусунун узундугу 7 чакырым.

Демек, биз оң тараптагы 4060 метрлик Алыкул тоосуна чыгып бараткан жанбоордун орточо бийиктиги 3700-3800 метрге жете берерин жол көрсөткүч агабыз айтканда, чокуга азыр эле аттап-буттап чыгып барчудай шердене түштүк. Бирок, өйдөлөө улам барган сайын кыйындодо.

Тик зоокалуу бет бир убакта үйдүн чатыры сымал жантая, биз беттеген тоолордун башы көрүнө баштады. Эңгилчекке отуруу менен тиги бет маңдайда шаңкайган, бири-бирин жөлөп же бири-бирин челишип калгансыган бийик чокуларга көз сала, фото жана камераларды иштеттик. Тоо панорамасы көк асманга ансайын ширелип, ак-кар көк муз менен Көктеңир бир бүтүндүккө төнүп, табияттын эриш аркактыгы жашоонун башкы обону экендигин улуу жымжырттыктын кулак тундурган тунжуроосу эс-акылыбызга салып жаткандай. Бийик чокуга чыкканда өмүр бир саамга токтойт деген чын белем. Бардыгыбыз эс-мас абалда ааламдын тир укмуш кереметине балкый, мээримдүү тийген күн нуруна чөгө, улуу тоолор бешигинде термелип жаттык. Турмуштун майда-чуйдасы, бүтпөс көртирлиги жана шаардын мээ кайнаткан аптабы менен мээнди чарчаткан ызы-чуусу да кайда калганы билинбейт.

Танкы 4төн бери тынбай келаткан жаныбызга тоолордун сулуулугу менен улуулугу дем киргизүүдө.

Касымбек агай тигил чокуларды катары менен тааныштырып жатты: Пионер, Комсомол, Морозов, Учитель, Тяньшань, Корона, Свободная Корея, Бокс, Текетор Аларча капчыгайынын чыгышында. Ал эми Адигине жагында Комсомолдун 30 жылдыгы, Электра.

Тигинде дагы бир таш кулап, төмөн жагындагы көлмөгө түшкөндөй эле, тоолордун кыргызча аталышы да жоюлуп баратканы ойлонтпой койбоду. Анткени, альпинизм шарты боюнча коюлган ат картага түшүрүлөт жана ал оңой менен кайра өзгөртүлбөйт, жаңыча атоого болбойт. Демек, биз кенебей жүрүп тилибизден, дилибизден гана эмес, жер-суулардын бабалар атап кеткен аталыштарынан да айрылганыбыз анык экен го.

Адигине жалгыз эле, эми жанына Алыкул кошулганына тобо дейл и

Дем-күчтү жыйнап , жакындап калган белести беттей зоокалар арасындагы сапарды уланттык. Касымбек агай кырга жете, кыңайып жатып калганы. Мен ортодо. Азамат камерадан жүдөдүбү же чарчадыбы, арымы анча болбой, Аида экөө артта. Кырга жетсек дегенде эки көз төрт. Анткени, андан ары Алыкул тоосуна чыгып баруу жеңилдей сезилет. Бирок күшүлдөп-бышылдап жатып ошол мелжиген урчукка жеткенде көңүл жаман кайт болгонун айт. Белестин тескей жагында эрип бүтөйүн деп калган мөңгү, андан ылдый эшилме кумай жана жылга.

Суусап, тамак кургап бүткөндүктөн мөңгүнүн карынан жеп, жанды сеп алдырдым. Кардын даамы, муздактыгы тим эле балмуздактай сезилди го. Артта калган экөөнү күткөнчө, алиги тоо текелердей бийик кырдан эки жакка көз сала баам таштаганда түштүк тарапта кар каптаган чокулар, түндүк жакта жыланач аска зоолор аркаят. Ал эми биз максат кылып, күсөгөн Алыкул тоосу ушул эки көрүнүштүн дал ортосундагы тең тараздай көрүнөт.

Тоо улам бийиктей берет дегендей, ал чокуга жетүүгө дагы далай аралык жатканы жанга батып турду. Касымбек аксакал да чарчаганбы же адатыбы эбак эле куш уйкуга кирген.

Жаштар келсин, алардын кебетесине карай иш кылалы деген ой көкүрөктү ээледі. Аңгыча Аида келди, Азамат басалбай башы айланып төмөндө калды деп. Эми аз калганда кантер экенбиз деп эки анжы боло түштүм. Кыйладан соң Азамат келди, камерасын коомай көтөрүп. Кардан жеп, бети-колун жууган соң өзүнө келе түшкөнсүдү. Бирок көзү киртийип, өңү керсары тарта кыйналганы сезилет.

Дээрлик төрт мин метрлик бийиктикке чыккан соң, дагы өйдөлөп, 500-600 метр аралыкты өтсөк «Алыкулдун тоосунан жолугалы» урааныбызды кыйкыра, Алыкул туусун желбиретмекпиз. Ушул ойдо кыр менен жөнөй баштаганда бардыгыбыз чокуга чогуу жетпесибиз билинди. Бөлүнүү менен этектен жолугалы деген оюбуз да туура эмес эле. Анткени, сыркоологон Азаматты жалгыз Аидага табыштап кетүүгө болбоду. Ошондо Касымбек агайдын: «Атын атаса куту сүйүнөт» дегендей ушунча максат менен келгениңер анык. Эми шартка жараша иш кылалы. Алыкул тоосун ушул жерден камерага тарткыла. Акындын арбагына багыштай куран окуйлу, дегенин туура көрдүк. Атайын ала барган китептерди аскага жайып, «Алыкул-борбору» туусун жана КР байрагын бажырайта көтөрө Алыкул тоосу элесинде сүрөткө түшүп, камерага тарттык. Алыкулдун «Аккан суу», «Балдарга» китептери, календары жана тоо боорунан

табылган куш канаты, Ашым Жакыпбектин «Теңири Манас» романы биздин кубанычтуу өкүнүчкө күбө болду. Алыкулдун ырларынан окулду.

Дагы бир жакшы жышаан. Кыз-жигит катары көптөн бери сүйлөшүп жүрүшкөн Аида менен Азаматка дал ушул жерден бата берип, бактылуу жаш үй-бүлө түзмөгүнө ниет, каалообузду айттык. Азамат Орозбек абанын уулу. Ал эми Аида кадимки Кадырбек Матиев агайыбыздын, таланттуу инсан жана таанымал философун кызы экендигин ошондо билип, огобетер кубандым. Анткени, Азаматты алга жетелеп, ооруган жанына демөөр боло өр менен тоого алып чыкканы да кошумча болду. (Ошентип, Алыкул тоосунан берилген алгачкы батабыз тийип, Азамат менен Аида көп узабай эле баш кошуп, ата-энелерин кубантты.)

Түш ооп калгандыктан күн аптабы күңгөйдүн бетин куйкалачудай ысыгына талыкшыган денени көтөрүүгө дарманы жетпей бараткан буттарга ылдый түшүүдө огобетер күч келди. Азамат менен Аидага улам көз сала, тик түшпөстөн Адигине тарапка бурулуп, оң жакка кыялай басканыбыз оң болду. Майда шагыл таштардын жоктугу эки жаштын чоң бактысы эле. Буттарына илме тапочка кийип алгандары алардын анык кыйноосу болду.

Кыялай басуу менен эки кырдын кошулган жылгасынан тик эле ылдый түшкөнүбүз жолду арбытты. Ошондо, аттарды дагы жарым чакырымга минип келип, ушул жылганын оозуна таштоо менен тигил зоокалуу бетти тикелебей, жылга менен өрдөп чыкканда Алыкул тоосуна эбак эле мынчалык кыйналбай жетмегибиз туюлду. Биз менен кошо өзү да адашып жүргөн Касымбек агайга эмне деп айтышты билген жокпуз... Болгону, буйруса эмки сапарда ушул жол менен чыгарыбызды болжоп койдум.

Орозбек аба бизди күтүп, тынчы кетип отурган экен. 2-3 сааттай уктап эс алыптыр. Аттарды да серүүндөтүп, ээр-токумдарын ала откоздуруп. Жылга ичи менен уруп турган желге да бир топ кайыккан экен.

Ошентип, аттарга кайрадан «кокуйлап» мине жөнөдүк. Мына ошондо бийик тоодон жөө да, атчан да ылдый түшүү тозок экенине жана бир ынандык. Баягы калтырган буюм-тайымдарыбызды алганча, шамшум эте тик ылдый жөнөдүк. Аттарды эртең менен жетелеп өткөн аска таштардан кантер экенбиз деген жүрөкзааданы Касымбек агай басты. Көрсө, биз чөп басып калган чыйырды байкабай башка жолго түшүп кеткен экенбиз. Эми болсо боорду кыялай, ылдый шуңшурулуп кулап кетчүдөй, куйушкан менен басмайылга ишене, үзөңгүнү чирене тээп, куйрук улаш келаттык. Эртең менен студенттерге жолуккан жерге жеткенде кеч кирип калды. Баягы үч студентибиз эмне болду экен деп тынчсыздандык. Жусуп Баласагын тоосуна кеткендердин айрымдары менен көрүштүк. Чарчаган, беттери күйгөн балдар, кыздар.

Иңир кирип, көз байланган маалда топозчунун журтунан өттүк. Карышкырлар кээде келип калмайы бар, ошон үчүн зым короону колдоном деген топозчу жигит Вячеслав топоздорун камап коюптур.

Жанатан бери анча баспаган аттарыбыз алып-учуп калса боло. Анткени, алар да үйгө жакындаганын сезүү менен мынча кыйнаган кыргыз туристтерден тез кутулууну көздөшкөндөй.

Аларча дарыясындагы жыгач көпүрөдөн өткөн соң өрдү карай таскактаган аттардын тизгинин тартпай баратсак Бишкекке жөнөп жаткан четөлкөлүктөр баш бармагын көтөрө кубанып да суктанып да карап калышты. Ара жолдо аты баспай, артка кайткан

альпинист аксакал Альков Юрий жайдарылана тосуп алды. Касымбек агай студенттерин жайгаштырууга жана Алыкулга күйөрман үч жигиттин дайынын билүүгө кетти.

Денеси ысыган Азаматка дары издеп, кызыл памил чай ичирип күйпөлөктөгөн Аиданын аракетине Орозбек аба ичинен кымылдап, болочок келинине өзгөчө ыраазы. Ал эми ушул эки жаштай эле Алыкул тоосунан өз тагдырына бата алчулар көп болсо деген тилекти ичимден кайрып мен жүрдүм.

Аларча жаратылыш паркынын директору Дөөлөтбек Шадыбековдун демдүү мончосунан соң жагымдуу эс ала, Алыкул багытын көл тарапка буруунун мүмкүнчүлүктөрү ж.б. турмуштук жагдайлар жөнүндө жылдыздуу түндө кыйлага чейин сүйлөшүп отурдук. Аларча суусунун шары, капчыгайдын өрөөндү көздөй лепилдеген салкын жели, тоолордун кырына илинип калгандай сезилген жылдыздар Алыкулдун тоосунан кайра жолугууга чакырып жаткандай жылт-жылт этет.

Ал эми алардын үстүндө Алыкулдун Акболпоң поэзия жылдызы бажырая жанып тургандай элес келет...

Бишкек Аларча Бишкек.

2002-жыл. 14-15-июль.

АЛЫКУЛ-ЫСЫККӨЛ

Түшүнүгү, туюму эзелтен эле ширелишип калгандай сезим берерин мурда кийин угуп, окуп жүргөнүм менен Тоо жылында өз көзүм менен көрүп, дилиме кубат алдым.

Бул жагымдуу жагдайга «Ысыккөл биосфера» аймагы боюнча 2002-жылы тарыхый, маданий эстеликтер багытында чыгармачыл ишсапарга аттандырган ГТЦ (Германия техникалык борбору) координатору Райкан Жээнбаева эже жана «Аккуу» редакциясы жакшы шарт түзүп берди.

ГТЦ көл айланасындагы тарыхый, маданий эстелик, музейлердин, инсандарга байланыштуу жерлерди тактаганда Алыкул Осмонов 1945-50-жылдары Чолпонатада жашаган үйүн адабий-маданий очокко айландырууну сунуштаптыр. Мунун жүйөөлүү ой, орундуу, омоктуу пикир экени талашсыз.

Жогортодо айтылгандай же акын өзү: «Карегимде көл жатпаса шарпылдап, ырларымда анда кандай

касиет» деген мааниде жазгандай, «Алыкул-Ысыккөл» түшүнүгү түрмөктөлгөн толкундай бири-бирин толуктап турганы табигый көрүнүш. 2000-жылы Чолпонатада өткөрүлгөн «Алыкул-85» иш-чарасын уюштуруунун демилгечиси Кеңешкан Ысманова эжебиздин ушул ойго өзгөчө басым койгону эстен кетпейт. Анткени, акын Алатоонун көгүлтүр берметин ыр саптарында акактай маржандарга чөгөрсө, көл анын денсоолугуна тирек, чыгармачыл дымагына руханий булак болгону минтип, жаны, XXI жүз жылдыкта да болумушка айланганын туюп жатырбыз.

...Ошолордон эки-үч мисал. Чолпонатанын балдар тубсанаториясына, Ысыккөл райакимчилигинен анча алыс эмес жайгашкан акындын үйү жетимсиреп тургандай сезим берет. Себеби, санаториянын китепканасы деп эсептелгени менен качан барсак жабык, айланасы каралбаган абалда. Мурда республиканын аржагынан келген арбын бала дарыланып, окуу-тарбия иштери күпүлдөп турганда көрүнүш бөлөкчө болгондур...

Ушул үй Чолпонатадагы Ысыккөл край таануу музейи менен Бишкектеги «Алыкул үй-борборунун» теңорток филиалы катары уюштурулуп, капиталдык ремонт жасалса-жаш муундарга рухий тирек, өнөрүнө өбөлгө, өрнөк, турмуштук үлгү, чыгармачыл жаштарга айтар сабак, туристтерге маданий маалыматтын ордосу болмогу ырас. Ошол үйүнөн алыс эмес жээкке же дөңсөөгө Алыкулдун акындык образын чагылдырган бир керемет эстелиги тургузулса: «Эмне арман көл боюнда эстелигим турса, муштумдай кара таштан» маанисиндеги керези аткарылмек. Мунун баары каалоо, ниет, көргөн-туйганды баяндоо... Ал эми азыркы өткөөл замандын өктөм закымы өмгөктөтүп жатканда Алыкулду ким эстейт да, эстегендердин эки ооз сөзүн ким эшитер экен. Мезгил көргөзөр. Акындын сөзү менен айтканда: «Билген билер, билбегенге не чара. Өзүн көр, өзүң сына таразалап». Үмүт үзбөй туралы.

Чолпонатанын микрорайонундагы Алыкул Осмонов атындагы мектеп жамааты келечекте бул ишке илбериңкилик менен катышарына, тартыларына алардын тажрыйбасы негиз болот.

Кыргыз тоолорун замандан заманга токтолбой келаткан кыргыз көчү, жашообуздун жашыл төрү катары жазган акыныбыздын акыбетин Тоолордун эларалык жылы толугу менен актаганына төмөнкү окуялар күбө. Кыргыз кырка тоосунун Аларча капчыгайынын күн батыш тарабындагы Адигине чокусунан жанаша турган 4060 метр бийиктикке Алыкул ысымы ыйгарылды. 15-июлда ага «Алыкул борборунун» туусун желбирете кошо чыгышкан Азамат менен Айданын баш кошуу тилегине бата берип түшкөнүм, өзгөчө жышаан деп ойлойм.

Ал эми көлдүн тескейинен чыгармачылыгына түздөн-түз тиешелүү үч жер акындын эл арасына дагы кеңири маалым болушун шарттамакчы.

ТЕСКЕЙЛИК ЭМЕС ГО...

Союз учурунда атайын акмармар ташка чегилип жазылган Жетиөгүз курортундагы ыры жөнүндө ар кандай кызыктуу кептер айтылып жүргөнүн далай ирет уккан менен Тоо жылында гана ошол ырдесте эстеликти көрүү бактысына дуушар болдук.

Таштан болор, кумдан болор төшөгүм,
Аз болсо да сыртта калар сөздөрүм.
Өлсөм дагы жара тээп мүрзөмдү,
Буудан болуп таскак салып өтөрмүн.

Алыкул.

Ушул саптар чегилген аппак таш аллеяга жанаша орнотулуп, акын кадырына жана сөз баркына түшүнгөндөрдүн таазимин тастыктап турганын сезгенде жүрөк козголбой койбойт бекен!

Курортто эс алып жүргөн аксакалдардан бул руханий эстеликти ким койдуртканын тактайын дегениме: Ким дейсиңер да! Советтер Союзу, компартия койдурткан, дешип компоё жооп беришкени. Кепти улантуу маанайында акын тууралуу эмне билишерине кызыкканымда, бир аксакалдын:

Ээ, айланайын Алыкулдун ким экенин билбейм. Мен көлдүн күңгөйүнөн болом деген жообун укканда бир саамга сестее түшүп, анан каткырып жибергенимди алиге эстейм. Азыркы маалда ар ким өзүнүн анча-мынча эле бычакка саптуусун дүңүлдөтүп жатканда, тигил аксакалдын чолок ою Осмонов Алыкулду адеки заматта көлдүн тескейине, таандык кылып жибергенин баамдай бардыгыбыз күлдүк. Бирок мунун да бир чеги чындыкка ирегелеш экенине эки нерсе ынандырып койду.

НЕБЕРЕ АЛЫКУЛ

Мындан үч жыл мурда кат жазып, небересине Алыкул деп ат койгонун сүйүнчүлөгөн Касымбек Ишебаевдин үйүн сурамжылай Жеңиш (мурдагы Чычкан) айылына кайрылдык. Үчүнчү уулу Мараттын тунбаласы улуу акындын ысымы менен чакырылышы канчалык сыймыктуу, канчалык жооптуу экендигине маани берген Анара чоң эненин наристе Алыкулга энтелер төккөн мээримин үй-бүлөнүн кут нурундай жадырап турду. Төрт жашар Алыкулдун Данияр деген агасы, Абсамат аттуу иниси бардыгынан улам кыргыз инсандарына ийилип таазим эткен чоң ата Касымбектин жандүйнө рухунун улуулугуна суктанасың. Ай, Абсамат кач, машина келатат деп чыйпылдай кыйкырган кичинекей Алыкулдун добушу балалыктын шыңгыр коңгуроосундай кулакка жаңырып кала берди. Буйруса, Алыкулдун Бишкектеги үйүнө наристе Алыкулдун кадам таштары турган иштир.

ЖЕҢИШБЕКТЕР ЭСТЕЛИГИ

Дүйнө өмүр, уул бердиң, бала бердиң,
Дүйнө өмүр, алоолонуп жана бердиң.
Неге сен алыс кеткен сапарыңан,
Ээриң жок, жайдакталып кайра келдиң?

1941-45-жылдагы Атамекен үчүн болгон улуу согуш апаатын философиялык маанайда чагылдырган «Жеңишбек» поэмасынан алынган ушул саптар Тоң районунун борборундагы эстеликке чегилип жазылганы да Алыкул талантынын дагы бир тастыкталышы эмеспи. Ушул улуу сөздөрдүн угутуна басым жасаган эстелик автору Сабитжан Бакашовго ыраазычылык билдириш лаазым.

БОЗҮЙ

Ишсапары учурунда биз көргөн, баамдаган башкы нерсе элдин өз алдынчалыкка, ишкерликке көнүп баратканы, кол өнөрчүлүктүн байыркы түрлөрүн заман шартына жанаштыра өнүктүрүп, муундар байланышын арттырып жаткандары. Бозүй жасоо менен дээрлик бардыгы шугулданып калган Кызылтуу айылынын тургундарынын көтөргөн түндүктөрү улам арбып баратканы кубандырат. Акындын айжаркын талантына, эмки күйөрмандарына белек, өзүнчө этнозал катары алты канат үйдү бардык жасалгасы менен демөөрчүлүк негизде жасап берсе деген сунушубузду колдогондору Кызылтуулук туугандардын руханий тилектештиги эмей эмне. Буйруса Алыкулдун ак канат үйүнүн түндүгү астында жолугучу кез келер.

АЛЫКУЛДУН КОМУЗУ

Үч буроо, жалгыз тээк, үч кыл комуз,
Чертилбейт, күүгө келбейт чебер колсуз.
Эли да комузундай жөп-жөнөкөй,
Бирок да тарыхы бар айтып болгус.

Акындын чыгармачылык көрөңгөсү, инсандык чакырыгы өз элинин эзелки тарыхына, этнографиялык өзгөчөлүктөрүнө, улуу «Манас» эпосу баш болгон элдик оозеки адабиятка негизделүү менен Мекенди сүйүү, Энетилди урматтоо жана эң башкысы Атажуртту аздектөө, коргой билүү деген улуу сезимдерди жандантып туруучу жанар тоодой дем, күч-кубаты ар бир ыр саптарында камтылган.

Залкар комузчу, кошокчу, чоң манасчыдан калган кайрыктар Алыкулдун калеминен кайра жаралып, көөнө тарыхыбыздын санжыргалуу барактарын бүгүнкү заманга бап келтире баяндаган кыска, нуска ырдастанга айлангандыктан «Алыкул Атажурттун акыны» деген түшүнүк эбак эле эл ичинде калыптанган.

Демек, Алыкул Осмоновдун чыгармачылыгына тарых, фольклор, этнография, экология жаатында көңүл буруу абзел.

Бул жагынан алганда Ысыккөлдүн Кырчын айылында жашоочу абабыз Эсенгул Мамыркул уулу үлгү болорлук өрнөк баштады. «Аккуу» ансамблине катышып, аспаптарына чейин жасап берип жүргөн, кырк жылдай кой баккан адам элдик ырларды, кийинки, обондорду комуздун жүрөк элжиреткен добушуна кошо созолонтот. «Чолпоната» дастанындагы ата менен кыздын армандуу окуясын тыңшап отурсаң:

«Ысыгы тоңбой көз жаштын,
Ысыккөл болуп жаралган» деген саптарына муюбай көр!

Алыкулдун комузу! деп Бишкектеги үйүнө илип кой. Комуз жөнүндө, эл тууралуу анчалык жазган акынды көрө элекмин. Менин урматтаганым ушул

болсун, деп, кызыл өрүктөн кыябын келтире чаап берген Эсенгул абанын комузу акынга карата болгон жалпы элдик маанайдын күбөсү катары да кастарлуу.

Ушул эле айылдын тургундары Намазбек Уралиев менен Орозбай Кенчинбаевдер да өзгөчөлөнгөн талант ээлери. Намазбек жүздөгөн залкар күүлөрдү тунжурай чертип отурганда ой сезимин кыргыздын кыйла тарыхы, окуялары ээлеп, аларга Толубай сынчыдан бешбетер көз салып отургандай сырдуу да, сүрдүү да. Намазбек заманыбыздын залкар комузчусу.

Ал эми Орозбай аганын темир комузда ойногону, бозүйдү келтире жасаганы «Манас-1000» маарекеси учурунда жалпы журтка дүң болгон.

Нукура элдик ушул үч таланттын жалпы дагы бир окшоштугу үчөө бирдей комуз чаба ала тургандыгында.

Комуздун үч кылы сымалданган таланттар көчү үзүлбөсүн!

Бишкек-Ысыккөл-Бишкек. 29/VIII-II /VIII 2002-ж.

АЛЫКУЛ ЧОҢАЛАЙДА

«Аксаткын менен Мырза уул» өндүү нукура элдик чыгарманы түштүк жергесинен таап келген акындын чыйырын улай сапар улоого эки нерсе бир кезде иштеп келген жерим Чоң-Алай өзүнчө район укугунун 10 жылдыгына чакырганы жана Венгриялык түрколог Даут Каранын фольклор топтоо ишсапары менен келиши эриш-аркак себеп болду.

Жыйырма беш жыл мурда мугалимдик билим менен барып, эл таанып, жер тааныган чөйрө-чөлкөмгө кайра жолугушуу, аралашуу абдан эле жагымдуу болгонун кантип, кандай айтса жарашарын да билбейм.

Мындан бөлөк дагы бир купуя сыр тоожандуу жүрөгүмдүн түпкүрүндө, дайыма түнөп, кусалыктын, сагынычтын алчыланган аргымагынан бешбетер, тизгин тарттырбай Алай тоолорун аралата Чыйырчык, Акбосого, Талдыкты ашыртып, андан ары Акбайталга жетелей, Улуу Алай тоолорунун ары жагындагы Мургаб, Хорогко алып барат да Памир тоолорунун чокусунан эки жакка көз салып, серп таштап тургандай абалга жеткирет. Памир десе Шомор атамдын элеси, Шомор десе Памир-Алай-Гималай тоолорунун көрүнүштөрү көкүрөккө көп өрүм камчыдай чабылып, ичимди тыз-тыз эткизе, боор этимди эңшерилтет... Анткени, атамдын армиялык милдет өтөөсү, жаштык күндөрү дал ушул көкмелжиген Памирде өткөн. Ошон үчүн тун уулу мага Памирбек деген улуу ысымды бекеринен койбосо керек!

Талдык ашуусунун эки тарабындагы эски жол нугун карап, атамдын жаштык элеси калган издерин кубалай өзүмө демөөр алам. Талдыктын чокусунан эле көрүнүп, ак мунарыктай келберсиген Желайдар тоо чокусу (Ленин пики), анын күнчыгыш тарабындагы Акбайтал ашуусу бозүйдүн көк тиреген түндүгүн элестетет. Ал эми Сарыташка жеткенден кийин ошол көк мелжиген аппак тоолордун айтып бүткүс кооздугу, укмуштай зордугу оозуңду ачтырат. Далай тоолорду көрүп, арасында болгонум менен жана убагында ушул өрөөндө жашап кеткениме карабай казкатар созулуп жаткан тоолорго моокум канбай карай бердим. Алардын көрүнүшү дүйнөнүн чатыры сымалданып жана ар кандай элестерди элестетип, жаратылыш менен адамдын ан-сезимин бир бүтүндүккө айлантып жаткансыды.

Ленин пики деп орусча айтылат экен. А кыргызча аталышы кандай болгон? деген күйөө балам Даут Каранын капилет суроосуна жооп таппай карайлаганымчы. Бул табышмактын жандырмагын Карамык айылынын тургуну Буркан Шамшиев эң бир кызык аңгеме куруп айтып бербеспи. Ошол опол тоонун жака белинде мал кайтарып жүргөн бала кезинде улуулардан уккан улама кеп көкүрөккө сакталып калган. Ой, тиги Желайдардын башын булут чалып, жел жүрө баштады. Камдуу тургула, мал-жанды алыска чыгарбагыла деп айткандары бекер эместигин эми минтип, өзүбүз алтымыштан ашканда сезип отурбайбызбы деп жайдары жылмайган Буркан аба акыркы мезгилде абарайында болуп жаткан өзгөрүүлөрдү өз айыл мисалында айта отурду. Бу киши менен мурда-кийин үй-бүлөгө чейин катышыбыз бардыгына карабай, (Буркан абанын жубайы Бурма эже аркалык, Чүйдөн болгондуктан эже, жезде деп калганбыз) Желайдар баянын эми угуп, билүүгө себепкер болгон Даут Карага рахмат.

Карамыктык 82 деги Алила Мамажунусовадан, согуш, эмгек ардагери Токтобек Мурзаевден, Бүбүсара Нышановалардан бата, кошок ж.б. элдик ырларды, макал-лакап,

учкул сөздөрдү тасмага түшүрүп, өздөрүн фотого тарттык. Амиралиев Сопу ажынын Каранары менен түшкөн элеси өзүнчө эле керемет. Буркан жезде жолбаштоочулук, гид-экскурсовод милдетин раса аткарып берди.

КАЛП АЙТКАН СӨЗҮ КӨП БОЛУП, КАНАТСЫЗ КАЛДЫ ЗАМАНА

Деген мазмундагы ырында азыркынын кыйчалыш көрүнүштөрүн кызыктуу салыштыруулар менен чагылыштыра төккөн 80 жаштагы Токтобек аксакалдын зиректиги, чукугандай сөз тапкычтыгы, керек болсо аялдардын образына кирип, обондорду, кошокту да ойдолото аткарып жибермеги, 1944-жылы медсанбатта жатканда сагынычтан жазылган ырларынан бери сактап жүргөн пукталыгы тандантты. Алима апабыз айткандай, мындан 5-10 жыл мурда жаздыртканда «Эңилип төшөк салып жүр, энкейип салам айта жүр» дегендей көп нерсенин узак учугу чубалмак. Кайдыгерлик, баамсыздык же жөн эле көңүл бурбоо көп нерсебизге кедерги экенин дайыма эле кеч сезебиз, өкүнөбүз... Дагы шүгүр. Алардын оозеки өнөрүн жазуу түрүндө уланткан жаштар бар экен.

Мен 1977-78окуу жылында кыргыз тили, адабияты сабагынан, жубайым Мистегүл тарых сабагынан мугалим болуп иштеген Ленин орто мектебинин жаны имараты 1985-жылы салынып, 680 окуучуну 53 агай-эжей окутат экен.

Мектеп жамааты менен жолугушуу сонунда Низамидин агай үйүнө кайрыла кетүүгө чакырганынан барганда анын кыргыз тили, адабияты мугалими катары Алыкул Осмоновго болгон таазимин байкап, өз көзүбүз менен көрдүк. Низамидин 1981-жылы КМУну бүтүргөн. «Эл агартуунун отличниги». Ыр жазууга куштар. Бир топ калыңдап калган колжазмаларын да көрдүк. Анын ичинен мени суктантканы, ойго салганы 2000-жылы жазган «Жоктоо» деген ыры эле. Аталган чыгармасын Алыкулдун «Үлпөт ыры» менен Чонказаттагы оор жоготуулар айынан Алатоого армандуу кайтып келаткан Эр Манастын ички трагедиялык абалын өтө тереңдикте, көркөм деңгээлде жуурулуштурганы чоң чеберчилик табылга экендигинде талаш жок. Эгерде, Алыкул фольклордон өзөк таап, классикалык поэзияга айлантса, Низамидин инибиз азыркы поэзияга фольклордук ыкманы орду менен олжолуу пайдаланган деген тыянакка келдим. («Жоктоо» ырын 245-247-беттен окуңуздар.)

P.S: Карамыкта, Дарооткоргондо иштеген жети жылыбызда чоңалайчылар менен жакын туугандай мамиле күттүк. Алардын арасынан Абдыгапар менен Идаят, Тажидин аке менен Базар эже, айтылуу Жамбы эжеке жана Кудайбак агай менен Ташмама эже, Мамыт, Асамидин агай, Сулайман, Момон агайлардын, Айымпаша менен Кудайназардын, Муса жана Бакир агалардын, эки Айнагүл жана Бурма эжелердин, Аппай аке жана Бурхан, Жээнбек жезделердин жана аттары аталбай калган дагы далайлардын бизге деген ыйык, ысык мамилелерин эч качан унутпайбыз.

«ЧЕРТИЛБЕЙТ, КҮҮГӨ КЕЛБЕЙТ ЧЕБЕР КОЛСУЗ»

Алыкулдун ушул сабына бап келген көрүнүштү Чоңалайдын Кызылэшме айлындагы комузчу, аткаруучу Акимбеков Буркан аксакалдын Токтогул менен Атайдан Болуш Мадазимовго чейинки эл чеберлеринин чыгармаларын чыпчыргасына чейин дадил аткарган таасын талантынан баамдадык. Күзгү маалдагы түшүм жыйноо аракетинде картошка казып жүргөндүктөн, барбайган эки алаканын каккылай, жайдары учурашты.

Ал-жай сурашып, максатыбызды уккан соң далис терезесинде турган комузду ала дароо эле черте баштады. Демейки, кыл ордуна өтүк жамай турган кара жипти эле чыйралта тагып алганы тандантты. Кара кылды какшатып, улам бир күүдөн кайрып, кээде обондуу ырлардан созолонто баштаган Буркан акага оозубуз ачыла эле карап калыппыз.

Кетмен чапкан балбан колдорунун шадылуу манжалары да кызып, ийкемге келдиби:

Кана, агайлар айткыла, күүдөн баштайынбы же ырдан таштайынбы дегенчелик мааниде улам бизди карай мукамдуу обондорду оболото берди.

Биз да алгачкы таңданып, абдыроодон арыла «тигини чертсеңиз, муну айтсаңыз, ырдасаңыз» дегенге өтүп, диктофонго жаздыртып, фотоаппаратка тартып жаттык.

Убакыт кандай өткөнүн билбей, комуздун коңур, назик жана сырдуу дүйнөсүнө ушунча куштарлана кирген экенбиз, ошол жазылган ыр, күүлөрдү Чоңалай-Ош-Бишкек жолунда Гамильбек кайним айдаган «Мазда» машинасынан кайра-кайра угуудан тажабадык. Кийин аны кыргыз радиосунда да угуздук. Ушул өрөөндө накта кыргыз турмушу сакталыптыр деген Даут Кара ыр-күүлөрдү Венгриядагы этнофольклор фондуна алып кетти.

Азыр да алыска сапар аттанганда ошол тасманы автомагнитофондон угуу адатым.

«Чертилбейт, күүгө келбейт чебер колсуз» демекчи, комуз черте албаганыма арданганымды залкар күүлөр менен торгой таңшык обондорду жактырып, жантагымдан жата кала угарым менен актап жүргөнсүм...

Дарооткоргондогу райондук маданият үйүнө ысымымды койсоңор десем «Сиз тирүүсүз да» деп тамашалай кеп жуутпайт, бачагарлар... Ой, тиги Усубалиевдин деле көзү барында атын атап, коргоо комитет түзүп коюшту го десем үндөшпөйт деген Буркан аксакалдын талантына таазим. Ушундай улуу адамдар кыргыз өнөр көчүн улантып, XXI кылымга жеткиришкенине ырахмат! (Кийин уксак аксакалдын тилеги ишке ашыптыр.)

Бишкек-Асылбаш-Чоңалай-Бишкек.

19-22-сентябрь. 2002-ж.

КАЛАЙЫККА ЫЛАЙЫК

Деген накылды жашоосунда, чыгармачылыгында пир туткан Тургуналы Молдобаев агабыз жаңыланып, жасалгаланып жаткан Алыкул үй-борборуна акындын Акбозатын жетелеп келгендей эле иш жасады. Муну менен мурунку иштерди улай, кийинкилерге өрнөктүү жол чапты. Атайын чакыртпай, «кел, бери» дедиртпей эле өзү элүү канча жыл мурда, экинчи курста сатып алган китепти кирдетпей, тытпай сактаган боюнча алып келип отурбайбы. Бул китеп Алыкул Осмоновдун 1949-жылы кыргыз тилинде жарык көргөн «Жаңы ырлар» жыйнагы. Тилекке каршы, асыл акыныбыздын эне тилиндеги акыркы мээнети. Китепканалардан таппай жана мукаба сүрөтүнө да зар болуп турганда Тургуналы аганын Алыкул үйүнө акмандайы жарыла кирип келгенин кантип унутайын. 1967-жылы чыккан Алыкул библиографиясы жана өзүнүн «Калайыкка ылайык» накыл-ойлор топтому да Алыкул үй-борборунун китепканасы үчүн өтө баалуу.

Ушул руханий улуу угутту бир жерге топтоо салымын баштагандардын көчбашы- акын менен Токмоктогу балдар үйүндө 1927-жылы түшкөн сүрөтүн берген Рахилия апага, Айдай Жигиталиеванын сүрөтүн алып келген иниси Аскен Осмоналиевге, Саякбай, Аалы, Жусуп, Мукай, Кусейин өңдүү залкарлардын, алардын зайыптарынын жана Алыкул менен педтехникумда чогуу окугандардын, өзүнүн аймончок кезин чагылдырган фотолорду жана акындын атактуу 3 томдугун өтө ызаттоо, колтамга каалоосу менен XXI кылымдагы кыргыздарга белекке тартуулаган басмасөз ардагери Курман Кыдырбаевага, педтехникумдагы курсташы Шайык Жамансариевге эскерүүлөрү, ырлары, сүрөттөрү жана китептери үчүн Алыкул күйөрмандары атынан миң мертебе рахмат!

Бул руханий саамалыкты уланткандар арасында чыгармачылыктын ар кайсы багытында бараткандардын бардыгы акындын талантына, жаркын элесине болгон улуу таазимди тастыктайт.

Алыкул боюнча эки тасмасы менен эл аралык деңгээлдеги киносыйлыктарды жеңген Сагынбек Ишенов агабыз берген үч картина, акын каза болгондо көчүрмөлөнгөн беткеби, Жамбул Жумабаев 1990-жылы дубал календарга тарткан портрети, акындын педтехникумдагы кезин көркөм дүйнөгө айланткан Таалай Курмановдун эмгеги, башка жардамдары, Кыргыз билим берүү институт атынан Сулайман Рысбаев тартуу эткен портрети (худ. С.Төрөбеков) акындын үйүн көркө чыгарып турганычы.

Ал эми Виктор Арнольдович Шестопал Алыкулду үй-бүлөсү менен урматтаганы, өзү Каптал-Арыктагы эстелик автору, жубайы Насипкан Исмаилова драмалык актриса катары Грунья Савельевнанын ролун аткарганы жагынан айырмаланат. Мындан тышкары акындын үйүнө бюстун эбак эле даярдап, өтө сүйгүнчүлүк менен тартуу эткеничи.

«Акын жана ажал» спектакль автору Кадырбай Мамбетакуновдун жубайы жана Алыкулдун талантын аздектеген эжебиз Базаркүл Кусейинова материалдык колдоосу менен бирге Кадырбай аганын мурасы «Жолборс терисин кийген баатыр» пьесасынын колжазмасын бергенин баса айталы.

Эл арасындагы ушундай мурастарды чогултууга шарт түзгөн, уюштуруу маселесин жөндөөгө демөөрчүлүк көргөзгөн уюмдар менен инсандар да арбындыгы Алыкулдун Атажурт деген улуу деминен экени эч талашсыз.

Бишкектеги үйүн кайра сатып алуу боюнча демилгени колдоп, вице-премьер кезинде чечкиндүү аракет жасаткан О. Ибраимов, тонолгон эстелик тегерегин ондоткон Бишкек мэри М. Керимкулов, «КапталАрыктагы музейи» буклетин чыгарууда көмөктөшкөн М. Жангарачева (Чүй облусунда иштеген маалы), көчөсүн эски асфальт менен ондоткон Бишкек мэриясынын жол куруу департаменти (К. Алыкулов) жана көрктөндүрүү, жасалгалоо милдетин моюндаган Ленин райакимчиликтерине, ремонт ишин илгерилеткен Бишкек шаардык калкты ишке жайгаштыруу департаментине эл ыраазы.

Төмөнкү эки инсандын бири жекече, экинчиси кызматтык деңгээлде өзгөчө иш жасаганын айтпасак жарашпас. Каптал-Арыктагы мемориалдык музейдин айланасына 35 аккайың жана сейилбак отургузуу, жол боюндагы көрсөткүчүн орнотуу демилгебизге колдоо, балдар үйүнө жардамдашуу сыяктуу өнөгөлүү өрнөктү көргөзгөн, АКПСБ төрагасы, эл депутаты Муратбек Мукашевдин аракеттери аңыз кепке айланып калды. Тагдыр кыйчалышында акындын агадил саптарынан кайрат, күч алып, турмушунун

кийинки тилкесине ишеним менен кадам таштаганын ырастоо максатында Бишкектеги үйүнүн оңдолушуна да кыйла салым кошту. Акын боюнча эмгектенгендерге да көзкырын сала жүргөнү алыкултаанууга да көмөктөшкөнү деп ойлойм.

Демейде, тууган-туушкан, жердештигине же ар кандай шайлоолорго карап кайрымдуулук жасоо, жардамдашуу дарты боорубузду жанкашайта кактап турат эмеспи. Мындан тышкары айылдык, шаардык жана «кыргыз», «киргиз» деп руханий жаатташып кетмей итоорубуздан сакая турган түрүбүз жоктой.

Бул жагынан алганда Курманбек Салиевич Бакиев баатырдык эле иш жасады. Орусча окуп, Россияда жогорку билим, тарбия алган, орус туугандардан кайынжурт тапкан бул адамга акын жөнүндө, анын кыргыз адабиятындагы ордун Лермонтов, Есенин, Пушкин мисалында атайын маалымат берүү, Алыкул үйүнө 2000-жылы 22-июнда чакыруу чечкиндүү чечим чыгарууга руханий түрткү берди. Ошентип, Чүй облусунун губернатору кезинде көргөзгөн демөөрчүлүк жардамы акындын Бишкектеги үйү оңдолушунун, Алыкулдун өз үйүнө «кайтып келишинин», тиешелүү экспонат ж.б. баалуу нерселердин топтоло баштоосуна, алыкултаануунун XXI кылымга уюткулуу кадамын таштоосуна зор көмөк эмей эмне?!

Кошо колдогон губернатор орунбасары Т. Сулайманов, облкеңеш төрагасы Т. Рахманов агаларга да акын арбагы ыраазыдыр.

Айтылган иштер Алыкул Осмоновдун 90 жылдыгына карата (2005-жыл) даярдыктын башталышы жана 75 жылдыгын өткөргөндөрдүн өрнөгүн улантуу катары саналмагы ырас түшүнгөндөргө. Кыргызстан КП БК жана Кыргыз ССР Министрлер Советинин атайын токтому негизинде 75 жылдык 1990-жылы эң жогорку деңгээлде уюштурулганы жадыбызда. Каптал-Арыкта мемориал музейи ачылып, эстелиги орнотулган, Бишкектеги № 9 китепканага ысымы коюлган.

Орус тилиндеги ырлар жыйнагы (К. Бобулов), «Мезгил жана Алыкул», китеби, буклет, календарь (П. Казыбаев) сыяктуу басылмалар жарык көрүп, жаңы спектаклдер: «Акын жана ажал» (К. Мамбетакунов) «Алыкулга таазим» (М. Сейталиев) коюлуп, документал тасма (Л. Турусбекова) тартылган эле.

Ошондогу Маданият министрлиги, музей кызматкерлери, Жазуучулар союзу «Ленинчил Жаш» гезити баш болгон басмасөз жана жалпы интеллигенция, коомчулук экспонат топтоо, музейди жасалгалоо жана маданий, илимий иш-чараларды илгерлетүүдө өтө жигердүүлүк көргөзүшкөнү өзүнчө санжыра.

Ал убактагы партиялык, советтик жетекчилер В.Үсөнова, К. Көкөев, Ж. Түмөнбаева, М. Шеримкулов, А. Масалиевдердин жоопкер, уюштуруучулук мамилелери да оң натыйжа бергенин унутпайлы.

Ошол маараке кыргыз адабиятынын аксакал акын, жазуучуларынын, Алыкулдун калемдеш замандаштарынын, анык күйөрмандарынын башын коштурганы менен да маанилүү. Ошол күндөн бери көзү өткөндөрдүн жаркын элесине таазим эте, жаткан жерлери жайлуу болсун деп, пенделик парзыбызды аткара жүрөлү.

Панфилов районуна жетекчилик кызматка дайындалгандар же ошол тараптан депутаттыкка шайлангандар да көбүнчө Алыкулга карата жасаган мамилесине жараша айтыларын эшитип калабыз. Мында мурдагы райкомдун биринчи секретарлары, кийинки акимдер жөнүндө кеп болот. Алардын арасында жогоруда аталган К.

Көкөевден тышкары Г. В. Давыденко, А. Райымкулов, К. Наскеевдин, Ж. Ажыбаевдин ысымдары өтө ыраазылык менен эске түшөт.

Акындын Бишкектеги үйүнүн соңку жасалгалоо, ондоо иштеринде «Мекеним Кыргызстан» (У. Барктабасов) кыймылы да иштиктүү көмөгүн көрсөттү. Бишкек мэри А. Ногоев «Мезгил жана Алыкул» китебинин ушул экинчи басылышын чыгарууга чыныгы атуулдук мамиле жасаганына чоң рахмат! Мындай азаматтардын өрнөгү улана берсин.

КАЛЫК КАШАЙТСА, ЫРЫСКЕЛДИ ЖЫРГАТТЫ

Көпчүлүк аспиееттеп, ыр саптарын макал, лакап сымалданта жагдайга жараша колдоно билерин, жалпы чыгармачылыгын аспиееттеп барктарын билген менен, кээде мындай акыбалдын тетири жактары да болорун өз башымдан өткөргөнүм бар.

Чачтарачка барып, эптүү кыймылдаган жаш жигитке чач алдырмак болдум. Илбериңки кыймылы, жанагы үксүгү башты такшалган скульптордон бешбетер көркүнө чыгарган талантына ыраазы боло, ысымын сурасам: – Калык деди.

– Оо, ата-энең улуу төкмө акындын шыпаасы жуксун деген го. Калык деген ким экенин билесиңби?

Ортодо далайга созулган тынымдан соң, алиги ишеничтүү иштебаткан жигит:

- Билбейм, деп, кандайдыр кыжаалат жооп берди.
- Орус мектепте окугандырсың?
- Жок, кыргыз эле. 8-классты бүтүрүп, анан ушул кесибим боюнча окугам.
- Мектепти каерден бүттү элен?
- Жайыл районунан.
- Анда Алыкулдун жердеши турбайсыңбы. Ал ким экенин билерсин?

Илбериңки Калыгым ого бетер шалдая түшпөспү... Кыскасы, акын Алыкул жөнүндө да жөндүү маалыматы жоктугу бир чети таңдантты, капалантты. А балким акын тууралу жетишерлик сөз болбой, тандалма томдору түгүл, айрым чыгармалары деле балдар үчүн көп нускадагы китепчелер түрүндө чыкпай жатканынан улам ушундай «унутуу» шарты түзүлүп жатканы китеп тармагынын кемчилиги эмеспи деп да ойлойт экенсиң. Чындыгында эле кенже, тестиер жана жаштар үчүн атайын чыгарылган Алыкул жыйнактары жок эмеспи. Башкалардыкын деле бастырса бөбөктөргө зор белек болмогу жалганбы?!

Ошентип, Калыктын Алыкул маалыматын ачайын максатында буклет алып барып бердим да «эмки келгенче окуп, ырларынан жаттап тур, сурайм» деп кеттим.

Кийинкиде барсам өмүрбаянын боолголоп билгени менен ырларынан жок дегенде 4-5 сап жатка айтканга жарабады.

«КЫРГЫЗ ТИЛИН» АЛА КЕЛСЕҢИЗ

Бишкектеги Алыкул Осмонов атындагы №68 мектеп-гимназиянын 1993-жылдагы бүтүрүүчүлөрү акындын эстелигин мектеп астына:

«Бүт дартыңды өз мойнуна алайын,

Сен ооруба, мен ооруюн Ата Журт» деген айтылуу ураан саптарын жазуу менен тургузушкан. Ошол эстеликке дагы бир ирет таазим эте, мындай баса бергенде башталгыч класста окуган бир бала шашыла жүгүрүп келип, салам айтты да акын жөнүндө билгендерин жобурап, билбегендерин сурай баштады.

2-3-класстын деңгээлинен алып караганда анын айтып жаткандары, кызыккан нерселери олуттуу эле. Экөөбүз пикирлеш боло, ал турмак ата-баладай кол кармаша атжалында маек куруп бараттык. Демейде жаным сала жүрчү Алыкулдун «Балдарга» деген китеби жоктугуна катуу өкүндүм. Мектептен улуттук банкка жеткенче экөөбүз сырдакана болуп калдык. Ырыскелди 3-класста окуурун, Алыкул жөнүндө эжейи көп айтаарын, акындын ырларына обон чыгарган айрым обончу, композиторлор, аткаруучулардын жагар-жакпасына чейин айтканына маңдайым жарыла сүйүндүм.

– Сен азамат экенсиң. Алыкулдун китебинен алып барып берем десем Ырыскелди: – «Кыргыз тилин» да ала келесизби деп алыстан үн сала колун булгалай жолдун ары жагына жүгүрүп өтүп кетти.

Анын ушул добушунан «Кыргыз тилин эң биринчи орунда ала жүрөлү» деген чакырык жаңыргансыйт сезимге.

Ошентип, Ырыскелдиге ана барам, мына барам дегенче акыркы коңгуроо күнү да болуп калыптыр. «Кыргыз тилин» таппаганымды эскерттип, Алыкул китебин, ал жөнүндөгү түстүү буклеттерди класста тапшырып, Алыкул боюнча уюткулуу иш жасаган Айгүл эжейине, окуучуларга да рахмат айтып, ыраазычылык билгизүүдөн улам көңүл күшү көкөлөгөн жагдай түзүлгөнүн жалпыбыз туюп турдук.

Анткени, Ырыскелдидей бөбөктөр суктанып, шыктанып турса Алыкулдун ырлары түбөлүктүү болмогу, кыргыз тилинин кунары артмагы талашсыз да.

2005-ж. 24-май.

ТИССАДАГЫ КЕЧ

Куманстан же байыркы кыпчактардын азыркы Мажарстандагы борбору саналган Карсак калаасынын даңазасын ааламга болбосо да түрк дүйнөсүнө дүң кылган Коңур Мандокинин коло коңгуроонун коңур үндүү добушундай сүйлөгөн сөздөрү ХХ кылым сонундагы кыргыз, казак журтуна өтө таасирдүү эшитилип, элдин өз тилине, дилине кайрылуусуна руханий үгүт жана улуттук дөөлөт, нарктардын көрөңгөсүн көкөлөткөн ураан болгону жадыбызда.

Тилекке каршы бул илимпоз 1992-жылы 48 жаш курагында күтүүсүздөн каза таап, сөөгү өз керээзи боюнча Алматынын Кеңсай көрүстөнүнө коюлган. Ондогон кылымдарда европалык маданиятка ооп, тили да, дини да дээрлик өзгөрүп кеткен кыпчактардын байыркы көчмөндүк уңгусун кайра табуусуна ынтызарлыкты ойготуп,

алардын чыгыштагы тектештери менен байланышты кайра жандандыруусуна жанын үрөгөн Иштван Коңур Мандокинин көзү тирүү болгондо, 12жыл ичинде тюркология илиминде жана көчмөндөр байламтасында эн зор өзгөрүүлөр болуу менен 60 жылдыгы евразия деңгээлинде белгиленмеги турган иш эле го...

Кыргыз, казак тилин Мажарстанда (Венгрия) кызмат өтөп жүргөн жоокерлерден үйрөнүп, анын негизинде калган түрк ж.б. тилдерди изилдөөчү, ири окумуштуу-тюрколог деңгээлине жетүүгө не деген мээнет, аракеттер жумшалбады!

Урматтуу ушул инсандын 60 жылдыгын белгилөөнү колго алган Мажар академиясы, ELTE университети жана Будапешт мэриясынан чакырык алган соң, Сорос-Кыргызстан фондунун жол кире акысын төлөп берген көмөгү жана «Мажарстан маржандары» китебин чыгарууну каржылаган Бишкек мэриясынын Маданият департаментинин деми менен сапарга аттандым...

«Коңур Мандоки-60» иш-чарасынан тышкары негизги максатым Алыкул Осмоновдун жыйнагын мажар тилинде китеп кылып чыгаруу эле. Коңур аганын курдашы, пикирдеши Буда Ференц Будапешттеги эстелик тактанын ачылыш салтанатына келбей калгандыктан, борбор калаадан 150 чакырымдай ыраактагы Тиссакечке деген чакан шаарга барууга туура келди.

«Орфеус» басмасынан телефон менен сүйлөшкөндө көбүнчө орусча, кыргызча «Ассаломалейкум, жакшы, жакшы» дегенден башкага жарабай толкунданган адамды жарыткан деле котормочу эмес го деген түпөйлү ойдо калгам.

... Күн кечтеп калганда Буда аксакалдын үйүн издеп таптык. Аксакалы жүзүн тегиз каптап, биздикинен бешбетер жүлжүгү көзү күлүп-жайнап турган жапалдаш бойлуу, алтымыштан ашып калган жылдыздуу адам дарбазанын эшигин ачты. Ассаломалейкум, Буда ага, кандайсыз? дегениме: Валлекумассолам, жакшы, жакшы! деп кучагын жая калбаспы. Эзелтен бирге өскөн, ортодо далай мезгил көрүшпөй калган эски тааныштарча көкүрөк тийгизе, айдалыдан таптай учураштык. Экөөбүздүн башыбыздагы калпактар калдайган тоолордун катарлаш чокусун элестетип турду.

Каракалпагына көзүм түшкөндө: – Кыргызстанга барганда кийгизишкен аппак калпак эле. Он беш жылдан ашып кеткен убакыттын ыкчамдыгын карасаң. Дайыма кийип жүргөнгө ылайыктап карага боеп койгом. Үйгө өтүңүздөр! – деп жан-алы калбаган мажар акынды өзүбүздүн эле акын агаларга окшото босогосун аттадым. Астанада жаткан чоң ити да кыргыздын барак жүндүү тукумундагы дөбөтү сымал балпайып, камырабайт.

Жупунураак, бирок кандайдыр жылуулугу бар менчик үйдүн төркү бөлмөсүнө кирип, отурабыз менен: – Куш келипсиздер! Биздин шартта шараптан бир чөйчөк алып жиберет, анан калганы болот, маанайында чебелектеген үй ээсинин сыпайгерчилигине таң бересиң.

Будапештке салыштырганда бул жер тыптынч, шаардын күн чыгыш тарабында мелмилдеп агып жаткан Тисса дарыясындай мемирейт. Нандын даамы да жердин анык касиетин сездире, улам-улам жегин келет. Баарын эле өзүбүздүкүнө салыштырып жибериптир дебегиле, бирок бул токоч саман жагылып бышырылчу айыл-ападагы дандыр нандын өзүндөй эле.

- Кыргыздарды сагындым. Сөзүңөрдү уккум келет. Кандай сонун тилиңер, дүйнөдөгү эң көлөмдүү жана мазмун-мааниси терең эпосуңар бар. Ушундай кереметти, оозеки

адабиятты сактап калган элдик таланттарга рахмат. «Токтогул-125» жылдыгына барганда, котороюн деген ниетте «Манастын» Сагымбай вариантын ала келгем. Бирок, бала-чаканы багуу маселеси жана мурдагы социалисттик түзүлүш ыдырашы бул зор үмүттү үзүп койду... дегенде Буда аксакалдын буудай жүзү күнөөлүүдөн бешбетер кубарып кетти.

Үч кыз, үч уул жана үч неберени багуу, тарбиялоо үчүн чынында эле не деген эрк, эмгек, мээнет керек.

Көрсө, биз бая эшиктен киргенде эле менин неберем Шомукеге мынчалык өнтөлөп, эрkelете, бала менен бала боло ойноп, жыргап жаткан сыры ушунда экен. Анын үстүнө балдарынын баары чоңоюп, үй-жай күтө бөлүнүп кеткендиктен, неберелердин келишин чыдамсыздык менен күтөөрүн, алар келгенче жалгызсырап кетерин, ошол букту анан чыгармачылыктан чыгарарын айта бажактаган бактылуу ата, чоңата, таятага суктанбай көр. Ылайым, бала-чакасы аман-эсен, бар болсун!

...Ошентип, баарлаша бара-бара Алыкул маселесине жеттик. Жанатан берки кыргызча, мажарча, кээде гана орусча сүйлөшүп отуруудан уламбы, Алыкулдун ырларын окуй, айрым жерлерин дароо эне тилинде окуй баштады.

– Ата, бул киши эмитен эле которуп кирди го?! деп бир чети таңданган, көбүнчө сүйүнгөн Аида кызымдын ошондогу бажырайган абалы көз алдымда.

Мен да көркөм окуп, кыргыз ыргагын кулагына салайын, кандайдыр кызыгууну арттырайын деген максатты көздөдүм. Ынтаа менен угуп жаткан Буда акынга Алыкулдун:

Мен тансам: жаштан танам, ырдан танбайм,
Ыры жок өмүрүмө канааттанбайм.
Кудайга миң мертебе калп айтсам да
Ырыма бир мертебе калп айта албайм

деген саптарын жатка айтып, бул анын чыгармачыл урааны болгон десем «фантастик, фантастик» («укмуш, укмуш») деп тандана, эки-үч сыйра кайталатып укканына машырланганым айт.

– Алыкул кыргыздын Петефиси, экөөнүн тагдыры, патриоттук духу, Атажурт, эркиндик, азаттык жана махабат деген сезимдери дээрлик окшош деп айткан Даут күйөө балам ортого ойлордун жаны тутамын таштабаспы.

Шандор Петефинин 1957-жылы кыргызча чыккан жыйнагын көргөзгөнүмдө мажар акындын жүзү албыра, бала кыял мүнөзү огобетер шаттана:

– Эгерде, бул китеп кайра чыгарылса Петефи эмес, Петөөфи деп кыргызча эле жазсаңар. Анткени биздин тилде да созулма өө бар деген омоктуу ондоо, сунушун айтты.

Алыкулдун балдар жөнүндөгү ырларын окуп жатканыбызда, ортодогу Шомуке ушул үч акындын ортосуна жагылган шамчырактай жышаан болуп, чыгармачылыктын колдоочу периштесиндей канат каккылап жатканына ичимден тобо келтирип жаттым.

– Мүмкүн болсо Алыкулдун мажар тилиндеги жыйнагы эмдиги жылы, 90 жылдыгына карата чыгып калса, Шандор Петөөфиникин биз быйыл кайра бассак сонун болор эле деген ниетиме Буда аксакал колдон келишинче аракет жасарын, убакыт чукулдураак экенин кеп арасына кыстара: Эгер, Даут жардамдашса тез эле бүтүрөбүз, ээ! деп ага жылмая караганда, Алыкулдун чоңдор жана балдарга арналган жыйнагын кыргыз-мажар тилинде кармап тургандай кубанганымчы...

Сагымбайдын «Манасына» Ашым Жакыпбектин «Теңири Манас» романы кошулганын көргөн Буда Ференц китепке тооп эте, маңдайын тийгизгени да сезимди дүркүрөтүп жиберди.

Котормо акысын берүүчү китеп фондунун шарты катаал экен. Котормо толук которулуп бүтүп, колжазма китеп түрүндө чыкканда гана гонорар төлөнөрүнө карабай макул болгон акын Будага Алыкул күйөрмандары атынан алкыш айтыш аздык кылар.

«Манаста» айтылгандай Жердин түбү Желпинишке (мажар жергеси) атайы барган максатымдын бири Петөөфи, Алыкул китептерин чыгарууга көмөктөштүк, өнөктөштүк жардамын көргөзгөндөргө чоң рахмат айтуу менен ушул аруу ойлорду турмушка ашырууда да бирге болобуз деген зор ишеничим бар. Алар Миклош Яцкович (мажар элчиси), Дора Карой Мажар китеп фондусунун төрайымы, Даут Кара Шомфаи тюрколог, К.Мандокинин шакирти, Деак Ласло «Орфеус» басмасынын директору жана акын Буда Ференц.

Акындын руханий дүйнөсү менен дүйүм тамагына карк болуп отурганыбызда жубайы иштер боюнча кечигип жатканын, бизге жолукпай каларына өтө өкүнгөнүн билгизе телефон чалды. Ал кишинин бизге деп атайы жасап кеткен даамдуу тамагына рахмат айта, буйруса китептин бет ачарында жолугушалы деген тилекти билгиздик.

Эл орунга отуруп калган маалда эшикке чыксак, февралдын ачык асманында сары жылдыз балбылдап калган экен. Байыркы көчмөндүк каныбыздан уламбы же Буда Ференцтин ушунчалык жароокерлигиби же лепилдеген жеңил кыймылыбы, айтор кыйлага чейин коштошо албай турдук.

– Ай, Шомуке сени алып калайынбы. Менин неберелеримдей ысык экенсиң. Алар чоңоюп калгандыктан сенчелик эркетпей калбадымбы – дегенде үнү каргылдана бизди деле кетиргиси келбегендей чебелектейт.

Машинанын каалгасын ачып жатканда асмандагы алиги балбылдаган жылдызга назарым кайра бурулуп: Алыкулдун адабий жылдызы Мажарстан маданий асманында жаркырасын! деген батаны, үмүттү ичимден кайталап жибердим.

Буда Ференцтин колун булгалай, дарбаза алдында калган карааны Тиссакечкенин кечки үрүл-бүрүлүнө төнүп баратты. Ошентип, бир топтон кийин чыкканыбыздан улам жана кичбөбөк Шомуке чыргоолоно баштагандыктан Даут дангыр төтө жол үчүн 10 доллар төлөй, Будапештке зымырылдык.

Эскертүү: Карсак деген сөз кыпчак тилинде талаа, чөлдүн түлкүсү дегенди, Тиссакечке Тисса кечүүсү, кечмеликти, Кечкемет дегендин кечкеси эчкини, экинчи бөлүгү талаа дегенди түшүндүрөт экен. Мындай түбү бир түпкүрдөгү окшоштуктардын уңгусу байыркы көчмөн турмуштун жалпылыгына барып такалары анык. Мисалы, бозону, быжыны кайсы эле европалык эңсесин.

Бишкек-Будапешт-Бишкек, 2004-жыл, февраль

«ЖЕҢИШБЕК» – АЛЫКУЛДУН ЧОЛПОНУ

Дүйнө өмүр, уул бердиң бала бердиң,
Дүйнө өмүр, алоолонуп жана бердиң.
Неге сен алыс кеткен сапарыңан,
Ээриң жок жайдакталып кайра келдиң?

*А.ОСМОНОВ, «Жеңишбек» поэмасынан. * * **

«... Жеңишбек Алыкулдун чолпону» деген жазууну жазуучу-манасчы, «Теңири Манас» роман автору Ашым Жакыпбектин күндөлүгүнөн окуу менен, ХХ кылымдын элүүнчү жылдардагы студенттеринин дээр деңгээлине суктанбай койбойсуң. Ошолордон, 60–70-жылдардагы кыргыз адабияты менен искусство кереметин жараткан таланттар чыкканы да бекер эмес экен. Бул өзүнчө чоң сөз.

Ашым Жакыпбектин сценарист-жазуучу катары калыптанышына Алыкулдун таасир эткенине күндөлүгү күбө өткөнсүйт.

Эмесе, окурман журт менен бирге ошол ойлор үзүмүнө ортоктош бололу.

* * *

Бүгүн Алыкулдун китебин кармап отуруп, сонун ишке туш келдим. Алыкулдун тандалган жыйнагы Москвадан чыгыптыр. Карап көрсөм, тандалган деген аты болгону менен далай сонун ырлары, поэмалары кирбей калып, кээ бир жакшы, бирок жогоркулардан сапаты төмөнүрөөк ырлары кирип калыптыр.

Экинчиден, кээ бир ырлары начар которулган. Үчүнчүдөн, көпчүлүк ырларынын орусча котормосунда кыргызчасындагыдай адамды тартып туруучу таттуу, магнит күчү сезилбейт – оригиналдуулукту жоготуп койгондуктан, жалпы эле жакшы деген акындардын деңгээлинде калган.

Чынында ырдын поэзиялык толкундуулугу жагынан Алыкулдайлар бирдеп саналат....

Мына ушулар жөнүндө пикир, макала жазайын дедим эле. Бирок, ал азырынча башка бир чоң ишке орун бошото берди. «Мырза уулу» Алыкулдун сонун поэмаларынын бири – анын башка сапаттарына кошумча фольклорду эң сонун пайдаланышы жанды эргитет.

Ушул поэма боюнча киносценарий жазалы деген ой – «мальчишеская мечта» болуп калды... Бирок, ойлоп отуруп бир нерседен токтодум: «Мырза уул» түштүктөн алынып жазылган, элдин диалектилик ж.б. көп турмуштук, духовный кичине айырмаларын, тилин билиш керек. А мен билбейм, Түштүктө болбогом. Барып келүүгө эмес, азыр курсакка тыйын жок...

Турмушка өкөнөп коюп, «Жеңишбекти» окуй кеттим. «Жеңишбек» Алыкулдун чолпону. «Жеңишбекти» окуп отурсаң эрте жазда көл жээгиндеги атыр жытка мас болгондон да аша кетесиң...

«Жеңишбектей» таттуу-рахаттуу аба жок, болсо да аз.

Ошентип, «Жеңишбекти» экранга «чыгаргым» келди.

*Бул багытта тажрыйбам жок болсо да бел байладым, ким билет эмне болорун...
Эгер, чебердин колуна түшсө укмуш эле болор эле!*

Ошентип, «Жеңишбек» киносценарийин бүгүн баштадым.

Бардык күчтү, албетте, жакшы кылууга жумшайм...

Бирок, билбейм кандай чыгарын.

Ашым Жакыпбек, 1955-жыл. 6-8-ноябрь.

* * *

Бул ою ишке ашкан-ашпаганын дагы иликтеп көрөбүз. Ал эми Ашыке кийин «Кыргызфильм» киностудиясынын Башкы редактору катары көптөгөн тасмалардын таасирдүү чыгышына зор салым кошкон. Ал эми өзү жазган сценарийлер боюнча «Айдагы жезкемпир», «Ысык-Көлдүн кызгалдактары» кинолору тартылган.

Демек, Алыкул Ашыкеге сценардык шыктын, Бексултан абага драмалык жанрдын дүрмөтүн жакканы туюлат.

– Ошол тандалмага рецензия жазып, «Л.Г.»га жиберсем жарыялабай коюшту. Котормону өтө сындасам керек. Чыкпай калганына деле бир чети сүйүнөм. Анткени, ага шерденип адабият сынчысы болуп кетишим мүмкүн эле. Редакциянын жообун тапканга, кол жазмаларды аңтарганга чолом жок, дейт Бексултан Жакиев Ашыкенин күндөлүгүнөн улам уланган кеп тизгинин тарта.

Ооба, Алыкулдун таасирине берилбегендер деле учурашы мүмкүн. Ал эми таалимин алгандар Алыкулдук ойдон жаңы ой серелерине көтөрүлө алышабы? Кеп ушунда. Ал эми Алыкулдун согуш темасындагы «Бүкөнтай», «Үлпөт ыры», «Покрышкинге», «Майдын түнү», «Чолпонбай», «Жеңиш ыры», «Күлүйпа» сыяктуу бөлөк чыгармалары да согуштун трагедиялык маңызын ачкан өзүнчө бир түрмөк. Ушулардын туу чокусу же Ашым Жакыпбек атаган философиялык ой чолпону «Жеңишбек» эмеспи.

Ошентип, Алыкул өзү эл арасынан «Аксаткын менен Мырза уулдай» элдик чыгармаларды алып чыкса, анын айтылуу «Жолборс терисин кийген баатыр» котормосу элдик ырларга айланып кеткени да кызыктуу.

Анда эмесе элдик чыгармалардын жыйноочусу, коомдук академик Калмурат Рыскулов аксакалдын жарыялана элек «Ок аралаган ырлар» козжазмасын барактап көрөлү. Автор 1928-жылы Алабукада төрөлгөн. 1955-жылы Ош пединститутунун филология факультетин бүтүрөт. 1948-жылдан бери чыгармачылыктын чыйырында. «Эл агартуу» отличниги. Ондогон китептердин автору.

Колжазма уруш учурундагы эл турмушун чагылдырган (132 бет) ырлар, кат жана автордун өзүнө таандык «Өмүр күрөшү» (84 бет) чыгармасынан турат.

1. Ар бир ырдын ээси конкреттүү адам, демек адабий көркөмдөө жана ойдон кошумчалоо дээрлик жок.

2. Айрым ырлардын жаралышына негиз болгон окуялардын баяндалышы да кызык. Мисалы, Алыкул Осмоновдун кеңири белгилүү «Жолборс терисин кийген баатыр» (Ш. Руставели) котормосунун эл арасына терең сиңгенин далилдеген:

Бул турмуш чие шахматтай,
Болбойлу курбум ашмалтай.
Убадага бек тургун –
Убарлуу селки Асмааттай.

Пайдаланып шарттан бир,
Пакизалыкты гаптан (кептен) бил.
Тилегине жетишкен,
Тинатин менен Автандил.

Туруктуу жүрсөк бетмаңдай,
Талапты бузбай эч кандай.
Табышабыз түбөлүк –
Тариэл менен Нестандай.

Бул ырлар алыкултануу илимине да баа жеткис булак болмогу ырас.

«ЖОЛБОРС ТЕРИСИН КИЙГЕН БААТЫР» БАЯНЫ

Дасыккан адабиятчылар менен таланттуу котормочулардын далай сынынан, алтымыш беш миңден ашык окурман баамынан өткөн жана көптөгөн калемгерлердин сөз өнөрүн өркүндөтүүгө өбөлгө түзгөн Шота Руставелинин айтылуу дастаны Алыкул Осмоновдун эркин котормосунда 66 жыл ичинде алты ирет басылганы адабияттагы өзгөчө окуя. Анткени, түп нускадагы эн мыкты чыгармалар деле эле кайра-кайра китеп түрүндө чыгарылышы чанда көрүнүш.

Алыкул айтылуу котормосун 1938-жылы май айында баштап, 1939-жылдын апрелинде бүтүрсө, ошол эле жылдын 15-ноябрында латын арибинде терүүгө берилип, Казан шаарындагы Татполиграфта 23 басма табак көлөмүндө, 10 миң 90 нуска эсебинде, Кыргызмамбас грифи менен китеп болуп чыккан. «Мамлекет Басмасы» деп айланта жазылган жазуу ичине чыгып келаткан күн, тоолор жана алчактаган ат минип турган ак калпакчан кишинин сүрөтү, сол жагын бадырайган буудай башы, он жагын куш канаты иймекей тарта курчап турган айлампа текче үстүндөгү китеп мукабасы менен бир бүтүндүккө ширелишип, энтамгалык таасирге жетип турат.

Басууга кол коюлган күнү 1940-жылдын 11-марты. Ар бир басма табагында 48 миң 400 тамга бардыгы жазылганы боюнча алсак, китеп 1113200 тамгадан турат. Ал эми азыркы эреже боюнча бир басма табак дегенибиз китептин 16 барагы эмеспи. Демек, 368 бетти түзөт. Бирок бул сан китептин чоң, кичине формат көлөмүнө карата да өзгөрүп кетерин эске алуу шарт.

Биринчи басылышына жооптуу редактор А. Осмонов өзү, жооптуу корректорлор Б. Ысмайылов, Ж.Солтобаев, чыгышына жооптуу Ж. Жоробаев, техникалык редактору Н. Гайфуллин.

Котормонун экинчи басылышы 1950-жылы 20июлда терүүгө берилип, ошол эле жылдын 21-ноябрында басууга кол коюлуптур. Көлөмү 16 басма табак, нускасы 5090. Котормонун редактору Т. Сыдыкбеков болгон бул китеп 1951-жылы жарык көргөн.

Демек, 1,2 басылыштарына А. Осмоновдун котормочу автор жана редактор катары катышы бардыгын, бирок ден-соолугуна байланыштуу экинчисине канчалык деңгээлде катышканын адабий тарыхта эске алыш зарыл.

1956-жылы 15 мин нускада чыккан үчүнчү басылышы 1955-жылдын 10-сентябрында терүүгө берилсе, 19-ноябрда басууга кол коюлган. Басылманын редактору Х. Аманканов.

1972-жылы «Кыргызстан» басмасында Ш. Абдылдаевдин редакторлугу менен 10 миң нускада чыгарылганы 16-июлда терүүгө берилсе, 12-октябрда басууга кол коюлган. Көлөмү 16 басма табак.

1975-жылы 19-ноябрда терүүгө, 1976-жылы 19-январда басууга кол коюлуп, чыгышына жооптуу А.Исакова болгон басылма 20 мин нускада, «Мектеп» басмасында жарык көргөн. Көлөмү 16 басма табак.

Акыркы, алтынчы басылышы 1982-жылы ушул эле басмада чыгышына Э.Үсөновдун жооптуулугу менен 15 миң нускада, (300 бет) 16 басма табак көлөмүндө чыгарылган.

Ошентип, биринчи алтынчы басылыштардын көлөм боюнча айырмасы 7 басма табак экени эмнеде? Башта эскертилгендей китептин форматына жараша болот. Мисалы, 1940-жылдагысы 60x90 1/16, калгандары негизинен 84x108 1/32 форматта. Булар техникалык жагы деп коёлу.

Ал эми жалпы саны 65 мин 180 нусканы түзгөн котормо чыгарманын маани-маңызы кандай өзгөрүүлөргө, алымча-кошумчаларга кез келгени адабият айдыңында көңүлгө алынбаганы текстология илиминин кемтигидир.

«Жолборс терисин кийген баатырды» жетинчи ирет чыгарып, XXI кылымдагы кыргыз окурмандарына Алыкул атынан тартуулоо ниетибизге ортоктош болгон акын, басма ишинин ардагери Байтемир Асаналиев агабыз:

Памирбек максат чоң, ниет зор экен. Бирок, мурда чыгарылгандарына анчалык зирек мамиле жасалбай, эски басылмалардын барактарын чаптай салып, терүүгө берүү менен чектелгенин эскертейин. Ошондуктан, алгачкы басылыштарын кийинкилери менен салыштырууга көңүл бурсаң, дегенинен улам Шота Руставелинин орус тилиндеги китептерин да пайдалануу менен редакциялоо башталды. Негизинен Н. Заболоцкийдин 1984-жылы «Художественная литература» басмасынан чыгарылган котормосу колдонулду.

Алыкулдун алгы сөзү

Котормочу катары өз оюн билдирип, китептин авантитулунда: «Кыргызчалаштырып эркин которгон Алыкул Осмонов» деп жазылгандын чоо-жайын түшүндүргөн, эркин кетип калышына мисал келтирген чакан кириш сөзү латын арибиндеги алгачкы басылмада берилген.

Адабият кызыкчылыгын көздөп, акындын ошол сөзүн толугу менен берүүнү эп көрдүк.

* * *

Улуу акындын чыгармачылык жолун жана ким экендигин толкутуп жазуу кыйын, төмөнкүчө гана бир-эки ооз сөз жазууну ылайык таптым. «Жолборс терисин кийген баатыр» (Верхис Тгаосани) грузии элинин сүйүктүү ыры 750 жылдан бери ооздон оозго айтылып, элдин жүрөгүндө сакталып келди. Ашыкчылыктын, досчулуктун, баатырчылыктын поэмасы грузия элине кайда жүрсө да (согуштарда, дыйкандар арасында, жумуш маалында, үйлөнүүдө, кайгыр-уу шаттанууда) макал катары колдонулат.

Жакында болуп өткөн акындын юбилейинен кийин бир тууган улут республикалар да өз тилдерине которууга киришти, ошонун бири биздин кыргыз жазуучулары да айрым главаларын которуп, элге тааныштырышты.

Мен үч жылдык ишимде ушул поэманы толугу менен которуу максатын коюп, акыры ишке ашырдым. Котормо эң эркин которулду, маселен сиздерге төмөнкүн= жазып окутуп көрөйүн:

Орусчасында:

Уж забыл я ликованье,
арф и звонких лир бряцанье,
И свирели напеванье, той,
чье имя нежно най.

Так в печали безответной вянет
пламень озоцветной
Но в серднечной мгле заветной
молвил он «не унывай».

Котормодо:

Коңур үндүү арфа күүсүн сагындым,
Үнүн кошуп ыр ырдаган жарымдын.
Жаш төгүшкөн ошол салкын түндөгү
Жароокерлүү шерттеринин бардыгын.
Чыда жаным, болот канжар кессе да
Түбү келип сары алтын дейт – сабырдын.

Ушул сыяктуулар.

Орусчасы менен кыргызчасынын ортосунда чоң айырма (расхождение) бар, бирок ошондой болсо да мааниси өзгөрбөй сакталат. Поэманын эң бөтөнчөлүгү, афоризм байлыгын сактоого да тырыштым. Ачык айтканда көп жерлеринде маанисин алып туруп, өзүмчө кетип калган учурлар да бар. Мындан аркы которуучулар мындай кемчиликтерден арылуулары шексиз.

Ардактуу окуучулардан, өздөрү тарабынан сезилген кемчиликтерди мага жазууларын сурайм, мындан аркы басылуулар сайын оңдой берүүгө даярмын.

Шота Руставели жөнүндө жетиштүү башкы сөз жазууга мүмкүндүк болгон жок, ал тууралу жазылган сын материалдары менен тийиштүү китепканалардан таап алып, таанышып чыгууңуздарды сурайбыз. (1940жыл. 5-6-беттер)

Алыкулдун алгы сөзү эч оңдоосуз берилди. Орусча тексттен кеткен каталары оңдолду.

(озоцветный-розоцветный, сердечной-сердечной, расхождение-расхождение).

Кийинки китептеринде котормочу автордун алгы сөзү берилбейт да, адатка айланып калган «Басмадан» деген кириш макалада Шота Руставели жана анын ушул чыгармасы тууралу баяндалат. Кызыгы, бул макала анча-мынча өзгөрүүлөр менен китептин кийинки чыгарылыштарында кайталанып, жаны ой-пикир айтылбаганына адабиятчылар назар салар.

Ал эми акын 1944-жылы жазган «Шота Руставелиге» деген ырында авторго болгон сый, урматын чагылдырган.

ШОТА РУСТАВЕЛИГЕ

Шота аба, чын достуктун эң кымбаты,
Эр үчүн керек жерде ак кызматы.
Жөнөй бер дагы сонун жерге алпарат,
Алдагы мен берген ат кыргыз аты.

Таарынба, белегимдин көрдүн азын,
Сынагын кандай экен ичин ачкын.
Ал белек: сага тааныш сулуу Нестан,
Мен аны кыргызчалап кайра жаздым.

Тариэл сен көргөндөй баа жетпес эр,
Авандил жүзү жылуу акылман шер,
Түз талаа, бактуу калаа, тунук суулар...
Баары бар... Тинатин кыз үн салган жер.

Баягы кара үңкүрдө күткөн Асмат,
Батмажан винога мас, күлгөн шат-шат...
Айтылды өз түрүндөй Фридон дос,
Не сулуу, айлуу түндөр күмүштөй ак...

Айбы жок жаш сүйүүнүн кайгылары,
Эң таттуу, эң бир жумшак муну, зары.
Арфа ыры, жанды эриткен коңур үндөр,
Таарынуу, сүйүнүүлөр, баары баары...

Жок күтпөйм, алдын алып айтпа рахмат,
Өзүң көр, өзүң өлчө таразалап.
Арманым ошол сүйүү бул күнгө да,
Кайрадан жаралсачы атаганат!

Шота аба, чын достуктун эң кымбаты,
Эр үчүн керек жерде ак кызматы.
Жөнөй бер дагы сонун жерге алпарат,
Алдагы мен берген ат кыргыз аты.

3/XII 1944 Койсары

«Миң уккандан бир көргөн»

Дегендей эле улуу, таза, нукура жана ыйбаа махабат жөнүндөгү бул дастанга сюжеттик сүрөттөр да ар кыл түстө, ыкмада тартылган. Бала кезде окуганда элестеткен элестер менен айрым үй чатырларын кооздоп турган сүрөттөрү (көбүнчө Тариэл менен жолборстун кармашыбатканы) гана болбосо, бул алты ирет чыгарылган котормочыгарманы көркөмдөп жасалгалап, сүрөт тартканга кыргыз китебинин художниктери чыгынбашында не себеп. Балким эмки китеп художниктери жаңы түстөгү сүрөттөрдү жаратып, Шота менен Алыкулдун каарман элестерин Алатоо арасына аралатар.

Айтмакчы, эки залкардын кыргыз кыйырын аралай чаап баратканын чагылдырган графикалык эмгек кинорежиссер жана художник С. Ишеновго таандык.

Мына ушул себептерден улам, алты ирет басылган китептин төртөө мурдагы эле иллюстрациялар менен толукталган. Алардын авторлору советтик жана ага чейинки мезгилде жашаган башка эл өкүлдөрү.

1976, 1982 жылдардагы басылышында иллюстрация түгүл, авантитулунда Шота Руставелинин сүрөтү да жок. Мукабалары эч айырмасыз жасалгаланган. Демек, жогоруда Б. Асаналиев айткан кеп-кенештин чындыгын текст даярдоодон тышкары сүрөт жасалгалары да ырастады.

Байкалбай калган каталар

Автандил Тариэлди алгач издеп жөнөгөндө Ростеван бата берип, эл менен чогуу узатканы 1940-жылдагы китепте:

Автандил ошол бойдон житсин ылайым!

О, тагдыр, мындай кулга кылба райым! деп ката (193-бетте) берилсе, 1951-жылдагыда:

Автандил сапарында кор болбосун,

О, тагдыр, жолун ачып, бер райым! деп оңдолгон (175-6.).

Мындагы «тагдыр» сөзү «Кудай» же «Алла Таала» түшүнүгүн берип турганы менен негедир өзгөртүүсүз кала берген. Балким атеизм таасири тийгендир.

Динге байланыштуу окуялар же башка көрүнүштөр чыгарманын түп нускасында көп экендиги, алардын кыйласы котормонун кыркынчы жылдагы алгачкы басылмасында дээрлик сакталганы табигый көрүнүш эле.

Бирок, кийинки басылмаларда алар дээрлик сакталбай калган. 1951-жылы чыкканында атеисттик көзкараштагы оңдоолор изи даана сезилет.

1940-жылдагы:

Ойгонуп, күндө ойгончу убагында,

Жыгылып ак багымдат намазына.

Ростеван отурган жок тактысына,

Эч кимдин датын укпай, абдан капа – деген түрмөгү:

Ойгонду Ростеван кан таң азанда,

Өңү сур, ачуусу курч кыялында.

Бүгүн ал отурган жок тактысына,

Эч кимдин датын укпай, абдан капа – болуп оңдолгону буга күбө.

Дегенде:

«Күнүң өчтү, айын батты»

«Аллалап» жин тийгендей калтырашты.

(1940-192-6.)

Мунун экинчи сабы:

Калың эл өкүнүчтө калтырашты болуп кийин өзгөртүлгөн.

Ал эми Автандилдин арманындагы:

Сурарым Нестаныма угузуп кой,

Сүйүүгө минтип күйүп, жанганымды, деп айтканы эң биринчи басылышында (222-бет) ката берилсе, кийинкилеринде да оңдолбой калган. Нестаныма эмес Тинатинге дегени туура.

1940-жылдагы басылманын 124-бетиндеги:

Нестандын баш жагында ачык жаткан,

Шыбырап «бисмиллалап» кураанды алам.

«Акмын» деп жүз кайталап айтсам дагы

Ишенбес кургак сөзгө каргангандан

«Мына бул ак кураандын кусуру урсун,

Калп айтпайм, ишен жаным, ишен маган...» – деген түрмөк 1951-жылдагы китептин 117-бетинде:

Нестандын баш жагында ачык жаткан

Шыбырап касиеттүү китепти алам.

«Акмын» деп жүз кайталап айтсам дагы
Ишенбес кургак сөзгө каргангандан:
«Мына бул касиеттүү китепке ишен!
Калп айтпайм, ишен жаным, ишен маган...» – деп өзгөрүлгөнү кийинки басылыштарда
кала берген.

Түп нуска саналган орус тилиндегисине салыштыралы:

На ковре Коран открытый я заметил
пред царевной,
Взяв Коран, прославил бога я молитвою
душевной.
Я сказал: «Меня, о солнце, ты спалила
речью гневной,
Но послушай, что я скажу о судьбе
моей плачевной». (82-стр.)

Мындай айрым логикалык каталардан тышкары көптөгөн майда-чүйдө, бирок
маанилүү каталар да кетирилген. Мисалы: ат жаратып алыстан эмес– ат чарчатып
алыстан; минутту – ирмемди;

Ок тийип, жаткан кезде кан жүрөктөн– ок тийип, аккан кезде кан жүрөктөн;
Нестанды издегендей иренжүү жок – «иренжүү» эмес туурасы «убайым».
Бар жанга өз кесибин жазган алла,
Кесибин эмес «насибин» делгени туура.
Жаткан эмес – жеткен.
Байып жаткан сарандар да жок эмес.
Мында «сарандар» ордуна «күң, кул».
Жерди жеңип эмес, жерди кезип.

Автандил менен Тинатиндин баш кошконго чейинки мамилелери ашыктык, сүйүү
жагдайында болгондуктан «жубайым» деген туура эмес (1940-ж. 11бет), «ашыгыма»
делип (7-басылыш. 10-б.) оңдолду. Башка жерлерге да ушундай оңдоолор берилди. М:
Нестан жарга-жанга.

Автандил бар миллион эрлер башчысы.
Оңдолду: Автандил бар түмөн эрлер башчысы.
Байкап турса даңгыраган жол жатат
Мел-мел этет дагы алыс, дагы ары.

Экинчи саптын: Мунарыктап алыстаган дагы алыс, дагы ары – делгени туура.

Деп Автандил тартты аларга сапарын

Оңдолгону: Деп Автандил айтты аларга максатын.

Жеңил сүйлөп болбоюн деп девелги,

Оңдолгону: Кылып албай өзүмө өзүм кедерги.

Кыз буралып алып берди жүгөндү.

Туурасы – тизгинди

Жабыркаган күнөөсүз жаш баланын,

Жүрөгү өлбөс, берер бакыт жардамын (1951.51-6.)

Туурасы:

Жабыркаган күнөөсүз жаш баланын

Жүрөгү өлбөс, кудайым берер жардамын. (1940. 49-6.)

Кызым Нестан өсүп, жетип баратат.

Туурасы: Кызым Нестан бойго жетип келатат.

Биздин ыйга төлөп берет ырахат

Туурасы: Биздин ыйга төгүп турду ырахат.

Коркоктук, чын баатырлык кадимки экен.

Туурасы: Коркоктук, чын баатырлык кимдики экен.

Мен жигит, сүйгөн сулуу ашык жардын, (1951. 83-6.)

Туурасы: Мен жигити сүйгөн сулуу ашык кыздын (7-басылыш. 73-6.)

Жолборстун терилерин кийинген шер

Туурасы: Жолборстун терисин кийген шер.

Ефрат эмес – Ефврат

Тагдырдын кыла жүргөн дабалары эмес табалары.

Бакыт келбейт бак талашпай алладан

Туурасы: Бакыт келбейт буйрук болбой Алладан.

Колдосун бул күчүмдү өз таалайым

Туурасы: Колдоду бул күчүмдү бир кудайым.

Бир саатча тил байланып туруп калды,

Оңдолду: Бир саамга тил байланып туруп калды. (7-басылыш. 268-6.)

Өлбөсөм жүз көрүшөр бир мезгилде,

Жарармын сенин кылган кызматыңа.

Туурасы: Өлбөсөм, бул дүйнө эмес, ал дүйнөдөн,

Жарармын сенин кылган кызматыңа!

Көзүңдүн асыл жигит алабтары

Туурасы: Көзүңдүн асыл жигит караганы.

«Батма сөзүн узарта берди» бөлүмүндөгү:

Күн өчтү. Акыр заман болору ушул,
Жер үстүнө жамандык толору ушул.
Жыргал менен азапты бөлөр күч жок,
Тозоктун кара кушу конору ушул,
Күлкү, оюндан айрылып бардык адам,

Ажал жели зыркырап согору ушул деген экинчи түрмөгү кийинки басылыштарында алынып салынган. Буга негизи: акыр заман, тозоктун кара кушу, ажал жели деген түшүнүктөр түрткү болгон десек, төмөнкү ыр саптары эмне үчүн кыскартылганы белгисиз:

Махабат өжөр таттуу бала тура,
Тагдыр куш мел-мел эткен талаа тура.
Бул дүйнө бир өң эмес, ала тура,
Махабат жүрөктү эзген санаа тура.
Ашыктык алоолонуп күйсө дагы,
Тагдырга мунун баары даба тура! (1940-ж. 78-б. Эн акыркы куплет)

Алыкулдун эркин котормолорунун акын берметиндей туюлган бул түрмөктөрдү окуп көрөлү:

Махабат бирде уу да, бирде балдай,
Махабат бирде учкул жагалмайдай.
Махабат бирде туткун эркке көнгөн,
Кор болуп, бирөөлөргө алдангандай,
Мен үчүн булуттардын арасына
Кылт этип кирип кеткен кайгылуу Айдай. (1940. 165, 166).

Сүйүүнүн көзүң көрбөс түрлөрү бар.
Сүйүүнүн кулак укпас үндөрү бар.
Сүйүүнүн кыш болсо да жайдан жыргал,
Үзүлбөс башка адамга гүлдөрү бар.
Сүйүүнүн арфаларга бербей турган
Өзүнүн тарта турган күүлөрү бар. (7-басылыш. 94-б.)

Махабат арсыздарга женил элпек,
Оң, солго өз оюндай тегеретмек.
Махабат билгендерге асмандан зор,
Чөл басып, аскар ашып, деңиз кечмек,
Мындайда болоттон бек, баатыр жүрөк
Автандилдей ак дил арстан керек. (7-басылыш. 192-б.)

Адабиятка, анын ичинде котормо адабиятка да атеисттик көзкараш-конъюктуранын катуу коюлганы же чектен ашып кеткени «Автандилдин мечитке сыйынганы» темасы

«Автандилдин сыйынганы» болуп оңдолгону жана 24 сап мааниси 10 сапка орунсуз сыйдырылганынан улам да айкындалып турат.

Адегенде «ондолгонун» окуп көрөлү:

«Асманды, жерди, сууну жаратканым!
Түрлүү насип ар адамга таратканым.
Колдой көр, эрдик антын колдоор болсоң,
Жолумду ач, артсын менин күч-кубатым.
Жараткан, адам этин жегичтерден,
Дайра, суу жана түнкү жин периден.
Сактай көр, жолумду ач, кенен кылып,
Чыга көр аман алып деңиздерден!
Сүйгөндү сүйгөнүнө жолуктуруп,
Элиме соо-саламат кайра келсем».

1940-жылдагы китепте берилгени:

Башына чымкый кара селде оронуп,
Тулпарын жолго минер токуп болуп.
Мечитке касиети күч ээн келип
Автандил бата кылды, кураан окуп.
Кудайдан төмөнкүнү өтүнүч кылды,
«Сактай көр жанымды» деп колун созуп:

«Асманды, жерди, сууну жаратканым!
Түрлүү ынсап ар адамга таратканым,
Колдой көр бар-бар дигер колдоор болсон!
Өлүмгө жанды байлап баратамын,

Артымдан издеп барар бир тууган жок,
Тагдырым жалгыздыкка армандамын!

Ээ, кудай! Бардык таалай бир өзүндө,
От салдың менин ысык жүрөгүмө.
Ашыктык, ушул жыргал, ырыс-бактым,
Кайра бир жетер бекем сүйгөнүмө?
Жаны өскөн айкалышып эки гүлдү,
Жеткирбей бир бирине, таптай көрбө?

Ээ, кудай! Адам этин жегичтерден,
Дайра, суу жана түнкү жин периден,
Сактай көр! Көкүрөктөгү чымын жанды!
Кырк бир күн, кырк бир түн түлөө берем,
Элиме соо-саламат кайра келсем».

(7-басылышка ушул берилди).

* * *

1951-жылдагы басылмада «Автандилдин арманы» минтип бүтөт:

Баатырдын ай-ааламга зары жетип,
Айбандар баш ийишти текши келип.
Индилер, грек, орус, ирандыктар,
Баарлыгы өз тилинде алкоо берип.
Мин алаамат шумдукту артка таштап,
Автандил жүрүп кетти сапар чегип.

Бул түрмөк 1940-жылдагы китепте:

Баатырдын бир кудайга зары жетип,
Ыйлады сайдын сансыз таштары эрип.
Ошондо чыдай албай кошо ыйлашты,
Токойдун айбандары чыгып келип...
Мин алаамат шумдукту артка таштап,
Автандил жүрүп кетти сапар чегип – деп берилген. Ал эми жогоркудай ар түркүн
улуттарды кошуп бурмалоого жол болсун, же жасалма «интернационализм» идеясынын
илдетиби...

* * *

Ай элем – эми өчөмүн айың болбой,
Күн элем – эми өчөмүн нурга оробой!
Жашоодо сүйүү кыйын билгендерге,
Сүйүүдөн айрылган соң, өлүү оңой.
Урматын, денем менен кошо жатат,
Мен өлөм, колун жайып, дуба окуп кой – түрмөгү кыскарылбаса деле болчудай экен.

Нестан кажеттердин сепилинде камоодо жатканда үмүтү үзүлө Батмага жазган
катында, Тариэл хатаваларды жеңгенде тартуулаган жоолугунун айрындысын кошуп
бергенин жазат.

1940-жылдагы басылышта (301-бет) бул учур башкача сүрөттөлгөнү А. Осмоновдун
эркин котормого өтө берилгендигинен болсо керек:

Жибердим белек кылып сары жоолук,
Жаш менен тегерете сайма согуп.
Түшүнсүн Тариэлим бул белгиден,
Саргарып жатканымды туткун болуп.
Күн эмес, минут сайын эсиме алып,
Камыгып, караңгыда кайгы оронуп.

Орусчасында:

Пишешь ты, что знак любви

я послать ему должна

Шлю ему кусок вуали, тяжкой горсти полна.

Та вуаль отбита милым у хатавов и она,
Всюду странствуя со мною, как судьба моя,
черна! (201-стр.)

7-басылышында оңдолгону:

Жибердим белек кылып айрып жоолук,
Бир кезде өз колуңан берген жоолук!
Түшүнсүн Тариэлим бул белгиден
Кайгыда жатканымды туткун болуп
Жок менде мындан башка көңүл басар,
Жатканым караңгыда кайгы оронуп.

Тариэлге Нестан жазган каттын:

Берерим, ушул жаным, кайгы жоолук,
Катып ал, жазган катты окуп болуп.
Бул өзү махабаттын элестери...
Жаш гүлдөр жамгыр жаабай калган соолуп.
Жер, көк да, ай да, күн да, баары каршы
Эмесе, түбөлүккө коштошолук – деген эн соңку түрмөгү эмне үчүн кийинки
басылыштарга киргизилбегени белгисиз.

Сеп болор, жалынып көр жаратканга,
Көз салар карыптардын көз жашына! – деген саптар (1940.304-бет) 1951-жылдагы
басылышта (271-бет):

Сеп болор жалынып көр махабатка,
Аскадай бекем болгун кайратыңа– деп оңдолгону атеисттик көз караштан же
махабатты барктоодон болгонбу?

Ал эми чыгарманын:

Шаркырап, эркин агат алтын булак,
Жээгинде булбул куштар сайрайт, ырдайт.
Жалганда не тилесең, баары даяр,
Жаралып жарык заман, жанга рахат...
Унутуп адамзаттар жамандыкты,
Кой үстүндө боз торгой жумурткалап – деген эң соңку саптарын алып коюшта жана
жогоруда көрсөтүлгөн оош-кыйыштар боюнча иштөөдө котормочу Алыкул Осмонов
редактор Түгөлбай Сыдыкбеков менен иштешкени же редактордун «аракети» эбепке-
себеп болгонун алыкултаануу илиминин айдынына эми келибаткан текст изилдөөчү
окумуштуулар аныктап алар деп ойлойбуз.

Мунун бир төтө жана ыңгайлуу жолу «Жолборс терисин кийген баатырдын» 1940-
жылдагы алгачкы жана кийинки басылыштарын (1951-ж.) Алыкул Осмоновдун жетинчи
басылышына кунт коюп, дагы майда-чуйдасына чейин салыштыруу.

Махабатты жана анык достукту данктоодо кыргыз тилнин көркөм ой даражасын, кудурет күчүн тастыктоодо Алыкулдун «Жолборс терисин кийген баатыр» котормосу опол тоодой тирек болуп, кыргыз адабиятына ак кызмат өтөгөнү ырас.

Бул котормо чыгарма эне тилибиздин кооздугун, көркөм сөз касиеттерин XXI кылымдагы кыргыз окурмандарына да даана ачып көргөзмөгү анык.

Соңку сөз ордуна

Шота Руставелинин сүйүү дастанын түп нускасында окуй албагандыктан төмөнкү күмөнсүнүү чечилбеген бойдон калат жекилденет. Орусча котормосунда Тариэлдин арстан менен жолборсту өлтүргөн себеби бул эки жаныбардын өз ара арзуусу, ашыктыгы же тикелей, орой айтканда экөөнүн үйүгүшүү аракетинен улам болгону айтылат. Ушул жерден зоологиялыкпы, биологиялыкпы бир суроо кылт эске түшөт... Арстан менен жолборстун бири бирине мынчалык жакындашуусу жөнүндөгү маалымат илим же турмушта деле бардыгын учуратпасак керек эле.

А балким автордун фантазиясы аркылуу Тариэл жана Нестандын азаптуу махабаты арстан менен жолборстун ойго келбес лирикалуу образына салыштырылгандыр. Эгерде, ушул оюбуз омоктуу делсе, анда котормочулар тарабына эч доомат жок.

Бирок, А. Осмоновдун вариантына киргизилген редакторлук оңдоону көргөзүүнү эп көрдүк.

«Тариэл жолборс менен кармашканын айтып баратты» бөлүмүнүн орусчасында:

Я сквозь заросли проехал и на холм
поднялся скоро,
Вижу: лев спешит к тигрице,

полный страсти и задора.
Их веселые забавы были радостны для взора,
Но затем меня смутила непонятная их ссора.

(Ш. Руставели. Витязь в тигровой шкуре. Перевод с грузинского Н. Заболоцкого. «Художественная литература», 1984., 142 стр.)

Тариэл боор толгогон жаш жолборс да аны түшүнбөй, тырмагын матырганы, аны өлтүргөндө өзүнүн сүйгөнүн эстегени мындайча сүрөттөлөт:

Ничего не мог я сделать с тварью
той неукротимой,
Я ее ударил оземь, гневом яростным палимый,

И припомнил я внезапно, как я ссорился
с любимой,

И едва в тот миг не умер от тоски невыносимой (там же. 143 стр.)

Эми Алыкулдун эркин которуусуна назар салсак:

Туш келдим бир дөбөгө кырдан ашып,
Келатат бала жолборс жыла басып.

Артынан баатыр арстан чыга калды
Турушту күркүрөшүп жерди чапчып.
Булардын сүйүүсүнө батмак болдум,
Мындайга маашыркаган кайран жаштык. (1951-жылдагы басылма, 190-бет)

1940, 1951-жылдагы басылмаларда Таризэл жолборсту аргасыз өлтүргөндөгүсү:

Жолборстун жини келип чапчып алды,
Канталап денелерим жараланды.
Мойнунан мыткып туруп жерге соктум
Байкуштун ошол замат чыкты жаны
Мындан да жаныма айла болбогон соң
Курдашын мажнун болуп боздоп калды.

Орусчасындагы ой менен дал келтирүү ниетинде акыркы эки сап оңдолду:

Ошондо кокустан элестеп ашыгы,
Курдашың ого бетер боздоп калды. (7-басылыш. 171-бет)

Арстан менен жолборстун жоругун жокко чыгарып, эки жолборстун
«жакындашуусу» деп, бул бөлүмгө төмөнкүдөй өзгөртүүлөр киргизилди.

(7-басылыш 170-171-беттер).

Экинчи түрмөктүн:

Келатат бала жолборс жыла басып, Артынан баатыр арстан чыга калды делгени
Келатса жаш жолборс сырдуу басып, Артынан дагы бирөө чыга калды, деп,

Үчүнчү түрмөктүн:

Жаш жолборсу арстанга шыйпалаңдап делгени

Жаш жолборсу беркисине шыйпалаңдап деп,

Төртүнчү түрмөктүн:

Бирок да эркексинип арстаны,

Күркүрөп күчтүүсүнүп үстөм кылат делгени

Бирок да эркексинип беркиниси, Күркүрөп күчтүүсүнүп үстөм кылат деп,

Бешинчи түрмөктүн:

Кыйкырдым: «Арстан, мунуң эрдик эмес, – делгени

Кыйкырдым: «Шерим, мунун эрдик эмес, –деп,

Ушул эле түрмөктүн:

Арстан шер жерге кулап күр дей түштү, делгени

Жолборс шери жерге кулап күр дей түштү, деп өзгөртүлдү.

Заболоцкий Алыкул котормолорундагы ушул окшоштукка муюбай турганымды Кыргыз эл акыны, айтылуу котормочу Эрнис Турсунов менен бөлүшкөнүмдө, кыйладан кийин «Сеники туура» деген колдоо жообу менен кубаттаганына рахмат.

Текстологиялык, редакциялык алымча-кошумчалар менен иштөөдө айрым терминдер же түшүнүктөр да ондоого кириптер болду. Мисалы хан Тинатин эмес, каныша Тинатин, Хваразмшаа эмес Хорезм шахы, Тариэлдин жарына жазган каты (1940. 90-6.), оңдолгону Тариэлдин сүйгөнүнө жазган каты (1951. 86-6.) Хан Тинатин кары устатын чакыртты. (1940. 13-6.) Шах Тинатин кары устатын чакыртты (1951.18-6.) Каныша Тинатин делгени туура. (7-басылышта) Мындан тышкары 7-басылыштын аягына түшүндүрмө сөздүк да берилди.

Сентябрь-декабрь, 2005-жыл

VII Бөлүм

Акын жөнүндө сөз

ЗАМАНДАШТАРЫНЫН ЭСКЕРҮҮЛӨРҮНӨН [8](#)

Түгөлбай Сыдыкбеков:

Кез-кез маектешип олтурганыбызда Алыкулдун көп көксөгөн тилегинин бири ушул кыргыз жазуучуларынын катары шыктуу, акыл-эстүү жаштар менен толукталып тез эле бараандуу болушун көксөчү. Жазуучулук эн ыйык кесип. Жазуучумун деген адам (ал чын жазуучу болсо), баамчыл, адамга арам санабаган ак пейил, көрөгөч, калыс, кечиримчил, боорукер болушуна милдеттүү да. Себеби, ал жазган китеби аркылуу адабият окуучулары менен маектешет. Аларга акыл, кеңеш кошот. Тарбия-таалим берет. Турмуштук таасын сабактарды таасын сүрөттөп элестетүү, адамдарга туура жолду көрсөтөт. Эмесе, жазуучунун жазгандары менен анын жүргөн жүрүмү, иштеген иштери, айткан кеп-сөздөрү эки ажырым кетишке тийиш эмес. Бирок... тилекке каршы жазуучулардын катары көп учурларда ар кыл адамдар менен толукталып калат. Олдоксон, эпсиз кыңылдаган жамакчыларга карай «Уялбаган ырчы болот» деп элибиз таамай айткандай арабыздагы жазуучу атанган кээ бирлер көк шилти «чыгармаларын» сунуш этиштен уялбай тажатып келишсе, кээси андан да ашкан шылуундук, колдон суурулган эптүүлүк менен басмадан орун алат. Андан ары ага даба жок, жол ачык. Бардык мүмкүнчүлүгү келе калса, болду. Адабияттын камын көргөн киши болуп, ал уурт көбүртөт, эркинче кекиликтейт. Бирок, ал сырттан ошондой көрүнгөнү менен, анын бардык аракети өзүнө жол ачуу, текиреңдеп араң келатканы менен иши жок өз атын жылоолоп, өз атын сүрөөгө алуу болот. Алыкулдун каалабаганы, сүйбөгөнү, жек көргөнү, жийиркенгени дал ошондой уятсыз өзүмчүлдөр болор эле. Чогулуштарда, не пленумдарда ошондой өзүмчүл бирөө чыр-чатактын учугун чубап, маңызсыз сүйлөй баштаса, Алыкул аны угуп олтура албай чыгып кетет. Деле өзүнө тиешеси жок болсо да, тигинин куру чечендикке салып маңызсыз сүйлөгөнүн жактырбайт, ал үчүн уялат. Уялбагандан өзүн уял деген ушул. Жанагы сөзүң бүттүбү деги? – деп кейип-кепчип, жоолугу менен оозун сүртүнүп, сыртта ары-бери басып турат.

Бейбаш келжирегенче турмушту араласак боло... Жалпы адабияттын кызыкчылыгы үчүн күч жумшасак боло...

Аалы Токомбаев:

Алыкул Осмонов жөнүндө илимий эмгектер, сындар, макалалар жазылып, анын чыгармаларына татырлык баалар берилип келе жатат. Алардын арасында Ш. Үмөталиевдин эмгеги ири изилдөөгө кирет. Ошондой болсо да Алыкулдун өмүр баяны, ошондой эле өсүш жолундагы кай бир учурлар, маселен, чыгармачылыктагы эргүү жана мүчүлүштүк жактары анча толук эмеспи деп ойлоймун

Темиркул Үмөталиев:

1938-жылы январь айында мен Тбилисиден Шота Руставелинин белгилүү поэмасы «Жолборс терисин кийген баатырдын» орус тилинде чыккан, эки киши тарабынан которулган эки китебин ала келгемин. Алыкул көрөр замат сүйүнүп кетти:

– Таба албай жүрдүм эле, Темике. Инициал ирээтинде сизден сурап алайын деп турам. Котороюн, күчүмдү сынап көрөйүн...

Мукабанын ички бетине «Жаман агадан жакшы белек болсун» деп жазып колуна карматтым. Июнь айы ченде келип, которгонун көргөзүп, бир топ окуп берди. Жарымына жакын которгон экен. Тим эле укмуш сыяктанды.

– Качан бүтөсүн?

– Шарт келишпей жатат. Бат эле бүтүп коёт элем, деди.

Бир эле бөлмөдө турчу, анысы да тар, электр жарыгы жок, канча жакса да жылыбаган суук бөлмө болуучу. Коңшусунун балдары чөкө таандай чурулдашып, иштөөгө мүмкүндүк берүүчү эмес.

– Ысык-Атага барып, бүтүрүп келбейсинби? Путевка бар. Директору менен сүйлөшсөң өзүңө бир бөлмө берер...

– О, Темике, анда сонун болбодубу!

– Сага бербеген путевканы кимге беребиз? Өзүн Жазуучулар Союзунун айлык албаган секретары болсоң. Шотанын котормочусу, кыргыздын чоң акыны болсоң.

Алыкул унчуккан жок. Бирок анын кызарып бери карап калганы «мен кайдагы чоң акын, сиз тим эле апырта бересиз» дегенин көргөзүп турду. (1937-40жылдары Жазуучулар Союзунда секретариат бар болучу: биринчиси мен, экинчиси Кубанычбек, үчүнчүсү Алыкул эле. Бирок үчүнчү секретарга штат бербегендиктен Алыкул коомдук башталышта бекер иштетчү).

Ысык-Атага барып «Жолборс терисин кийген баатырды» бүтүрүп кайтты. Окуган кишинин баары Алыкулду чоң акын катарында урматтай баштады. Көзүнө айтпаган менен, өз ичибизден: «Талант» деп сыймыктандык. Ошондон кийин көп кечикпей эле көрүнүктүү жазуучуларды сыйлыкка көргөзүү жөнүндө сөз болуп калды. Кыргызстандан Калык Акиев, Алымкул Үсөнбаев, Жусуп Турусбеков жана Алыкул Осмоновду сунуш кылдык. Төртөө тең сыйланышты. Ошентип, Алыкул Советтик жазуучулардын ордендер менен сыйланышкан биринчи тобуна кирген. Алыкулдун жакшы мүнөзү, анын чоң талантына кошумча жакшы сапат болгону белгилүү эле.

Кайсын Кулиев:

Биз анын сөөгүн кычыраган аяздуу декабрда кеч курун койдук. Алыкулду жерге коюп жатып, биз дагы ошол кайгылуу минуталарда анын өлбөс-өчпөс чыгармаларынын чыныгы поэтикалык күчүн эстедик. Кереметтүү сөздөрдүн достору дайыма бирге. Андай чыгармалар мезгилдин тоскоол кылган күчүн тоотпой түбөлүк жашай берет. Андай сөздөр жылдардын кербендери сыяктуу элдин көңүлүндө узакка жашайт. Бул жөнүндө Алыкул мындай деген:

– Ал акындын неси бар?
Эки өмүр, эки жазы бар.
Бирин ырым жашайт дейт,
Бирин өзүм жашайм дейт. деп жакшы айткан.

Алыкул Осмоновдун ырлары Советтер Союзунун улуттук акындарынын арасындагы мыктысы катарында жашайт жана жашай берет!

Сергей Липкин:

Осмоновдун ырлары айкын, жеңил. Мен алдыда эскергендей, ал орус поэзиясынын метрикасын жана строфикасын ийгиликтүү өздөштүргөн. Мындан ал кыргыз ырларынын улуттук формасын жериген деген бүтүм чыкпайт. Ал фольклорду туурабайт, аны чыгармаларына механикалык түрдө киргизбестен, чыгармачылык менен пайдаланат. Ошондуктан анын ырларында элдик ырлардын тунук бермети чачырап, кубандырат. Буга жамгыр жөнүндөгү ыры күбө:

Жаа, жаа, жамгырым
Кызылчаны кандыргын.
Жаштайынан түйүлтүп,
Жанга кубат алдыргын.

Александр Яшин:

Советтик Кыргызстан берекелүү, кооз. Алыкулдун ырларында ал дал ошол калыбы менен көрүнөт. Ал поэзияны бардык жактан эмгекчил замандаштарынан, кооз, бийик жерлерден, тоолордон, өрөөндөрдөн тапкан. Легендалык көл Ысык-Көлгө далай ырларды арнаган. «Көлүмө» деген ырында ага суктанып, «Көргөн сайын көркөмдүгү жаңырган, көңүл тойбойт көрүп өтпөй жаныңдан» деп жазган. Акын өз элин, өз эне тилин, өз жерин чыныгы уулдун сүйүүсү менен сүйгөн. Осмонов ошондой эле элдерибиздин достугу жөнүндө да жазган. Бу дүйнөдө чаалыкпас эмгекчил эл жана жер бар, бакыт баарыбызга тиешелүү экендигине ишенген акын ошол бакыт үчүн күрөшүп келген.

Николай Удалов:

– Биринчи бөлмөнүн таманына килемдер төшөлүп, дубалдарга килем илинип коюлган. Экинчи бөлмөсү эң эле жөнөкөй: стол, кровать, китеп салчу шкафтар жана стулдар. Ал мындан артык буюмду каалачу эмес. Ашык буюм бөлмөнү тарытат эмеспи. Тар бөлмөдө аба да аз болот. Шкафта кыргыз, араб, орус тилдериндеги китептер. Столдо сөздүк жана Пушкиндин тому жатат. Эки шкафтын үстүндө кекилик менен балапан бүркүттүн катырып коюлган кептери. Аркардын чоң мүйүзүндө чыйырчык

менен үкүнүн, жана дагы бир сары тумшук каргага окшогон кара чымчыктын сөлөкөттөрү турат. Үйдүн ичи дары, эрмен жыттанып, терезедеги кургатылган роза гүлүнүн жалбырактары менен эрмендин бутактары талаанын жытын алып келип жаты. Алыкул электр плиткага чай коюп, Соң-Көлдө өсчү бир дары чөптүн маңызынан даярдалган саргыч-киргилт суюк дарыдан эки кашык ууртады. Анан оозун аарчып, көңүлдүү сүйлөй баштады.

– Билесинби, жазуучу досторуң келсе бөлмөгө кирери менен эле китептерге сугун түшүрүшөт. Башкалары адегенде дүнүйөгө көз салат да, канча акча ала тургандыгымды сурап алат. Буга күлкүң келет, ушундай эмеспи? – деди Пушкиндин томунун барактарын сылагылап. Балким ал бир кезде өзүнүн кымбат көрүп баккан чыйырчыгын ушинтип эркелеткендир.

– Китеп жанында болсо, дүйнөгө болгон көз карашың кеңейип, ал түгүл дем алып жаткан абаң да тазарып, көңүлүңдү сергитет... Өз китебиңди башкалардын үйүнөн көрсөң, турмушта барыдан мурда ошол жыргал экен. Мына бул залкар чыгармалардын котормолору да чабандардын боз үйүндө Ысык-Көлгө жетти. Алыкул күлүп койду да, сөзүн улады, ушинтип кыргыздардын духовный байлыгы өсүүнүн жолуна түштү. Дагы көп-көп которууга тийишпиз. Бирок, бул ишке адегенде анча маани берилбейт эмеспи. Билесинби, мен «Жолборс терисин кийген баатыр» менен «Евгений Онегинди» которуп жатып, анын сыйкыр дүйнөсүнө түшүп кеттим. Сен буга күлбө, досум. Бул чыныгы сыйкырлык. Жанга жагымдуу, нары ыргактуу, жүрөккө жылуу тийген ар бир сөздү, ар бир сабын окуп алардан адамды жана аларды курчап турган табигатты жыттап сезесиң. Алардын жашоодогу турмушун, тарткан кайгы-капасын ошол китепти окуп жатып, адамдар менен сырдашып, же аларды сүйүп каласың, же катуу жек көрүү сезими туулат. Китеп болсо, ал аркылуу адам менен аңгемелешесиң, ошентип жалгыздык башка түшпөйт турбайбы.

Ал кайнап турган чайнекти алып келип, ага кара чайдан салып койду. Анан аны сүлгү менен ороп демдеди да, чыныларга аромат жыттанган чайдан куйду. Чыныга аз-аздан куюлган чай айрыкча даамдуу болот эмеспи.

– Алыкул, сен эмне үчүн жыйналыштарда чыгып сүйлөбөйсүн, – дедим мен чай ичип жатып. Көпчүлүк сенин оюңду, көз карашыңды угушса пайдалуу эмеспи. Айрыкча жаштарга сен өзүң жөнүндө, көргөн түйшүгүң жөнүндө айтып бербейсинби?

– Жок, деп ал колун шилтеп койду, обу жок эле чеченсингенди жактырбайм. Кээ бирөөлөрдү карап турсаң трибунадан туруп сүйлөгөндө ушунчалык акылдуу, сонун сүйлөшөт, анан эле жазган ырларын окусаң адамды жадатып жиберет.

Бакен Ашымбаев:

Татар акыны Муса Жалил Моабит түрмөсүндө жатып, фашисттин балтасы чыккыйына ойноп турганда, көзүн жумбастан:

Акыркы ирет дем алса да жүрөгүм,
Бекем турду кир жугузбай антыңа.
Мен ырымды мекенге арнап бергемин,
Өмүрүмдү курман кылып калкыма.

(«Менин ырларым»)

Мен өлбөймүн ырым жаш,
Шам чырак болот өмүргө,
Жеңе жүрүп мерт болсоң,
Тете бекен өмүргө, – деп өлбөс ырын ырдап, бул үзүндүлөрдү Муса Жалилдин бүтүндөй чыгармачылыгына эпиграф кылып алса да болор эле.

Алыкул колуна курал кармап, фашисттер менен бетме-бет салгылаша алган жок. Ошентсе да анын ыры оор салгылашуунун алдында болду. Ал жазган ыр ар жүрөккө өз жалынын сүртүп өттү. Алыкулдун ыры анын өзүн гана толкундатпастан, жүрөгүн жалындатпастан миңдеген жүрөктөрдү күүгө келтирип, миңдеген адамдарды күрөшкө көтөрдү. Алыкул Моабит түрмөсүндө болгон жок. Бирок ал узак жана катуу

оорунун «концлагеринде» болду. Оорунун «концлагеринин» эшигин такылдаткан желдетке моюн бербей Алыкул көөдөнүн көтөрүп, боорун жерден алып, он беш жолу жашармын деп жооп берген. Биз Моабит дептерлеринен окуган ырлар күн батыштан угулса, Алыкулдун ырлары күн чыгыштан чыккан:

Кайда жүрбөйт эр жигиттин жаш башы,
Кайда калбайт сүйгөн жардын кез жашы.
Эгер кел деп Ата Мекен чакырса,
«Аманбыдан», «Кош» деп айткан сөз жакшы.

– деген жалындуу саптар бири-бири менен үн алыша, кыналыша калганын кантип байкабай коёбуз. Бул ырлар бири-биринен алыс төрөлүшсө да, киндиги бир жаралган.

«Ата Мекен», «Ата Журт» бул адам көз жарып «баа» деп бакырып түшкөн жер. Оозго балдай татыган сары майды биринчи ирмеген жер. Туз кошулган кырк кашык суу да Ата Мекендики, көбүргөнүн жеп, көпөлөгүн кармаган, көк көгүчкөн, ак каздуу көл. Берекеси балкып, ырысы төгүлгөн кутмандуу жер.

Ишенбай Абдуразаков:

Азыр да тиги баланын сөзүнөн кийин оорусу өзүнүн кайсы тарабында кайтарып турар экен, анын арбайган колдору кайран жазуучунун мойнун кантип ороп, алды экен деп өзүмдүн ал кездеги чоктуу фантазиям менен элестете баштадым. Анын оорусунан канчалык коркпоюн акыры анын жазуучулук күчү жеңди. Кийин бара-бара андан коркпой жакындай баштадым. Бир күнү ошол эле мурдагы олтурган таштын үстүндө олтуруп, обочодо аны айлана карап жүргөнүмдү байкап, акырын сөөмөйү менен ымдап өзүнө чакырып алды. Анын оорусу да, башкаларга окшобогон сырт жактан көрүнгөн тоңдугу да, ачуулу кабагы да унутулуп, жазуучу экени гана эсте калган экен.

Токтоосуз жетип бардым. Ал көпкө чейин унчукпай: «Эмнеден баштасам, баланы коркутуп аламбы, уялтып же таарынтып аламбы?» – деп сактангансып карап турду да:

– Сен коркок окшойсун? деди бир аз өкүнүчтүү үн менен.

– Жок, дедим мурдумду жанып.

– Жигиттин коркогу болбойт, жигит эч нерседен коркпошу керек, ал өзү менен сүйлөшүп жаткансып, кайдыгер көз менен алда бир жакты карап акырын айтты да: «Эч нерседен»... деп кайталап койду. Мен аны тиктеп карадым. Анын көздөрү шишигенсип томпоюп көптөн бери уйку көрбөй, жол азабын жеп келе жаткан жолоочудай болуп

чаалыгыңкы көрүндү. Ал дагы эле башка бир жакты карап өзүнүн небак өткөн, бирок кайрылып келбес кымбат мезгилин эстеп жаткандай көрүндү. Көздөрү жанданып мурдагы кургак, мээримсиз көрүнгөн көздөрү саал нымданып, көзүнүн түсү түрдөнүп, мөлтүр тунук, бирде күрөң-бозомук болуп кубулуп тургансыды. Көздөрү көптөн бери туурда отургузуп жүрүп эми гана ууга алып чыккан бүркүттүн көздөрүндөй ойноктоп, ар нерсеге кызганыч менен карап, бирок дагы эле толук эркиндикке чыкпай калганына ыза болгондой муңайынкы боло калып жатты. Анын ушул көрүнүшү мени таң калтырды. Ал бир аз ойлуу карап турду да чыкыйымдан сылап: «Барагой, ойнундан калдың» деп эркелете мээримдүү карады. Мен баса бергиче болбой унутуп койгондой «атың ким» деди. Жообумду угуп: «Ишенбай», – деп акырын гана шыбырап койду да, бул эмне дегенди билдире турган ат экенин белгилеп жаткандай болду. Дагы бир ирет басым менен кайталады.

Чолпонатага барган сайын Алыкул отурган ошол жээкти карап, көл толкундарына көңүл бурам.

Рамис Рыскулов:

Алыкул менен үч-төрт жолу жолукканым эсимде. Жазуучулар союзуна келчү. Анда акын Ясыр Шиваза союздун адабий консультанты. Кээде жаңылыктарды билүү акынга керек болчу. Күндөр өтүп жатты. Ал күзүндө эле жылуу пальтосун кийип алыптыр. Кабагы салыңкы. Оңой менен күлбөй турган киши экен. Мен саламдашып койчумун. Унчукпай акырын алик алчу. Бирок, ооз учунан. Кыйын жазуучу Алыкул Осмоновго дечүмүн. Аны ойлогонумдун себеби, айылда алтынчы класста окуп жүргөнүмдө Алыкул Осмоновдун ыр жыйнагын дүкөндөн сатып алгам. Абдан кызыгып окуур элем. Андан кийин издеп жүрүп дагы бир китебин таап окудум. Ал которгон «Жолборс терисин кийген баатыр» китеби мага адилет жүрүү эмне, сүйүү эмне экенин билгизип, рухий жактан мени тээ балалык чактан тарбиялап келген. Ошентип, Алыкул ырдан сабак берген акыным. Ошентип, Алыкул менен бирге көп суулар акты, көп жол басты мендей окуучулары. Алыкул кыргыз поэзиясынын чолпону! Элибиздин бактысына келген акын. Алыкул бизди фольклордун арбоосунан алып чыгып, профессионалдык деңгээлге көтөрүп, поэзияны бүркүттөй шаңшытты. Алыкулдун китептерине азыр да муктаждык чоң. Алыкул ыр шумкары, ыр тулпары! Нечен ирет дүбүрт салат шаңшыйт, таңшыйт. Анын поэзиясы тунук башат. Андан мөл сузабыз. Алыкулдай уул-кыздарыбыз көп боло берсин. Кыргыз поэзиясындагы кырга чыгып карасак Алыкул өзүнчө мунарланган тал чоку! Сан мезгилди мазалайт анын сүйкүм ырлары! Эми башка эмне айтмакчымын. Ойлорумдун ток этер жерлери ушул. Сөздүн кыскараагы жакшы эмеспи. Алыкулга мен кош дебейм. Ал ырлары турганда мени менен да, эл журту менен да бирге. Ал улуттук акын. Башка элдер аны көп түшүнө бербес, эгер ийине жете которбосок.

Алыкулдун ыр чөйчөгү токтолбой тегерене берип, акындын из кубарлары көп боло берсин!

Шайык Жамансариев

Анда баарыбызга, айрыкча Алыкулга өтө таасирдүү өюн: күрөш менен футбол боло турган. Ал да бекеринен эмес. Азыркы шаардык саясий агартуу үйүнүн ордунда 9 таар жабылган цирк бар эле. Циркте атактуу алптардын күрөшү күнүгө өткөрүлчү. Казак алпы Кажымукан жеке өзү ошол кездеги бүткүл дүйнөгө атагы ашкан балбандар тобу менен күрөшчү. Түрк алпы Али-Мухаммед да ошол топто боло турган. Анан балбандарды туурап, кийимибиз тытылганча тытышып күрөшөр элек.

Ал эми футбол болсо биерде жаңыдан кулач жая баштаган оюн болгондуктанбы азыркы Фрунзе темир жол вокзалынын түштүк четиндеги ээн талаадагы, калын шыбак арасындагы стадион сөрөйдө ойнолчу. Анда мелдеш ойну жөнүндө укчу эмеспиз. Чарчаганча эски топторду тепкилеп ойной берчүбүз.

Ким билиптир?.. Биздин коюн-колтук алышып ойноп жүргөн боз баш өспүрүмдөрдүн ичинде келечектеги кыргыз совет поэзиясынын алпы жүргөнүн. Эмнеси болсо да аны менен ондогон жылдар коён тебиш ойноп чоңойгонго сыймыктанбай коё аламбы?

Алыкулдун өмүрү жана турмушу эч кандай түйшүктөн капарсыз, оюн-күлкүгө тойбогон эн бактылуу мезгили 1929-31-жылдардын ичинде гана, жаш өспүрүм чагында болсо керек. Окуучулардын турмушу жакшы. Алыкул да сүзөктөгөн оорусу козголуп, учук илдетине чалына элек кези. Анда ал ачык-айрым да, жайдары да, сөзмөр жана оюнкараак да болучу. Катуу чыккан үнү болбосо да, каткырыгы жагымдуу боло турган.

1931-жылдын май айынын аягында жайкы дем алышка тарадык. Алыкул өз айлына, азыркы Панфилов районундагы Каптал-Арыкка, атасы менен бир тууган абасына кетти. Күзүндө баягы бөлмөбүзгө чогулдук. Алыкулдун өңү күнгө тотугуп, арыктап кайтты. «Колхоздо иштеп, кийим-кечек таап алдым» деп кубанып жүрдү. Бирок түнкүсүн, бир жоон уйкуга чейин такылдап кургак жөтөлө турган болуп калыптыр. Күн бүркөктө уйку көрөлбай жөтөлүп чыкчу. Эртең менен ичин басып: «Ушул кургак жөтөлдөн ичимдин териси да ооруп калат» деп күлүп койчу. Биз аны этибар алчу эмеспиз.

Мында эскере турган бир жагдай бар. Алыкулдун акындык чыгармачылыгы качан башталган? деген суроого, 1954-жылы Чернышевский атындагы китепкана чыгарган библиографиялык «Алыкул Осмонов» деген китепчеде, «1933-жылы башталган» деп көрсөтүлгөн. Бул туура эмес. Ал эми профессор К. Артыкбаев акындын өзүнүн «Жазуучулук баяным» деген таржымалына таянып, «Кыргыз Совет адабиятынын тарыхында» 1929-жылы дубал газетасына ыры чыккан», деп жазат.

Алыкулдун ыр жаза баштаганын 1930-жылы «Сабаттуу бол» деген газетага «Кызыл жүк» деген ыры жарыялангандан улам билчүбүз. Бирок ал өз жөндөмүн аябай жашырчу. Анын акындыкка умтулуусу 1931жылы күзүндө ооруканада жаткан кезден башталгандыгын ачык баамдаганбыз.

1931-жылы жайында педтехникумдун китепканасы биринчи кабаттан, экинчи кабатка көчүп калды. Анда бизге мугалим болуп калган Зияш Бектенов балдарды жардамдашыла деп жиберди. Бирок бир аз иштемиш болуп тарап кеттик. Ошондо жалгыз Алыкул калып, чаң баскан китептерди ташышып, акысына кечинде жатаканага бир чоң китеп көтөрүп келиптир. Ал «Орус поэзиясынын антологиясы» экен. Ошол антологияны ал дайыма казып, чийип окучу. Кийин да анын китепканасында сакталып турар эле.

Ошол жылы кыш демейдегиден эрте түшүп, кар калың жаап салган. Аудиториялар суук эле. Игнатьев кимдир бирөөнүн чоң кыргыз тонун кийип келип кружок өткөрдү да, биз менен бирге барып, жатаканага конуп калды. Көпкө сүйлөшүп жаттык. Ошондо ал мындай деди:

Силерди айлыңар күтүп жатпайбы. Ала-Тоого маданиятты, адабият-искусствону силер таратасыңар. Ошондуктан ар ким өз талантын, өз шыгын тартынбай тарбиялап алышы керек. Алыкул! Сени жашырып ыр жазат деп угамын. Андай болсо жашырынбай,

басырынбай сыймыктануу керек. Эргибесе ыр чыгабы?.. Сен суфлердукту ташта, ыр жаз!

Жатаканабызга мугалимибиз конгон ошол түндөн кийин, Алыкулдун жашырынганы азая баштагансыды. Кээде ынак дептерлерин ачык таштачу болду. Андай дептерлер анда эки-үчөө болуп кеткен эле.

Алыкулду урматтаганыбыз, аны менен мамилебиздин олуттуу боло баштаганынан байкалып туруучу. Балалык кылып Алыкулдун көңүлүн ооруткан окуучу болбосо керек. Ыкшыган жөтөлүн байкамаксан болуп койчубуз.

Алыкулду дарт бир жактан күчөй матап, өкүттө калган махабаты экинчи жагынан кыйнап турганда да ал майышып койгон жок. Чыгармачылыгы саны жагынан да сапаты жагынан да улам курчуп, жаңыланып жүрүп олтурду. Бул анын улуу оптимистигинин күчү болучу. Башына түшүп турган оор мүшкүлдөрдө да, жаны ачынган адамдардай деги башка бирөөгө акарат сөз айтканын уккан эмесмин. Андай убактарда көңүлү чөгүп турган киши эмне дебейт? Бирок Алыкул пессимизмден алыс, таза абаны, Ала-Тоону, Ысык-Көлдү, күтүрөгөн төрт түлүктү, эгин талааларын, дегеле баарын, айрыкча жупуну адамдарды көкөлөтө мактап, алардын тагдырына сыйынып олтурар эле. Жаратылыш, жер-суу жөнүндө жазган ырлары да көп.

Айрыкча кийинки 10 жылдык өмүрү Ысык-Көлгө байланыштуу болду. Жай мезгилин бирде Жети-Өгүздүн Ак-Терегинде, бирде Чолпон-Атада, колхозчу досторунда өткөрүп жүрдү. Курортко көп барууну жактыра берчү эмес эле. Анда эл ичинде жөткүрүп жүргөндөн тартынам дечү, кайран жигит.

Алп акындын өспүрүм чагы менен бирге болуп, бир үйдө жатып, бир казандан аш ичкен күндөр тез өтүп кеткенсиди. 1950-жылы кышында Ысык-Көлгө барды. Өзү «Победа» машиналуу болгон экен. Ал Ысык-Көлгө дайыма жайында келчү. Бул жолу эмне үчүн кышында келгенин сурасам «Көлдү көрбөсөм сагынып турам» деп койду. Мен анда «Ысык-Көл Правдасы» газетасынын редактору болчумун.

Биздин үйгө конуп олтуруп:

– Өмүргө да, бакытка да жарыбай калдым, дегени эсимде. Мен чыйралтымыш болдум. Бирок, бала кезиндеги кургак жөтөл эмес, күртүлдөгөн өпкө жөтөлү таң атканча анын тынчын алып чыкты. Эртең менен эрте Чолпон-Атага шашып жөнөп жатып:

– Быйыл жаздын асты менен келип жайлата жата турган үйгө «пул» берип кетишим керек. План чоң, өмүр чиркин чолок деди да, машинада жаткан чоң кара саңсаң ичикке оронуп алып жөнөп кетти...

Көрсө, Алыкулду акыры көрүшүм ошол болгон экен.

Абдрасул Токтомушев:

- Алыкул экөөбүз Токмокто №2-кыргыз жетим балдар үйүндө бир пионер отрядында, бир комсомол уюмунда чогуу тарбияландык. Тактай турган жери: Токмоктогу ушул жетим балдар үйү 1921-жылы ачылып, приют делинип аталган. Мени кийинки 1922жылы августта 10 жашымда Кара-Коңуз кыштагында дунганда асыранды бала болуп жүргөн жеримен, Токмоктон жетим балдарды жыйнаган комиссия барып алып келип, ушул приютка өткөргөн. Ал жерде жыл аягына чейин жүрүп калдым.

Алыкул анда ал жерде жок болучу. Ашыраалы Боталиев, Саткын Сасыкбаев бар эле. Ошол приют 1923-жылдын башында убактылуу жабылып калып, мени кыйыр туугандарым Мамбет, Төлө келип Чоң-Кеминге алып кетишти.

Ал приют бир жылдан соң 1924-жылы № 2-балдар үйү болуп кайра ачылды. Мен келе албай, элетте кала бердим. Бирок, акыры 1929-жылы ошол балдар үйүнө кайра алындым. Алыкул Осмоновду мурунку жылы бир баланы ээрчип биздин айылга жайында барганда кокусунан бир көрүп калганым болбосо, таанычу эмесмин. Эми балдар үйүнө алынгандан кийин чыныгы таанышуу башталды. Бирге жүргөн кездерде: «Беш жашымда эне-атамдан жетим калып, анан мени Пишпектеги приютка өткөрүп берген», – деп Алыкулдун айтканы эсимде. Токмоктогу №2-балдар үйүнө качан келип киргенин сурасам, ал минтип айткан: «Ушул балдар үйүнө биз 1925-жылы Пишпектен көчүп келгенбиз». Демек, Токмоктогу приют балдар үйү болуп, турмуш шарты кыйла жакшыртылып жана кайсы жашка чейинки балдар алына тургандыгы такталып (приют кезинде балдар жашына карабай алына берчү), тартиби чыңдалып, өз багытын алган кезде Алыкул жана бир топ балдар Пишпектен келгени ачык болуп турат.

Адабиятчы Ш. Үмөталиев «Алыкул Осмонов» деген китебинде: «Көрүнгөндөрдүн колунда баш калкалап жүргөн жеринен Алыкул акыры 1920-жылы, беш жашында, Токмоктогу №2-интернатка (детдомго) алынат» деп жазган экен. Бул калпыс, биринчиден, беш жашында жетим калары менен приютка берилген болсо, кайсы көрүнгөндөрдүн колунда баш калкалап жүргөн болор эле? Ар кимдин колунда киринди болуп жүрүүгө беш жашар баланын чамасы келер беле? Тестиер болсо бир жөн, кол арага жарайт деп ар ким ителеп пайдаланып алат... Экинчиден, Токмоктогу №-2 балдар үйүнө Алыкул 1920-жылы эмес, 1925-жылы келип киргенин айтып, олтурбайбы!..

Алыкул детдомдун иштерине активдүү катышчу. Кереге газетаны чыгарууга дайым катышып, кооздоп чыгаруу жагынан колу эпчил, сөз тапкыч болучу, отряддын барабанчысы да эле.

Насирдин Байтемиров:

– Алыкул бөтөнчө акын. Адабий секиге ак өргөө тиккен акын. Андай адабий ак өргөөнү тигиш ар кимдин колунан келе бербейт. Эскирбес, көөнөрбөс, жаанда, күндө, карда, түндө калса да баягы калыбын, көркүн жазбас, кыйрап, жыгылып, сынып калбас, барган сайын кооз көрүнүп, барган сайын көркүнө чыгып отурган адабий ак өргөө тигиш... сөздөн, көркөм сөздөн тигиш, отуз беш жашта көз жумган Алыкулдун гана колунан келген.

Алыкул элдик акын, элдик деген, эмгекчил дүйнө деген сөз. Эл тагдырына тагдырын ширетип салган акын ошондой болот. Ал баркын да, даңкын да демек, акындыгын да сатпайт. Анын ырларын, эл ырдап, окуп жүрөт. Жаңыча ырдап, жаңыча сүйлөп, эски сөздү жаңыртып кеткени менен ошондой даражага жетти.

Ырларынын көпчүлүгүндө Алыкул башкача ырдаган. Кээде кубанасың, суктанасың ал түгүл коркосуң. Неге? Алыкул өтө жабышкак акын. Окугандын оюна жабыша, оной менен чыкпай калат. Азгырып, өз ыгына, ыргагына, жолуна сүйрөп кетүүгө тырышат. Анын адабий торунан күчтүү акын гана чыга алат. Анын жаңылыгы, бөтөнчөлүгү ошондо. Бирок аны тууроо Алыкулдун көлөкөсү болуп калды деген сөз. Деле, бир бөтөнчө акын чыкканда аны туурагандар аз болбойт, бирок аны туурагандын бири да акын болгон эмес, ошо туурагандардын бийик чокусунан көрүнүп өзү гана кала берген.

Хусейин Карасаев:

- Бир күнү иште отурсам пропуска бөлүмүнөн мага «бир таанышыңыз сизге кирүүгө уруксат сурап жатат» – деп телефон чалышты. «Кирсин» дедим. «Сиздин чыгышыңызды сурап жатат». Көрсө, ал акын Алыкул Осмонов экен. Учурашкандан кийин мекемеге кирүүнү сунуш кылдым. «Жок, кирбейм. Сиз менен жалгыз сүйлөшө турган бир сөзүм бар» деп өтүндү. Ээн көчөдө катарлаш бастык. Аңгемесин мындай деп баштады: «Бир күнү иштеп отурсам, мени органга чакырышты. Бардым. Бир лейтенант отурган экен. Маңдайына отурууну сурады. Адегенде эле орус тилинде «Сиз ооруп жүргөн экенсиз» деди. «Ооба, кургак учук менен ооруп жүрөм» дедим». «Жок сиз улутчулдук оорусу менен ооруп жүрүпсүз. Мына окуңуз» деп бир жапырак кагаз берди. Жүрөгүм атып чыкты. Окусам менин ырым экен. «Эмне үчүн кыргыздын жалкоолугун сынга алсам, улутчул боломун? Бул эмне деген укмуш» деп ичимден ойлондум. Сөздү көп узарткан жок. «Жакшылап ойлонуңуз, мен дагы чакырам» деди. Тышка чыкканда заманам куурулуп кетти. Ким менен акылдашарды билбедим. Ошондо сиз эсиме түштүңүз. Жөндүү акыл айтаар деп, поездге билет алып Москвага келдим. Берияга арыз жазып алдым эле» деп алакандай кагаз көрсөттү.

Ошол мезгилде менде деле бере турган акыл жок да! «Алыкул, сен бул арызды бербей, жыландын куйругун басып аласың. Сени ошол органдын кишиси дагы чакырмак болду беле? Эгер чакырып калса, «абдан ойлондум, сиздин эскерткениңиз туура экен. Мен ырымдын тескери экенине эми түшүндүм. Сизге чоң рахмат» дегенден башка сөз айтпа. «Ак ийилип сынбайт», андан көрө чымырканып ишинди, айрыкча котормонду уланта бер» дегенден башка эч нерсе айта албадым. Арызын тытып салдык.

...Кийин, «Сөздүк» жарыкка чыккандан кийин, 1944-жылы Фрунзеде иштеп жүргөнүмдө Алыкул келип жолукту. Токтояндагы менин энемдин үйүнө барганын айтты да: «Органдын баягы кишиси мени дагы чакырды «Кана, ойлондуңузбу, улутчулдук идеядан кайттыңызбы?» деп суроо койду. Дароо эле: «Сиздин эскерткениңиз туура экен. Ал ырымдын мазмуну жаман экен. Аны мындан кийинки эмгегиме киргизбеймин. Мени туура жолго салдыңыз. Сизге чоң ырахмат!» дедим. Ошондо алиги кабагынан кар жаап турган суракчымдын ичи биртике жылыды окшойт. Бир аз кокурайып, көөдөнүн көтөрүп отурду да: «Мына көрдүңүзбү, биз дагы тарбия менен аракеттенебиз. Ойлонуп жазып жүрүңүз» деп сөзүн тамам кылды. Кусеке, сиздин мага берген акылыңыз туура болгон экен. Ал ырды жамандап жеткирген адам деле биздин арабызда. Анын атын айтпай эле коеюн» деп мага ыраазычылыгын билдирди.

Менин Алыкул менен анчалык жакын деле катышым болгон эмес. Бирок ичимден жактырып, жакшы көрчүмүн. Мыкты акын эле. «Мен ооруюн, сен ооруба Ата Журт» деген сыяктуу ыр саптарынан анын ак ниет адам экендиги ачык көрүнүп турбайбы. Элге жага турган эстелик эмгек калтырды. Тирүү кезинде өзүнө эстелик куруп кетти. Ар бир эмгектенген адамдын тирүү кезинде эстелик калтыруусу, мойнундагы борчу милдети парзы.

Шаршенбек Үмөталиев:

Ошентип, мага Алыкулду тааниткан Москва болду. М.Горький атындагы дүйнөлүк адабият институтунун аспирантурасына өтүп, окуп калдым. Бирок ушул жогорку эпизоддон кийин Алыкул жөнүндө оюм тынчтык бербеди. («Мой дом» китебинин сатылышы)

1952-жылдын жайында Фрунзеге кайтып келгенимден баштап, Алыкулдун чыгармаларын үйрөнүүгө кунт койдум. Ал жөнүндө ар кандай маалыматтар жыйнай баштадым. Ушул азыр Панфиловдо турган жээни Болотбек а кезде аскерде экен. Анын энеси Алыкулдун бир тууган таежесин издеп таптым. Анан а киши менен Алыкулдун Тимирязев - 4 көчөсүндөгү үйүнө бардым. Үч бөлмөлүү өзүнчө үй экен. Бир эски керебет, анан дагы башка майда барат идиш-аяктардан башка эч нерсе жок. Керебет Алыкулдуку экендигин айтты. «Победа» деген машинасын Токмоктогу эжеси алып кетиптир. Мен акындын кагаздарын сурасам:

– Билбейм, айтор Алыкул өлгөндөн кийин көп өтпөй жазуучулардын кемесиясы алып кеткен, деди.

– Жазган үстөлү кайда?

– Аны да бирөө алып кеткен.

Сөздүн кыскасы, мен адегенде Алыкулдун китебин чыгаруу жагына кириштим. Жазуучулар Союзуна маселе койдум, ошондо бул ишти ошол кездеги Жазуучулар Союзунун жооптуу секретары ыраматылык Жээнбай Самаганов катуу колдоду. Бирок бул иш көпкө созулду. Акыры мен түзүүчү катары бекитилдим. Бир жактан окуу, анан дагы диссертация чоло жок. Москвага кетип, жарым жылдан кийин кайра келдим. 1953-жылдын жазы. Алыкулдун ырларын машинкага бастырууга тыйын жок, акыры өзүм төлөп (таежесинде кайдан акча болсун), ырларын топтоп алып келдим. «Канаттуу поэзия» деген чоң макала жаздым, аны китептин баш сөзү катары бердим жана мурда «Ала-Тоого» да чыккан эле. Бир күнү Алыкулдун эжесинен сурадым:

– Алыкул жазуучулардын ичинен ким менен жакын эле?

– Кубанычбек Маликов менен жакын болучу, мурда жаш кезинде ошонукунда жатып жүргөн, кийин да ага каралашкан ошол гана болду.

Ошону менен китептин редакторлугуна Маликов бекитилди. А кишинин үйүндө отуруп, экөөбүз китептеги ар бир ырды карай баштадык. Ошондо бир топ жерден талаш чыкты. Маселен, «Ким болду экен?» деген поэмада «Англис боз калпагын унут таштап» дегенди «Делдейген боз калпагын унут таштап» деп ондоду. Чындыгында «англис» дегени туура эле. Анткени, аскерге барбаса да, баргандай болуп, трофей калпакты кийип алыштын өзү Алыкулдун каарманы ким экендигин баса көрсөтүп турган, бирок менин ушул оюмду редактор кабыл албады. Ошондой болуп чыккан жерлери бар эле, кийин аны сынчы Кымбатбек Укаев негизинен туура сындаган. Бирок ыраматылык К. Маликов бул иште көп күч жумшады.

Май айында акча алыш үчүн Алыкулдун эжесин ээрчитип келдим. Гонорарын жакшы эле алды, а кезде көп төлөчү. Айтор бир куржун көзү акча алды. Тыйынын Самаганов менен Маликовдор жакшы койдуруп берген. Эжесинин ыраазы болгонун айтпа! А бирок ушул жерден бир аз кыжылдаша калдык. Мен Алыкулдун ушул акчасынын чейрегинен азыраагына ага Аларчадагы көрүстөнүнүн үстүнө эстелик салдыралык дедим. Караңгылык курусун «Өкмөт салдырсын» деп кыйылып туруп алды. Мен далайды айтып жатып, айтор эптеп макулдугун алдым. Ошол эле жерден он төрт мин сом акчаны эстелиги үчүн Сүрөтчүлөр Союзуна которуп жибердим. Баягы куржун бөксөргөн деле жок, анан ушул азыркы акындын жээни Болотбек аскерде эле, ошого да энеси экөөлөп акча салдык. Мен да өзүмө тийиштүү акча алган элем, антсе да «эмгегиң бар, балам» – деп мага бир көйнөк сатып берди. Менин каалоом боюнча ушундай болду. Калп айткан

менен болобу, акындын таежеси менден тыйын аябай тургандыгын айтты. «Каалаганың ал, эмгек сеники» деди. «Жок, эмгек анын өзүнүкү» деп, алганым жок. Эжеси жакшы киши болучу. «Алыкул учук менен ооруп жатканында суурдун майын таап келип берүүчүмүн» деп ыйлап жиберээр эле, Алыкулду көрбөгөн мен да жашып кетүүчүмүн...

Жанагы эстелик азыр да турат, аны сүрөт боюнча Пузыревский деген скульптор жасаган эле. «Алыкул деп жүрүп туягым жерде калгандай эле болду» деп жазган элем «Алыкулга эстелик» деген китепчеде. Бул доомат эмес, чындык, ага мен сыймыктанам.

Пузыревский абдан жакшы киши экен. Зор киши, колун кармаганда тим эле аттын туягын кармагандай болом. Ошол күрөктөй болгон чоң колдору менен иштеп жатат. Мага да чополорду ийлетип коет.

– Сен тууганга күйүмдүү экенсиң, тууган ушундай болсо, канаке?

«Тууганым эмес» деп кантип айта алам, антейин десем, айнып калабы дегенсип чочулайм да, «бир жатындашым» деп коюп, ылай ийлейм... Кийин чындыгын билгенде аябай таң калды. Ошону менен бүтүрдү, бирок бул эстеликтин убактылуу экендигин эскертти, антсе да ал ушул күнгө чейин турат... кебетесинен кетип жалдыраган бойдон...[10](#)

Мен Алыкул жөнүндө жазуудан да, айтуудан да эч бир тажабайм, анын поэзиясынын сыйкырдуу күчү ошондой. Алыкулга келгенде бөтөнчө шыктанып кете турганымды жашыра албайм. Менимче, азыркы таланттуу акындардын кыйласы Алыкулдун мектебинен өсүп чыкты десем жанылбайм. Эрнис Турсунов, Бексултан Жакиев, Жолдошбай Абдыкалыков, Мариям Буларкиева, Эсенгул Ибраев, Жапаркул Алыбаев, Жалил Садыков өндү бир кездеги университеттин жаштары Алыкул дегенде ак эткенден так этишчү. Алыкулдун чыгармачылыгынан курстук, же дипломдук иш жазышкан эле, алардын көпчүлүгүнө илимий жетекчи катары иш алып баргандыгыма сыймыктанам. Азыр бу жолдоштор кыргыздын беделдүү жазуучуларынан болуп калышты.

Эрнис Турсунов:

Алыкул жөнүндө сөз айтуудан мурда тилге жабыша калып, дилге өзү келип кирген кристалдай ырларын окуп отурсак, ал өзү жөнүндө башкага караганда көбүрөөк да, тагыраак да, көркөмүрөөк да айтат. Дагы үңүлүп, дагы кунт коюп, дагы кумарлана окуганыбызда ал билгендеринин ондон бирин гана берген экен деген ой кетет. Чындыгында да көзү бар кезинде эч кимге билинбеген, чети оюлбаган кенч кеткен. Алиги «Жазылбаган ырларым» деп курулай ырдап жүргөн кыялдын чындыгы Алыкул менен кошо кеткенине көз жетет.

Алыкул көргөн аппак кардан бери канча карлар жаады жана «бир кеченин аппак жааган карындай» канча сыйкырдуу ырлар жазылбай калды. Эгерде Алыкул алтымышынчы жылга чейин эле жашаганда, бул он жыл аралыгында өзүнүн чебер устаттыгы, терең мазмуну менен бизди он эсе байытат беле, аттиң!

Мына ажал деген алкы бузук ач көз, кыргыз поэзиясына канчалык залал келтирген. Анткени, 1939-1949жылдардын аралыгындагы он жыл Алыкулду нукура Алыкул кылган. Ал эми дагы он жыл жашаганда...

1947-жылы Москвада физкультурниктердин Бүткүл союздук парады өткөн. Мен Алыкулдун «Физкультурниктер маршын», «Артиллеристтер маршын», Мидиндин «Негр

жөнүндө балладасын» көркөм окуп келгем. Аталган чыгармалар көркөм окууга кандай интонацияларды берерин элестетип көрүңүздөрчү! Ал кезде көркөм окуу атайын концерттик программаларга кирчү. Жюри диплом жана мандалин менен сыйлады. Экия Мукамбетов менен ошондо тааныштык. Акын-жазуучуларды көрсөк дегенде эки көзүбүз төрт. Алыкулдун адресин Кубаныч Акаевден сурап, Экия үч бөлмөлүү үстү жапыз үйгө ээрчитип барды. Үйдөн бир кемпир чыкты да, Алыкул эс алууга кеткенин айтты. Качан келет деп такып сураганыбыз жок. Жок болгон соң кете бердик.

1949-жылы июнь айында А.С.Пушкиндин 150 жылдык юбилейи кыргыз жергесинде да, анын ичинде Пржевальск шаарында да кеңири белгиленди. Ошол юбилейди өткөрүүгө комсомолдун шаардык комитети Чолпон-Атадагы пионерлер лагерине жиберди. Ал оорулуу балдар үчүн санаторий болуп уюшулган экен, бирок жакшы окуган балдар да эс алуучу, «Кыргыз Артеги» аташчу. Алыкулду көрүү бактысы ошондо туш болду, Ал кезигүү эмес, «көрүү» бойдон калды.

Анда азыркы Чолпон-Ата №-54-жылкы заводу жана «Бирлик» колхозу болуп экиге бөлүнчү. Ысыккөл районунун борбору Ананьеводо эле. Пионер лагери «Бирлик» колхозуна жакын тургандыктан, уй кайтарган, араба айдаган, апиийим отогон колхоз балдары менен аралаш көлгө түшчүбүз. Күндөрдүн биринде балдар менен кумда жатсак, «Кыргыздын бир акыны ушул жерде жүрөт, Курманбайдын үйүндө турат, эки бээси бар, ошонун сүтүн саадырып ичип дарыланып жатат, күндө бир маал көлгө келет» дегенди угуп калдык. Аңгыча арабыздан кимдир бирөө «Тигине ал», - деп кыйкырып жиберди. Бизден окчун Куу-Булуң деген жээкте (азыркы «Ала-Тоо» пансионаты турган жер) костюмун желбегей жамынып бир киши отуруптур. Биз тым боло калдык. Анан жакын барып көлгө түшөлү десек, ал ордуна туруп, ары карай басып кетти. Эки бала артынан ээрчидик. Ал алысыраак барып, чий дүңгөсүнө көчүк басып горизонтту тиктеп отурду. Ошентип көпкө отурду. Колунда кагаз, каламы деле жок. Биз жакын барууга батына албай балдарга келип кошулдук. Бала элек, даап сүйлөшө албадык. Ошол Алыкул экен. Алыкулду көргөнүм ошол болду.

Алыкулду жанындай көргөн жана ошол кезде биринчилерден болуп аны изилдеп жүргөн Ш. Үмөталиев менен Москвада таанышкан элек. Ал анда М. Борбугулов менен Чаплыгин көчөсүндөгү аспиранттардын үйүндө турчу. Кийин кандидаттык диссертациясын жактап келип, Ш. Үмөталиев бизге Кыргыз университетинде лекция окуп калды. Ошондон тартып Алыкулга болгон кумарыбыз ого бетер арта баштады.

Асыпбек Бейшеев:

– Азыркы Каптал-Арык айылы мурда өзүнчө колхоз болчу. Элдин жашоо-тирдиги жаңы ирдене баштаган. Бир күнү шаардан Орозаалынын бир тууганы Осмон дегендин баласы Алыкул келиптир деп калышты. Апам мага Орозаалы жездең болот дечү. «Орозаалы илгери Алыкул томолой жетим калып, колунда жок таякелеринин босогосунда жүргөндө атайын барып, аны жетим балдар үйүнө тапшырыптыр, эми ал чоңоюп, эр жетип шаарда өкмөт болуп иштейт экен» деп уктук.

Алыкулду адеп алгач ирет көргөнүмдө ал арыкчырай, колдору шадылуу, ошондон уламбы узун бойлуудай көрүнгөн, үстүндө жол-жолу бар жеңил желеткичен, шаардык киши экен. Менин эсимде ушундайча калыптыр. Айылга анын келиши чоң жаңылыктай туюлду. Алгач ага абдан кызыгып, баскан турганын, сүйлөгөнүн алдыртан аңдып, жанына чакырып калса мылжыйып уялып жүрдүк төрт үйдүн балдары. Азыр эсептеп көрсөм ошол жылы он экиден он үчкө караган курагым экен. Мейиз менен набаттын,

жаңгактын даамын ошондо биринчи татканмын. Алыкул шаардан ала келиптир. Адеп ал келген күндөрү дасторкондорубуз жайнап эле калды. Бирок, эмнегедир ал биз менен чогуу олтуруп тамак ичпей, четтеп гезит тиктеп олтурчу.

Ал сыртка чыгып кеткенде чоңдордун өз ара анын оорулуу экендигин, өйдөкү Кум-Арыктагы табыпка түшүп жүргөндүгүн, айылга кымыз ичип сергисемби деп келгендигин кеп кылышканы жадымда.

Айылыбызда бакырса үнү берки айылдан аркы айылга шашпай угула турган, өтө тамашакөй, бакылдаган Сагынбай деген корукчу жигит бар эле. Ал адамдын көзү жакында эле өттү. Экөө абдан ымалалаш, курдаш болуучу. Сагымбай Кара-Балта базарына көп каттап, ар каттаган сайын Алыкулга гезит-журнал ала келчү. Өйдө-төмөн өткөн сайын Алыкулга тие өтүп, экөө көпкө сүйлөшүп олтурганын, жыгылганча күлүп калышкандарын көрүп кызыкчумун.

Ал кээде келдиңби-койдуңбу деп капарына албай түнт тартып, кээде жаркылдап мени жанына чакырып алып кино көрөмүнбү, кандай адабий китептерди окуурумду, эмки жумада кандай кино болорун сураштырат. Райборбордо кез-кезде кино коюлуп турчу. Кээде колубузга тыйын карматып, киного жиберет да эртеси көргөнүбүздү терип-тепчип сурамжылайт.

Анда колхоздо негизинен кант кызылчасы эгилчү. Күүгүм талаш кызылчадан кайтып келатышкан орус, кыргыз кыз-келиндери бири-бирине атаандашып, талаа жаңыртып хор ырдап келишээр эле. Бир кечте Алыкул алардын алдынан утурлай тосуп чыгып, кайра-кайра суранып далайга ырдаткан. Чоочун адамдан кысынып сүрдөшкөнүнөнбү ачылып ырдашпай койгонуна кейиген. Ошондо биз «шаарда бул келиндерден да сонун ырдагандар бар эмеспи, буларга эмнеге кейийт» деп таң калганбыз.

Ошол жылдары башка оюндар жокпу, эмнегедир тестиер балдар жайы-кышы чүкө ойночубуз. Мен көпчүлүк убактымды күйпөлөктөп сүрөт тартуу менен өткөрчүмүн. Акталган үйдүн бооруна көө менен сүрөт тартып жатсам артымдан бирөөнүн деми угулат, карасам Алыкул жылмайып карап туруптур. Уялып кеттим. Ошондо анын «уялбай жүр, кишинин көзүн тик карап жооп берип жүр» дегени кулагымда турат. Анан ал географиялык картанын, картондун артына тарткан сүрөттөрүмдү көрүп, аябай мактады. Кечинде уй тоскону кеткенимде энеме келип «шаарга сүрөтчүнүн окуусуна алып барайын» десе, апам көшөрүп болбой койгон экен.

Орозаалы жездем да сөзгө жакын, «Жаныш-Байыш» эпосунун кайсы бир үзүндүлөрүн жатка айткан, уламыштарды көп билген адам эле. Бир жолу чай үстүндө Алыкул менен чер жаза баарлашканын, анын абдан окумал, кыргыздын көп уламыш-жомокторун билээрин, «Жолборс терисин кийген баатырды» которуп жүргөндө кеч кирип, таң атканын байкабай калган күндөрү болгонун, ошол котормонун арбын жерин жатка төгүп жиберерин, Ысык-Көлгө үзбөй барып, сууда жакшы сүзөрүн, эмки жазда үйлөнсөмбү деп жүргөнүн, сөз бекитип жүргөнү көлдүк экенин саймедиреп олтурду.

Алыкулдун айылдан кандайча кеткени эмнегедир эсимде жок. Кийин тактасам, айылга Кубанычбек Маликов келип, шаарга экөө кетишкен экен. «Жайлата кымыз ичип, кадимкидей сакайдым» дептир кетип жатып.

Алыкул кетип жатып үйдө орусча тилдеги үч китебинин биринин ичине эки сүрөт калтырыптыр. Бирин мага арнаптыр.

Кыштын күнү мектептен келсем апам «Алыкул агайың өлүптүр» деп балбаалап ыйлап отуруптур. Көгүш-боз «Победа» машинасы келип эже-жеземди салып кетти.

Биздин ошондогу үч-төрт үйдүн биринде Сырга деген аял уулу Болотбек менен турушчу, алар болжолумда 1949-жылы шаарга Алыкулдукуна көчүп кетишип, акын көз жумганда кайра айылга келишкен. Болотбек азыр да Каптал-Арыкта жашайт.

Кийин Болотбек мени шаарга алып келди. Ошондо акындын эки бөлмө үйүн көргөм. Эшик алдында олтургучу бар, короосу толтура дан куурай экен. Дубалда аппак чүпүрөккө кургак кисти менен тартылган акындын көлөмдүү сүрөтү, бурчта үйүлгөн китептер, патефондун арбын табактары, «Урал» маркасындагы радиоприемник, жыгач шифонер, столдун суурмасында күмүш кашыктар бар эле.

«Алыкул сен жөнүндө айтчу, табыштады эле» деп Болотбек мени ал убакта Москва менен Панфилов көчөлөрүнүн кесилишинде жайгашкан сүрөт окуу жайына жетелеп келип, интернатка табыштап кеткен.

Баратбай Аракеев:

Редакциянын тапшырмасы менен Алыкул туулган жерге барарымды укканда сүйүнүп кеткеним менен ал маанайым көз ирмемдик эле экен, артынан эле санаркоо башталды. Атайын тапшырма менен бараткандан кийин калайык-калкы пир тутуп, ар дайым сыймык менен аңыз кылган акын жөнүндө бир-эки ооз сөз айтышым керек эмеспи, ошол колуман келер бекен? Дилди жайып салып, чынымды айтсам ушул улуу акынды дагы бир жолу эске сала тургандай баяндап бере албасымды билгем. Айла жок, «Алыбек алына жараша» деген кептин калети бар беле, ошого бел байладым, эң кур дегенде акын жөнүндө жүрөк өйүгөн эки ооз сөзүмдү айтып албайымбы дедим. Ошентип миң санааны кошо ээрчитип Каптал-Арыкка жол тарттым...

Каптал-Арыкты аралап мурун канча жолу өтпөдүм дейсиң. Бу жолу өзгөчө маанай, өзгөчө баам. Көчөдөн нары-бери баскан адамдары, али эч нерсеге эсеп бербей оюнга тойбой жүргөн тентектери, ар бир дарагы менен үйү көзгө башкача көрүнөт. Аларды коштогон Алыкулдун элеси, дилге небак жат болгон ыр саптары... анан улуу адам жөнүндө эки ооз сөз жазуунун адам чыдагыс кыйынчылыгы дале көөдөндө...

Алыкулдун жээни Болотбек Сыдыгалиевдин үйүн кыйналбай эле таап, дарбаза кактым. Үйдүн ээси көп күттүргөн жок, атайын мени күтүп тургансып бат эле эшик ачып маңдайымда турду. Саламдашып, ал-жайды сураштыргандан кийин келген жөнүмдү түшүндүрдүм. Короого кирдик. Аялы жумушта экен, Болотбек байке самоор койду. Бат эле буркураган самоор алдыга келип, дасторкон токчулукту даңазалай, түркүн даамга толо үйүлдү. Чайдан ууртап, кеп учугун улайбыз.

– Таякем менен бир топ эле убакыт чогуу жашасам да, анын мүнөзүнө так баа бере албайм, дейт Болотбек байке. Киши менен ачылып сүйлөшчү эмес. Ырларына гана ачылган го. Мен эмне, а кезде он алтыдагы кезим. Журту ушундай кастарлачу акын экенин билгенимде, таякемдин ар бир кыймылын, ар бир сөзүн эстен чыккыс кылып жаттап албайт белем. Жазып коюп жүрсөм деле эмне. Болотбек байке оор үшкүрүнүп, күнөөлүүдөй башын жерге салат.

Ырас, уккан кулакта жазык жок эмеспи, Алыкул тирүү кезинде аны толук сыйлап, баркын дааналай албай, ата-агаларыбыз кандайдыр бир деңгээлде күнөөлүү да экен. Ал маселе өз башы менен калсынчы, келеркисин берсин дейм.

– Болотбек байке, бир үйдө чогуу түтүн булаткандан кийин кеп-сөз сүйлөнбөй коебу, таякеңиз экөөңөр эмне жөнүндө сүйлөшчү элеңиз?

– Эмне сүйлөшкөнүбүз деле даана эсте жок. Майда-барат эле тиричиликтин кеби болбосо, эсте каларлык деле кеп болбоптур экөөбүздүн ортобузда. Мен алгач ишке орношкондо таякем: «Боке, эми жакшы иште», деди. Ошол насааты эсте. Кай бирде «Победасынын» аржак-бержагын майлатып техникага шыктуусуң деп мактап калчу. Кээде жазуучулар Союзуна жиберип акчасын алдырчу. Бир-эки жолу киного бардык. Эсте калгандары ошолор.

– Ырды кандай жазчу эле?

– Бирдеме жазарда терезенин маңдайындагы столго олтуруп, көпкө ойлончу. Анан улам-улам ордунан туруп каршы-терши басчу. Аябай кыйналгандай көрүнчү мага. Ыр жазуунун түйшүгүн билбеген мага таякемдин кыялы кызыктай көрүнчү эле.

Ырасында эле ыр, деги эле көркөм адабият дилине алыс адамга анын кандай жазылары менен иши эмне. Атаганат де, эпадам Болотбек байке ыр жандуу болгондо Алыкулдун далай сыры ачыкка чыкпайт беле. Чогуу жашаган адам бизге караганда бир-эки учурду жакшы билет эле го...

Болотбек байке кебин улайт:

– Ошол кезде таякемдин оорусу күчөп жүргөн экен. Өзүнүн кашык-табагын биздикине аралаштырчу эмес. «Оору жугат» деп какшап, эскерттип турчу. Түкүргүч бөтөлкөсү бар эле, түкүрүп оозун кынабы менен бекитип бек катып алчу. Оорусу кыйын турбайбы...

Аттиң, де, Алыкулдун оорусу катуу болчу. Аны айыктырууга ал кездеги медицинанын кудурети жетпей калды. Дарылардын нечен түрүн ичти (даба болобу деп күчүк да сойдуруп жегенин Болотбек байке какшап отурат). Жаны үчүн аябай кармашты. Оорусу ага моюн бербейт, ал ооруга моюн бербейт. Жаны кыйналып төрт чарчы болуп турганда, окуган адамды тамшантчу ырларды жаратты. Моюн сунбаганы ошол эмей эмне? Эми минтип артында калып, акындын экинчи жана түбөлүк өмүрүн улантып жаткан ырларына таазим кылып жатпайбызбы. Мага Алыкул жөнүндө жазгандардын: «Байкуш жаш кетти, тукуму калбады, байкуш, байкуш, байкуш...» – деп, жалаң эле акындын өмүрүнүн караңгы түнүн аралап шыпшынгандары таптакыр жакпайт. Залкар адам байкуш болобу? Ошончо жылдан бери алдына акын салбай (бул ой жеке пикирим эмес экендигине кепил боло алам) поэзиябыздын башатында келатат. Алыкулдай акын дагы качан чыгат, аны ким билди?.. Жаңы гана эки сап кураштырууга бел байлаган талапкер менен чачы куудай болгон карыя акын, жазуучуларыбыздан баштап алардын баарына баа берген ак дил окурманга чейин анын ырларына таазим кылат. Кыргыз адабияты жөнүндө кандай кеңешме болбосун анын аты алгачкылардан аталат. Мына сага «байкуш!» Анын өмүрүнө, талантына суктанышыбыз гана керек! «Байкуш» деп шыпшынганыбыз өзүбүздүн байкуштугубуз болуп жүрбөсүн.

– Биздин үйгө акын, жазуучулар сейрек катташчу, дейт Болотбек байке.

Ушул жерде менин жадыма белгилүү аксакал акындарыбыздын, жазуучуларыбыздын жазгандары менен оозеки айткандары келди. Алардын дээрлик бардыгы Алыкул менен коюн-колтук алышып, ичкен-жегени, баскан-турганы, ойлогон ою, айтор, дүйнөсү бир, жан кыйышпас дос болгон сымал. Ошондой эскерүүлөрдү окуп, сөздөрдү угуп, шашып кетпей терең талдап отурсаң кыйласы, качандыр бир өткөн

мезгилге жамынып, аз-аздан болсо да ашыра чаап кеткен жерлери да бар экен. Эпадам Алыкул орто заар акын бойдон көзү өткөндө эскерүүлөр ушунчалык көп жазылат беле да, замандаш-калемдештеринин бардыгы эле дүңү менен жан кыйышпас дос болот беле? Ким билет? Кепил боло албайм. Бирок бир чындык кашкайып турат жаман-жакшысына ылгабай, алардын баарын дос кылган Алыкулдун улуулугу эмей эмне?! Мына акын деген! Ушул оюбузга жаштыгыбызды жеңдирип кызуулана кетсек, аты аталбай сөзүбүз багышталган агалар айкөлдүк менен кечирим берип, Алыкулду дагы бир жолу эстээр... Өздөрүнүн гана дилинде эңгезердей жети кулпу кайтарган чындык аларды түйшөлтөөр...

– Болотбек байке, өзүңүз билесиз, акындар жазган ырлардын бардыгы эле жарык көрө бербейт эмеспи. Алыкулдун да ошондой ырларынын кол жазмасы көп эле калса керек?

– Ырас, таякемдин бир кучак ырлары бар болчу. Бир күнү жумушка кетсем Төлөн Шамшиев менен бир аял келип аларды алып кетиптир (энем айткан). Ошондон кийин ал кол жазмалардын тагдыры кандайча улангандыгын билбейм. Балким, тиешелүү жерге өткөрүлгөндүр...

Байдылда Сарногоев:

Ойлонуп көрсөк турмушта
Өмүр бул качкан бир куш да...
Осмондун уулу Алыкул
Опол тоо акын кыргызда.
Ортодо жүрбөй «ойт» берди
Ободон учкан жылдызча.

Алыкул акынды азыр ойлосо, мен аны эртерээк көрүп, кечирээк түшүнүптүрмүн. Анткен себебим акындын чыгармалары менен бала кезимде таанышсам да баамдап, байкап, маани жагына кийинчерээк түшүндүм. Алыкул Жазуучулар союзуна өтө сейрек келчү. Менин байкашымча келгенде деле көпкө аялдабай, айрым өзүнө сырдаш жоролдоштору менен сүйлөшүп кайра кете берчү. Ал мага өтө түнт, ачылып сүйлөбөгөн, сөзгө сараң же болбосо такыр эле сөзгө чоркок адамдай сезилчү. Акын болсом деп ак эткенден так этип, «чымындуулардын чымыны» жугаар бекен деген ойдо Жазуучулар союзуна көп эле келип, жыйналыштары болсо катышып, чебер, чечен агайлардын эчен сүйлөгөн сөздөрүн уккам. Жыйналыштарда Алыкулдун бир да жолу эл алдында чыгып сүйлөгөнүн уккан да, көргөн да жокмун. Ал өзүнчө ойлуу четкерээк жерде олтуруп, оозун бетарчысы менен басып, тык-тык жөтөлүп жатканын көп эле байкагам. Өңү керсары тарткан, узун бойлуураак арык киши эле. Ошондо ал отуздан ашып калган жигит агасы болсо да, менин жаштыгымданбы, мага улгайган адамдай көрүнчү. Ал кишинин жайын уксам, көрсө узак жылдардан бери ооруп келаткан учук оорусу бар түрбайбы. Элге жакындабай четирээк олтурганы, сүйлөбөгөнү, элдин сөзүн угуп, унчукпай чыгып кете бергени да ошол оорусунан болсо керек. Мен кийин ойлосо Алыкул акын өзүнөн мурда элге өмүр, элге ден соолук тилеген сак, кыйла этиканы так кармаган акын экен. 1948-жылдын апрель айы. Ал кезде Жазуучулар союзунун төрагасы Аалы Токомбаев эле. Менин ал-жайымды, башымдан өткөргөн жетимдик күндөрүмдү, кандайча шаарга келгенимди, ыр жазымыш болуп жүргөнүмдү бир топ

жазуучулар билчү. Бир жолу Жазуучулар союзуна барсам, Алыкул акын ошол жерде экен. Мен ал кишиге салам айтсам, ал күлүмсүрөп саламымды алик алды да:

– Иним, сенин жөн-жайыңды уккамын, бул жерде бир аз ишим бар, бүткөрүп алайын, сен күтө тур, анан мени менен үйүмө барабыз деди. Мен ичимден кубанып, макул байке, күтө турайын дедим. Ошентип үйүнө бардык, (Ошол үйү азыркы Сокулук көчөсүндө). Короосуна кирсек бир орус кемпир жүрөт, башка эч ким көрүнбөйт, үй-бүлөсү кайда, жалгыз жашайбы деген ойго кеттим. Үйүнө кирдик, бир жазма стол, бир керебет, бир топ жыйылган китептер, булардан башка көзүмө эч нерсе урунбады. Алыкул байкем бир аз олтургандан кийин мени ойлуу карап сөзгө киришти. Бет аарчысы колунда, оозун басып тык-тык жөтөлүп алып: – Уккун иним, мен да сендей жетим болуп чоңойгом, жетим балдар үйүндө тарбиялангам. Бая күнү Аалы Токомбаев сен жөнүндө мага: «ушул баланы ини кылып алсаң кантет, жетим экен, жалгыз жашайсың баланын пайдасы тиет, көмөк көрсөтсөң акын болчудай, ыр жазат экен деди. Эми иним, мени жакшылап угуп тур. Мен оорулуу кишимин, болгондо да жугуштуу... сен мин гүлүңдүн бирин жаңы ачкан жаш баласың. Сени аяймын, болбосо сени ини кылып алганга... Сөзүнүн аягына чыга электе жаңкы короодо жүргөн орус кемпир эки чыны чай апкелип алдыбызга койду. Алыкул байкем аягына чыга албай калган сөзүн кайра улады. – Ошентип иним, жалгыз жашаймын, мага ушул кемпир гана кир-когумду жууп, тамак-ашымды даярдап жардам берет. Эрте кеч караан тутканым ушул байбиче. Иним келечегин алдыда же акын болорсуң же жумушчу болоорсуң же башка кесиптин ээси... айтоор жакшы окуп, жакшы жүрсөң өнөрлүү адам жерде калбайт, деп стол тарткычынан бир чакан китебин алып колтамгасыз эле мага сунду. Сыртын окусам «Менин жерим ырдын жери» деген өзүнүн жыйнагы экен, рахмат байке – деп ичимден кымылдадым. Жөнөөрүмдө тамынын далисинин бурчунан гезитке оролгон бир нерсени колума карматып жатып: – Бул менин өтүгүм, бир, эки жолу кийгем. Бул өтүктү чоң кичинесине карабай кийип жүр, азыр өтүк мода эмеспи деп мээримдүү карап жолума салды. Жолдо келатып: мага китеби менен өтүгүн бергенден көрө мага ырларымды окуттуруп, жакшы, жаман жактарын сындап кенешин берсе болбойбу. Же акын же жумушчу болоорсуң дейт, эмне, менин талантым бардыгына ишенбейби, эмнеси болсо да менин акын болоорума көзү жетпейт го деп жол бою бушайман болуудамын. Ал кезде мен шаардагы № 5 кыргыз орто мектебинде окуп интернатында жатчумун. Кийим бекер, тамак бекер, мында окуп жаткан балдарга бир гана жакшы билим алуу керек эле. Алыкул байкем берген китеп менен өтүктү балдарга көрсөтсөм: – Барбалаңдап мактанба, Алыкул агай китебин өзү берсе, сага арнап колтамгасын кошо бермек, өтүгүн берсе бутуна кийгизип көрүп, чоң кичинесин байкап туруп бермек. Экөөнү тең сатып алып, атактуу акын берди деп мактанып жатасың да, – дешип күйбөгөн жеримди күл кылышты. Өтүк бутума кенен келгендиктен бир топ жолдошторум менен көк базарга алпарып сатып жибердик. Чын эле ал кезде өтүк мода экен, «каны» жерге тамбай каалаган баабызга өтүп кетти. Китебин болсо ар кимибиз бир окуп жүрүп жырттып, эскирттик окшойт, кийин жоготуп жибердим. Акыл-эс жетиле элек чакта Алыкул акындын да, анын берген китеп, өтүгүнүн да барк– кадырын билбептирмин. Барк-кадырын билсем, анда азыркы кездегидей мээм болсо, Алыкул байкемдин ошондо эле улуу акын болоорун сезсем эмгиче сактап жүрүп, өтүгү менен китебин өзүнүн музейине өткөрбөйт белем. Чиркин дүйнө... ал акындын эрте өлөрүн ким билсин. Эми мен алтымышка жакындап ак баш болгондо эсиме келип, өткөнгө өкүнүп жатпаймынбы. Ошентип мен улуу акынды убагында түшүнбөй, эртерээк көрүп, кечирээк түшүндүм.

Татьяна Скорева:

– Тилекке каршы, А. Осмоновдун Москвадан чыккан китептерине Елена Дмитриевна Орловскаянын бир дагы котормосу кирбеди. Андыктан, Кыргызстандын чегинен тышкары жашаган окурмандар ал ийгиликтүү чыккан котормолор жөнүндө кабар албай калганы чын.

– Ошондой болсо да, Алыкулдун Е.Д.Орловскаянын котормосундагы «Жибек кийген эрке кыз», «Тилек», «Жүзүм», «Алыс сапар кетерде» деген ырлары башка котормочулар тарабынан кайра которулуп, 1955, 1958. 1975 1980-жылдары Москвада чыккан басылыштарда жарык көрдү. Бирок, биз аларды Е.Д.Орловскаянын Кыргызстанда жарык көргөн котормолоруна салыштырып көрсөк, анда Елена Дмитриевнанын котормолору түп нускага көбүрөөк жакын, поэтикалуу. Ал таланттуу акындын өмүрлүк каалоосу болгон өлбөстүктү, жаштыкты, бүткүл өмүрдү «өзүм албай, ал дээр элем адамга» деген тилегин ажарына чыгара, таамай бере алган деген ойго кабылбай койбойсуң.

Елена Дмитриевна, ысмы чоң тамгадан башталган кен жүрөк Адам, кайталангыс жаркын таланттуу акынга зор урмат, бир боор эжесиндей нукура сүйүү менен баа бергени анын, 1955-жылдын февралында Алыкул Осмоновдун «Мой дом» деген китебинин биринчи бетине эстеликке жазып берген мындай деген сөздөрүндө да камтылган: «Кымбаттуу Татьяночка Владимировнага (мени айтып жатат) таанылбаган генийден. Е.Орловская».

Көрдүңүздөрбү, «таанылбаган генийден!». Ал Алыкулду ушундай деп эсептеген. Анын талантына ийилип таазим эткен.

Елена Дмитриевна 1984-жылы Фрунзе шаарында көзү өттү. Мен болсо пенсияга чыгып улгайып калгандыктан кызымдын үйүнө, Саратов шаарына көчүп кеттим. Е. Д. Орловскаяны туура 40 жыл жакшы билип, аны менен жакын достошуп келдим. Көзү өткүчөктү «Алыкул, Алыкул» деп оозунан түшүрбөй, анын чолпон жылдыздай поэзиясын сүйүүгө бизди жакын курбуларын үндөп жашады.

Саткын Сасыкбаев:

– Согуштан кийин Кант-Рыбачье темир жол курулушу кайрадан улантылып, мурдагыдан да күрдөөлдүү курула баштады. Капсалаңдуу согуштун азап-тозогун тарткан эл кары-жашы дебей курулушка келип, демилгелүү маанай менен эмгектенип жатышкан.

Бат эле Кыз-Күйөө темир жол станциясына жетип бардык. Давыдов «Газигин» чабалекейдин уясы сыяктанган там үйдүн жанына токтотту да, станциянын начальниги менен сүйлөшөрүн, аңгыча машинадан түшүп эс ала туруубузду суранды. Алыкул Кыз–Күйөө сайынын көрүнүшүнө кызыгып, сол өйүздөгү Күйөө-Булакты көздөй өөдө басты. Энтигип барып, боордогу таштын үстүнө отурду да башынан кепкасын алып:

– Күйөө-Булак ушул сол өйүздөгүсү эмес беле? Шагыл менен көмүлүп калган го? Мурда атырыла шаркырап агып турчу эле. Кыз-Булагы болсо тигил өйүздөгүсү, э? Ал кадимкидей эле агып жатат. Ага курулуштун каабы тие элек, – деди.

– Ооба, бул өйүздөгү Күйөө-Булак жарташтан Кыз-Булакты көздөй атырылып агып турчу эле. Бирок, анын үстүнөн темир жол нугун алып өтүү үчүн асканы жардырганда булак көмүлүп калбадыбы!.. – десем Алыкул кадимкидей өкүндү:

– Кайран табигый жаратылыш, кайран көрк!.. Кыз-Күйөө деп эл бекеринен жомок кылып, сүйгүнчүлүк менен атап келишкен эмес эле да! Бирин-бири сүйгөн кыз-жигит, күкүктөп кирип, окторулуп аккан Чүй суусунан өтө алышпай, экөө эки өйүздө бирин-бири карай, буркурап ыйлай беришип, экөө тең булак сууга айланып калышканы эл оозунда жомок болуп айтылып калбады беле!

– Кескен-Жар аскасы ушул шагылдуу боордо эмес беле? Бул эшилип жаткан шагыл ошонун урандылары го? Бирок, Кескен-Жар зоосунан такыр дайын калбаптыр! – деди Алыкул темир жол өткөн, шагылдуу бийик боорду ойдон чалкалай карап.

– Кескен-Жар зоосунун кыйраганы качан! Сен жоготкон биринчи тооң ошол беле? – десем Алыкул жылмайгандай болду:

– Мен жоготкон биринчи тоом, мындан төмөнкү, Кызыл-Булактын жанындагы асмандаган Көк-Зоо эмес беле! Чүй талаасынан келатып Желаргыга өтө бергенде эле заңкайып көзгө Көк-Зоо көрүнчү эле го. Эки тоонун ал барааны жок!

– Тоо жоготтум деген күчтүү ой менен темир жол курулушунда эмгектенип жатышкан эмгек балбандарынын күчүн сонун көрсөткөнсүң! – десем Алыкул башын ийкеп:

– Туура түшүнгөнсүң, Сатке! – деген.

«Газик» дагы алга карай зуулдап, Боомдун оозуна чыга берди. Алыкул алдын көздөй, менин ийиниме таяна жүткүндү да:

– Ээ!.. Кошойдун бешик ташы эмне болуп калган? – деди таңгалгансып.

– Кошойдун бешик ташы эмес, анын алачыктай болгон аппак оттук ташы да жардырылып, чаңга кулатылганы качан! – десем Алыкул муңая үн катты:

– Эл жактырып, өзүнчө ат коюп, керээз, эстелик катарында көргөн жер-суунун, тоо-таштын, жытыккан журттун аты сакталып эле калбас беле! Кыргыз элинде таштан жасаган сарай, мечит, күмбөз, эстеликтер көп беле? Биздин бабаларыбыз өздөрү жакшы көргөн, элестүү, элдин өмүрүнө, наркына байланыштуу кооз жаратылыш көрүнүштөрүн, аттарын эстелик катарында баалап, кадырлашчу эле. Аппак өргөөдөй болуп турчу Кошойдун оттук ташынын бооруна «Кошойдун оттук ташы» деп жазып, анын үстүнө бүркүттүн элесин кондуруп койсо өзүнчө эле бир кооз эстелик, керээз болуп турбайт беле! Сен табигый жаратылышты нысапсыздык, зулумдук пайдалануу жок эмес – деп туура айттың, Сатке. Мына жазуучулар күрөштү күчөтүүбүз керек!

– Мына эми, сен жоготкон Көк-Зоого да жетип келдик. Темир жол курула электе Көк-Зоо Чүй суусуна куланып кетчүдөй болуп, капкара калпыс аскалары ылдый салаңдап турар эле. Техника-машиналар менен ошол калпыс, салаңдаган аскаларды сыйрып, кулатып, боорго катар-катар кырбу жасап салгандан кийин темир жол, автомобиль жолдору коркунучсуз болуп, анын таманына чүкөдөй да таш жогорудан ыргып, куланып түшпөй калды. Баракелде. Техникаңдын күчүн мактай бер! Бирок, тоо жоголгонго тете эле да!? – деп, Алыкул чолок мурдунун таноосун кыймылдата күлүмсүрөдү.

Сабира Күмүшалиева:

1931-жылдын күз мезгили. Ошол күздө Кыргызстан пионерлеринин биринчи слету болду. Ушул слет жөнүндө көп жерде эскерилбей жүрөт. Же көбүнүн эсинен чыгып кеткенби?.. Ал республикабыздын турмушундагы тарыхый окуя болгон.

Ал эми менин эсимде калганы өрт жана Алыкул.

Слёттон кийин «Алай артында» деген спектакль (автору эсимде жок) коюлду. Сахнада эки керосин чырак турган. Оюнга керек болсо керек. Спектакль кызып, жакшы эле жүрүп жаткан. Зал толо. Туруп тургандар да бар. Оюнга катышкандардын бири байкабай чыракты кулатып, керосинин төгүп алган окшойт, бир маалда от жалбырттап эле калды. Капыстан чыккан от сахнадагыларды карбаластатып койду окшойт тапырап эле отту өчүрүп калышты. Бирок, ал тутанып, өрткө айланып кетти. Залдагылар топтошуп барып, каалганы ача албай, эшиктин алдына тыгылып калышты. Залдын ичи ызы-чуу, аламан эле болуп жатып калды. Каалга эмнегедир ачылбай койду. Ошол учурда алдыга умтулуп жакшы эле чыгайын деп аракет кылам, бирок, (чачым узун болчу) кимдир бирөөлөрдүн колу чачыман алат да артка тартып, сүйрөп таштайт. Айлам кеткен жаным, терезе тарапка жеттим. Бирок, терезе бийик болгондуктан чыга албай койдум. Ошондо кайдан келди билбейм, же менин тырбаңдап, терезеге чыга албай жаткандыгымды байкаганбы, Алыкул лып эттире терезенин кыргагына көтөрүп чыгара койду. Экинчи кабатта болчубуз. Жерди карасам, сырттагылар айнектен секире тургандарды тосуп алууга даярданып, жууркан - төшөктөрдү жайып кармап турган экен, ошого секирип түштүм.

Эшиктин алдында тургандар бир маалда каалганы эптеп ачышты. Балким сырттагылар ачып беришсе керек, тыгылып араң турган көпчүлүк селдей каптай берип, босогого боо түшүп эле калышты. Көрсө, жалпы сыртка бет алгандар бири-биринин күүсүнө чыдабай, алдыңкылар жыгылып, арттан түрткүнүн күчү менен келгендер алдыдагы жыгылгандарга чалынып жыгылып калышкан тура. Ошондо он үч адам мерт болду.

Кийин көрсөм Алыкул да сыртка аман-эсен чыккан экен. Бирок, кантип чыккандыгын ушул маалга чейин билбегендигиме өкүнөм. Анткени, Алыкулду аябай сыйлагандыктан, токтоо мүнөзүнөн улам батына албай, анын кантип чыккандыгын да сурабаптырмын. Акынды сыйлообуз ушунчалык күчтүү эле.

Ошол өрттөн кийин (балким изилдөө болуп жаттыбы) бизди 3-4 күнгө чейин жатаканадан чыгарбай коюшту. Кабар уккан ата-энелер бизди, биз аларды көрө албай калдык. Төртүнчү күн дегенде эшикти ачышты. Ата-энелер менен балдар жамыраган козудай эле болдук. Эсендигибизди сурашып, ыйлашып да жүрөбүз. Ошол өрттөн кийин ата-энем алып кетти да, окууга жибербей коюшту. Анткени жети үйдүн ортосундагы жападан жалгыз эркеси мен элем.

1932-жылдан 1934-жылга чейин Фрунзедеги азыркы № 50-мектептин 1-2-класстарына мугалим болуп иштедим. Ал мектепке ошо өрт болгон жылы кышында баргам. Кийин ал мектепке А. Боталиев, К. Эшимбеков, А. Куттубаев, А. Куттубаева баш болгон артисттер келип оюн коюп ыр ырдашты. Андай учурда шыктуу адамдар жөн түрчү беле, мен аларга кошулуп ырдаша кеттим. Шыгымды, идирегимди байкаган ал таланттар мени артист болууга үгүттөштү. Ошентип, 1934-жылдын сентябрынан бери тагдырымды театр менен байланыштырдым. Арадан жылдар өтүп тажрыйба топтоп, бир топ ролдорду ойноп калгам. 1943-жылы К.Жантөшевдин «Курманбеги» коюлуп,

Тейитбектин ролун Мукем (Муратбек Рыскулов), Айганышты Р.Айдаралиева, Гүлайды Б. Бейшенбаева, Курманбекти Н. Кытаев жана С. Жаманов, Гүлгаакынын ролун мен ойнодум.

Ушул спектаклди көргөн Алыкул Осмонов «...Муке, жакшы ойнодуңуз, куттуктайм!» – деп Мукемин колун кармады. Мени да куттуктады. Анан «Муке, бирге басалычы?» деди. Азыркы Дзержинский гүлбагы менен Бөкөнбаев көчөсүнө чейин бирге бардым алар менен. Көп сүйлөбөгөн адам да. Унчукпай ойлуу жүрүп олтурду. Мукем адамдардын ички туйгусун, абалын тез жана сергек түшүнгөн жан эле. А да бузган жок анын оюн. А мен болсом, Алыкулга сүйлөш кайда...

Ошол бирге бара жатканыбызда акындын «аябай жакшы ойнойт экенсиз, Муке, табылгаларыңыз эң жакшы да, көп да экен» – дегени гана эсимде. Экөө алдыга бөлүнүп, Алыкулду узаткандан кийин Мукем кайра келди да, «я Сакиш, Алыкул «Сизге «Отеллону» которуп берем. Аны Сизден бөлөк эч ким ойной албайт» дейт да. Отеллосу эмнеси, я Сакиш?» – деди.

Кантсе да педтехникумда чала-бучук окуп, мугалим болумуш этип жүргөндө «Отеллонун» кыргызча кичинекей бир үзүндүсүн окугам. Болбосо мен деле анда эмнени жарытып билип жибермек элем. «Отелло» деген – пьеса. Ролу аябай чоң дедим. Алыкул ошондон тарта В. Шекспирдин «Отелло» трагедиясын которууга отурган экен. Ошондо да «мен Шекспирдин чыгармасын котордум» деген мактаныч-кыял же бир сүрдөө жок. Кадимки калыбында токтоо, мээримдүү, ишенимдүү. Ар дайым ошондой жүрчү ал. «Отеллону» «Жолборс терисин кийген баатырдан» кийин которгондуктан, тез иштеп, жакшы которгон окшойт. Окуду. Уктук. Жакшы кабыл алдык да ишке кириштик. Театрда ал учурда Москвадан келген В. В. Свистунов деген режиссер иштеп жаткан. «Отеллону» ошо киши койду.

...Ал кезде генеральная репетиция дегенибиз абдан жооптуу да, шаңдуу да болор эле. Көрүүчүлөр да азыркы премьераларга келгендей келчү. Алыкул ал күндөрү оор абалда экен ооруп жаткан. Чакыртсак келди. Көрдү. Көздөрүнөн, турпатынан жактырганы сезилип турду. Бардыгыбызды кубанып (ошондо да токтоо) куттуктады. Өзгөчө Мукеми катуу мактады. «Коллективге ыраазымын. Жакшы эмгек кылган экенсиздер. Муке, Сизге рахмат! Сиз үчүн которгом. Абдан чоң эмгек кылыпсыз» – деди. Куттукташып бүткөндөн кийин жалпыбыз менен чыгып узатып койдук. Алыкулду театрдын директорунун машинасы жеткирип кетти. Премьерага келе алган жок...

Декабрь айынын баш жагында «Оорусу катуу» деп угуп, Мукем экөөбүз көрүп келели деп бардык. Дүйшөмбү күнү болсо керек эле. Саат он экилерде бардык үйүнө.

Каалгасын тыкылдаттык. Ичкери жак калдыр-шалдыр боло түшүп, эшик ачылды да, Алыкул көрүндү. Сол колунда үбөлүк (таякчадай), оң колунун салаасында калем бар, иреңи азып, абдан кыйналып турган экен. Колундагы үбөлүктү жерге кое коюп, бизди төргө өткөздү. Терезенин дал түбүндө чоң столу, анын үстү толо кагаз, жерде да, жанындагы чакада да ушаланып ыргытылган кагаздар... Столдун жанында эки отургуч бар экен, бизди ошого отургузду да, өзү столуна жөлөнө күрс-күрс жөтөлүп турду. Бурчта китепке анчалык деле шыкалбаган этажерка бар экендигин байкадым.

Мукем «спектаклди эл абдан жакшы кабыл алды, Алыкул, чыгармаң жакшы чыкты...» – деп, куттуктады. Мен да колун кармап, куттуктадым. Эптеп бир нерсе айткан болдум окшойт. Мукем экөө бир аз сүйлөштү:

- Ден соолугуң кандай?
- Жакшы... Абдан жакшы.
- Биз куттуктайлы деп эле... келгенбиз. Кетели.
- Келгениңиздерге рахмат!..

«Отуруңуздар» дей алган жок. Алыкулдун абалын киргенде эле сезген Мукем да, «кетели» деген бойдон ордунан турду. Азыр ойлосом ошол учурда оорусу күчөп, абалы эң оор болуп турган. Бирок, чыгармачылыкка, адамдык парзга, эли-журтуна өзгөчө мамиле жасаган акынга ар бир ирмем кымбат болуп турган учур экен.

Ошондон жети күн өткөндөн кийин кайран улуу адамдан ажырап калдык. «Жети күндөн кийин» – деп Мукем айтчу. Ал киши так билген окшойт ал күндөрдүн эсебин.

Ушул кичинекей эскермемди Алыкулдун замандашы жана акындык талантына таазим эткен окурман катары жүрөк өйүткөн бир сунуш менен бүтүргүм келет. Өмүрүнүн акыркы мезгилинде жашаган чымчык уядай болгон үйүн акындын эстелиги катары үй-музейге айлантуу демилгеси тезинен колго алынса.[11](#)

Качкынбай Артыкбаев:

Мында кичинекей бир деталды айта кетүү кажет. Бекер жеринен экинчи мезгил 1940-1949-жылдар деп белгиленген эмес. Алыкул 1950-жылдын 12декабрында дүйнөдөн кайткан. Ал ар бир жазган ырынын аягына жазылган жылын, күнүн так көрсөткөн. Мындай маданияттуулукту, тактыкты башка акындарыбыздан анча жолуктура албайбыз. Анын акыркы жазган ырынын датасы 1949-жылдын 9-августу деп белгиленген. Ошентип, 1949-жылдын августунан 1950-жылдын декабрына чейин жазган чыгармалары дайынсыз. Ал эми анын бир жылдан ашуун убакыт эч нерсе жазбай жүргөндүгүнө эч качан ишенүүгө мүмкүн эмес. Алыкулдун столго актай баракты камдап коюп, «...иштегиси келип, иштей албай... аба жетпей деми кысталып...» анан керебетине жатып түбөлүк уйкуга кеткенин эскерет Т. Сыдыкбеков. Кыскасы, акындын бир жылдан ашуун убакытта жазган чыгармалары белгисиз жоголуп кеткендиктен, анын ырларынын жаралыш мөөнөтүнүн акыркы чеги ошол үчүн 1949-жыл деп көрсөтүлгөн.

Мындан тышкары 1-томдун аяк жагына анын балдар үчүн жазган ырлары менен анекдоттору жана легендалары хронологиялык тартип боюнча өз-өзүнчө бөлүнүп жайгаштырылган, ошондой эле томдун эң аягына акындын бардык ырларына байланыштуу тийиштүү түшүнүктөр да берилген. Кыскасы, Алыкулдун ырларын окуучулар, үйрөнүүчүлөр үчүн бул 1-том толук маалымат берерлик деңгээлде жарык көргөн.

Алыкулдун чыгармаларынын 2-томуна анын поэмалары, пьесалары варианттары менен толук киргизилген. Ошондой эле макалаларынын, каттарынын айрымдарына, эл арасынан жыйнаган легендаларынын көпчүлүгүнө орун берилген. Кыскасы, Алыкулдун акындык өнөрүнөн башка драматург катары да көп эмгектенгенин, элдик казынаны чогултууга өзгөчө маани бергенин билдирүүчү материалдар 2-томдун негизги мазмунун түзөт. Буларды атайы санап айтып жатканымдын жөнү мындайча: Алыкулдун бул эки тому (3-тому акындын котормолорунан жыйналып түзүлгөн) анын оригиналдуу чыгармаларын негизинен бүт камтып, окуучуларга ал жөнүндө толук маалымат бере алат. Тилекке каршы, ушул эки том 1964-1965жылдары бар болгону 3500 гана нуска

менен жарыяланып, миңдеген окурмандар эмес, республиканын китепканаларына да толук жетпей калган болучу.

Албетте, чыгармаларынын томдору жана өз алдынча турган жыйнактары кийинки жылдары да жарыяланды. Бирок ал басылыштардын максаттары канчалык жакшы болсо да, баары бир алар Алыкулдун чыгармачылык жүзүн толук көрсөтө албаган бойдон калып отурат. Ошондуктан, 1964-1965-жылы жарыяланган эки томун кайрадан дагы тиешелүү тексттер, фотоматериалдар менен толуктап, массалык нускада чыгаруунун зарылдыгы азыр күн тартибине курч коюлуп жаткандыгын моюнга алуубуз керек.

Анткени, Алыкулдун чыгармаларынын толук жыйнактары же тандалма ырлары гана анын акындык ажарын ача, окурманга тартууланып жана музейинин эн ардактуу төрүндө турууга тийиш эмеспи.

Эргешбай Узакбаев:

– 1946-1948-жылдары Фрунзеде Кыргыз мамлекеттик мугалимдер институтунда окудум. Мына ошондо эки жыл бою Алыкулду көрүп жүрдүм, бирок, тааныша алганым жок. Анткени, ал башкалардай ачылып сүйлөөчү эмес, мүнөзү түнт, эч кимге жугуму жок, өзү жөнүндө өзүнүн бир ырында айткандай, «бир жай адам» сыяктуу жүрө бере турган. Албетте, мен өңдүү жаш адабиятчы үчүн мындай инсан менен таанышуу, өз чыгармалары жөнүндө анын пикирин угуу оной-олтоң иш эмес экендиги айтпаса да түшүнүктүү чыгаар. Бир сапар мындайча бир «окуя» болду. 1947-жылы жаш акындардын альманахы чыкмак болуп, аны Алыкул Осмонов түзө тургандыгы, ырларыбызды ага берүүгө тийиш экендигибиз жөнүндө айтышты. Көп өтпөй жазгандарымдан тандап туруп бир дептер ырды көчүрүп алып, жазуучулар Союзуна барсам, Алыкул анда олтуруптур. Мен жок дегенде бир аз окуп көрөр деген ой менен альманахка ыр алып келдим эле дедим да дептеримди сундум. Жок, андай болбоду. Салкын гана: «Шимеевге бер» деп койду. Дептерди колуна алган да жок. Бирок, кийин ошол дептердеги ырлардын үч-төртөө сүрөтүм менен «Жаш акындар» деген альманахка басылды. Кийин дептеримди өзүмө кайтарып беришти. Барактап олтуруп, альманахка киргизилүүчү ырларга Алыкул өз колу менен белги койгонун көрдүм.

Фрунзенин көчөлөрүндө жалгыз, ойлуу басып баратканын кез-кез көрүп калчубуз. Ким билет, мүмкүн, ыр дүйнөсүнө аралашып, көңүлүндө жаңы ойлор, жаны образдар жаралып бараткан кезидир. Бир-эки сапар мурдагы «Кыргызстан» мейманканасына кирип баратканын көрдүм. Кийин билсем, квартирасы жок, ошол кезде мейманканада жашап жүрүптүр. Анда анчалык байкаган эмес экенмин. Үй-бүлөсү жок, оорулуу акындын ушундай шартта эбегейсиз зор шык, эргүү менен эмгектениши мага чыныгы чыгармачылык, ошондой эле атуулдук эрдик катары сезилди. Ошондо Кыргызстан жазуучулар Союзунун дубал газетасынын бир санына достук азил иретинде Алыкулдун сүрөтү тартылып, анын астына мына бул саптардын жазылышы бекеринен болбосо керек.

Бир топ жакшы ыр жаздын,
Бизди ушинтип жыргаттың.
Ойлоносуң, басасың,
Дагы эмне иш кылмаксың?

Мына ушул суроого жооп бергенсип, акын андан кийинки өзүнүн эки-үч жылдык чыгармачылык өмүрүндө дагы көп иштерди бүтүрдү.

АЛЫКУЛ – ОЙ МЕЙКИНДИГИ

Алыкулга арналган ырдестелердин сап түрмөктөрү менен окурман журтун кайрадан тааныштырып коюшту туура таптык.

Көбү мурда-кийин басма сөздө, жыйнактарда жарыялангандары, айрымдары жаңылар.

Алар акындын ой ааламына дагы бир ирет сапарга алып чыгуу менен, мүлдө окурман журтун рухий козголушка алып чыгар деп ойлойбуз. Балким булардан да өткөн ойлор, арноолор эл ичинде толкуп жаткандыр...

Биз акындар жылдыз болсок көктөгү,

Анда Алыкул жылдыздардын Чолпону.

(Байдылда)

Не деген бакыт эле эгерде сен,

Сүйө алсан Ата Журттун Алыкулдай.

(Догдурбек Юсупов)

Саатын күндөй, айын жылдай жашаган,

Алп Алыкул мына ушундай болуучу.

(Кадырбай Мамбетакунунов)

Той тойлогон халтурадан миң өйдө,
Жанып турган жалгыз ыры акындын.
Жер астынан күйгүзгөнү күйгүзгөн,
Үстүндөгү тирүүлөрдүн таманын.

(Жолон Мамытов)

Кечиргин өзүн айткан көл жээгине.
Жабылып эстелигин кое албадык.

(Барчынбек Бугубаев)

Бирок сага өзүм курман, өзүм кул.

(Эрнис Турсунов)

Жазганың таасын эң кылдат.

(Токтоналы Шабданбаев төкмө акын.)

О, досум ай, акын болгуң келеби?
Талантыңды Алыкулга теңечи!

(Насирдин Байтемиров)

Ал түбөлүк алган окшойт өз ордун,
Бүгүн кыргыз ырларынын төрүнөн.

(Сүйүнбай Эралиев)

Эң акыркы сөзү болду «Көл» деген

(Сооронбай Жусуев)

Алыкул, кайдан алдың андай күчтү?
Акырын айтып койчу чет-чекесин.

(Качкынбай Артыкбаев)

Ишенем, чарчоо билбей татаал жолдо,
Бейтааныш муундар менен амандашат.

(Камбаралы Бобулов)

Бир четин мүлдө киши араң түрөт
Сен соккон кирпич менен килемиңдин.

(Турар Кожомбердиев)

Ташмат АРЫКОВ
АЛЫКУЛ АТЫНДАГЫ СЫЙЛЫК ЖӨНҮНДӨ

*Поэт, душой высокой ради
Великой жизни порадей,
Не помышляя о награде,
Будь сам наградой для людей.
(Михаил Дудин)*

«Эрте кыйды өлүм анын өмүрүн.
Азыр мына,

Шаттык бийлеп көңүлүн,
Төштөрүндө орден, медаль жаркырайт,
Калемдеш дос, курбусунун көбүнүн», –

Деген сөздөн улам сезим чалды күү:
«Талаптанып,
Жумшалса да жан-дили,
Сыйлык алат ар бир эле жазуучу,
Бирок, сыйлык боло албайт да ар бири».

АЛЫКУЛ ЖАНА МУЗЫКА

Алиге агарып, таң атпайт,
Жазат ал, Шотаны барактайт.
Акынга алты эсе күч берип,
Аппак күү сезимде шарактайт!

*Жумакан Тынымсейитова,
«Алыкулга гүлдесте» китебинин түзүүчүсү.*

АЛЫКУЛГА

Алыкулдун жашай турган жашы көп,
Алыкулдун жай, күз, кышы, жазы көп.
Арыбаган, талыбаган кылымдап,
Поэзия боз ат тулпар аты көп.

*Байдылда Сарногоев,
Алыкул сыйлыгынын биринчи лауреаты.*

ТАЛАНТ

Дартты, шорду тарткан менен турмушта,
Көзү өткөн соң данкы кетти жылдызга.
Чырак болуп жанып калды ырлары,
Асыл журту Ала-Тоолук кыргызга.

*Жолон Мамытов,
Алыкул ырларын англис тилине которткон.*

АЛП ТАЛАНТ

Алыкулга акындар
Мелдешкин да, мелдешпе!
Азгырса анын лирасы,
Берилгин да, элдешпе!

*Асылбек Медетбеков,
адабиятчы-философ.*

АЛЫКУЛДУН КЕЧЕСИ

Обончулар сыбызгытып обонун,
Ыр арнашат ага жап-жаш акындар.
Ыр дүйнөдөн берип ага өз ордун
Сөз сүйлөшөт наркты билген асылдар.

Сүйөркул Тургунбаев.

АЛЫКУЛГА

Ак-каранын четин тиктеп кезердиң,
Дүйнө сенден, сен дүйнөдөн өткүчө.

Роза Карагулова.

АЛЫКУЛ

Алыкул кереметтей кубуласың,
Келечек күлкүсүнөн угуласың.
Эшиктен кирип келип: – Эх, иним, – деп
Ырымды ондочудай туюласың!

Анатай Өмүрканов.

Алыкул сыйлыгынын лауреаты

АЛЫКУЛГА

Азырчы, «Алыкулга биримдикте,
Эстелик коюш керек тирүүлүктө!
Алыкул, Алыкул!...» деп кыйкырат да...
Алыкул – баарысы тең күнүмдүккө.

Жедигер Саалаев

АЛЫКУЛ

Ырларың тоодон бийик сүрөттөлүп,
Шарпылдайт көлдөн терең мүнөз берип.
Сезилет калыс баадай жакшы ырыңдын,
Тургузса ар бирине бир эстелик.

Барчынбек Бугубаев

АЛЫКУЛДУН СҮРӨТҮНӨ

Акын ата жашайт үйүмдө,
Сүрөтүнөн сүйкүм күлүңдөп.
«Ырыскыдай ырдан түңүлбө,
Ыр түгөнгөн күндөн түңүл деп»

Бактыгүл Чотурова,

Алыкул сыйлыгынын лауреаты

12-ДЕКАБРЬ. 1950-ЖЫЛ

Жаш өмүр жаны гана кызыганда,
Шум ажал жанды аларда эми гана.
Алп акын шылдың кылып «чын жолдошун»,
Түбөлүк өтүп кетти ырларына.

Канчоро Айдаров

АЗА

Аяз, кайгы калтыратып денени,
Томсоргонсуйт тоңгон топо казылып.
Өмүр бою жерди мактап ырдаган,
Жер өз уулун кабыл алды ачылып.

Николай Удалов.

Алыкулга замандаш калемгер

Койчу досум, мени акын дебечи,
Мени акындардын улпагына теңечи.
Кыргызыңда кандай акын бар десе
Келет мага – Алыкулдун элеси.

Насирдин Байтемиров,

Акындын замандашы, Кыргыз эл акыны

АГАМДЫ ТУУРАП АГАМА

Ким болсо да кетүүгө кезек келет,
Ошондуктан, бул дүйнө жалган делет.
Бирок да кыргыз барда ырды сүйгөн,
Ал Алыкул ырын окуп жүрө берет.

Үсөнбек Дайырбеков.

АЛЫКУЛДУН АЙКЕЛИ КӨЛ БЕТИНЕ ЧЕГИЛГЕН

Алыкул жалгыз жел кайык,
Жел айдап кеткен ажайып.
Ажайып дүйнө бөксөрдү,
Алыкул кетип азайып.
Эскерип Ысык-Көл турат,
Эстеген сайын муңайып.
Муңканган сырын билдирет,
Толкундан бүгүн чыгарып.

Тосуп чыгып толкунду,
Кол сунгандыр Алыкул!
Кошо толкуп толкунга,
Олтургандыр Алыкул!
Ойчабытын толкундан,

Толтургандыр Алыкул!
Анан, ыр саптарын саймадай,
Болтургандыр Алыкул!

Кошулуп «Сан-Таш» «Уланга»,
Күүлөнүп кээде кеткендир!
Көрүнсө ырдын тамчысы,
Көшөрүп терең чөккөндүр!
Калеми түтпөй заматка,
Кагазга мончок төккөндүр!
Жаратып көлдүн көркүнөн,
Суйкайтып сулуу өпкөндүр!

Мээнеткеч улуу акындын,
Мээримин көлгө төгүлгөн.
Көл бетин гүлдөй саймалап,
Айкели көлгө чегилген!
Абасына ай мончок,
Ыр саптары себилген!
Тамгасы түгүл тамчысы,
«Бали, Алыкул»! дедирген.

*Жамансариев Шайык,
Алыкулдун педтехникумдагы курсташы, жакын курдашы.*

ЖОКТОО

Кымбат ырдын кийин кыйын чыкмасы,
Анда бир жан,
Азыр гений, устасы.
Бир үлпөттө жоктоп турду катарын,
Же көзүнөн ныпым көз жаш чыксачы.
Дайра күйүп,
Күн түнөрүп,
Жер онтоп,
Катуу бороон -
бирөө сөзүн уксачы!
Жоомартынын орду жок -
Лири турат шолоктоп!..
Жусубунун орду жок -
Муза ыйлайт шолоктоп!
Мукайынын орду жок -
Мурас ыйлап, тур жоктоп!..
Күрс-күрс этип,
Өзү жоктоп өзү онтоп...
Же бир көз жаш чыксачы,
Же бир киши уксачы.
Кайран эрлер бар болсо,
Дагы кыйры узармак,

Кыргыз ырдын нускасы!
Толубайдай сынчы болуп ал өзү,
Карайласа:
Шырдакбектин жоргосундай бирөөсү,
Көкаладай бирөө келет чуу жарып,
Дагы бири -
Толубайдын тулпарынын тим өзү!
Пай-пай, пай-пай!!!
Тулпарлар да дулдулдар!
Кыргыздагы булбулдар!
Анан өзү мүнүшкөрсүп караса:
Бирөө жолго ажал төккөн пулемет,
Бири бүркүт, алп кара куш бири окшоп.
Бала тилдүү, шекер сөздүү курбулар,
Сөзү таяныч, ыры кубат, деми от.
Пай-пай, пай-паай!
Шумкарлар да кыраандар!
Кайра туулбас чыгаандар!

Тоо ураса болбойбу -
Жоомартынын орду бош!
Көл соолуса болбойбу -
Жусубунун орду бош!
Жамандардан минди алып,
Жакшыдан бирди койбойбу -
Мукайынын орду бош!

Өзү жоктоп, өзү онтоп,
Чоң Казаттан келаткан
Баатыр Манас өзү окшоп:
Эр Сыргактан айрылып
Канатынан кайрылып.
Шер Чубакты жоготуп
Ичи сыздап, кан өтүп.
Алманбет шейит кетирип
Жаны күйүп эчкирип..
Аккуласы окко учкан,
Кайран Манас өзү окшоп,..
(Кандуу согуш басылат,
Кандуу күйүт жазылат.
Тиги үч булбул жөнүндө
Сөздүн кени казылат...
Томдор чыгат, макталат,
Эскерме, арноо чапталат.
Кандидаттык, докторлук
Эсеби жок жакталат,
Албан түркүн кеп менен

Бирок баары биригип,
«Үлпөт ырга» жетпеген...)

Курбуларга кайгырып,
Же бир киши уксачы.
Ден соолуктан айрылып,
Же, көздөн жаш чыксачы...
Тулпар гана тулпарларды коштогон!
Шумкар гана шумкар менен чабыттап,
Булбул гана булбулдарды жоктогон!!!
Ошол жоктоп олтурган,
Ошондогу алсыз бул,
Атагы азыр таш жарган,
Чыгаан акын Алыкул!

Өзү оорукчан, көкүрөгү от жалындап,
Мүнөзү түнт, дили таза, көнүлү ак.
Куру кыска, түбөлүккө жолу ачык,
Куш төрөсү буудайыктай чабыттап.

Анын ыры кыргызга кан, жан эле,
Мүрөк эле, жаны аткан таң эле.
Күлүктүгү жоого минсе ак жолтой,
Жарышта озчу Аккуладай бар эле!

*Низимидин Мурзаев,
Ленин атындагы орто мектептин
кыргыз тили, адабияты мугалими,
Чоңалай району*

VIII Бөлүм

АКЫН ЖӨНҮНДӨ АРУУ ОЙЛОР

Мелис Убукеев, Кыргыз эл артисти, кинорежиссер:

– Алыкулду гений деп айтуудан таймана албайм. Анткени, Ата Журт жөнүндөгү терен мазмундуу ырлары, Ысык-Көлдү көркүнө чыгара сыпаттаганы жана сүйүү тууралуу укмуштай уюткулуу ойлору орошон таланттын күбөсү эмей эмне. Аны түнт, жалгыздыкты жактырган деген пикирге каршымын. Алыкулдун жан дүйнөсүнөн жаралган чыгармаларынан чынчылдык, адилдик жана калыстык кашкая сезилүү менен демине дем, күчүнө күч кошуп турат.

Ошондуктанбы, ал жөнүндөгү «Акын» тасмасын биринчи болуп тартканыма сыймыктанамын. («Түбөлүккө жалгашуу» тасмасында да Алыкулга өзүнчө баа берген. – П.К.)

Омор Султанов, Кыргыз эл акыны:

– Окурмандардын ар бир мууну Алыкулдун жан дүйнөсүн өзүнчө ачат, табат. Ушунун өзү эле өлбөстүк, сөз касиетинин ажар, кемелин ача билгендик эмеспи. Демек, акын дайым эли менен.

Кыялбек Урмамбетов, акын:

– Алыкул көп билүүгө, андан канаат алууга же арзыбаган нерседен көңүл калтырууну каалаган. Ушундай изденүүнүн ийгилиги катары «Алыкулдун ыр төңкөрүшү» деген өзүнчө бир укмуш тааным, түшүнүктү жаратты.

Хусейин Карасаев, профессор, элдик академик:

-«Мен ооруюн, сен ооруба Ата Журт» деген сыяктуу ыр саптарынан анын ак ниет адам экендиги ачык көрүнүп турбайбы. Элге жага турган эстелик эмгек калтырды. Ар бир эмгектенген адамдын тирүү кезинде эстелик калтыруусу мойнундагы борчу, парзы, милдети.

Баратбай Аракеев, журналист:

-Ар доордо улуу чыгармачылыгы менен элинин кан-жанына сиңип калган акындар бар.

Кыргыз адабиятында Алыкул деген сөз – нукура поэзия деген сөз. Ошон үчүн, бешенебизге бүткөн залкарыбызды сыйлап алууга үн кошолучу.

Байдылда Сарногоев, Кыргыз эл акыны:

-Алыкул адегенде эле Жоомарт, Жусуп, Мидиндердей чагылгандай чарт этип, жарк этип чыккан акындардан эмес. Ал акырындык менен алабармандабай туруп жетилген акын. Кыргыз акындарынын бир тобу кооздуктун, аллтерициянын, уйкаштын жана эргиген эмоциянын акындары болушса, Алыкул ойчул, баамчыл, философиялык толгонуулардын акыны.

Алыкул элет жерде, эл арасында жүрүүнү көп эңсеген, элдин тилин, турмушун үйрөнүүгө көп далалат кылган жана ошол ой максатын жүзөгө ашыра билген.

Шаршенбек Үмөталиев, Алыкул таануу илимин баштаган адабиятчы:

-Алыкулга келгенде бөтөнчө шыктанып кете турганымды жашыра албайм. Менимче, азыркы таланттуу акындардын кыйласы Алыкулдун мектебинен өсүп чыкты десем жанылбайм.

Эрнис Турсунов, акын, котормочу:

-Эгер, Ысык-Көлгө тил бүтсө, өзүн тунук поэзияга чайкап, жарык дүйнөгө даңазалаганы үчүн эн биринчи алкышын Алыкулга айтат эле..

Алыкул бизге чыгармачылык менен жашоонун өрнөгүн берди. Ал кыргыз жерин жан боорундай сүйүп, аны мукам кайрыктарга салып жазуу менен элинин салт-санаасын,

кулк-мүнөзүн, каада-адебин, санжыра-тарых, улама жомокторун ийне-жибине чейин билген. Анын тили элдин тили болгон. Көркөм тилдин каймагын калпып алып, элинин духун ачкан.

Кымай Өмүрзаков,

отставкадагы полковник, Алыкул сыйлыгынын лауреаты:

-Мен жетимиш жашка келгенче нечен улуу адабий чыгармаларды оригиналында жана котормосунда окудум. Адабий котормонун тарыхында, котормочу канчалык устат болсо да, ар бир улуттун өзүнө гана таандык улуттук колоритин, үрп-адатын, ырым-жырымын, поэтикалык өзгөчөлүгүн так өзүндөй, өз дилиндей бере албайт, берсе да, чанда гана болуу керек. Буларды биз кыргыз адабият тарыхынан Т.Сыдыкбековдун «Биздин замандын кишилери», Төлөгөн Касымбековдун «Сынган кылычынан» жана да Алыкул Осмоновдун орус тилине өксүк которулган ыр саптарынан көп эле кезиктиребиз. Ошондо моокум канбай, ичтеги чериң жазылбай өксүй да түшөсүң.

Бирок Алыкул Осмонов грузин элинин чыгармасын ашкере чеберчилик менен которуп, миңдеген окурмандарынын жүрөктөрүнөн түнөк таап, байыркы бабалары калтырып кеткен мурастай кастарлап, окуп жүрчү дастанга айланткан.

Муратбек Мукашев, КР ЖК депутаты:

-Бул таланттуу адамдын атын 1957-жылы, 7 жашка чыкканда гана билдим. Мурдагы Чүй районунун мурдагы Кегети совхозунда Арпатекир деген айыл бар. Мына ушул тепкедей айылда Алыкул Осмоновдун бир тууган эжеси, эл Мариям деп атачу аял жашачу. Анын үйү айыл четиндеги картошка айдалчу талаанын жанында болучу. Мына ушул жерден эскертип кете турган манилүү маселе белгилүү бир Алыкул изилдөөчү, жазуучу анын «Победасын» Мария эжеси талашкан деп жазып жүрөт. А чындыгында эжеси талашкан эмес, улуу акын өмүрүнүн акыркы сааттарын сезгенби, айтор, машинесин өзү атайын эжесине ыйгарган. Алыкул тууралуу мага айылдык мектептин директору болуп иштеген атам айта берер эле. Эмнегедир орус класста окуп, чуваш улутундагы мугалимим айтып берүүчү А.Пушкиндин жомокторуна көбүрөөк көңүл бурганданбы, атамдын аңгемелери кулагымдын сыртынан кетүүчү.

Жылдар жылып, окуумду Фрунзеден, кийин музейлерге, көргөзмөлөрү менен театрларга бай Москвадан уланттым.

Тагдыр мени Алыкулга кайрадан жолуктурду, бүгүн эмне үчүндүр анын атап аткан акынга, 35 жашында көз жумган акынга 49 жашымда жолуктум.

Анын чыгармаларын кыргыз жана орус тилдеринде кайрадан окуп отуруп маанисин, турмуштагы ордун түшүндүм.

Мен тагдырыма эмес, бактыма кездешкендей болдум. Адам бактылуу экендигин билбегендиктен, бактысыз болуп жүргөнүнө ишенем. Бала кезимден ыр жазсам да, бул жагынан мага анча бак айткан эмес эле.

Менин маңдайымда гений турду, турганда да 18 жыл бою өз жашоосунун азап-тозогу менен күрөшкөн, өзүнүн гений экенине көзү жетип, бирок узак жашай албасына да көзү жетип, өлөр өлгөнгө чейин шашкан, аябай шашкан гений турду. Шашып баратып, түгөнүп-бүтүп баратып опол-тоодой шедеврлерди жаратып кеткен акындар менен кантип гана сыймыктанбайсың.

«Асаба» 26-март, 1999-жыл.

УЛУТТУН УЛУУ УУЛУ

Алыкул Осмонов... Чынгыз Айтматов... Бул ысымдар, алардын өзгөчө дүйнөсү бизге бала күнүбүздөн тааныш. Таланттуу сөз зергерлеринин чыгармалары менен наристе чагыбыздан ынак болсок да, алардын ажайып дүйнөсүнө улам сүңгүп кирип, улам тереңине умтула беребиз, канчалык арылап барган сайын сүрөткерлер жаны жактары, мурда биз жеткире түшүнбөй келаткан тараптары менен кайра жаңырып, кайрадан күбүлүп ачыла берет. Турмуш бүтпөгөн сыяктуу Алыкулдун поэзиясын, Айтматовдун прозасын үйрөнүү соңуна чыкпайт, аларды өмүр бою ар кимибиз өзүбүзчө үйрөнүп, өзүбүзчө өздөштүрө беребиз.

Алыкул улуу акын, кыргыз поэзия ааламынын генийи, улуттук ыр өнөрүнүн кайра жаратуучусу, бүт элдин көркөм өнөрүнүн ачылышын жасаган атуул. Баарынан мурда акын биздин поэзияга философиялык лириканы киргизип, биротоло орун-очок таап бергендиги менен бааланат, анын лирикалык каарманы бу түбү түктүү Дүйнө Адам, Аалам, Кудай, Жер, Табият менен тээ алмустактан тартып акыр заманга чейин чечилбей, инсан башын дайыма катырып келаткан түбөлүктүүлүктүн бүтпөс сөзүн сүйлөшүп, чечилбес маселелерге үнүн кошот.

*Абдыкерим Муратов,
«Адабият-ыйман сабагы» Бишкек, «Мектеп», 1993.*

Котормочу Уолтер Мэйдин акын жөнүндөгү ойтолгоосунан:

– Мындан көп жыл мурда Алыкулдун чыгармачылыгы, өмүрү менен таанышканымда эле акындын жүрөгүнөн оргуштап чыккан чынчылдыгы жана өз ишине ушунчалык жан дилинен берилгени таңданткан. Экинчи баамдаганым ал өзүнүн жаштык жигерин поэзияга сиңире алгандыгы болсо, үчүнчүдөн, анын илхам дүйнөсүнүн кеңдиги, жергесине болгон ыйык сүйүүсүн колдон келишинче чебердик менен чагылдыруудан чарчабастыгы. Акындын төртүнчү эрдиги оор дарт менен жабыркаган (өпкө учугу) жанына карабай поэзия дүйнөсүнөн баш тартпай көктүк менен иштегендиги. Не бир сонун ырлары да дал ушул оор мезгилде жаралганы анын эрк күчүнүн далили.

Эн башкысы, өмүрдүн булагы мезгилсиз соолуп баратканына карабай акындын ошол чыгармаларында өзүнө өзү бекем ишенүүсү, жашоо максаты – бул дүйнөгө жакшылык нурун себүү менен адамдардын көңүл кушун көкөлөтүү экени жогорку деңгээлде көркөмдөлүп сүрөттөлөт. Табиятынан кең пейил акындын турмушта туткан туусу – замандаштарды жан дил менен аздектөө жана ушул таасирди башкаларга да жайылтуу. Бул үчүн ал эч нерсесин аянбай эмгектенди.

Мен акын алдында адилет жана калыс болууга абдан аракеттендим. Акын эмне айткысы келгенин, ар бир оюнун маңызы эмнеде экенин англис окурмандарына жеткизиш үчүн акындын өзүнүн манерасын колдонууну башкы максат кылып алдым. Алыкул музыканы, жаратылышты, шаттыкты жана түркүн оюндарды, ошондой эле акыл эмгеги менен күч эмгегин жактырган. Адамзат үчүн ак жаркын келечекти каалап, согуш менен түшүнбөстүктүн болбошун дүйнө элдеринин ортосундагы эриш-аркак кызматташууну тилеген.

Мен өзүмдүн узун өмүрүмдү акындын кыска, бирок нуска жана жемиштүү өмүрүнө салыштырганда мен да аныкындай ой, максаттар менен арбалып, ошолор үчүн жанданып жашап, котормочулукту улантып келем. Ошондуктан, Алыкул фонду аркылуу

болуп жаткан иш-аракеттердин бири акындын өз мекенинин гана эмес, чет өлкө окурмандарына да таанытуу экендигин билгенимде мен өзүмдү өтө бактылуу сездим.

Мен бул жыйнактагы котормолорду үн чыгарып, ырдын шаңын жаратуу үчүн кайра-кайра окууну англис окурмандарына, өзгөчө, жаштарга сунуш кылам. Алар да Алыкулдун ыр саптарын окуп жатып, мен тапкан акын жүрөгү анык айкөл экендигине ынанарына жана табиятынан таланттуу жаш кыргыз акыны деген ойго келерине үмүттөнөм.

Пикирди кыргызчалаткан Аида Казыбаева.

Бишкек 1995-ж. 23-август.

БИЙЛИК ЖАНА ОСМОНОВ

Дүйнө-өмүр, уул бердиң, бала бердиң,
Дүйнө-өмүр, алоолонуп жана бердиң,
Неге сен алыс кеткен сапарыңан
Ээриң жок жайдакталып кайра келдиң?

Сөз мында согушта курман болуп өз элине, өз жерине кайтпай калган адам жөнүндө баратат. Эмне үчүн башкалар Берлинди жеңгендерди көкөлөтүп мактап жатса, («Биздин замандын кишилери» романынын эпилогун эстесек эле жетиштүү), Осмонов тескеринче, күндө көл жээгине келип, согуштан кайтпай калган уулун күтүп, «көл толкуса, кошо толкуган» карыянын ички трагедиясын сүрөттөйт?

Ырына эч качан калп айтпаган акын согуш жөнүндө нака чындыкты, б.а. Жеңиш – бул зор жоготуу, зор трагедия экенин көрсөткүсү келген. Согуш жөнүндөгү бул чындыкты кыргыз адабиятында биринчи жолу Алыкул Осмонов айткан десек болот. Эгерде Алыкул дагы бир азыраак жашай түшкөндө Зоценко менен Ахматова, Шостакович менен Мураделинин катарында катуу идеологиялык сындын токмогунда, эч болбогондо эпкининде, калаары бышык болучу.

Экинчи мисал, «Толубай сынчы» поэмасы. Бир караганда, бул чыгарма – легенда, байыркы уламыш, анын кайрадан иштелиши. Бирок бул байыркы уламыштын жөн эле кайрадан иштелиши эмес, бул легенданын, байыркы турмуштун кайрадан кубулушу, тагыраак айтканда, бир абалдан экинчи абалга өтүшү, сублимациясы. Бул эмне деген сөз? Поэмада поэтикалык баян саяпкер менен хан жөнүндө болгон сыяктуу, а чынында сөз чыгармачылык инсан менен бийлик жөнүндө, өзүнүн гениалдуу «чыгармасы» үчүн жаза тарткан адамдын трагедиясы жана бийликтин адилетсиз өкүмү жөнүндө. Ошондуктан, бул поэма качандыр бир өтүп кеткен Толубай аттуу сокур саяпкер жана каардуу хан жөнүндөгү гана баян эмес. Бул баарынан мурда кандай гана заман болбосун кандай гана доор болбосун чыгармачыл инсан менен бийликтин ортосунда жүргөн эч качан бүтпөс, түбөлүктүү күрөш жөнүндөгү поэма. Акындын бул поэмага экинчи жолу 1944-жылы, өзү айткандай акындык жагынан да, жаш жагынан да жетилип турган чагында кайрадан кайрылышы, жөн эле экинчи вариантты жазып коюу үчүн эмес, ички чыгармачылык зарылдыктан, жазбай коюуга мүмкүн эместей абалга жеткен учурундагы зарылдыктан келип чыкканы поэманын азыркы учурга толук үндөшүп турган мазмунунан көрүнүп турат. Поэманын терең параболалык мазмуну мына мында: жогоруда айтылгандай легенданын бир абалдан экинчи абалга өтүшү, сублимациясы дегенибиз, бул жөн эле «Чаар тулпардын» «Боз тулпарга» айланышы эмес. Бул

байыркы легенданын азыркы реалдуу турмушка өтүп келиши, тилчилер айткандай контаминациясы, б.а. байыркы легенда аркылуу азыркы мезгилдеги чыгармачылык инсан менен бийликтин ортосундагы айыгышкан тирешүүнү, конфликтини апачык, даана сүрөттөө.

Алыкул Осмонов бекеринен жазган эмес экен:

Таш идишке куйса керек бактымды
Татты идишке куйса керек атымды,
Берем.
Алсын!

Сатпайм, кадыр баркымды.
Уйчу, койчу, кетменчинин
Менмин кымбат акыны.

Өзүнүн ички жан-дилинде идеологиянын бекем кучагынан бошой алган гана акын, ошол учурдун тили менен айтканда, ушундай «идеясыз», «аполитичный» (саясатсыз) ырларды жазмак. Алыкул Осмонов жашоо-турмушунда, жан-дилинде коммунист болбогон сыңары, акын катары идеологиянын «жарчысы» да, партиянын «солдаты» да болгон эмес. Бар болгону жөн эле акын болгон.

Кеңешбек Асаналиев «Кут билим» 30.12.1997-ж.

1998-жылы «Кыргызстан» басмасында жарык көргөн «Акындын эки өмүрү» деген эмгегинде адабиятчы Салижан Жигитов объективдүү, тарыхый контексттеги ой-пикирин башка адабиятка салыштырып изилдөө менен айтуу аракетин көздөгөн.

Ушул мээнетин турмушка ашыруу убаракерчилиги жана төмөндөгүдөй көзкарашы С. Жигитовду акындын эң мыкты тандалма жыйнагын түзүү убадасына тоскоолдук кылгандай.

Автор китеби тууралуу бетачар кебинде мындай дейт:

– Ушу колуңарга тийген китеп айтылуу акын Алыкул Осмоновдун жекече өмүрү, оригиналдуу жана котормо чыгармачылыгы жөнүндө илимий мүнөздө жазылган монография.

Мунун жазылып бүтүшү узак убакытка отуз жылга (1958-1988) созулду. Адегенде «Устат жана шакирттер» деген ат менен Алыкулдун чыгармалары жана анын жолун жолдогондордун ырлары тууралуу диплом иш жаздым. Анан ошол иштеги өзөктүү идеяларды «Кыргыз совет поэзиясындагы салт жана жаңычылдык маселелери» деген кандидаттык диссертациямда (1965) өөрчүттүм. Кийин А.Осмоновдун жеке тагдырына, жаратмандык иш-аракетине тиешелүү жаңы макалалар аста-аста жазыла берди да, акыры баары чогулуп келип өзүнчө бир илимий эмгек шекилин алды.

Монографиянын материалдары бир чети акынга карата ызат-сый, сүймөнчүлүк менен, бир чети калыс илимий өңүттөн сынчыл көз караш менен жазылды.

Арийне, А.Осмонов кийинки 30-40 жылда бир беткей макталып отуруп, идеалдуу акын даражасына көтөрүлдү. Аны улуттук ыйыктардын бирине айландыруу аракеттери абдан көп жасалды. Натыйжада көпчүлүк эл Алыкулду телегейи текши бүткөн чыгармачылыгы бар классик калемгер экен деп түшүнүп калды. Ал эми кыргыз жазуучуларынын, сынчыларынын, адабиятчыларынын, дагы башка билимдүүлөрүнүн арасында Алыкулга сокур сыйынгандар же калыс карай албагандар абдан эле арбын. Албетте, алардын баары бул китептеги бир далай талдоолорду, тыянактарды, ой-пикирлерди өгөйлөп кабыл алат. Бирок айрымдары ойлонуп көрүүгө да аргасыз болот. Анын үстүнө азыр өтмүш тарыхыбыз, духовный байлыктарыбыз кайрадан каралып, жаңыча бааланып атпайбы. Экинчиден, коомдо ой-пикирлердин плюрализмине (көп түрдүүлүгүнө) да кенен жол ачылбадыбы. Ошондуктан А.Осмоновдун өмүрүнө, чыгармачылыгына карата меникиндей көз караштын да жарыя айтылууга, ортого салынууга, ошондой эле талкууланып, сынга алынууга толук акысы бар го деп ойлойм.

Баса, ушул тапта кыргыздын окумал журтчулугу Алыкул Осмоновдун чыгармачылыгы тууралуу жаңы илимий эмгектерге абдан муктаж, анткени кийинки 20-25 жылда ал жөнүндө бир да илимий китеп жарык көрө элек, мурда жарык көргөндөрү болсо кайра басылган жок. Мазмун жагынан эскирип калган себептүү алардын кайрадан жарыяланары да күмөндүү.

Бул китеп окурмандардын, айрыкча филолог студенттердин, мугалимдердин, илимпоздордун кызыгуусун туудурса, ойломун аздыр-көптүр жандандырса, акыл-эсине анча-мынча азык болууга жараса, мен көп жылдар бою тирмейе отуруп жасаган аракеттерим текке кеткен эмес экен деп канимет таба алар элем. Албетте, китепке тиешелүү ар кандай сын пикирлерди эч чычалабай кабылдоого, ойлонуп көрүүгө, эгер көңүлүмө төп келсе жана жөндүү болсо, эске алууга даярмын.

P.S. Бул монографияны окуган жаш акындар ыр жазуу түйшүгүнөн зааркана тайсалдап, ал эми жаш илимпоз бардык нерседен кине табууга эле умтулбайбы деген ой кетет.

Анткени, С. Жигитов дайыма тамаша-чынды аралаштыра айта жүргөн «Алыкул курсагы ачкандан акын болгон», «Отузга жетпеген мыкты ыры бар» сыяктуу пикирин канчалык илимий деңгээлге көтөрбөсүн, аталган эмгегинде деле эки анжылыктын алкагынан арылбаптыр. Албетте, авторлук көз караш деген бар. Абирок, Ш. Үмөталиев, К.Артыкбаев, А. Садыков, Р. Кыдырбаевалардын ойлорун дээрлик жокко чыгаруусу ынанымсыз.

«Акындын эки өмүрү» Мидин Алыбаевдин айтылуу «Мааниси жок «Махабат» макаласына үндөшүп, Алыкулдун улуулуугун урматтагандардын көзүн «ачып» коюш максатын көздөгөнү туюлат.

ЗАМАНДАШ

Акындардын бардыгы Ысыккөлдү жазып бүтүшүп, мага көлдүн куму эле калыптыр деп Райкан Шүкүрбеков айткандай, Алыкул Осмонов жөнүндө жазбагандар калбады окшойт. Ошентсе да, Алыкул жөнүндө мен да өз оюмду айткым келди. Алыкулдан мен он жаш кичүү элем. Анын көзү барында эки жолу көргөнүм бар. Адамдардан өзүн обочо кармап, унчукпай тунжурап, ойго чөмүлгөн калыптагы элеси көз алдымда калган. 1948-жылы Алыкул Осмонов түзүп, басмадан чыгарган «Жаш калем» деген альманахка менин да эки ырым жарыяланган эле. Мунун өзү менин алгачкы ырларым менен Алыкул Осмонов тааныш болгонун далилдейт.

Акын өзүнүн күндөлүгүндө 1941-43-жылдары көп иштеп, көп жазып, көп окуганы жөнүндө билдирсе да, ошол 1941,1942,1943-жылдары жазган ырларынан азырга чейин дарек, дайын жок. Ал кезде жазган ырларын акын басмага бербегенби, же башка себептерден жоголгонбу, биз үчүн бул бүгүнкүгө чейин түшүнүксүз да, табышмактуу да. Ал эми үч жыл бою акын көп ырларды жазганы чын.

Элдик оозеки чыгармалардын ичинде бир киши өзүнүн торпогуна минтип кеңеш берген имиш:

Алга кетсең ууру алат,
Артта калсаң бөрү жейт
Орто ченде жүр торпок!

Ошол сынары Алыкул орто ченде жүрө албады. Баштагыдай көптөргө таанылбаган, көптөрдүн көзүнө анчалык көрүнбөгөн абалда жүрө берсе, анын жанына тынч болмок. Мурдагы ыр китептери чыккандан 8 жыл өткөндөн кийин, 1945-жылы Алыкул Осмонов өзүнүн «Махабат» аттуу жаны ыр китебин чыгарды. Бирок, жакшы акынды да бир жакшы акын сындаган макаланы эл көпкө чейин эсинде сактап жүрдү.

1959-жылы мен «Чалкан» журналында жооптуу катчы болуп, Мидин Алыбаев менен бирге иштеп жүргөнүмдө күндөрдүн биринде кен бөлмөдө экөөбүз жалгыз калган учурдан пайдаланып менден сегиз жаш улуу акын агама «Мааниси жок «Махабат» деген макаласынын жазылуу себебин, аны өз эрки менен жазганбы, же башка бирөөлөрдүн кенешин, тукуруусу менен жазганбы, ошону айтып берүүсүн өтүнгөнүмдө, а дегенде Мидиндин кабагы бүркөлө түшүп, өңүндө кандайдыр бир өкүнүүнүн белгиси пайда болгонсуп, анан кызык тамашалуу бир окуяны айтып, сөздүн нугун атайылап башка жакка буруп, көңүлүмдү алаксытканынан улам бул суроом ал үчүн өтө ыңгайсыз суроо экендигин түшүнүп, андан ары Мидинди кыстаган, такыган эмесмин. Андан сураган суроом ошентип жоопсуз кала берген.

Көзү тирүү барында ар кыл кыйын кезенди башынан өткөргөн, биз билбеген тоскоолдуктарды жеңип чыккан, жеке үй турмушу өтө оор болгон, оорунун азабын узакка тарткан, тагдыры татаал, жолу катуу да, катаал да болгон акындын чыгармачылыгы жогоруда аттары аталган илимпоз-адабиятчылар тарабынан татыктуу баалангандыгы жөнүндө айттык. Бирок, ушул эле мезгилде акынга биздин өкмөт кандай карап, кандай мамиле жасады экен деген суроо туулушу мүмкүн. Өз үйүндө жалгыз ооруп жаткан акын 1950-жылдын 12-декабрында 35 гана жашында кырчылдаган кыш чилдеде учук оорусунан дүйнөдөн кайткан. Акындын сөөгүн Аларча көрүстөнүнө алып барышып эптеп жер астына жашырышкан. Элге, мамлекетке эмгек сиңирген аттуу-баштуу жазуучулардын мааракелерин өткөрүү жөнүндө өкмөттүн токтому болсо да, Алыкул Осмоновдун 50, 60, 70 жылдык мааракелери өкмөт тарабынан эске алынып өткөрүлгөн жок.

Заман, мезгилдин өзгөргөнүнө байланыштуу 1995жылы акындын 80 жылдык мааракесин өткөрүмүш болушту, бирок, керектүү деңгээлде салтанаттуу түрдө өткөрүлбөдү. Акын туулган 21-март күнү бир топ акын чогулуп барып, Алыкулдун бейитинин жанында ага арнаган ырларыбызды окудук да, ошону менен иш бүттү. Ошентип, 2005-жылы 21-мартта анын 90 жылдык мааракеси өтпөдү, өкмөттүн көңүлү бурулбады.

Улуу акындын арбагына кайдыгер, салкын көз менен кароо эмнегедир уланып жаткандыгы өкүнүчтүү. Мен Жазуучулар союзунда адабий кенешчи болуп иштеп жүргөн 1965, 1975, 1985-жылдары жакында Алыкул Осмоновдун юбилейин өткөрөбүз деген кабар тарап, даярдык көрүлө баштачу да, юбилейди өткөрүүгө 3-4 күн калганда эле Чоң үй тарабынан кандайдыр жашырын көрсөтмө берилип, Осмоновдун юбилейин өткөрүү маселеси кан буугандай токтоп калып жүргөнүнө күбөмүн. Бул маселенин токтошуна кимдер кызыкдар, кимдер себепкер экендигине азыркыга чейин түшүнө элекмин. Өлгөн акын менен күрөшкөн карасанатайлар бар окшойт деген ой көңүлүмдөн алиге чейин кетпей жүрөт. Бирок, ага карабай улуу акындын поэзиядагы сапары жеңиштүү уланып келатканына баарыбыз күбөбүз.

Кийинки мезгилде ал акындан анча, бул акындан мынча дурус ырлар гана кийинкиге калат деген көзү ачыктык кылган кээ бирөөлөрдүн сөздөрү гезитке чыга койгон учурлар бар. Ошол акындардын катарына Алыкулду да кошуп, андан 30-га жетпеген дурус ырлары гана бар деп жүргөнү кейиштүү. Андайлар өтө эле акылдуусунуп, өз пикирлерин башкаларга чечкиндүүлүк менен оңой эле тануулашканына күйөсүң. Ал эми Алыкулдун ырлары жөнүндө башкалар кандай ойдо экени менен алардын такыр иши жок. Чынына келсек, Алыкулдун ыр сакаларынын бардыгы бүт бойдон дайым алчы коно берген эмес. Албетте, керектүү деңгээлге жете бербей жазылып калган ырлары бар экендигин жашыруу калыстыкка жатпас эле.

Бирок, ой жагынан да, көркөмдүк жактан да төп келишкен таң калардай чебер жазылган, кыргыз поэзиясында шедевр болуп таанылган анын сонун ырлары Алыкулду Алыкул атантып келатпайбы. Жанагы кээ бир сынтаккыч нигилисттер өздөрүнүн ыгы жок эсепкөйлүктөрүн олуясөрөйлүктөрүн, акындарга сот болушканын коюшса дурус болмок. Ар бир акындын чыгармаларын кайсыл мезгилде болсун кылдат ылгап, таразалап, туура баалап кабыл ала турган калыс да, акылман да эл менен мезгил деген сот бар экенин алар эстеринен чыгарбашы зарыл.

Сооронбай ЖУСУЕВ, Кыргыз Республикасынын эл акыны, Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыктын лауреаты.

«Адабий Алатоо» Декабрь. № 7. 2005.

АЛЫКУЛ КОТОРГОНБУ ЖЕ ЖАЗГАНБЫ?

Ийне-жибине чейин далилдеп жатканымдын себеби эмнеде? Айтайын дегеним: Эмне үчүн макаламда атап жаткан улуу акын-жазуучулардын бири дагы котормочу делбейт? Өз ордунда оригиналдуу акын, болуп гана жогорку кадыр-баркка ээ, эч ким буга каршы эмес? Ким мисалы Дантени, Дефону, Крыловду, Жамини, Навоини ж.б. котормочу дей алат? Антип айтууга ооз барбайт. Ал эми биздин элибизге келип, алардан кем эмес Алыкул жөнүндө сөз кылганда биз аны жөн эле котормочу деп атап, андан жогору көтөргүбүз жок. Мына кемчилигибиз ушунда. Менин айтайын дегеним ушул болучу. Менин түшүнүгүм боюнча, биздин Алыкул дагы котормочу гана эмес, Данте, Жами, Навои, Крылов сыяктуу эле өз тилинде «Жолборс терисин кийген Баатыр» аттуу чыгарма жараткан оригиналдуу акын. Биринчиден, андай көлөмдүү чыгарманы бир жылдын ичинде которуш оңой эмес, колдон келбейт. Үч-төрт мыкты акын-котормочулар биригип бир нече жылдын ичинде которушу мүмкүн. Экинчиден: чыгарма котормого окшошпойт, кыргызча эле жазылган мыкты чыгарма, сюжетин гана алган, кыйналып, кысталып которгон эч бир сабы жок. Ыргагы, уйкалышы муун өлчөмү кыргыздыкы болуп турбайбы. Атүгүл, Шота айтпаган ойлорду да айтып, тереңирээк берген.

Кубанычбек Басылбеков «Эркинтоо», 7.01.2000-ж.

АЛЫКУЛ – ЧЕЛОВЕК НАРОДА.

Дооронбек Садырбаев, кинорежиссер, народный артист, депутат ЖК КР.

Я, человек, из племени кыргызов, я пришел в пору своей нравственной зрелости, и, глядя назад, говорю: эпохой Возрождения моего народа стали годы предвоенные. Тому подтверждение день сегодняшней наш, когда всем открыто доступны школы и книги, театр и художника кисть.

Тому подтверждение эти вот имена: Г. Айтиев, К. Акиев, И.Ахунбаев, М.Баатов, К. Баялинов, Ж. Бокомбаев, О. Болебалаев, А. Боталиев К. Жантошев, С. Кийизбаева, А. Куттубаев, М. Рыскулов, А. Малдыбаев, К. Маликов, А. Огонбаев, К. Орозов, А. Осмонов, Т. Сыдыкбеков, Ш. Термечиков, М. Токобаев, А. Токомбаев, Ы. Туманов, Ж. Турусбеков, Т. Уметалиев, А. Усенбаев, М. Элебаев и многие другие, ибо или золотой фонд народа, культура моей республики ребенок эпохи Возрождения, давший возможность впитать живительный сок «Манаса», первых просветителей опыт понять, чтобы начать строить здание профессиональной культуры.

И здесь Алыкул, в этом списке по праву, определенному народом, ибо одним из первых кыргызов сумел воспринять три музы: слово, мелодию, живопись...

Он Тулпар в поэтическом кладе кыргызов и, мне кажется, первым стал возводить мост культуры между кыргызским народом и русским его собратом, а через русский язык к мировому богатству культуры.

Полунищему, полуголодному, не раз глядевшему смерти в лиду, Великий Октябрь явился уверенностью завтрашнего дня. И для него самого. И для народа.

Алыкул Человек народа.

Он изведал мгновенья счастья, и отчаяние он ис пытал. Когда ему было плохо, он находил утешение у Пушкина или у Гете, Шота Руставели, Шекспира. Когда ему было плохо, он открывал народу огромные дали планеты.

МОЙ АЛЫКУЛ

– Как быстро пролетел Алыкул Осмонов весь путь от первых слабеньких сборников к стихам и поэмам последнего, самого плодоносного своего пятилетия! Окреп и вырос его природный дар, отформовался недюжинный, крупный характер. Природная зоркость позволила увидеть изнанку жизни, постичь катастрофичность бытия, драматизм военных и мирных лет. Было глубокое, с младенчества, знание фольклора. Был громадный, неисчерпаемый «Манас». Было много мятущихся чувств, много смешанных мыслей и немного книг. Были некоторые книги: Гомер, Шекспир, Шиллер...

Что значит перевести Пушкина, а впрочем – и любого другого поэта? Скажем не ради каламбура: это значит провести переводимые слова через мозг и сердце, войти в иной мир, в чужую вселенную... Алыкул перевел «Витязя в тигровой шкуре» Руставели. Это знаменитое поэтическое переложение (столь любимое кыргызскими читателями, что в Киргизии и по сей день дают детям имена руставелевских героев), это деяние поэта-переводчика стало не то что вехой жизни Осмонова эпохой его самосознания. Алыкул Осмонов истолковал руставелевскую поэму как должно: не просто, как увлекательную «приключенческую» повесть-сказку, но как сказание о заточенной и

вновь обретенной, отвоеванной душе. Здесь лежали пласты античной и средневековой философии, возвышались сферы иудео-христианского богословия, исламской, суфийской мистики. Ничего этого Осмонов не знал, не мог знать (кроме разве отдельных коранических преданий), но силой ума и таланта он проник в самую суть, ибо культуру носил в себе самом.

В сонме замечательных кыргызских лириков столетия Алыкул Осмонов – единственный великий поэт, единственный поэт мирового уровня. Мирового, потому что в отличие от ровесников и современников, обладал мировой культурой. Той культурой, для которой свойственно благоговение перед тайной жизни, этичность ума, внеисторическое, метафизическое, религиозное ощущение мира, которое я решился бы назвать «внутренним христианством».

Михаил Синельников, переводчик.

Памяти Алыкула

Горы как прежде стоят,
И реки в ущельях шумят,
Солнце все также горит,
И радуга глаз веселит.
Бишкек своей жизнью живет,
В делах и заботах народ.

И вдруг... к нам пришел Алыкул
Ветер с джайлоо подул,
Пахнул ароматом кумыс,
И беркут вдруг ринулся ввысь!
Под небом блестит Иссык-Куль,
Любил ты его, Алыкул!

И если б спросил ты у нас:
«Что сделал я, люди для вас?»
По чести, таков наш ответ:
«Свой подарил ты нам свет!
И он в твоих песнях живет,
И радость он людям несет!
Хоть мало ты прожил, поэт,
Но яркий оставил свой след!»

Д. Крутиков

ВЕСТЬ ИЗ ПРОШЛОГО

Когда Алыкул Осмонов в 1948 г. купил домик (усадьбу) рядом с нами по соседству, мне было 15 лет.

Училась я в 8-м классе и, конечно прекрасно помню все. А когда он умер (1950 г.) я была уже студентка I курса физмата КГУ.

Не было забора и построек на границе наших усадеб. Моя мама (домохозяйка) первая познакомилась с Алыкулом Осмоновым. Видно он был очень общительный, так как мы сразу (от мамы, конечно) узнали, что он-поэт, что он перевел на кыргызский язык «Евгений Онегин» А.С.Пушкина, «Витязь в тигровой шкуре» Шота Руставели, что он получил премию и купил этот домик. От мамы мы (а это я, папа и сестра) узнали, что Алыкул воспитывался в детском доме, что он живет один. Но вскоре у него стали жить пожилая женщина и молодой человек. Это как он объяснил маме – односельчане: бабушка с внуком. Они помогали ему, все делали по дому. У нас в 1948 г. не было электроэнергии. Даже эл. линии не было по улице (тогда она называлось Верхней). Алыкул Осмонов сказал маме, что он хочет взять разрешение на проводку эл.энергии. Мама предлагала ему, чтобы вместе провести: он возьмет разрешение, а мой отец – Бобров Никандр Агафонович возьмет на себя всю практическую часть.

Так у нас появилась эл.энергия раньше чем у всех жильцов, а проводку сделали с Тимирязевского переуллка, от дома начальника Ленинского отделения милиции – Лейбо (имя, отчество не помню).

Мы конечно, очень были благодарны Алыкулу Осмонову. Когда он был свободен и видел, что мама на участке, он подходил и они разговаривали (так я часто их видела). Я подходила, поздоровавшись слушала. Интересно было, т.к. я в то время понимала, что перевести Пушкина на кыргызский язык – непосильная задача. Думала, что кыргызский язык беднее по словарному запасу. Но оказалось – это были мои наивные мысли.

Алыкул Осмонов поделился с мамой, что он болен: «Туберкулез легких». Мама предложила ему попробовать его вылечить, т.к. незадолго до этого она вылечила младшего брата папы (дядя Илья). Дядя Илья был выписан из больницы в безнадежном состоянии (лежал, плевал кровью). Мама обратилась к знакомому врачу со своим горем.

Врач посоветовала попробовать народное средство и дала маме (подробно расписала) рецепт (какие компоненты взять, как приготовить и как принимать). Я помню, что в это лекарство, приготовленное по рецепту врача входило: барсучий жир, алоэ, мед, яйца и еще много компонентов, но все съедобное и калорийное. Все это смешивалось (особо готовилось) получалось в виде сметаны и употреблялось по 1ст. ложке 3 раза в день. Дядя поправился. Врачи удивлялись.

Алыкул Осмонов отказался, сказав, что у него путевка на курорт. И он примет там курортное лечение. Я видела его в эти дни. Он мне запомнился, когда я его видела в последний раз, он стоял с мамой у нас на участке, разговаривали. Он был одет в серого цвета габардиновое пальто, без головного убора.

Через некоторое время мы узнали, что Алыкул Осмонов умер. Мама очень переживала, что не настояла на лечении, не проявила большей твердости и настойчивости.

Боброва Адель НИКАНДРОВНА

2005-год 21 -марта

P.S: Она сейчас на пенсии, часто заходит в Домцентр Алыкула. Рада тому, что делается по сохранению памяти великого поэта кыргызской земли. Выразила поддержку идеи строительства отдельного здания музея, которое пока ни

правительством, ни общественностью не воспринимается всерьез. Если бы ей представили благоустроенную квартиру, она согласна отдать свой огород под музей Алыкула, который необходимо расширять и благоустраивать.

IX Бөлүм

ВРЕМЯ И АЛЫКУЛ

Три измерения познания мира параллельно сливаются (прошлое, настоящее, будущее; фольклор, классика и современность), когда начинаешь познавать суть творчества Алыкула Осмонова (1915-1950). Он облакает в совершенную поэтическую форму все мысли и ощущения, тревогу и боль. Он говорит с нами на таком поэтическом языке, который подобно горному роднику обладает чистотой и прозрачностью, утоляя жажду духовного прикосновения, удивляя своими образами, сравнениями и открывая неизвестные пласты в повседневном мире, пробуждая интерес к жизни. Интересно то, что сколько раз читаешь его стихи, столько же находишь новые мысли и понимание.

Где бы я не находился, куда бы не ездил, строки его великолепных стихов, как талисман, как горсть родной земли, путешествует вместе со мной. В его стихах, болыпинство любителей поэзии, которые имеют возможность прочитать Алыкула в оригинале, могут найти сопровождение в состоянии своей души.

Его неравнодушная, любящая все земное, человеческая природа оставила поэтический отпечаток прошлого времени будущим поколениям. Он воспел Жизнь от рождения человека до его смерти и даже Смерть воспевал во имя Жизни. Поэтому и сейчас он настраивает нас на волну своего мировосприятия, открывая нам богатства, которыми, мы сами того не замечая, владеем.

Восславляя любовь, он любил сам и был любим, но подлинной его страстью была Родина, жемчужина нашей земли озеро Иссык-Куль. Скалистые, прогретые солнцем великие горы (Улуу Тоолор) с ледяными родниками, запахом летних трав, пением птиц, надменным взмахом орла на фоне голубого неба, вкусом богатырского напитка кумыс, удивленными глазами детей, степенностью аксакалов, красотой женских лиц и таинственными оттенками трагических напевов задумчивых народных акынов-импровизаторов. Чудесными наигрышами народного комуза, его поэзия парила над тысячелетними высотами нашей истории и болью открывала новые пласты прошлой культуры, вытаскивала из небытия образы и жизни наших древних предков, как легендарных, так и реальных. В этом он напоминает великих сказителей Великого Слова кыргызов, эпоса «Манас». Через его чувства и восприятия, они становились нашими современниками, а их жизнь и деяния предметом наших размышлений о себе, о нации, о Родине, о прошлом и будущем.

И хочется верить, что Время и Алыкул будут продолжать удивлять и покорять новый мир в лице грядущих поколений. В свою очередь новые поклонники таланта Алыкула Осмонова тоже будут открывать новые просторы его творчества и внесут новш вклад в алыкуловедение.

Основными направлениями этой деятельности является продолжение работы по созданию Дома-Центра Алыкула в его собственном доме в г. Бишкек, пееиздания и новые переводы стихотворений на друие языки, организация музея в доме на территории , отского тубсанатория (Чолпон-Ата), где поэт проживал с 1945 по 1950 годы.

Обращаемся к структурам правительства и широкому кругу общественности по установлению лирического памятника на берегу озера Иссык-Куль, дополненное переиздание произведений стихотворений, переводов, драм, легенд, выпуск литературно-научных сборников об его творчестве, продолжение благоустройства дома поэта в г.Бишкек, стройка отдельного музея там же со всеми условиями для посетителей: аудиовидеотехника, конференц зал и т.д. Нужно установить памятник-бюст перед домом. Кроме этого следует активизировать работу среди школьников, студенчества и творческой молодежи.

В последние годы его отдельные стихотворения переведены на английский, японский языки. В Венгрии идет работа над выпуском сборника избранных произведений на венгерском.

Общественное объединение «Дом-Центр Алыкула» приглашает истинных патриотов Родины, ценителей истории, литературы и культуры к сотрудничеству во имя сохранения, усовершенствования и распространения духовно-культурного наследия народа, не отрывая ее от казны общемировых ценностей.

П. КАЗЫБАЕВ Директор ОО ДЦА, лауреат литературной премии им. Алыкула.

АЛЫКУЛДУН АКБОЗАТЫ ДУБУРТ УЛАЙТ

Кыргыз тарыхынын кылым карыткан далай заманына күбө болгон Улуу Тоолордун руханий угутун улаган, Ысык-Көлдүн көркөмүн муундарга сүрөттөп кеткен акын Алыкулдун ысымы Тоолор жылында Кыргыз Ала-Тоосунун 4060 метрлик чокусуна (АлаАрча капчыгайындагы Адигине чокусу жанында) берилди. Бишкектеги үйү капиталдык ондоодон өткөрүлүп башкы спонсорлору Чүй облусу (К.Бакиев), АКПСБ (М.Мукашев) жана коомчулук («Мекеним Кыргызстан» У.Барктабасов) болду. Көчөсү асфальтталды, экспонаттар топтолууда. Алгачкы экспонат катары Айдайдын 50-жылдарда тартылган фотопортретин айтсак болор. Аны иниси Аскен Осмоналиев алып келген. Чолпонатадагы балдар санаториясындагы үйүн музей-китепканага айландыруу маселеси КР Саламаттыкты сактоо министрлиги менен бирге ишке аша баштады. Ал эми «Кыял» бирикмесинин Асангулов Бектемир менен Жумашова Ават баштаган көл тараптагы жамааты Султан Макашовдун колдоосу менен акынга арнап, кыргыздын боз үйүн жасап берүү убадасы да руханий тилектештиктин күбөсү эмей эмне!

Венгрия акыны Шандор Петөөфинин музейи менен өнөктөштүк түзүлүп, ырларын чыгаруу колго алынууда. Китептери Аль-Баптин (Кувейт), королева Елизавета (Англия) өндүү инсандарга, Түркия китепканаларына белек катары тартууланды.

Япониялык агартуучу Мицуи Кацуо Капталарыкта болуп, Бишкектеги «Алыкул үй-борборун» атайын келип көрүү менен Токиодо чыккан «Чет элдик акындардын чыгармалар жыйнагын» белек катары тапшырды. Котормочулары Сейшима Еуко, Шимада Кофу болгон бул көлөмдүү жыйнак Алыкул Осмонов менен башталып: «Ысык-Көл», «Адамзат», «Ак кайын», «Кыргыз тоолору» киргизилген.

Бул саамалыкты улантып, «Балдарга» ыр топтомун япончо чыгаруу менен философиялык чыгармаларын которууга киришүү зор максатым, анткени, кыргыз жергесинде көп жылдан бери жүргөнүмдө кадырлап, сыйлаган акыным Алыкул болуп калды. Бул котормолор англис тилинен которулса, эмкилери түп нускадан жасалмакчы деген эле Мицуи аксакал.

Алыкулдун ырлары жарыяланган япон жыйнагы, «Балдарга», «Аккан суу» китептери жана ал жөнүндөгү календарь, буклеттер Бишкекке, Тоо саммитине келген ЮНЕСКОнун Генералдык директору К.Мацуурага да тапшырылган. Интернетке да Алыкул боюнча маалыматтар англис тилинде киргизилген.

Ал эми акын өзү жанбоорундай көргөн көл боюнда ырлары унутулбай, өзү дагы элдин эсинде экенин төмөнкү үч нерсе ырастап турарын өз көзүм менен үч жерден көрүп, жонтеримден туйдум. 1941-45-жылдардагы Ата Мекендик Улуу согушта курман болгондордун урматына Тоң райборборунда тургузулган эстеликте Алыкулдун:

Дүйнө – өмүр, уул бердиң, бала бердиң,
Дүйнө – өмүр, алоолонуп жана бердиң.
Неге сен алыс кеткен сапарыңан,
Ээриң жок жайдакталып кайра келдиң?

– деген мааниси терең «Жеңишбек» поэмасынан алынган саптары согуш мезгилиндеги абалды философиялык тереңдикте дал өзүндөй чагылдырышы менен да таасирдүү. Ушул текстти тандап алган эстелик автору Сабитжан Бакашовго ыраазычылык билдириш лаазым.

Таштан болор, кумдан болор төшөгүм,
Аз болсо да сыртта калар сөздөрүм.
Өлсөм дагы жара тээп мүрзөмдү,
Буудан болуп таскак салып өтөрмүн –

деген олуялык оюн ырастаган саптарын Жети-Өгүз курортунда ак мраморго чегип, акындын рухуна таазим катары атайын орноткондорго акын кадырына, сөз баркына түшүнө билгендерге чоң рахмат!

Алыкулга болгон элдик урмат, сыйдын туу чокусундай сезим, жагдай Жеңиш (мурдагы Чычкан) айылындагы Касымбек аксакал менен Анара апанын куттуу үй-бүлөсүндө орун алыптыр. Анткени, Касымбек аба үчүнчү уулу Мараттын тун баласына улуу акындын ысымын аздектеп койгон экен. Наристе Алыкулдун жалгыз эместиги эки эсе кубантты. Анткени, Данияр деген агасы, Абсамат деген иниси жана эже, карындаштары бар. «Жакшыга жанаштыр, жамандан адаштыр» ниетте неберелерине ушундай улуу ысымдарды койгон чоң атага рахмат.

Чүй облустук мамлекеттик администрациясына Урматтуу Курманбек иним!

Чүй облустук «Сары-Өзөн» теле берүүсүнөн кыргыз элинин улуу, кайталангыс акыны Алыкул Осмоновго арналган марафонду көрүп, анда Сиздин сүйлөгөн сөзүңүздү уккан элем. Элибизде Сиздей уулдун бар экендигин, Эл, жер, ата-мекен үчүн адилет кызмат өтөп, Алыкулдай улуу инсанды унутпай, кайрадан тирилтип жаткандыгыңызга ыраазы болгом. Мунун себеби бар.

Өткөн жылы кенже уулум Марас уулдуу болгон. Неберемдин атын Алыкул деп койгонбуз. Мына эми Алыкулдун тили чыгып, там-туң басып калган кези. Алыкул Осмоновду билбеген, сүйбөгөн кыргыз жок. Ал тээ 30-50-жылдары айтылуу Койсарыда, Жети-Өгүздө көп жолу болуп, дарыланган. Касиетүү Ысык-Көлдүн

кооздугуна, сулуулугуна суктанып, не деген керемет өлбөс-өчпөс ырларын жараткан. Улуу акын Шотанын «Жолборс терисин кийген баатырын» кыргыз окурмандарына жеткиргенден кийин менин кичинекей айылымда эле ондогон Автандилдер, Тариелдер, Нестан менен Даражандар туулуп, өсүп-өнгөн. Небереме Алыкул Осмоновдун ысымын берүү мына ушулар жана биздин үй-бүлөдөгү Алыкулга болгон сүйүү, ызаат жана терең урматтоо себепкер болгон.

Ушундан улам Сизге урматтуу Курманбек иним ушул катты жазып, кыргыз элинин улуу акыны Алыкул Осмоновдун ысмын алып жүргөн кичинекей Алыкул касиеттүү көл кылаасында бактылуу балалыкка бөлөнүп, өсүп, чоңоюп келе жаткандыгын гана билдирип коеюн дедим. Дагы, Бишкекте Алыкулдун үй-музейи ачылат деп уктум. Балким ушул катыма ошол музейден кичине бир орун болуп калаар деген эле тилек. Сизге урматтуу Курманбек иним, жооптуу, өтө түйшүктүү ишиңиздеги ийгиликтерди, үйбүлөлүк бакыт таалайды, бекем саламатчылыкты тилеп жана каалап:

*Урматтоо менен пенсионер
Ишебаев Кашымбек,
Жети-Өгуз району, Жеңиш айылы.
27.01.2000-ж.*

СОҢКУ СӨЗ ОРДУНА

Ал эми Алыкулдун «Комуз» деген ыры үчүн комузду музейге деп атайын чаап берген Эсенгул Мамыркул уулу бир кезде Ыссыккөлдүн «Аккуу» ансамблинде эмгектенген.

Тон районундагы Алабаш айылынын тургуну Табалдиев Курман аксакал да акын жөнүндө эскерүү айтып берди. Ал эми Алыкул Осмонов менен өтө жакын алакада болгон чолпонаталык Курманбай Черикчиев экенин билебиз. Мына ушул кишинин кызы, акын «Женишкандын атасы» деген ырында сүрөттөгөн Женишкан атасынан калган тогуз коргоолду, көптөгөн фотолорду Алыкул үйүнө белекке бергени чоң жаңылык болду.

Бишкектеги үйүндө уюштурулуп жаткан Алыкул борборуна экспонат топтоого (китептери, котормолору, фото ж.б. материалдары, ал жөнүндөгү ар түркүн эмгектер, арноолор, жекече белектер), жана эн башкысы китептерин басып чыгарууга (балдар үчүн өзүнчө), музей имаратын салууга, көл боюна эстелигин тургузууга, «Победа» машинасын алууга иштиктүү аракет жасоого жардамдашып, көмөк көрсөтүүчүлөрдү өнөктөштүккө чакырабыз.

Ушул саамалыкты алгачкылардан болуп колдогон Курман Кыдырбаева апабызга, акын агабыз Молдобаев Тургунаалыга, Алыкул сыйлыгынын лауреаты акын Бактыгүл Чотуровага чоң рахмат демекчибиз. Художниктер С.Ишенов, Т.Курманов, Р.Исаков, С.Төрөбеков, А.Бейшеев, Ж.Ташиев, О.Идирисов жана скульптор В.Шестопап да өз кошумчаларын беришти.

Улуттук банк (У.Сарбанов) 200 сомдукка акындын сүрөтүн түшүрүп, көл жөнүндөгү ыр саптарын пайдаланган. Алыкул банкнотко ыры жазылган дүйнөдөгү эн биринчи акын. Улуттук банк ошондой эле «Алыкул» түстүү буклетин үч тилде чыгарды.

Бул саамалык улантыларына, терең ишенебиз. Ушул китептин чыгышына көмөгүн көргөзгөн Бишкек мэриясына (А.Ногоев) чоң ырахмат. Ал эми Алыкулдун ысмын

көлдөгү бир кемеге койгонго жана Чолпонатага эстелигин тургузууга изги ниети бар ишкер Турат Андашевге Алыкул күйөрмандарынын атынан миң алкыш демекчибиз. Ушундай улуу демилгелерди улантуучуларды өнөктөштүккө чакырабыз.

*Кат-кабар жазабыз же келебиз дегендерге дарегибиз:
Бишкек шаары, Сокулук көчөсү-10.*

Каржы жагынан кайрылышууга ниети жана мүмкүндүгү төп келгендерге эсеп-кысабыбыз:

20020013427 АК ПСБ код 330101328

«Алыкул уйу-борбору» коомдук бирикмеси.

АЛЫКУЛ ҮЙ-БОРБОРУНДАГЫ ОЙ-ПИКИР ЖАНА СУНУШТАР КИТЕБИНЕН

Выставка посвященная 85 летию А.Осмонова содержит большой архивный материал, отражающий вехи творчества поэта. На мой взгляд, большой учебный материал для ВУЗов КР. К отрицательным моментам отношу недостаточное внимание Правительства к организации данного юбилея. Желаю Фонду А.Осмонова высоко держать знамя духовности кыргызского народа.

Эркингүл Найзабекова, к.э.н. ст. консультант ЖК КР

23.05.2000. Нац. библиотека.

Поэзиянын алп акыны Алыкулдун 85 жылдыгына арналган китеп-сүрөт көргөзмөсү өзүнүн маанилүү маңыздуу, тематика жактан өтө бай көрсөтүлгөнү өтө чоң таасир калтырды. Акындын чыгармачылыгы эң мыкты берилген. Эң мыкты иштери үчүн Улуттук библиотекасынын (китепкананын) коллективине раазычылык билдирип, чоң ийгиликтерди каалайбыз. Бул ишке активдүү катышкан, башкы уюштуруучулардан болгон Алыкул Фондусуна дагы ийгилик каалайбыз.

К.Кондучалова, К.Кыдырбаева, Болотбек Сыдыгалиев, О.Кутманалиев, Осмоналиев Аскен. 23-май, 2000-ж.

Улуу акын А.Осмоновдун 85 жылдыгына арналган «Аккан суу жана Алыкул» аттуу көргөзмө «эң жакшы» деңгээлде уюштурулган экен. Көп илимий, факты, көз караштар, сын пикирлер коюлган. Биринчиден Улуттук китепкана кызматкерлерине, П.Казыбаев агайга чоң ырахмат! Сиздерди Алыкулдун арбагы колдоп, иштериңиздерге ийгилик каалайм.

Ж.Сокурова. КМПУнун филология факультетинин окутуучусу. 1.06.2000.

Улуу акын Алыкул Осмоновдун «Аккан суу жана Алыкул» кечесине катышууда биз көптөгөн орошон ойлорду уктук. Мында А.Осмоновдун өмүрүнө, чыгар-

мачылыгына арналган ар кандай көз караштар, ойлор айтылды. Мына ушул ойлордун иш жүзүнө ашышына тилектешмин. Кыргыз элинин атагын чыгарган А.Осмоновдун Ак Боз атынын дүбүртүн кылымдардан кылымдарга угулушуна биз дагы салымыбызды кошобуз деп ойлойм.

Мээрим Жумалиева. 1-курс. Гр. КЖ-12. КГПУ ИАрабаев

Бул кеченин темасы «Аккан суу жана Алыкул». Алыкулдун аккан суудай таза, назиктигин ушул кечеде терең түшүндүм. Менин руханий дүйнөмдү ойготкондой болду.

Рахмат сизге Памир агай! Ушул маселеңизди мындан ары тереңдетип жалпы элге жеткиришиңизге тилектешмин.

Бейшетаева Мадина. 1-курс. КЖ-12. КГПУ ИАрабаев.

Акындын мөлү Алыкулдун мааракесине арналып уюштурулган көргөзмө зор таасир калтырды. Мындай ишти колго алган Фонддун жана китепкананын кызматкерлерине ийгиликтерди каалоо менен аны мезгилдүү эмес, туруктуу иштөөчү адабий-маданий, маалыматтык көргөзмөгө айландыруу жагын ойлонуп көрүүнү сунуш кылар элем.

Сабыр Иптаров. Кыргыз билим берүү институту.

23-июнь, 2000-ж.

Посетив книжкую фото-выставку посвященную 85 летию Алыкула Осмонова хочу выразить глубокие слова благодарности всем сотрудникам общественного фонда Алыкула за их самоотверженный и благородный труд. Я считаю наш долг, донести до сегодняшнего и завтрашнего поколения высокий патриотический дух Алыкула Осмонова.

Его большую и безграничную любовь к кыргызскому народу. Со своей стороны Чуйская областная госадминистрация будет всячески поддерживать все добрые дела фонда Алыкула направленные на пропаганду поэзии и духа Алыкула.

Губернатор Чуйской области Бакиев К.С.

22-июня 2000-года.

* * *

Суук кышта кеттин бизден жаз тилеп
Ырларыңды сөз сыйлаган эл билет.
Ар бир сабын жыпар жыты буркурап,
Жылуу сезим арбап турат жазгы илеп.

Жылда эскерем Бүгүн дагы эскердим
Ойлоруңдун аруулугун эл көрдү.
Өмүр тилеп Адамзатка март болуп
Бузук, тентек шүмшүктөрдү жек көрдүн.

Дагы далай келем отко сен жаккан
Жылынууга келет көптөр ар жактан.
Черин жазаар, чаңкаганда кандыраар
Ичким келет ошол таза булактан.

Автандил Төрөкулов, Каптал-Арык айылынын тургуну.

27-июль, 2000-ж.

Алыкулдун бул үйү – өзүнүн эмгек акы, маңдай тери менен тапкан байлыгына сатып алып, көп чыгармаларды жараткан, кийин өзүнүн сөөгү чыккан үйү. Бул үй анын генийлигин эл мүлкүнө айландыра турган борбор болуу керек деп ойлойм.

Атаганат, тиешелүү адамдар марттык кылып, бул үйдү чыныгы адабият тарыхына айландырса кана?!

замандашы, курсташы, ботколошу Шайык

21.03.2001-ж.

Памирбек байке!

Уламкы муундар келип түндөп-күндөп,
Баш ура таазим кыла көптөр жүрмөк.
Акындын үйү-музей борбор болуп,
Дүйнөдөн көчкөн жери турсун гүлдөп...

Эркин Жаныбеков, 21.03.2001-ж.

Мен Алыкулдун жашаган үйүнө бүгүн келип кеттим – 21-март Нооруз майрамында келдим. Куран окудук. Мен бир кезекте 1949-жылдары келип конуп кетчүмүн. Азыр болсо 75-жашка чыктым.

Баарыдан да ийнедей,
Сайып турган жүрөгүн.
Оору кесел, тозоктур,
Ээлеп алган түнөгүн.

Рахмат орус бабушкага! Энесиндей күйүмдүүлүгүнө таң калганмын.

Ардагер жазуучу, журналист Жамийла Сулайманова.

Фонддун бүгүнкү оюн: Алыкул Осмоновдун үйүн эле эмес, анын калтырып кеткен мурасын, ырларын калыбына келтирип, жаш муунга жеткирели дегенин толук колдоймун. Фондду кыймылдатып жаткан кишилерди Алыкулдун арбагы колдосун.

Ишиңерге толук ийгилик, оюңарга максатыңарга жетишкендик каалаймын.

Улукбек. 24.04.2001-ж.

Көптөн бери келем деп дегдеп жүргөн Алыкулдун үйүнө келип отуруп кеттим. Башкача, аруу абасы менен бир аз болсо да дем алып, кое турган спектаклге бир топ ойлорду топтоп кетип жатам. Үйдү кармаган Памирге ыраазы болдум. Дегинкиси Памир тоодой алп, таза жигит. Ушундай балдар бар үчүн Алыкул тирүү. Фонддун иши оңолуп кетсе деген тилегим бар.

Сарлыкбеков Алмаз. 16-май, 2001-ж.

Келишим керек болчу. Келе албай жүрдүм. Бүгүн келдим. Кеч келгениме кечирим сурайм сенден. Сени кыргыздын дагы көп урпагы издеп, баскан жеринди, эңсеп келет. Себеби, сен Алыкулсуң!

Бурул Калчабаева, 16-май, 2001-ж.

Акындардын падышасы Алыкул Осмоновго таазим. Үй-музейин кармаган Памибек байкеге миң-мертебе рахмат. Талантка таазим.

Одуракаев Бусурман , 16.05.01-ж.

Алыкул Осмонов – Кыргыз Пушкини өмүрү кыска болсо да, элине көп кылымдык тарых калтырган. Өчпөс тарых кала берет. Мамлекетибиз, элибиз өз тарыхын унутпай колунан келген жардамы менен ушу инсандын арбагын колдосо! Үй-музейин жаштарыбызга үлгү болгондой жайга айландырыш керек деген ой бар. Ушу үй-музейди ордуна коюп, тарыхый жай катары кармаган Памир, Сыргак мырзаларга жана Мисте айымга, чоң рахмат.

Абдынасыр Ажыкулов 12.06.2001-ж.

Биз, Алыкул Осмонов атындагы гимназия мектебинин мугалимдери, окуучулары, акындын үйүнө келип, үйүн, короо, жайын тазалагандыгыбыз үчүн кубанычтабыз. Себеби дүйнө эли бүт суктанган Алыкулдун үйүн көрүү мүмкүнчүлүгү барында эле боло бербейт. Биздин кааларыбыз: ушул үй кийин чоң музейге айланып, атайын келип кызыккан адамдар арбын болсун.

Памирбек агай, сизге чоң рахмат, ушундай үйдү Алыкулдун музейи кылыш үчүн чуркаган ишиңизге.

№68 мектебинин 7 а,б,в класстын окуучулары.

18.06.2001-ж.

2001-жылы август-октябрь айларында жана 2002жылдын жайында Алыкул үйү оңдолуп, короосу кеңейтилди. Чатыры, шыбы, шыбагы, полу бүт алмаштырылып, коридору кеңейтилди. Дубал кырына бетон арматура коюлуп, 30 см ден жогору бийиктелди.

Черепица Токмоктон алынганы, терек устундары Каптал-Арыктыкы, карагайлары Көлдүкү болгону кызык. Анткени төрөлгөн айылы Каптал-Арык, торолуп өскөнү, бой тарткан жери Токмок, ал эми чыгармачылыгы жетилген жагы Көл экендиги белгилүү эмеспи.

Бүт баардыгын жаңылоодон тартынып, эшик-терезелерин калтырдык, өтө эскиргендери гана алмашылды. Эки бөлмөнүн полу да эски тактайлары менен кайра төшөлдү. Анткени, калың бышык экен.

Акындын короо-жайын кеңейтүү максатында кошуна үй, короосу менен сатылып алынганы келечек үчүн да ыңгайлуу шарт түздү. Буйруса, эки кабат музей имараты

салынса, конференц залы менен. Сокулук көчөсү таш жол эле чаңдаган. Мэрияга кайрылып жатып, эски асфальт төшөлдү. Дагы 50-70 метрдей жерди бүтүрүү керек.

Көчө жакты дубал менен тосуу, дарбаза орнотуу, гүлзарга айлантуу башкы маселе. Андан соң короонун ичин скверге айлантып, Алыкулдун эстелик көчүрмөлөрүн орнотсок, 2-3 отургуч коюлса.

Музей имараты курулганча деп бир боз үйдү пайдалансак деген тилек, сунушту «Кыял» бирикмеси, көлдөгү филиалы менен биргелешип аткара турган болду. Рахмат!

Үйдүн оңдолушуна, короо-жайдын кеңейтилишине кайрымдуулук жардамын көргөзгөндөргө ыраазылык айтыш лаазым. Башкы спонсорлор: Чүй облусу (К.С.Бакиев) жана АК ПСБ (М.Мукашев).

Колдон келген көмөгүн көргөзгөндөр катары да арбыса экен.

Памирбек Казыбаев 21-март, 2003-ж.

Өтө чоң эмгек жумшалып курулган бул үй-музей дүйнө жүзүнө өрнөк боло алат деп эсептеймин. Бул музейде бир үй-бүлөнүн бүтүндөй тагдыры жатат. Кыргыздын улуу акыны үйдө эки жылдай жашап, кийин анын элесине үйүн музейге айландырышкан.

Кыргыз валютасынын 200 сомдугуна сүрөтү түшүрүлгөн бул акын келечек муундарга өтө улуу мурас калтыргандыктан, анын чыгармачылыгын калкка таанытуу улуттук милдет болуп саналат. Музейде өз эрки менен иштеп жаткандар бул милдетти жакшы түшүнөт. Бүгүн түштөн кийин мен музей менен таанышканы келдим. Музейге келгенде менин көңүлүмдү бурган нерсе мектеп окуучуларынын да музейге келип, акын жөнүндө маалымат берип, ырларын окуганы болду. Алар эмитен эле акын алдындагы өз милдетин туя билгендери мени сүйүндүрдү.

Аз жашаса да, өз өмүрүндө кыргыз элине, деги эле, түрк элине калтырган чыгармаларын Түркия түрк тилине да которулуусун каалаймын.

Сиздерди терең урматтоо менен Турциялык профессор, доктор Текин Айбаш

16.05.2003-ж.

Кыргыз элинин өлбөс өчпөс улуу акыны Алыкул Осмоновдун экинчи өмүрүн улап, өркүндөтүп, кыргыздын келечек урпактары үчүн жасап жаткан ат көтөргүс чоң ишине, Памирбекке чоң ийгилик каалап

Эмгек ардагери, КР мугалимдеринин отличниги ЖЖ.Назаралиева. 23-май, 2003-ж.

Алыкул Осмоновдун жашап-өткөн үйүн, жашоо өмүрүндөгү иштеп кеткен иштерин калыбына келтирип толуктап эл үчүн эмгек жасап жаткан эмгектериңизге ырахмат. Дүйнөгө таанылган аруу ак үйгө айлантууңузга тилектешпиз.

Көчкөнбаева Топчугүл 23-май, 2003-ж.

Биз А.Осмонов атындагы №68 орто мектептин 1993-ж. бүтүрүүчүлөрү бул күнү улуу

акындын айкелин ташка түшүрүп мектептин алдына орноттук. Атабыз Алыкулдун арбагы баарыбызды колдосун. Памирбек байкеге кыргыз эли үчүн жасап жаткан эмгегине ийгилик каалайбыз.

Скульптору Равшан Маматкулов (2001-жылы көркөм акад. бүткөн).

Аденов Нурлан, Асаналиев Нургазы, Жээнбаев Нурбек, Кадыралиева Аида Рысалиев Кылычбек, Садыков Мирлан Сапаралиев Нурлан, Исраилова Жанай

Жогоруда жазып кеткен окуучуларымдын класс жетекчиси катары мен, окуучуларымдын жасаган ишине сыймыктанып, ыраазы болуп жатам. Сизге Памир байке ден-соолук каалайм, ишиңизге ийгилик каалап Кеминде иштеп жүргөн мугалим

Малакова Айнура, 24-май, 2003-ж.

Бүгүн биз, 6-гимназиянын окуучулары менен Алыкулдун мурасканасында болдук. Бизге Памирбек агайыбыз акын жөнүндө айтып берди. Биздин каалоорубуз, бул мураскана өсүп-өркүндөй берсин. Окуучулардын атынан Памирбек агайыбызга чоң ыраазычылыгыбызды билдиребиз. Агай, сиз чоң иш жасап жатасыз, ошондуктан сизге чың ден соолук, узак өмүр, ишиңизге ийгилик каалайбыз.

Мугалим: Үсөнбаева К.

Окуучулар: Харлампиева Клара, Киркетер Даша, Глова Кристина, Керимбекова Мээрим

31.05.04.

Бүгүн биз атам экөөбүз Алыкул атанын жашап өткөн үй музейине келдик. Памирбек байке Алыкул ата жөнүндө көп нерселерди айтып берди. Алыкул жөнүндө атам да айтып берчү. Мен бул жерге алып келген атама абдан ыраазы болдум. Мен босогону аттап киргенде Алыкул атанын сүрөтүн көрүп өзүмдүн жашоомдо чоң сүйүнүч болду. Мен Алыкул атанын үйүнүн босогосун аттап кирип, бөлмөлөрүн кыдырып Памирбек байке да көп нерселерди айтып бергенде мага бир өзүнчө чоң таасир берди жана Алыкул атанын турмушун укканда сүйүндүм да кайгырдым.

Марат уулу Акунбий. Актала районунун Карабүргөн айылындагы Мукаш Базаркулов атындагы. орто мектептин 5Б классынын окуучусу. Атасы Марат.

16-апрель, 2005 жыл.

Мен 1950-жылы декабрь айында Алыкул дүйнөдөн кайтканда күн катуу суук болуп, топурак салганга бара албай калдым.

Эртеси адресин сурап алып (ал кездеги адреси Тимирязев-3), Алыкулдун үйүндө жээни бар экен, ошого кездешип кеткем. Ошондон кийин бүгүн Памирбекти ээрчип келип, Алыкулдун үйүн көрдүм.

Алыкул кыргыз элинин кайталангыс улуу акыны. Ал киши кыска өмүрүндө өлбөс чыгармаларды жаратып кетти. Шота Руставелинин дастанын таң калаарлыктай которгон.

Келечекте, Алыкулдун короосунда бош жер бар экен, эки кабат музей курса болчудай экен. Кыргыздын мыкты уулдары ушуну эске алса.

Фольклор жыйноочу Буудайбек Сабыр уулу.

31.10.2005.

Огромное спасибо, за прекрасную возможность познакомиться с творчеством такого великого человека.

Спасибо Памир ага за интересный рассказ о жизни и творчестве Алыкула Осмонова.

Камила Сооронбаева 19.11.2005.

Студенты Американского университета в Кыргызстане посетили этот музей и гордятся тем, что в нашей стране еще находятся люди, которые создают музей в честь известных людей нашей страны. Мы узнали много нового и интересного. *Спасибо большое!!!*

19.XI.05

Кыргыз элинин Пушкини, Омор Хаямы Алыкулдун үй-музейинде болуп, жүрөгүмө терең таасир калтырды. Алыкул акындардын акыны, улуу алп акын. Алыкулдун ырларынын саптары маанисинин терендиги менен башка акындардан айырмаланып турат. Бирок ушундай улуу акыныбыздын баркына ушул убакка чейин жете албай жүрөбүз. Кыргыз эли Алыкулга карыз. «Сен ооруба мен ооруйун Ата-Журт» деген сабы үчүн Алыкулга алтындан эстелик тургузса болот. Быйыл Алыкулдун 90-жылдыгына карата анын ыр-китептерин чыгарыш керек, 2-кабат үй-музейин тургузуш керек, мектептерге Алыкулду таануу сабагын киргизиш керек, Бишкек шаарынын борбордук көчөлөрүнүн бирине (Киев же Москва көчөлөрүнө) Алыкулдун атын коюш керек, ж.б. Үй-музейи мага жакты. Памирбек иниме ырахмат! Канчалык кыйынчылыктар болсо да ар бир тарыхый экспонаттарды бирден жыйнап жакшынакай кылып музейге уюштуруп койгонуна.

Памирбек иним дайыма Алыкулдун эстеликтерине спонсор издеп жүрөт. Мен Памирбекке айтар элем Алыкулдун спонсору бүтүн кыргыз эли. Кыргыз элинин атынан Республиканын президенти спонсор болуш керек. Алп акыныбыз Алыкул менин эжекем Айдай Жигиталиеваны сүйүп улуу чыгармаларды жаратса, биз 50-60-жылдарда Алыкулдун ырларын сүйүп, ошол ырлары менен жашап чоңойдук. Алыкулдун ырларын тереңден тааный элекпиз. Анын ырларынын келечеги кең. Алыкулдай акын кыргыз элинин бактысы. Мындай акын 1000 жылда бир гана туулат.

Памирбек иниме ырахмат, Алыкулга жакшынакай эстелик уюштурганы үчүн. Мындан ары Алыкулдун бүтүн күйөрмандары сени колдосун.

Алыкулдун сүйгөнү Айдай Жигиталиеванын иниси

Осмоналиев Аскен.

3-декабрь, 2005-ж.

Алыкулдун каза болгонуна 55 жыл толду. Аларча көрүстөнүндөгү жайбашына барып, куран окудук, эскерүүлөр, ар кандай ой-пикирлер айтылды. Акындын педтехникумдагы курсташы, токсондогу Шайык аба Жамансариевдин келгени бардыгыбызды кубантты. ЖК депутаты А.Шадиевдин жардамчысы Айнагүл Базарбаева алоолонгон гүлдестесин койду. Мундузбек Тентимишев энциклопедия даярдап жатыптыр.

«К.Т.» гезитинин редактору Бакыт Орунбеков студент кездеги салтты бузбай келгенин айтты. Гезит кабарчысы Жыпар Исабаева кичине кезде түш көргөнүн: – Алыкул жаагына колун жазданып отурганын, мен өлгөн жокмун, менин ырларымды уурдап жатышат дегени турмушка дал келгендей.

Анткени, 1951-жылы ЖС комиссия мүчөсү Т.Шамшиев кол жазмаларын алып кетип, үйүндөгү жертолөгө койгон имиш. Ал эми академиядагы кол жазмаларында 1956-жылы өткөрүлгөнү жазылган. Чындык кайда? А эң башкысы – чыгармалары толук жарыяланганбы, эч ким уурдаган эмеспи...

П. Казыбаев 12.12.05

Народ, который почитает память великого сына, вечен.

Спасибо организатором музея. Желаю процветания Кыргызстану,

С уважением Гиули Аласания.

Грузия. 22.06.06.

P.S. Она мать президента Грузии М. Саакашвили.